DIN
EGIPT

DESCOPERIREA ORIGINILOR CREȘTINISMULUI

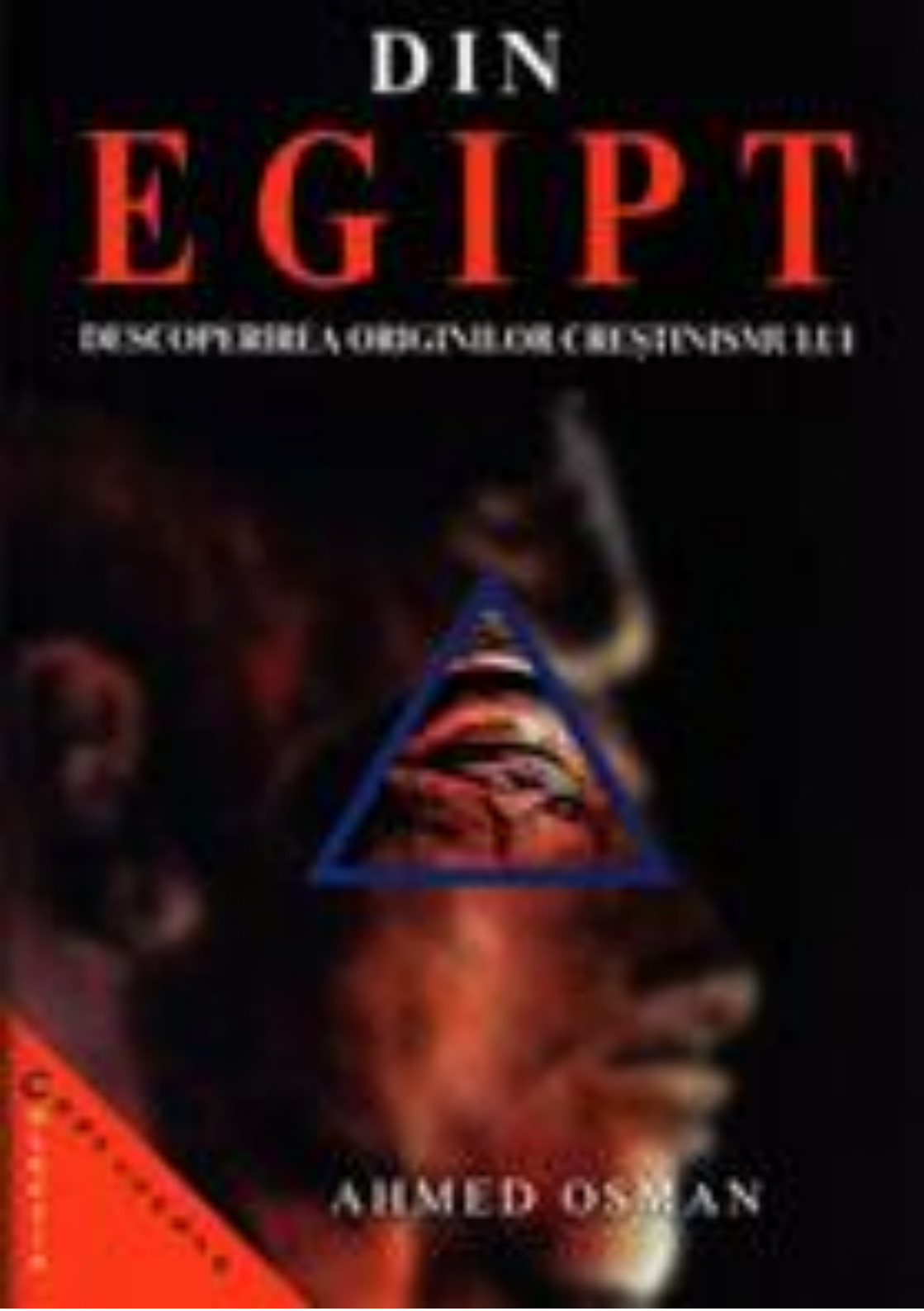

AHMED OSMAN

AHMED OSMAN

DIN EGIPT

DESCOPERIREA ORIGINILOR CREŞTINISMULUI

Din Egipt
„Din Egipt am chemat pe Fiul Meu.”
Osea, 11:1

Bisericii Copte din Alexandria

MULȚUMIRI

Doresc să-i mulțumesc domnului Dr. Helmut Koester, profesor de istorie a creştinismului vechi de la Universitatea Harvard, pentru că mi-a explicat care este semnificația bibliotecii de la Nag Hammadi pentru înțelegerea istoriei de început a creştinismului; profesorului John Strugnell, redactor-şef la *The Dead Sea Scrolls* (Manuscrisele de la Marea Moartă) până în decembrie 1990, care mi-a explicat natura comunității de la Qumran; domnului Dr. Peter Nagle, profesor de studii creştine şi egiptene la Universitatea din Bonn, pentru ajutorul său în încercarea mea de a stabili o datare a manuscriselor egiptene vechi; precum şi agentului meu Andrew Best, pentru ajutorul şi sugestiile sale valoroase.

Doresc, de asemenea, să îmi exprim

recunoştința pentru cel care a fost J. Enoch Powell, Membru al Ordinului Imperiului Britanic, pentru ajutorul oferit la textele greceşti ale Faptelor Sfinților Apostolilor.

Ahmed Osman, 1998

PROLOG

Într-una din zilele anului 391 d.Hr., Teofil (Thephilus), episcopul numit de către romani, a plecat de la reşedința sa din cartierul regal Brucheion din Alexandria, aflat în fruntea unei mulțimi gălăgioase, şi se îndrepta spre Serapeumul din inima cartierului egiptean Rhakotis. Serapeumul, care fusese centrul venerației egiptenilor vreme de mai multe secole, era format din încăperi înalte susținute de coloane, fiind ornamentat cu statui care păreau vii, precum şi cu un mare număr de opere de artă, adăpostind totodată şi biblioteca lui Alexandru cel Mare. Oamenii agitați invadau străzile de-a lungul drumului canopic, cotind spre o stradă îngustă care ducea spre zona templului lui Serapis, întâlnind acolo alte grupuri de oameni, înainte de a urca marile scări de marmură conduşi de episcopul Teofil. Oamenii au năvălit pe platforma de piatră din fața templului, apoi în interiorul acestuia, unde au avut loc evenimentele tragediei.

În starea de agitație, mulțimea de oameni nu a ținut deloc cont de ornamentele din argint, de

bijuteriile prețioase, statuile neprețuite de bronz şi marmură, tapiseriile şi picturile murale rare, de stâlpii sculptați şi pictați, nici chiar de obiectele de granit şi marmură, de abanos sau lemn aromat, şi nici de fildeşul sau mobila exotică – toate fiind sparte în strigăte de bucurie. Dar asta nu era tot. Aceşti oameni gălăgioşi, plini de plăcere demonică, au pornit-o apoi spre bibliotecă, unde sute de mii de papirusuri şi pergamente, înscrise cu înțelepciune şi cunoştințe vechi, au fost luate de pe rafturi, rupte în bucăți şi aruncate în foc.

Câțiva ani mai târziu, ultimul dintre savanții alexandrini a fost sfâşiat în bucăți de un grup de călugări creştini. Într-o zi de post din luna martie a anului 415 d.Hr., aceştia au oprit trăsura Hypatiei, cea care l-a urmat pe tatăl său ca profesor de filosofie în Alexandria, au dezbrăcat-o, au târât-o într-o biserică aflată în apropiere, au ucis-o, au tăiat bucăți de carne de pe trupul său cu bucăți ascuțite de scoici şi au ars pe stradă ce a mai rămas din ea. Verdictul împotriva Hypatiei, care preda filosofia lui Platon, a fost erezia.

Ca rezultat al uciderii învățaților din Alexandria, precum şi al distrugerii bibliotecii, care conținea texte în greacă cu privire la toate aspectele înțelepciunii şi cunoştințelor vechi, adevăratele origini egiptene ale creştinismului şi ale civilizației vestice au fost şterse vreme de 16 secole. Scopul acestei cărți este redescoperirea acestor origini, cu

ajutorai dovezilor istorice şi arheologice.

Vom arăta cum poveştile Vechiului şi Noului Testament se bazează pe modelele unor fapte istorice ale Egiptului antic. Nu numai atât, vom înfăţişa şi doctrinele esenţiale ale iudaismului şi ale creştinismului care vin de fapt din Egipt. Vom merge chiar mai departe, într-o zonă care va fi greu de acceptat de către cititorii obişnuiţi, dar care va deveni cu atât mai convingătoare cu cât vor fi prezentate dovezi concludente. Toate personajele centrale ale Vechiului şi Noului Testament erau figuri istorice egiptene reale, care au trăit în perioade diferite de cele pe care le ştiam până acum.

Cercetătorii vestici, fie ei creştini, evrei sau atei, tind să ignore părerile egiptene atunci când interpretează faptele istoriei antice. Chiar şi Manethon, marele învăţat egiptean responsabil de aranjarea bibliotecii din Alexandria, a fost considerat „necalificat" când a scris grecilor despre chestiuni ştiinţifice. Comentând un fragment scris de Manethon în (*Compendiu al doctrinelor fizice),* W. G. Waddell scria:

Faptul că un preot egiptean căuta să instruiască lumea vorbitoare de limbă greacă despre istoria Egiptului şi despre credinţele religioase egiptene… nu este deloc surprinzător, dar pare destul de ciudat faptul că Manethon a simţit chemarea ca, în secolul al III-lea î.Hr., să scrie Compendiu al

doctrinelor fizice, *cu scopul aparent de a-i familiariza pe greci cu ştiința egipteană.*

Manethon, Londra, 1940, p. XXVII

În plus, documentele islamice sunt ignorate complet, nefiind considerate „urmaşe" ale tradițiilor antice atunci când se argumentează originea istoriilor biblice. Acest lucru nu poate fi justificat, mai ales că poveştile din Coran proveneau din aceeaşi sursă cu cărțile Bibliei.

Mai mult, descrierile din Coran sunt în concordanță cu cele din Biblie în majoritatea cazurilor, ceea ce face mult mai importantă examinarea motivelor divergențelor.

A venit vremea ca glasul Egiptului să fie auzit din nou. Datorită cercetării mele islamice, am încredere că sunt pe bună dreptate calificat să ofer o imagine echilibrată, care nu exclude nicio sursă de la verificare.

Până la distrugerea bibliotecii în anul 391 d.Hr., Alexandria a rămas cel mai important centru cultural al lumii antice, precum şi punctul central al influenței reciproce exercitate de creştinism şi elenism, în ciuda celor patru secole de supremație romană. Fondat de Alexandru cel Mare în anul 331 î.Hr., acesta a fost primul oraş cosmopolit din istorie, unde macedonenii şi grecii trăiau împreună cu egiptenii şi evreii, şi unde învățați din lumea largă veneau să facă cercetări. Aceştia

veneau din Italia şi Grecia, din Anatolia şi din Levant, din Africa de Nord, Arabia şi chiar din Persia şi India. Nu împărțeau doar un habitat comun în Alexandria, dar toți îmbrățișau aceeaşi dorință de cunoaştere şi acelaşi interes pentru filosofia şi înțelepciunea antică, reprezentată în învățămintele lui Hermes Trismegistus [1] şi în venerarea lui Serapis. Oraşul era, de asemenea, şi centrul iudaismului elenistic.

Tot în Alexandria, Filon Evreul, primul filosof evreu, şi-a scris cele 38 de cărți în primul secol d.Hr. Oraşul avea, în plus, singura bibliotecă ce conținea aproape toate cărțile civilizațiilor antice, inclusiv textele greceşti ale Vechiului Testament.

Astfel, nu este deloc surprinzător faptul că Alexandria a devenit în timp atât de scurt cel mai important centru intelectual al creştinismului.

Colecția bogată a cunoştințelor antice scrise aflate în Serapeum[2] s-au dovedit a fi irezistibile

---

[1] Thoth, zeul antic egiptean al scrisului, a fost identificat cu zeul grec Hermes. Hermes Trismegistus înseamnă „Hermes cel de trei ori Mare".

[2] Istoricul Ammanius Marcellinus (330-391 d.Hr.), care a vizitat Alexandria, a scris despre acest templu: „Serapeumul, care, deşi nicio descriere nu îl poate reda în întregime, este ornamentat cu încăperi mari susținute de coloane, cu statui aproape vii, cu un mare număr de opere de artă, care, asemeni Capitoliului, prin care Roma rămâne înscrisă în eternitate, nicăieri în lume nu este egalat în frumusețe şi măreție. Aici se aflau şi neprețuitele biblioteci..." (22: 16, 12-13). Cultul lui Serapis va fi examinat în detaliu la un stadiu relevant al argumentării mele, în paginile acestei cărți.

pentru Diodorus Siculus, un învățat sicilian, când a început, în secolul I î.Hr, în vremea lui Iuliu Cezar, să se documenteze pentru ambițioasa operă *Bibliotheca Historica.* Diodorus, care era un entuziast al învățăturilor lui Hermes Trismegistus (care au supraviețuit şi acum în învățăturile sufismului islamic, în Cabala evreilor şi în francmasonerie), era convins de importanța Egiptului ca sursă de cunoaştere. Acesta considera că zeii greci şi romani s-au născut acolo, că viața îşi avea acolo originile şi că tot acolo au fost făcute primele observații asupra stelelor. Ultimul învățat celebru asociat cu Serapeumul înainte de distrugerea sa a fost Theon, un matematician celebru a cărui ediție a *Elementelor* lui Euclid ne-a parvenit fragmentar şi a cărui fiică Hypatia a avut parte de o moarte tragică, dusă la îndeplinire de nepotul lui Teofil, episcopul Chirii.

Până la finele sec. Al IV-lea d.Hr., atunci când a fost distrusă biblioteca din Alexandria, Egiptul era privit ca un pământ sfânt, sursă de cunoaştere şi înțelepciune unde zeii s-au făcut cunoscuți pentru prima oară. Astfel, pelerini din lumea largă, precum şi împărați romani, veneau la templele lui Isis şi Serapis, precum şi la Muntele Sinai.

Această situație a luat sfârşit în ultimii ani de domnie ai împăratului Theodosius I, care era zelos în reprimarea atât a păgânismului – credința în mai mulți zei precreştini – şi a ereziilor – orice opinie contrară doctrinei creştine oficiale. Împărat

roman între 379 şi 395 d.Hr., a promovat Crezul Conciliului de la Niceea, ca normă universală a ortodoxiei creştine, şi a prezidat cel de-al doilea conciliu general de la Constantinopol din anul 382 d.Hr., pentru a clarifica această formulă.

„Este dorința şi plăcerea noastră ca niciunul dintre supuşii noştri, fie ei magistrați sau simpli cetățeni, oricât de ridicată sau umilă ar fi poziția sau condiția lor, să nu venereze un idol fără viață în niciun oraş sau loc…" a declarat Theodosius în ultimul său decret. Mulțimi fanatice ale Bisericii au bătut drumurile, dărâmând şi jefuind templele. Mormintele vechi au fost profanate, statuile răsturnate şi sparte. În Alexandria, episcopul Teofil (Theophilus) a fost la fel de ambițios ca împăratul Theodosius I, care l-a numit. Una dintre acțiunile sale pline de zel au dus la distrugerea şi arderea a mai bine de o jumătate de milion de cărți aflate în biblioteca din Alexandria, descrisă mai sus.

Teofil din Alexandria (385-412) a fost unul dintre conducătorii religioşi care reprezentau guvernul imperial, fiind trimis de Roma pentru a impune ortodoxia oficială în Biserica din Alexandria. Acesta a condus o campanie împotriva păgânilor şi a ereziei în Egipt, care a inclus şi distrugerea Serapeumului (templul lui Serapis – inițial un vechi zeu egiptean al lumii subterane, ulterior reintrodus ca zeitate oficială a Alexandriei şi Egiptului de către Ptolemeu I (305-284 î.Hr.), loc

în care a fost plasată şi biblioteca alexandrină. Serapeumul, care era în acelaşi timp şi centrul venerării trinității egiptene formate din Osiris, Isis şi Horus, a devenit un punct important al sectelor gnostice creştine – acei creştini care căutau să acumuleze cunoştințe spirituale prin intermediul misterelor şi prin încercările de autocunoaştere, interpretând scripturile în mod alegoric.

Primul împărat creştin, Constantin I (324-337 d.Hr.), a impus creştinismul ca religie acceptată în imperiu. Acesta a acordat Bisericii şi putere politică. Episcopii erau cunoscuți ca şi consilieri ai statului, dar aveau şi anumite drepturi juridice: soluțiile lor în procesele civile au fost întărite legal. Episcopii îşi foloseau puterea nou dobândită în scopul răspândirii cuvântului Domnului şi al eliminării duşmanilor acestuia, care în acest caz nu erau numai păgâni, ci şi eretici – Roma îi considera pe creştinii egipteni eretici. Conform acestei tradiții, Biserica din Alexandria a fost fondată nu de Sf. Petru, şi nici de Sf. Pavel, ci de Sf. Marcu Evanghelistul, chiar înainte de ceea ce este considerat a fi Consiliul Apostolic de la Ierusalim din anul 50 d.Hr. (menționat în Faptele Sfinților Apostoli 15:28). Prima şcoală teologică din lume a fost constituită tot în Alexandria înainte de sfârşitul secolului al II-lea d.Hr., devenind un centru de influență al învățământului creştin. Printre conducătorii săi s-au aflat şi faimosul Clement al Alexandriei şi Origene.

Monahismul creştin ca instituție a fost inițiat în Egipt de către Sf. Antonie Coptul (cca 251-356 d.Hr.), care a fugit în singurătatea deşertului, lăsând în urmă satul său Coma, aflat nu departe de Tell al-Amarna, în Egiptul Mijlociu. Şi alții i-au urmat exemplul, luând naştere o colonie de călugări în jurul peşterii sale din munți.

Cu toate că Alexandria a adus o importantă contribuție la dezvoltarea primei teologii sistematice creştine, teologii alexandrini au fost puternic influențați de filosofia neoplatonică[3]. Exegeza biblică de la Alexandria era alegorică şi mistică, urmând aceeaşi metodă ca şi cea a lui Filon Evreul, care a încercat să armonizeze filosofia cu Biblia. Interesul lor esențial era concentrat pe misterul revelației divine descris în detaliile literare şi istorice ale Vechiului Testament. Era aşadar o încercare de descoperire a lui Hristos în revelațiile vechi. Autorii alexandrini căutau în Vechiul Testament simboluri ale celui Nou. Pentru primii creştini egipteni, acceptarea unui singur zeu (Dumnezeu) a fost un proces evoluționar în care vechiul sistem a fost asimilat de cel nou, vechile zeități devenind ființe angelice şi mediatori între oameni şi Domnul nevăzut (despre acestea vom vorbi mai târziu în detaliu).

---

[3] Neoplatonicii erau filozofi alexandrini care îmbrățişau filozofia atenianului Platon; cel mai celebru este Plotin din secolul al III-lea d.Hr.

Pentru ei, idolii nu reprezentau zeitățile în sine, fiind mai degrabă forma fizică în care ființele spirituale „locuiau” în timpul rugăciunilor. Învățătorii gnostici şi-au găsit adepții în Alexandria, şi mare parte din istoria ecleziastică a oraşului este marcată de ereziile care au apărut aici.

Serapeumul, fondat de Ptolemei (regi macedoneni care au domnit în Egipt după moartea lui Alexandru cel Mare) a devenit mai târziu şi centrul comunităților gnostice, atât hermeneutice (cei care aderau la învățăturile lui Hermes Trismegistus), cât şi creştine. Unele secte gnostice creştine s-au format în cadrul cultului lui Serapis, care nu făceau distincție între Hristos şi Serapis – acest fapt va fi explicat, de asemenea, în această carte. Biblioteca din Serapeum a devenit treptat un centru important pentru cercetători şi intelectuali, veniți din întregul Imperiu Roman, ale căror păreri erau în contradicție cu învățăturile Bisericii. Din acest motiv a fost considerat eretic, trebuind distrus.

O dată cu distrugerea Serapeumului, nu s-au pierdut doar cunoştințele egiptene; au dispărut şi cele mesopotamiene, siriene, palestiniene, evreieşti şi greceşti. Toate realizările ştiințifice ale vechilor civilizații, privite ca erezii de episcopul Teofil, au dispărut într-o singură zi – cărți de astronomie, anatomie, medicină, geometrie, geografie, istorie, filosofie, teologie şi literatură,

precum şi copii ale evangheliilor gnostice ale lui Hristos. Rezultatul a fost începutul epocii întunecate, care a durat mai bine de zece secole după aceea. Toate ramurile ştiinţelor, precum şi scrierile eretice care nu aderau la învăţăturile Bisericii Oficiale au fost interzise de stat. Astfel, cărţile canonice ale Scripturii au rămas principala sursă a cunoştinţelor Occidentului până la Renaşterea din secolul al XV-lea.

În vreme ce descoperirea unor copii ale vechilor manuscrise interzise, în special aparţinând filosofilor hermeneutici şi neoplatonici, au produs epoca renaşterii civilizaţiei occidentale din secolul al XV-lea în artă, ştiinţă şi tehnologie, istoria a fost nevoită să-i aştepte pe arheologii moderni ca să scoată la iveală papirusuri şi alte artefacte, pentru a ne recăpăta amintirile. În cartea sa *Archives In The Ancient Worlds* (Arhivele lumii antice), Ernst Posner, istoric american, a spus despre realizările arheologilor din această perioadă că sunt „monumentale – comparabile într-un fel cu descoperirea Americii... o nouă dimensiune de aproape două milenii a fost adăugată istoriei omenirii, aşa cum era ea cunoscută în 1850... Acum putem observa cu profund respect realizările culturale ale ţărilor din jurul Estului mediteranean şi putem evalua relaţiile lor cu culturile Greciei şi Romei, precum şi posibila influenţă asupra acestora.”

Voi demonstra cum Egiptul apare ca loc al naşterii profesorilor noştri spirituali – de la Imhotep, cel care a construit prima piramidă în secolul al XXVII-lea î.Hr., la Moise şi Akhenaton, care au recunoscut existența unui singur zeu (Dumnezeu), la adepții lui Osiris (zeul egiptean al lumii subterane şi judecătorul morților), Hermes Trismegistus şi Iisus Hristos, care căutau salvarea spirituală şi viața eternă. Mulțumită arheologilor moderni, o nouă eră apare acum la orizont, cu Egiptul restabilit la locul său inițial.

Pare a fi îndeplinirea unei vechi profeții, conform căreia asupra Egiptului se vor abate nenorociri, dar care promitea şi restabilirea ordinii, într-un final. Această profeție se găseşte în textele hermetice ale lui Asclepius, descoperite în biblioteca de la Nag Hammadi (detalii în Apendicele 1 de la finalul acestei cărți). Acesta este un dialog între Hermes Trismegistus şi un inițiat, Asclepius. Într-o secțiune apocaliptică cu paralele semnificative între egipteni şi greci, vorbitorul prevede căderea şi apoi ridicarea din nou a Egiptului:

…eşti ignorant, O Asclepius, nu ştii că Egiptul este imaginea raiului? Mai mult, este adăpostul raiului şi al forțelor care se află în rai. Dacă se cuvine să spunem adevărul, pământul nostru este templul lumii. Şi se cuvine să ştii că va veni o vreme când egiptenilor li se va părea că au servit divinitatea

degeaba, că întreaga lor activitate religioasă va fi disprețuită. Pentru că toată divinitatea va părăsi Egiptul şi va fugi în rai. Iar Egiptul va fi văduvit; va fi abandonat de zei. Iar străinii vor veni în Egipt şi îl vor conduce… şi în acea zi, cea mai pioasă dintre țări va deveni cea mai nepioasă. Nu va mai fi plină de temple, ci va fi plină de morminte. Egiptul, iubitor al lui Dumnezeu şi locul de adăpost al zeilor, şcoala religiei va deveni un exemplu al nepioşeniei…

Apoi, Egiptul va reveni la statutul inițial. Şi stăpânii pământului… se vor stabili într-un oraş aflat într-un colț al Egiptului care va fi construit spre apusul soarelui.

Isaia, profetul Vechiului Testament din secolul al VI-lea î.Hr., confirmă profeția şi prezice apariția unui salvator în Egipt:

Prorocie pentru Egipt. Iată Domnul vine pe nor uşor şi ajunge în Egipt. Idolii Egiptului tremură înaintea feței Lui şi inima egiptenilor se topeşte în ei. Voi întărâta pe egipteni unii împotriva altora şi se vor război frate cu frate şi prieten cu prieten… iar Egiptul îşi va pierde mintea… În ziua aceea, va fi un jertfelnic în mijlocul pământului Egiptului şi un stâlp de pomenire la hotarul lui, pentru Domnul. Acesta va fi un semn şi o mărturie pentru Domnul Savaot în pământul Egiptului… şi atunci El le va trimite un mântuitor şi un răzbunător *care-i va mântui.*

Evanghelia lui Matei, în scrierile sale despre naşterea lui Hristos, a confirmat faptul că mântuitorul prezis de Isaia va apărea în Egipt ca fiind acelaşi personaj cu Iisus. Matei a introdus fuga Familiei Sfinte în Egipt, folosind cuvintele profetului Osea (11:1), anunțând împlinirea profeției lui Isaia: ca să se împlinească cuvântul spus de Domnul, prin proorocul: *«. Din Egipt* am chemat pe *Fiul Meu.»”* (Matei, 2:15)

Helmut Koester, profesor de istorie a creştinismului vechi de la Universitatea Harvard, cel care a tradus în limba engleză Evanghelia lui Toma de la Nag Hammadi (care include multe informații necunoscute despre Hristos), vorbea despre nevoia unei „reevaluări extensive şi minuțioase a istoriei vechi a creştinismului”. Acesta a continuat, spunând: „Sarcina nu se limitează la citirea surselor cunoscute, ci şi la o cercetare atentă a noilor texte, pentru redefinirea locului lor potrivit în cadrul imaginii istoriei vechi a creştinismului. Mai degrabă imaginea convențională este cea supusă îndoielii.” Acestea sunt subiectele pe care le voi aborda în această carte.

Introducere

Până în secolul al XVIII-lea – epoca luminilor, care căuta să aplice gândirea critică şi rațională în

locul presupunerilor şi superstiţiilor – principala sursă de informaţii a Occidentului erau Vechiul şi Noul Testament. Cartea Facerii, prima din Vechiul Testament, ne spune cum Dumnezeu a creat universul în şase zile şi cum s-a odihnit în cea de-a şaptea. În centrul acestui univers se afla pământul. Acesta a fost perceput vreme de mai multe secole ca fiind o entitate plată în jurul căreia se mişcau soarele, luna, stelele şi alte planete. În acelaşi timp în care a creat Universul, se spune că Dumnezeu a creat şi primele două fiinţe umane, Adam şi Eva. Pentru că teologia era principala sursă prin intermediul căreia putea fi înţeleasă lumea, cercetătorii aveau atâta încredere în Cartea Facerii încât au oferit şi un moment precis, o dată precisă a apariţiei lui Adam – ora 9, în 26 octombrie 4004 î.Hr.

Ştiinţa modernă a lansat ideea clară că elementele variate ale acestei poveşti nu trebuie luate în serios. Pământul este sferic şi nu plat; acesta a existat – conform oamenilor de ştiinţă – vreme de miliarde de ani, iar primul om modern de pe această planetă a apărut în urmă cu mai bine de 200.000 de ani.

Abordarea critică a cercetătorilor biblici, în special în Germania (sălaşul primilor cercetători biblici), în vremea iluminismului se concentra în special asupra cronologiei Vechiului Testament. Până atunci, acesta a fost considerat a fi cuvântul inspirat al Domnului, oferit lui Moise pe Muntele

Sinai în secolul al XIV-lea î.Hr. Cu toate acestea, studiul cu privire la modalitatea în care a apărut Vechiul Testament ne aduce la cunoştinţă faptul că în forma în care se află acum a fost scris la Babilon cândva între secolele VI şi II î.Hr. Până atunci, cel puţin 800 de ani lipsesc de la moartea lui Moise şi exodul israeliţilor din Egipt. În perioada secolelor următoare, poveştile biblice s-au transmis oral din generaţie în generaţie, cu rectificări şi interpretări inevitabile în cazul textelor care se transmit din gură în gură. Se pare astfel că multe din relatările Vechiului Testament nu sunt tocmai exacte. Această suspiciune a fost confirmată în cele două secole următoare prin intermediul explorărilor, al descoperirilor arheologice şi printr-o înţelegere mai profundă a istoriei. A devenit foarte clar că, spre exemplu, relatarea din Cartea lui Iosua cu privire la cucerirea Pământului Făgăduinţei în secolul al XV-lea î.Hr. Prin intermediul unei campanii militare rapide este o invenţie, după cum voi demonstra.

Începutul convenţional abordat de oricine care caută identitatea lui Iisus îl constituie cele patru evanghelii canonice ale lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan. Totuşi, aceste evanghelii nu trebuie privite nici ca biografii, şi nici ca istorii în sensul modern al cuvintelor, ci mai degrabă ca nişte lucrări teologice al căror scop primar este proclamarea credinţei în Iisus ca Fiu al Domnului, Stăpân şi

Mesia, răstignit şi înviat din morţi, şi care se va reîntoarce triumfător cândva în viitor, pentru a judeca lumea.

În secolul al II-lea d.Hr., părinţii romani ai vechii Biserici, combătând ceea ce considerau a fi erezie, au început să plaseze această teologie într-un fundal istoric, oferind locaţii şi date pentru viaţa lui Iisus. Aceste doctrine au fost întărite de autorităţi din secolul al IV-lea, când Roma a trecut la creştinism, care s-a răspândit apoi în întreaga lume. În momentul în care Roma, centrul civilizaţiei, a adoptat creştinismul, cărţile vechi au fost arse pentru a se şterge amintirea trecutului, iar istoria a fost rescrisă cu scopul de a „confirma" noile interpretări ale evenimentelor trecute.

Descoperirea a două seturi de documente vechi în anii imediat următori celui de-al doilea război mondial au servit la întărirea credinţei că Iisus a trăit, suferit şi murit cu multe secole înainte de începutul acceptat al erei creştine. Documentele cele mai cunoscute sunt *Manuscrisele de la Marea Moartă,* descoperite în peşterile de la Khirbet Qumran începând cu anul 1947. Aceste manuscrise evreieşti şi aramaice au stârnit o mare încântare, pentru că erau datate din anul 200 î.Hr. Până în 50 d.Hr., acoperind astfel anii de dinaintea vieţii lui Iisus în Palestina, conform relatărilor ortodoxe. Numele Qumran al locului în care locuiau esenienii (cei care au redactat *Manuscrisele* – n. Ed. Rom.) poate indica o origine

veche egipteano-israelită a acestei comunități, cuvântul fiind cunoscut şi ca Imran, legat direct atât de dinastia de la Amarna, cât şi de Imran, tatăl lui Moise şi Miriam. După părerea mea, acest nume al locației eseniene indică faptul că unii dintre descendenții lui Akhenaton şi Moise se aflau printre primii lideri ai acestei comunități. Pot să-i identific pe esenieni ca membri ai unei mişcări din care au ieşit profeți ca Isaia şi Ieremia, până la exilul babilonian. După revenirea din exil, preoții din templul de la Ierusalim nu au mai permis nicio profeție. Faptul că această comunitate esenianã s-a stabilit la Qumran în timpul secolului al II-lea î.Hr. Nu înseamnă că aceasta a fost data în care aceştia au prins viață. (Dovezile în sprijinul acestui fapt, revelator pentru mulți dintre cititori, vor fi explicate în capitolele care urmează.)

Cu toate acestea, cei care au scris aceste manuscrise nu fac referire la viața şi misiunea lui Iisus în Galileea şi Iudeea. În schimb, aceştia îl identifică pe Salvator cu Profesorul Virtuții, ucis de un Preot Rău, aşteptând acum revenirea sa ca să li se alăture în Banchetul mesianic anual, asemănător în multe privințe cu Cina cea de Taină creştină. Deşi a trecut o jumătate de secol de când primele suluri au fost scoase la lumină, nu este foarte clar dacă a fost publicat conținutul întreg al acestora. Acest fapt a atras după sine suspiciunea existenței unei cenzuri ecleziastice, pentru că acestea contraziceau relatările despre viața lui

Iisus din evangheliile canonice.

Manuscrisele au distras atenția de la o altă colecție importantă de documente antice descoperite la Nag Hammadi, în Egiptul de Sus, doi ani mai târziu. Acestea s-au dovedit a fi o parte din biblioteca gnosticilor (o sectă condamnată şi persecutată în primii ani de Biserica Creştină) şi care includea evanghelii necunoscute anterior, precum şi scrieri creştine despre Iisus. În mod remarcabil, în acestea nu găsim nicio mențiune despre locurile şi personajele familiare poveştilor din evanghelie – Betleem, Nazaret, Ierusalim, regele Irod şi Ioan Botezătorul, spre exemplu.

Dacă implicația acestor două descoperiri este faptul că Iisus nu a trăit în perioada menționată de evangheliile canonice, atunci *când* a trăit? Voi demonstra cum chiar Vechiul Testament oferă dovezi că Iisus a trăit cu *câteva secole mai devreme.* El este identificat cu Iosua, cel care l-a urmat pe Moise ca şi conducător al israeliților. Aceasta era, într-adevăr, o parte a învățăturilor părinților vechii Biserici Creştine. S-a făcut o încercare în explicarea acestei identificări prin lansarea ideii că Iosua nu trebuie privit ca un Hristos preexistent. Totuşi, relatările Sf. Pavel despre evenimentele de pe drumul Damascului indică faptul că persoana care i-a urmat lui Moise ca şi conducător al israeliților a fost realul Iisus, iar cei care au crezut mai târziu au avut întâlniri *spirituale* cu spiritualul Hristos, aşa cum spune

Pavel despre întâlnirea lui: „... îndată nu am primit sfat de la trup şi de la sânge.” (Epistola către Galateni a Sfântului Apostol Pavel 1:16)

Scopul acestei cărți este încercarea de a stabili – printr-o abordare obiectivă, bazată pe date verificabile – cursul evenimentelor istorice care se află în spatele poveştilor pe care le citim în Vechiul şi Noul Testament şi de a ajunge la concluzii cu privire la modul în care s-a modelat înțelegerea noastră în ziua de azi. Aceasta nu este o lucrare teologică: scopul său este de a oferi poveşti biblice cu o mai mare autenticitate istorică față de cea de care s-au bucurat până acum.

Partea I

Poporul ales

După aceea a zis iarăşi Dumnezeu către Avraam: «Pe Sarai, femeia ta, să nu o mai numeşti Sarai, ci Sarra să-i fie numele. Şi o voi binecuvânta şi-ți voi da din ea un fiu;... şi ea va fi mamă de popoare şi regi peste popoare se vor ridica dintr-însa».

Facerea 17:15, 16

Capitolul unu

Avraam, Sarra şi Faraon

Cu mai bine de 50 de secole în urmă, pe la începuturile istoriei, egiptenii credeau că ființele

umane erau formate din elemente spirituale şi fizice. Ei priveau moartea ca pe o plecare din corp a elementului spiritual, dar mai credeau că, datorită faptului că elementul fizic putea fi ținut în siguranță şi protejat, spiritul va reveni în trup la un moment dat din viitor şi că, atunci, decedatul va începe o a doua viață. Datorită acestui fapt, aceştia se preocupau de păstrarea trupului prin mumificare, construind pentru acesta morminte în care să-l adăpostească. Aceştia credeau şi în divinitatea regilor. Un faraon egiptean era privit ca personificarea zeului Horus, tatăl său fiind Ra, zeul-soare. Egiptenii au fost prima națiune care au construit temple pentru numeroşii lor zei şi au pus bazele unei preoții organizate, care practica rituri zilnice şi supraveghea festivalurile anuale.

Marile piramide stau ca dovadă, după 47 de secole, a puterii divine a regilor, fiind un simbol al încercărilor omenirii de a atinge cosmosul universal. Astronomia era o ramură importantă a ştiinței egiptene încă de la începuturile istoriei şi nu se mai poate nega faptul că Marea Piramidă a fost construită într-un mod care să ajute la observarea stelelor şi care să permită o citire a mişcărilor acestora. Vechii egipteni credeau că mişcările şi pozițiile stelelor la un moment dat au efecte asupra comportamentelor oamenilor şi asupra destinului acestora.

Poporul evreu şi-a făcut prima apariție în istorie

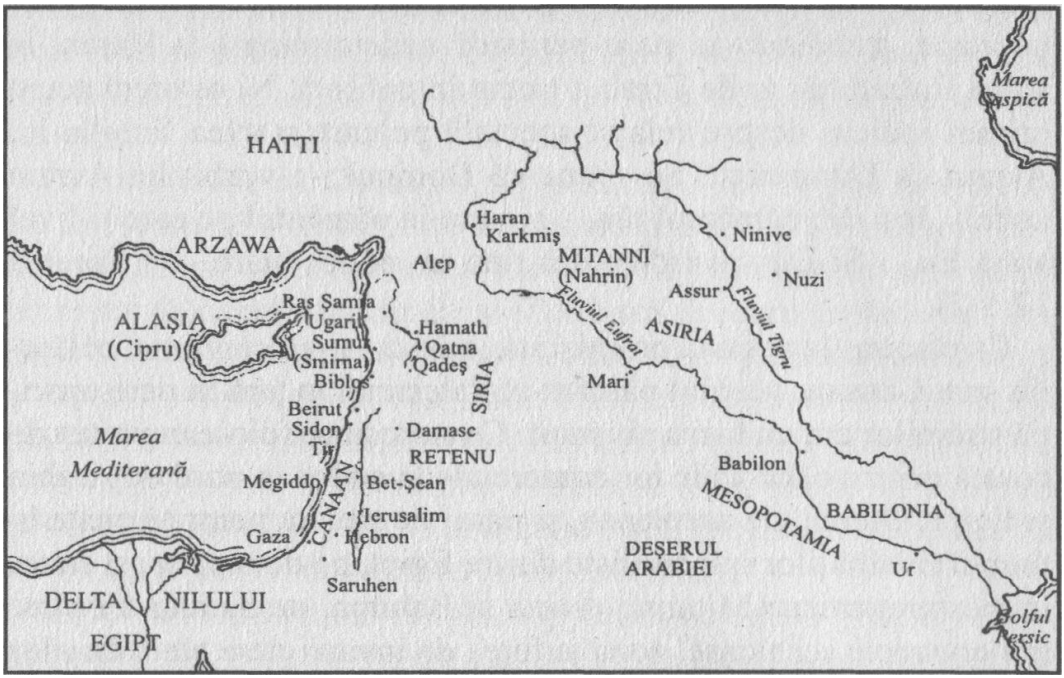

în secolul al XV-lea î.Hr., în vremea lui Avraam, cel care a fost privit de evrei şi creştini ca fiind fondatorul celor 12 triburi ale Israelului. În cadrul acestui capitol voi argumenta faptul că patriarhatul lui Avraam are o importanță simbolică pentru israeliți, pentru descendenții lor şi, desigur, pentru creştini.

Avram şi soția sa Sarai (ca să le dăm numele de origine) şi-au început – conform Bibliei – călătoria în istorie la Ur (modernul Tell Muqayyar) din

sudul Mesopotamiei, un oraş important la 300 km sud-est de modernul Bagdad, capitala Irakului. Grupul, condus de Terah, tatăl lui Avram, îl includea şi pe Lot, nepotul lui Terah şi al lui Avram. Cartea Facerii nu oferă nicio explicație cu

privire la motivele care l-au determinat pe Terah să plece împreună cu familia sa spre marele drum comercial care se întindea de-a lungul Eufratului la nord-vest de Babilon, trecând la vest prin Canaan, ca să se unească cu porturile din estul mediteranean. Nu se oferă de altfel – aşa cum se obişnuieşte în Biblie – nicio dată la care ar fi început această călătorie. Datorită descendenților lui Avram şi Sarai – Iosif şi Moise – aceştia pot fi identificați ca trăind în secolul al XIV-lea î.Hr., fiind o presupunere rezonabilă ideea că Terah şi familia sa au plecat din Ur la sfârşitul secolului al XVI-lea sau probabil în primii ani ai secolului al XV-lea.

De la Ur până în Canaan sunt mai bine de 1.000 de km; Canaanul în vremea respectivă ocupa în general aceeaşi zonă în care se află acum modernul Israel şi Gaza. Familia a făcut călătoria în două etape, stabilindu-se pe o perioadă nedeterminată la Haran, în valea Eufratului, unde Terah a trecut în neființă. Ni se oferă acum primul indiciu despre relația specială pe care o avea familia lui Avram cu Dumnezeu. Se spune că Domnul i-a vorbit lui Avram astfel: „Ieşi din pământul tău… şi vino în pământul pe care ți-l voi arăta Eu… Şi Eu voi ridica din tine un popor mare…” (Facerea 12:1-2).

Ca răspuns la această promisiune, aceştia şi-au continuat călătoria spre Canaan, vechiul pământ al Palestinei, o țară în care apariția străinilor era

un lucru obişnuit. Comercianții foloseau partea de coastă pentru călătoriile lor comerciale la sud şi la nord de Arabia şi Egipt. Oferea, de asemenea, şi pasaj de trecere pentru armate în timpul rivalităților imperialiste dintre Egipt, pe de o parte, şi statele mesopotamiene Mitanni, Asiria şi Babilon, pe de alta. În plus, în perioadele secetoase, zona suferea de invazii dese ale triburilor din învecinatul deşert al Arabiei, fapt atestat de Scrisorile de la Amarna[4].

Celor care încercau să trăiască de pe urma cultivării pământului, dealurile Canaanului le ofereau o provocare intimidantă. Clima era ostilă. În timpul verii, țara era arsă de soare şi de căldură, precum şi de vânturile venite din deşert. Ploile de la sfârşitul toamnei care făceau posibilă săparea pământului ars erau urmate de ierni umede şi deseori foarte friguroase. Apoi, căldura soarelui creştea în intensitate şi ploile mai slabe din martie şi aprilie aduceau păşuni proaspete pentru oi, capre şi vite, înainte de intrarea într-un nou sezon uscat.

Cerealele puteau fi culese doar de pe câmpiile de pe coastă şi din văi, iar produsele agricole care se puteau obține de pe dealurile stâncoase deloc

---

[4] Scrisorile de la Amarna, scrise în akkadiană de conducătorii Canaanului pentru faraonul Egiptului în perioada secolului al XIV-lea î.Hr., vorbesc despre diferitele încercări de invadare a oraşelor de către grupuri tribale.

ospitaliere – erau măslinele şi vinul. Vremurile de foamete erau obişnuite [5] – şi într-o astfel de perioadă se pare că Avram şi Sarai au pornit din nou de la Haran, spre sud, într-o călătorie care avea să facă primele legături între triburile semite şi casa regală din Egipt, asigurând familiei lui Avram un loc în istoria universală.

În comparație cu Canaanul, Egiptul era o țară bogată şi avansată. În vreme ce o mare parte a acesteia era ocupată de deşert, pământul de pe ambele maluri ale Nilului (udat printr-un sistem complex de canale de irigație şi stăvilare), precum şi pământul din delta fluviului (inundat în fiecare an din cauza ploilor abundente şi a zăpezilor topite de pe înălțimile Etiopiei) era foarte fertil. Inundațiile, atribuite lacrimilor zeiței Isis, erau o trăsătură importantă a vieții egiptenilor. Festivalurile religioase erau ținute în onoarea zeiței şi, chiar şi în ziua de azi, când Nilul începe să inunde, data de 17 iunie este cunoscută ca „noaptea căderii”.

Cele mai importante recolte egiptene includeau grâul (pentru pâine), orzul (pentru bere), legumele, fructele (strugurii pentru vin) şi inul (pentru ulei şi fire pentru țesături). Pământul era atât de bogat

---

[5] Cartea Facerii vorbeşte de două ori despre foamete: prima a avut loc în vremea lui Avraam şi cea de-a doua când Iosif se afla în Egipt; dovezile arheologice din acea vreme, ca şi natura climei, indică apariția unor perioade de foamete.

încât existau chiar şi două recolte în acelaşi an. Egiptenii creşteau şi porci, capre, oi, rațe şi gâşte, suplimentându-şi meniul cu peştele din Nil, cu păsările sălbatice din mlaştini şi cu vânatul din deşert. Cu toate că Biblia spune că Avram şi Sarai au pornit spre Egipt într-o perioadă de foamete, se pare că au existat şi alte motive ale plecării lor, cum ar fi, probabil, comerțul. Cu siguranță, ei nu au stat în Delta Estică a Nilului – aşa cum ar fi fost de aşteptat dacă erau numai în căutarea mâncării – ci s-au îndreptat spre locul în care se afla curtea lui Faraon (care cred eu că era Tuthmosis al III-lea, aşa cum voi demonstra mai târziu).

În acea perioadă, curtea regală se putea afla în cel puțin trei locuri: Memfis, Heliopolis sau Teba. Memfisul, aflat la 12 mile sud de modernul Cairo, era un centru comercial important, binecuvântat cu Marele Templu al lui Ptah, patronul artelor şi artizanilor. Heliopolisul – cunoscut în Biblie ca oraşul On, din greacă – era oraşul egiptean sfânt original, situat la mică distanță la nord de modernul Cairo, fiind centrul venerării zeului-soare Ra. Amândouă aceste oraşe au fost folosite de către Curte ca adăpost de căldura insuportabilă a verii egiptene. Cu toate acestea, în perioada Dinastiei a XVIII-a (1575-1335 î.Hr.), Heliopolis a scăzut în importanță față de Teba – modernul Luxor, aflat la 450 de km spre sud, pe malul estic al Nilului, pe partea opusă Văii Regilor, fiind principalul centru al venerării zeului Amon-Ra –

devenind apoi capitala celor două ținuturi ale Egiptului[6].

Oriunde s-ar fi dus Avram şi Sarai şi oricare ar fi fost scopul lor, noi nu ştim decât că Sarai era „o femeie frumoasă” şi, pe măsură ce se apropiau de Egipt, Avram, temându-se că va fi ucis dacă se va afla că Sarai este soția lui şi dacă Faraon o va plăcea, a spus: „Zi deci că-mi eşti soră… şi pentru trecerea ta să trăiesc şi eu!” (12:13). Acest fapt, conform Cărții Facerii, s-a dovedit a fi o precauție înțeleaptă. Curtenii i-au spus lui Faraon despre „frumoasa femeie” care a apărut în mijlocul lor, acesta luând-o în casa lui şi căsătorindu-se cu ea. Avram a fost răsplătit pentru mâna „surorii” sale cu oi, măgari, boi şi servitori[7].

Cu toate acestea, idila nu a durat prea mult. Biblia ne spune că s-a abătut „ciuma” asupra Casei lui Faraon din cauza faptului că acesta s-a căsătorit cu soția altui bărbat. Faraon a trimis după Avram şi l-a întrebat: „Ce mi-ai făcut? De ce nu mi-ai spus că aceasta e soția ta? Pentru ce ai

---

[6] Egiptul era numit Cele două Ținuturi ca rezultat al unirii dintre deşert şi valea neagră (solul negru) a Nilului.

[7] În trecere, este de notat faptul că Avram se pare că nu a mințit când a spus că Sarai era sora sa. Relația soție-soră era foarte rară în afara Egiptului în vremurile vechi, dar documentele de la Nuzi relevă faptul că, în societatea hurrită (Mesopotamia), o situație de tip soție-soră exista în condiția în care o femeie, pe lângă că devenea soția unui bărbat, era adoptată de acesta şi ca soră a sa, având drept rezultat un statut social mai înalt şi privilegii mai multe decât femeile care erau doar simple soții.

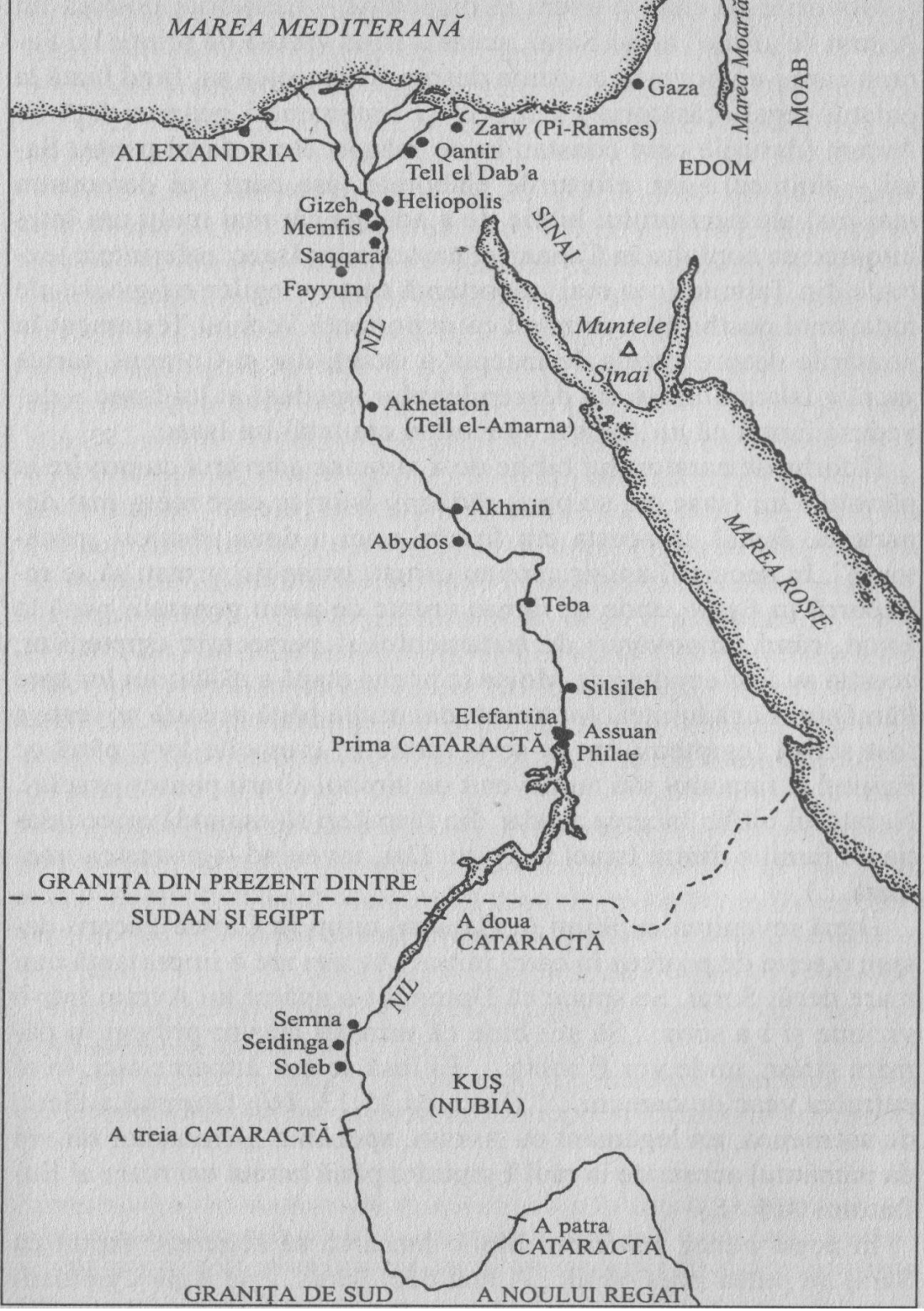
MAREA MEDITERANĂ
Gaza
Marea Moartă
MOAB
ALEXANDRIA
Zarw (Pi-Ramses)
Qantir
Tell el Dab'a
EDOM
Gizeh
Heliopolis
Memfis
Saqqara
Fayyum
SINAI
NIL
Muntele
Sinai
Akhetaton
(Tell el-Amarna)
Akhmin
Abydos
Teba
MAREA ROȘIE
Silsileh
Elefantina
Assuan
Prima CATARACTĂ
Philae
GRANIȚA DIN PREZENT DINTRE
SUDAN ȘI EGIPT
A doua
CATARACTĂ
NIL
Semna
Seidinga
Soleb
KUȘ
(NUBIA)
A treia CATARACTĂ
A patra
CATARACTĂ
GRANIȚA DE SUD
A NOULUI REGAT

zis: Mi-e soră?… Acum dar iată-ți femeia! Ia-ți-o şi te du!” (12:18, 19).
Avram şi Sarai au plecat înapoi în Canaan cu daruri generoase. Faraonul i-a oferit lui Sarai şi o slujnică egipteancă, Agar, şi, o dată ajunşi în siguranță în Canaan, Sarai a dat naştere unui fiu, Isaac. Esența acestei relatări biblice a călătoriei spre Egipt este Sarai, soția lui Avram, care a devenit şi soția faraonului conducător. Acest fapt, conform tradițiilor timpului, însemna nu numai plătirea prețului pentru soție lui Avram, dar şi relații sexuale în noaptea în care s-a săvârşit căsătoria. Aşadar, apare următoarea întrebare: Cine era tatăl adevărat al lui Isaac?

Dovezile pe care le avem la dispoziție – căsătoria; postura lui Avram de „frate” al lui Sarai, aceasta fiind văzută de prinții lui Faraon care i-au povestit acestuia despre frumusețea sa, fiind luată la palatul regal; căsătoria cu regele şi tratamentul generos față de Avram (darurile care constau în oi, măgari etc.); darul pentru Sarai – slujnica Agar, eforturile elaborate (aşa cum voi demonstra mai jos) ale naratorului biblic de a adăuga cât mai mulți ani între întoarcerea cuplului în Canaan şi naşterea lui Isaac; referințele textuale din Talmud (cea mai importantă carte a legilor religioase ale iudaismul postbiblic), urmând ca importanță Vechiul Testament în relatările despre istoria de început a israeliților şi Coranul, cartea sacră a Islamului; istoria descendenților imediați ai lui

Isaac – dovedesc faptul că *nu* Avram, ci Faraon era tatăl lui Isaac.

(Eforturile naratorului biblic de a ascunde adevărul cu privire la părintele lui Isaac au, se pare, rădăcini istorice care merg mai departe de faptul că acesta era fructul unei a doua căsnicii „păcătoase". În decursul anilor care au urmat, israeliții urmau să se reîntoarcă în Egipt, unde au rămas vreme de patru generații până la Exod, când, împovărați de tratamentul şi persecuția egiptenilor, aceştia au fost conduşi de Moise în prima etapă a călătoriei lor spre Pământul Făgăduinței. Au trecut mai multe până această poveste a fost scrisă (egiptenii nu au scris nimic în cronicile lor), până ce Egiptul şi faraonul său au devenit un simbol al urii pentru israeliți. Naratorul biblic încerca aşadar din răsputeri să ascundă orice relație de familie dintre Israel şi Egipt. Dar, revenind la povestea imediată…)

După revenirea cuplului în Canaan, citim în Cartea Facerii despre o serie de profeții în care, inițial, Avram are o importanță mai mare decât Sarai. Se spune că Domnul i-a apărut lui Avram într-o viziune şi i-a spus: „Să ştii bine că urmaşii tăi vor pribegi în pământ străin, unde vor fi robiți… Ei însă se vor întoarce aici, în al patrulea veac de oameni…" (Facerea 15:13, 16). Domnul a făcut, de asemenea, un legământ cu Avram, spunând: „Urmaşilor tăi voi da pământul acesta de la râul Egiptului până la râul cel mare al Eufratului"

(15:18).

În acest punct, naratorul biblic încearcă să sugereze faptul că Sarai nu putea avea copii: „A luat deci Sarai… pe Agar egipteanca, slujnica sa, la zece ani după venirea lui Avram în pământul Canaan, şi a dat-o de femeie lui Avram, bărbatul său.” (16:3). Imediat după aceea aflăm că Agar a conceput, şi un înger al Domnului i-a adus vestea că va avea un fiu „şi-i vei pune numele Ismael” (16:11).

Ni se spune că Avram avea 86 de ani când s-a născut Ismael[8]. Alți 13 ani au fost lăsați să treacă înainte de relatarea altei vizite – din nou la Avram – din care a rezultat schimbarea numelui său şi a soției sale Sarai: „Şi nu te vei mai numi Avram, ci Avraam va fi numele tău, căci am să te fac tată a mulțime de popoare… şi regi se vor ridica din tine” (17:5, 6). Domnul mai spune: „… toți cei de parte bărbătească ai voştri să se taie împrejur” (17:10). Această comandă, pe care Avraam a îndeplinit-o, a unit din nou triburile evreieşti cu Egiptul, pentru că până în acel moment doar Egiptul dintre popoarele orientale a adoptat obiceiul circumciziei (practica apăruse devreme în istoria egipteană, după cum se poate observa pe mumiile care au

---

[8] Astfel de vârste nu sunt credibile. Conform rămăşițelor de oase aparținând acestei perioade, media de vârstă a vremii era în în jur de 30 de ani. Foarte puțini oameni au trăit până la vârsta de 80 sau 90 de ani. Şi chiar dacă au trăit până la acea vârstă, erau incapabili să procreeze.

supraviețuit). În acelaşi timp, Dumnezeu i-a spus lui Avraam: „Pe Sarai, femeia ta să nu o mai numeşti Sarai, ci Sarra să-i fie numele. Şi o voi binecuvânta şi-ți voi da din ea un fiu… şi regi peste popoare se vor ridica dintr-însa” (17:15, 16). În ceea ce priveşte schimbarea numelui, *sar* în ebraică înseamnă prinț, iar *Sarra* este forma feminină, care poate fi interpretată ca „regina”.

Auzind veştile că Sarra, aşa cum i se spunea acum, avea să poarte cel puțin un copil, Avraam „a căzut atunci cu fața la pământ şi a râs, zicând în sine: E cu putință oare să mai aibă un fiu cel de o sută de ani? Şi Sarra cea de nouăzeci de ani e cu putință oare să mai nască?” (17:17). Domnul l-a asigurat cu următoarele cuvinte: „Adevărat, însăşi Sarra femeia ta va naşte un fiu şi-i vei pune numele Isaac…” (17:19)

Chiar şi atunci, naratorul biblic nu a considerat prudentă introducerea naşterii lui Isaac. Acesta a interpolat încă două poveşti, ca să risipească orice umbră de îndoială cu privire la identitatea tatălui lui Isaac prin plasarea unei mari perioade de timp – mai mult de nouă luni – între plecarea Sarrei din Egipt şi naşterea lui Isaac. Mai întâi, acesta descrie cum Avraam căuta să-l elibereze pe nepotul său Lot, care fusese capturat de inamici. Apoi, în timpul unei vizite la Gerar, în sudul Canaanului (unde, ni se spune, Avraam şi-a luat din nou măsuri de precauție spunând că Sarra era sora lui), regele s-a îndrăgostit de ea, în ciuda

vârstei ei înaintate, şi era cât pe ce să o ia de nevastă, când Domnul i-a apărut în vis şi l-a avertizat să nu se căsătorească cu o femeie care este deja soția altui bărbat. Doar acum, după trecerea mai multor ani de la revenirea din Egipt, suntem lăsați în sfârşit să aflăm despre naşterea lui Isaac, la un an după promisiunea pe care Domnul i-o făcuse lui Avraam.

Cronologia prezentată de naratorul biblic relevă faptul că Ismael trebuie să fi fost cu 14 ani mai mare decât Isaac. Un aspect al acestei incertitudini devine clar, totuşi, o dată cu relatarea modului în care, după naşterea fiului său, Sarra i-a izgonit pe Agar şi Ismael după ce i-a văzut bătându-şi joc de Isaac. Povestea care urmează indică faptul că Ismael nu era suficient de mare ca să poată umbla şi, astfel, nici capabil să-şi bată joc de cineva:

Atunci s-a sculat Avraam dis-de-dimineață, a luat pâine şi un burduf cu apă şi le-a dat Agarei; apoi, punându-i pe umeri copilul, a slobozit-o; şi ea… a rătăcit prin pustiul Beer-Şeba. Când însă s-a sfârşit apa din burduf, a lepădat ea copilul sub un mărăcine. Şi ducându-se, a şezut în preajma lui, ca la o bătaie de arc, căci îşi zicea: „Nu voiesc să văd moartea copilului meu!”… şi-a ridicat glasul şi a plâns.

Şi a auzit Dumnezeu glasul copilului din locul unde era şi îngerul lui Dumnezeu a strigat din cer

către Agar şi a zis:

„Ce e Agar? Nu te teme, că a auzit Dumnezeu glasul copilului din locul unde este!”... Atunci i-a deschis Dumnezeu ochii şi a văzut o fântână cu apă şi, mergând, şi-a umplut burduful cu apă şi a dat copilului să bea.

(21:14-19)

Cu toate că această poveste nu este menționată în Coran, tradiția islamică[9] este de acord cu Biblia, reprezentându-l pe Ismael ca fiind un copil mic, purtat de mama sa şi incapabil a se mişca din locul în care fusese lăsat, dar o fântână cu apă a apărut deodată la picioarele lui.

În toate relatările despre vizitele de dinaintea naşterii lui Isaac, cu excepția schimbării numelui Sarrei şi a promisiunii că „regi peste popoare se vor ridica dintr-însa”, Avraam este prezentat ca figura principală. O dată ce apare şi Isaac, accentul se schimbă. Relatarea unei alte apariții a Domnului în fața lui Avraam spune: „... toate câte-ți va zice Sarra, ascultă glasul ei; pentru că numai cei din Isaac se vor chema urmaşii tăi” (21:12). Sensul literal al textelor ebraice nu înseamnă neapărat că Isaac era fiul „fizic” al lui Avraam, ci

---

[9] Sursele tradiției islamice sunt în mare parte biblice, talmudice, aparținând în general literaturii evreieşti. Acestea sunt de încredere în demonstrarea felului în care relatările vechi evreieşti erau diferite de cele biblice în unele cazuri, dar nu pot fi privite ca surse istorice absolut sigure.

că acesta era tatăl său adoptiv. Este, de asemenea, semnificativ faptul că, în acea vreme şi chiar şi în ziua de azi, un copil nu poate fi considerat evreu, indiferent cine i-ar fi tatăl, dacă mama sa nu este evreică. Această apariție a Domnului este urmată de o relatare (Facerea 22:9-12) despre cum Avraam l-a dus pe Isaac pe vârful unui munte, unde s-a oferit să-l sacrifice pe rug, o decizie curioasă în cazul în care Isaac era fiul său. Totuşi, Avraam sacrifică un berbec în locul lui Isaac, după ce un înger al Domnului l-a avertizat: „Să nu-ți ridici mâna asupra copilului, nici să-i faci vreun rău…”

Identificarea lui Isaac ca prinț al Egiptului nu depinde doar de această analiză a relatării din Cartea Facerii. Surse nonbiblice indică faptul că, în cazul lui Isaac – Avraam – care avea încă şapte fii mai mari (Ismael cu Agar şi alți şase cu o altă soție, Chetura) – era privit ca tată *adoptiv.* Talmudul menține o tradiție conform căreia nimeni dintre cei care îl cunoşteau pe Avraam nu credea că Isaac era fiul lui: „În ziua în care Avraam şi-a înțărcat fiul Isaac, a făcut un mare banchet, şi toate popoarele lumii râdeau de el spunând: «Ați văzut bătrânii aceia care au găsit un copil pe stradă şi acum pretind că este fiul lor…?»” (*Talmudul babilonian,* Isidore Epstein, Londra 1952). Un vers din Coran (Profeții, Capitolul [Sura] 21:72) spune despre Avraam:

„... L-am onorat cu Isaac şi,
ca un dar adiţional,
(cu un nepot), Iacov..."

Acest vers indică faptul că Isaac şi Iacov, nepotul care nu fusese născut când a murit Avraam, nu erau al lui. Un alt capitol din Coran, menţionându-i pe cei trei profeţi – Moise, Aaron şi Ismael – vorbeşte despre ei în Maria, Capitolul 19:58, ca fiind:

Posteritatea lui Avraam
şi Israel (Iacov)..."[10]

Singura explicaţie posibilă a acestui vers este aceea că unii dintre aceşti profeţi – Moise, Aaron şi Ismael – erau descendenţii lui Iacov, şi *nu ai lui* Avraam. Insistând asupra acestui fapt, avem doi strămoşi numiţi (Avraam şi Iacov), precum şi trei descendenţi numiţi: (Moise, Aaron şi Ismael). Este foarte clar că dacă Iacov era descendent al lui Avraam, acesta ar fi fost numit pe lista descendenţilor, şi nu împreună cu Avraam, ca strămoş.

Cine a fost faraonul care s-a căsătorit cu Sarra şi l-a conceput pe Isaac? Dovezile şi, în special,

---

[10] Numele lui Iacov a fost schimbat de Domnul, care se spune că i-a zis: „De acum nu-ţi va mai fi numele Iacov, ci Israel te vei numi, că te-ai luptat cu Dumnezeu şi cu oamenii..." (Facerea 32:28)

cronologia descendenților Sarrei (Isaac, Iacov, Iosif şi Moise – patru generații care o separă pe Sarra de Moise) îl indică pe Tuthmosis al III-lea (1490-1436 î.Hr.), al cincilea faraon al Dinastiei a XVIII-a, marele luptător al lumii antice (şi cu patru generații înaintea lui Akhenaton)[11] – şi, aşa cum vom putea observa în capitolul următor, aceeaşi persoană cu strămoşul regal David, din casa căruia – aşa cum ne asigura atât Noul, cât şi Vechiul Testament – va veni noul Mesia.

Capitolul doi

Casa lui David

Sarcina de identificare a biblicului David este complicată încă de la început, datorită faptului că Vechiul Testament ne oferă două personaje davidice contrastante, care nu puteau fi una şi aceeaşi persoană. Unul este un rege războinic care a trăit prin 1500 î.Hr., cel de-al doilea este un şef de trib care se pare că a trăit – conform cercetătorilor – în perioada 1000-960 î.Hr. Şi a condus tradiționalul Pământ al Făgăduinței – de la Dan, în nord, la Beer-Şeba, în sudul pământului israeliano-iudeu – petrecându-şi cea mai mare parte a vieții în conflict cu filistenii, „Popoarele Mării", care au invadat coasta Canaanului la

---

[11] Mai mult, acesta a fost primul faraon care a pus bazele unui imperiu între Nil şi Eufrat, pe care Biblia l-a promis ca moştenire pentru descendenții săi.

mijlocul secolului al XII-lea î.Hr., încercând să-şi extindă teritoriul.

Cercetătorii au fost de acord, în ciuda lipsei unei legături genealogice între acesta şi începutul erei creştine, cu identificarea acestui şef de trib cu regele David, care este prezentat în mai multe ipostaze – cioban, rival al lui Saul şi mai târziu al lui Işboşet, unul dintre fiii lui Saul, pentru conducerea israeliților, un harpist realizat, „un bărbatul luptei"; ucigaşul lui Goliat într-un duel epic şi un laş care a fugit din fața urii fiului său, Absalom. Cu toate acestea, se spune despre el că a fost un rege războinic care a pus bazele unui imperiu care se întindea de la Nil până la Eufrat. Cartea a doua a Regilor ne spune: „David a bătut apoi pe Hadadezer… pe când acesta mergea ca să-şi întemeieze din nou domnia sa la Eufrat… Astfel şi-a făcut David nume (şi-a ridicat o stelă), întorcându-se de la înfrângerea celor optsprezece mii de sirieni din Valea Sărată" (8:3 şi 8:12). Această relatare se repetă în Cartea întâi a Cronicilor: „Apoi a lovit David pe Hadadezer… când mergea acela să-şi întărească stăpânirea la râul Eufrat" (18:3).

Povestea fondării unui imperiu de către David, un simplu şef de trib, a pus cercetătorilor unele probleme. Acesta nu era posibil în condițiile în care se spunea despre acesta că are o armată formată din doar câteva sute de oameni. Şi nu există nicio dovadă care să susțină ideea că un

imperiu care se întindea de la Nil la Eufrat a fost fondat în primii ani ai secolului al X-lea î.Hr. Într-adevăr, *nu* se vorbeşte de niciun astfel de imperiu care să fi fost creat între domnia lui Tuthmosis al III-lea din secolul al XV-lea î.Hr şi cea de-a doua jumătate a secolului al VI-lea î.Hr., când Cirus al Persiei a cucerit atât Mesopotamia, cât şi Egiptul. Cercetătorii au fost nevoiți astfel să explice – sau, mai bine spus, să explice în continuare – povestea imperiului lui David, spunând că naratorul biblic a inventat-o pur şi simplu ca pe un act de ridicare în slăvi a unei figuri biblice importante.

Cu toate acestea, poveştile amestecate ale celor doi David – unul fiind un rege războinic care a trăit în secolul al XV-lea î.Hr., iar celălalt un şef de trib care a trăit cu cinci secole mai târziu – ar trebui privite ca fiind o ipostază a încercării celor care au scris cărțile Vechiului Testament (scribii evrei trăind în Babilon în perioada dintre secolele al VI-lea şi al III-lea î.Hr.) de a ascunde faptul că Tuthmosis al III-lea, şi nu Avraam, a fost tatăl lui Isaac, şi astfel fondatorul celor douăsprezece triburi ale Israelului. Prima parte a numelui faraonului, „Tuth” (sau „Thoth”) devine „Dwd” în ebraică, cuvânt folosit pentru „David” în Biblie.

Povestea duelului epic dintre David şi Goliat, inserată pentru a spori reputația lui David ca „bărbat al luptei”, este o adaptare a unei opere egiptene mult admirate, *Autobiografia lui Sinuhet,* care descrie evenimente care au avut loc cu o mie

de ani mai devreme şi care le era cu siguranță familiară israeliților încă din perioada de început a celor patru generații petrecute în Egipt în secolele al XV-lea şi XIV-lea î.Hr.

Sinuhet era un curtean în serviciul lui Nefru, fiica lui Amenemhat I, fondatorul Dinastiei a XII-a egiptene din secolul al XX-lea î.Hr. Forma în care apare autobiografia – povestea fugii sale subite din Egipt, peregrinările, lupta cu un „mare bărbat din Canaan", asemeni lui Goliat, şi revenirea din final pentru a fi îngropat în pământul natal – relevă clar faptul că a fost scrisă inițial chiar în mormântul său. Multe copii ale poveştii, care este considerată ca fiind bazată pe un fapt real (vezi mai jos), au fost găsite ulterior, datând din secolul al XX-lea î.Hr. (când ar fi avut loc evenimentele) până spre sfârşitul Dinastiei a XXI-a din secolul al XI-lea î.Hr. Aceasta era o poveste populară în Egiptul antic, spusă spre a servi ca exemplu elevilor, astfel că, fără îndoială, în Egipt, tuturor persoanelor – indiferent de originea lor etnică – conținutul poveştii le era foarte cunoscut.

Asemănările dintre cele două relatări au fost găsite de mai mulți cercetători. Spre exemplu, William Kelly Simpson, egiptologul britanic, spune în cartea sa *The Literature of Ancient Egypt* (Literatura Egiptului antic) că „relatarea luptei cu campionul Retenu a fost frecvent comparată cu duelul dintre David şi Goliat, pentru care a servit

ca prototip literar". În alte locuri[12] am oferit un sumar al dovezilor care indică faptul că aceasta este o concluzie corectă: aceea că *Autobiografia lui Sinuhet* a supraviețuit în amintirile israeliților, când Moise i-a condus spre Pământul Făgăduinței din secolul al XIV-lea, pentru a scăpa de opresiunea grea la care îi supuneau stăpânii lor egipteni. Mai târziu, în secolul al VI-lea î.Hr., scribii evrei, scriind Cartea întâi a Regilor în perioada celui de-al şaptezecilea an de exil în Babilon – stat care invadase Iudeea şi distrusese Templul din Ierusalim – fiind nerăbdători să preamărească imaginea lui David cu scopul de a-i face pe cititori să accepte faptul că acesta a fost cel care a pus bazele unui mare imperiu care se întindea de la Nil până la Eufrat, au inclus întâlnirea lui Sinuhet cu un „mare bărbat din Cannan".

Cu toate acestea, aşa cum vom vedea în capitolul următor, cel mai semnificativ fapt în stabilirea identității lui David este relatarea biblică despre campaniile sale care se potrivesc în detaliu cu descrierile bătăliilor lui Tuthmosis al III-lea, ale căror detalii se găsesc în anale, o inscripție de 223 de rânduri pe o statuie de granit pe care a construit-o regele în Anul 40 de domnie (1439 î.Hr.), la Karnak (modernul Luxor) din Egiptul de Sus, pe malul estic al Nilului, în partea opusă Văii

---

[12] Casa lui Mesia.

Regilor.

Tuthmosis al III-lea, fiul unei concubine a regelui, a urcat pe tronul Egiptului în împrejurări ciudate, în anul 1490 î.Hr. Dinastia a XVIII-a fusese fondată cu 100 de ani înainte, când, după doar un secol de domnie peste Delta Egiptului de către hicsoşii invadatori (populație asiatică, cu elemente semite printre ei, şi care au ocupat teritoriul în jurul anului 1630 î.Hr. Şi şi-au stabilit capitala într-un oraş fortificat aflat la granițele estice ale Egiptului, dându-i numele de Avaris), prinții Tebei s-au unit în secolul al XVI-lea într-o încercare reuşită de a-i alunga din țară. Această victorie a dus la încoronarea lui Ahmosis (1575-1550 î.Hr.) ca prim conducător al Dinastiei a XVIII-a, care a pus bazele a ceea ce noi cunoaştem sub denumirea de Noul Regat. În total, acesta a petrecut cincisprezece ani în bătălii, cu scopul de a se asigura că nicio parte a Egiptului nu rămânea sub control străin, incluzând şi urmărirea hicsoşilor care au mai rămas în regiunea Gaza.

Ahmosis I a fost urmat la tron de fiul său, Amenhotep I (1550- 1528 î.Hr.), care a dus în Palestina şi Siria campanii continue împotriva hicsoşilor. Acesta, la rândul său, a fost urmat la tron de către Tuthmosis I (1528-1510 î.Hr.), unul dintre generalii săi, după ce regele i-a aranjat căsătoria cu moştenitoarea regală şi l-a numit coregent. În ciuda domniei sale scurte, Tuthmosis I a creat un adevărat imperiu egiptean. Acesta a

înaintat în Asia de Vest în fruntea armatei sale şi a ajuns la Eufrat, în zona aflată între Siria şi Mesopotamia, la sud de Anatolia. Acolo au reuşit să treacă fluviul, ajungând pe teritoriul Mitanni (vechiul regat din nordul Mesopotamiei), unde Tuthmosis a ridicat o stelă (care nu a fost găsită), pentru a celebra victoria sa. În acel moment, egiptenii erau mulțumiți doar cu distrugerea duşmanilor lor, neîncercând niciodată să îşi impună controlul asupra teritoriilor cucerite.

După aceste evenimente, intrăm într-o perioadă misterioasă a istoriei egiptene. Următorul conducător a fost fiul regelui, Tuthmosis al II-lea (1510-1490 î.Hr.), născut de o soție minoră şi nu de Marea Soție Regală (Regina Ahmose). Cu scopul de a moşteni tronul, acesta s-a căsătorit – conform tradiției – cu sora sa vitregă, Hatşepsut, fiica moştenitoare a tatălui lui şi a reginei Ahmose. La rândul *său,* Tuthmosis al II-lea l-a ales pe fiul său Tuthmosis al III-lea, avut cu o concubină cu numele Isis, să-i fie succesor.

Pentru a asigura dreptul fiului său la tron, Tuthmosis al II-lea şi-a luat măsuri de prevenire şi l-a „dat spre adopție" pe fiul său zeului Amon-Ra. Povestea despre cum l-a ales zeul pe Tuthmosis al III-lea ca să fie rege se găseşte pe o inscripție de la Karnak, scrisă cu mult după ce aceasta a ajuns la tron. Este descrisă ceremonia selecției care a avut loc în templul lui Amon de la Teba şi cum barca zeului „oficial" al statului a fost purtată în timpul

procesiunii: „... Recunoscându-mă pe mine, iată, el (zeul) s-a oprit... (eu m-am aruncat) pe jos, m-am prosternat în prezența sa... Atunci, ei (preoții) (au dezvăluit) oamenilor secretele din inimile zeilor...” În acest punct, povestea descrie felul în care tânărul prinț a dispărut în cer pentru a fi numit de zeul Ra, regele zeilor: „Ra însuşi m-a numit. Am avut onoarea să port diademele de pe capul său, diadema sa în formă de şarpe s-a odihnit (pe fruntea mea)... M-am aşezat alături de zeii din consiliu, asemeni lui Horus... la casa tatălui meu, Amon-Ra.”

Tuthmosis al III-lea, căruia i s-a dat numele de „tron” (adică cel primit în momentul încoronării, nume diferit de cel primit la naştere; de fapt, regele avea de obicei *patru* nume) Menkheper-Ra („stabilit în forma lui Ra”) era încă un copil, de aproximativ cinci ani, când tatăl său a murit. „Adoptarea” sa de către Amon-Ra ca rege ar fi fost confirmată în mod obişnuit prin căsătoria cu sora sa vitregă, Neferure, o fiică născută de regina Hatşepsut cu puțin timp înainte de moartea lui Tuthmosis al II-lea. Această căsătorie nu a avut loc – nu ştim din ce motive. Ştim doar că mama sa, regina Hatşepsut, l-a împiedicat pe tânărul rege să preia domnia. În schimb, aceasta s-a numit tutorele său, dându-i voie să apară pe reliefurile din acea perioadă numai în spatele ei.

Curând, în Anul 2 de domnie al lui Tuthmosis al III-lea (1489 î.Hr.), a ajuns până acolo încât să

conducă şi ea regatul, îmbrăcată în haine de bărbat. Cât timp aceasta a trăit, l-a ținut pe Tuthmosis al III-lea în fundal, considerând-o pe fiica sa, Neferure, ca fiind adevărata urmaşă la tron *şi* moştenitoare, „Doamna celor Două Ținuturi, stăpâna Egiptului de Sus şi de Jos” (un titlu găsit pe inscripțiile lui Hatşepsut). Cu toate acestea, planurile ei au fost stricate în momentul în care Neferure a murit în Anul 16 de coregență şi, din acest moment, importanța lui Tuthmosis al III-lea a devenit din ce în ce mai mare. Se pare că acesta a intrat în armata egipteană de foarte tânăr, existând dovezi că acesta ar fi luptat în zona Gaza spre sfârşitul perioadei de coregență.

Şansa ca Tuthmosis al III-lea să domnească peste Egipt de unul singur a venit la mijlocul Anului 22 (1469 î.Hr.) de coregență, când a murit Hatşepsut. Se pare că prima măsură pe care a luat-o a fost să distrugă monumentele ridicate de către mătuşa şi, în acelaşi timp, mama sa vitregă. Reliefurile ei au fost distruse, inscripțiile şterse, cartuşele (inelele ovale care conțineau numele şi titlurile conducătorilor egipteni) au fost şterse, iar obeliscurile dărâmate. Astfel că acum, teoretic vorbind, acesta nefiind nici fiu al unei regine egiptene şi nefiind nici căsătorit cu o moştenitoare a tronului, a domnit numai datorită virtuții de a fi fost numit de către zeul Amon-Ra. Tuthmosis al III-lea nu a fost nici descendentul legal al dinastiei ahmoside. Din acel moment până la sfârşitul

perioadei Amarna din Egipt – domnia lui Akhenaton, Semenkhkare, Tutankhamon şi Aye din secolul al XIV-lea î.Hr. — dinastia recunoscută de zeul Amon-Ra şi fondată de Tuthmosis al III-lea a fost cea care s-a aşezat pe tronul Egiptului.

Sarcofagul din mormântul lui Tuthmosis al III-lea (numărul 34 din Valea Regilor) era gol în momentul în care a fost descoperit. Mumia sa a ieşit la iveală într-un final, alături de alte treizeci şi două de mumii regale, ascunse într-o cameră largă de trei metri şi lungă de trei sute de metri, la capătul unei deschizături înguste, săpată în necropola din vestul Tebei. Acestea stătuseră acolo vreme de mai bine de 2000 de ani, fiind ascunse de către preoții egipteni care se temeau pentru siguranța mumiilor după multele incidente de profanare a unor morminte.

Cu toate acestea, hoții au găsit locul în care erau ascunse. Mumia lui Tuthmosis al III-lea a fost luată din mormânt, suferind mari „stricăciuni" şi fiindu-i furate toate bijuteriile. Capul, care fusese rupt de trup, releva faptul că regele fusese aproape chel în momentul morții sale, având doar câteva fire scurte în spatele urechii stângi. Toate membrele îi fuseseră îndepărtate de torace, labele picioarelor desprinse de membre şi brațele rupte în două în zona coatelor.

…înainte de a fi îngropat din nou, a fost necesară

o refacere a mumiei şi, cum părți ale corpului fuseseră desprinse, restauratorii, cu scopul de a da mumiei fermitatea necesară, au prins părțile cu ajutorul unor bucăți de lemn. Din fericire, fața, care în timpul îmbălsămării fusese acoperită cu răşină, nu a avut de suferit, apărând intactă în momentul în care masca protectoare a fost îndepărtată.

Autorul acestor cuvinte, Gaston Maspero, directorul general al Muzeului din Cairo din vremea respectivă (1896), continua: „Statuile sale, cu toate că nu îl reprezentau ca fiind o frumusețe bărbătească, îi dădeau totuşi trăsături rafinate, inteligente, dar, comparându-l cu mumia, se putea observa că artiştii au idealizat modelul.” Mai recent, în anul 1959, o altă părere cu privire la înfățişarea regelui a fost oferită de un cercetător american, William C. Hayes:

În mod incontestabil cel mai mare faraon care a ocupat tronul Egiptului, Tuthmosis al III-lea pare să fi excelat nu doar ca războinic, om de stat şi administrator, ci şi ca un călăreț desăvârşit, arcaş şi atlet neîntrecut de alții în acea vreme…

(Cu toate acestea) din punct de vedere fizic nu pare să fi fost prea dotat. Mumia sa îl înfățişează ca fiind un bărbat scund, înalt de mai puțin de cinci picioare (1,65 m), iar portretele sale îl arată aproape în unanimitate… cu nasul cel mai cârn dintre toți cei cu numele de Tuthmosis.”

Aspectul său fizic, pe care Hayes nu îl găsea prea mulțumitor, nu a avut niciun efect asupra vieții domestice a lui Tuthmosis al III-lea. Soția sa principală şi mama succesorului său, Amenhotep al II-lea (1436-1413), a fost sora sa vitregă, Meryt-Ra. Nu ştim mare lucru despre ea, dar cu siguranță nu ea era moştenitoarea. În plus, acesta a avut mai multe soții asiatice, al căror mormânt comun a fost descoperit în vestul Tebei, precum şi un mare harem.

Nu am găsit nicio dovadă despre relația dintre vizita Sarrei şi naşterea lui Isaac care a rezultat în urma acesteia. Probabil, scribii egipteni au privit acest eveniment ca pe unul lipsit de importanță sau l-au considerat a fi un mare păcat despre care nu se cade să se scrie în înregistrările oficiale, în acelaşi fel în care scribii evrei, în vreme ce recunoşteau căsătoria lor, încercau să ascundă identitatea tatălui copilului născut.

Până când Tuthmosis al III-lea a devenit unicul conducător al Egiptului în Anul 22 după moartea lui Hatşepsut, au trecut patruzeci de ani în care nu s-a desfăşurat nicio campanie majoră în vestul Asiei. Acum însă, situația s-a schimbat în totalitate. Regele din Qadeş (un oraş puternic fortificat aşezat pe râul Oronte din nordul Siriei) a condus o confederație siriano-canaanită într-o rebeliune generală împotriva Egiptului. Ca

răspuns, Tuthmosis al III-lea a pornit spre vestul Asiei, pentru a recâştiga teritoriile dintre Nil şi Eufrat, teritorii care fuseseră cucerite cu patruzeci de ani în urmă de bunicul său, Tuthmosis I. În următorii douăzeci de ani, acesta a condus în total şaptesprezece campanii în vestul Asiei, la capătul cărora Tuthmosis al III-lea (David) şi-a câştigat reputația celui mai mare rege al lumii antice – restabilind imperiul care fusese subiectul promisiunilor Domnului către descendenții Sarrei, examinați în următoarele pagini ale acestei cărți.

Capitolul trei

Harmaghedon

Relatarea de la Karnak cu privire la aceste numeroase războaie, copiate din înregistrările zilnice ale scribilor care însoțeau armatele în aceste campanii, servesc ca surse istorice egiptene care fac mai multă lumină în ceea ce priveşte identitatea biblicului David, precum şi pentru a arăta cum evenimentele din timpul domniei sale au fost adaptate de scribii ebraici pentru a se potrivi cu domnia unui şef de trib care a trăit cinci sute de ani mai târziu.

Acestea includ: semnificația câmpului de bătălie Harmaghedon, cum a ajuns Ierusalimul să fie cunoscut ca oraşul „regal” al lui David, felul în care „după aceea i-a adunat David din nou pe toți aleşii săi din Israel, a adus chivotul Domnului la

Ierusalim, cu strigăte şi în sunet de trâmbițe” (II Regi 6:1); iar originile numelui Sion, care a fost găsit în toate sursele istorice apărând pentru prima dată în Biblie imediat după ce aflăm despre intrarea regelui David în Ierusalim: „David însă a luat cetatea Sionului; aceasta este cetatea lui David” (5:7). Acum voi dezvolta aceste puncte importante în detaliu.

Relatarea egipteană începe cu plecarea lui Tuthmosis al III-lea în fruntea armatelor sale din fortăreața Zarw în timpul ultimelor zile ale Anului al 22-lea al domniei sale. Zece zile mai târziu, acesta a ajuns la Gaza, unde şi-a sărbătorit începerea celui de-al 23-lea an (1468 î.Hr.), cu festivaluri în onoarea „tatălui” său, Amon-Ra, a cărui imagine o purta în interiorul unei arce (o reprezentare a unei corăbii în care se afla o statuie a lui Amon) aşezată în fruntea armatei. Acesta a rămas acolo noaptea, înainte de a înainta spre nord, până la Canaan, unde s-a oprit într-un oraş numit Yehem la sudul lanțului muntos pe care trebuia să îl treacă pentru a ajunge la Megiddo, oraşul în care se adunase coaliția duşmană de la Qadeş. La Yehem, acesta a trebuit să aleagă între trei rute, dar cea mai scurtă, numită drumul Aruna, era strâmtă şi periculoasă, fiind astfel

nevoit să convoace Consiliul de Război.

Ofițerii săi s-au opus alegerii drumului Aruna.

Aceştia au spus: „Cum putem merge pe un drum care este strâmt? Din rapoarte am aflat că duşmanii sunt mulți şi aşteaptă la ieşire. Caii vor merge unul în spatele celuilalt, şi astfel vor face şi soldații? Cei care merg înainte să lupte, iar cei din

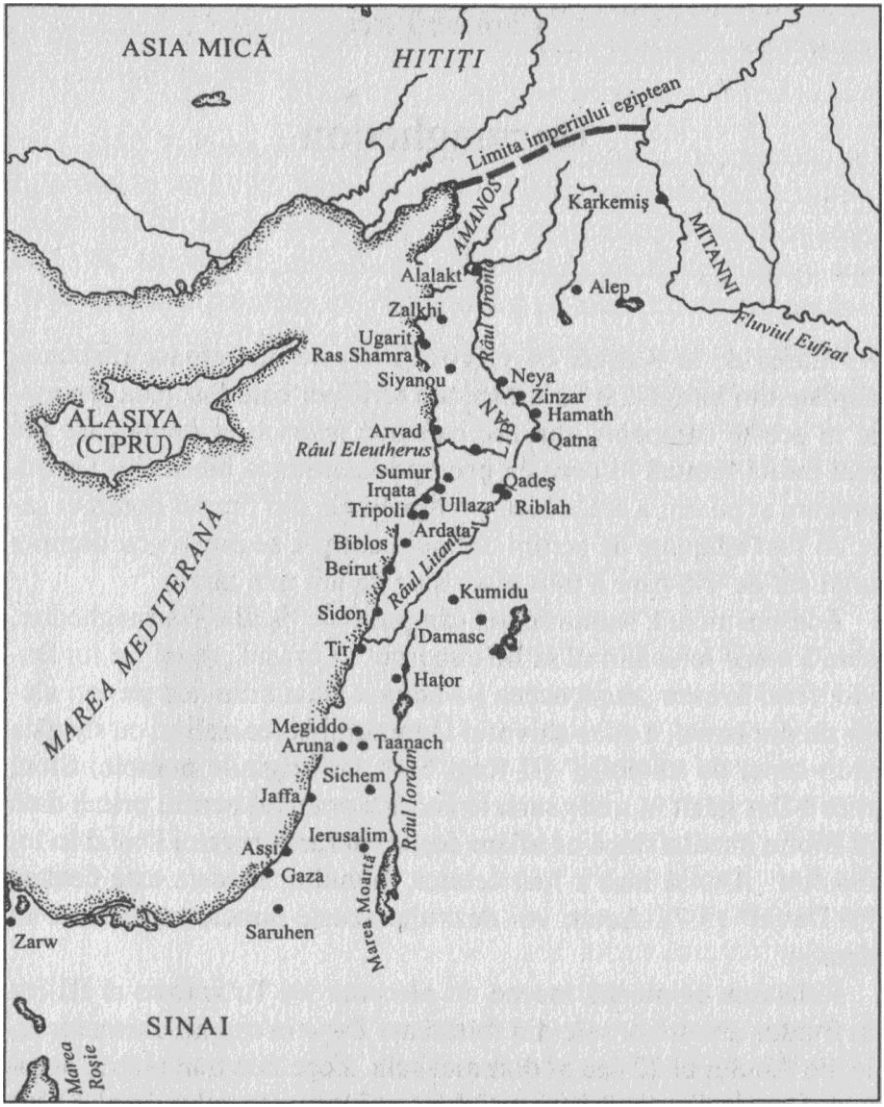

urmă (aflați la capătul de început al drumului strâmt) să nu lupte?" Cu toate acestea, în urma unor rapoarte aduse de mesageri, Tuthmosis al III-lea a decis că va înainta spre Megiddo pe drumul neprietenos – dar neaşteptat pentru duşmanii săi – şi strâmt, decizie la care ofițerii săi au replicat: „Tatăl domniei tale Amon să ajute ca acest consiliu să prospere… servitorul îşi va urma stăpânul." Astfel a fost pregătită scena pentru prima bătălie de la Harmaghedon.

Ierusalimul, oraşul lui David, şi-a câştigat importanța în Biblie, fiind în ziua de azi un loc de pelerinaj datorită rolului jucat în campania de deschidere a unei lungi cariere militare a lui Tuthmosis al III-lea împotriva oraşului Megiddo, luptă pe care o considera ca fiind cea mai importantă în şirul numeroaselor lupte la care a luat parte.

The *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (Enciclopedia săpăturilor arheologice din Țara Sfântă) indică faptul că importanța militară a Megiddo-ului în lunga sa istorie, el fiind un câmp de luptă internațional", este reflectată în Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul (16:16), în care Harmaghedon (*Har Megiddon,* Muntele Megiddo-ului) este desemnat a fi locul în care, la sfârşitul zilelor, toți împărații se vor lupta în ultima bătălie împotriva forțelor Domnului." Acest fapt subliniază credința de până la era creştină că Mesia (Iisus Hristos

Mântuitorul), născut din Casa lui David, va trebui să repună într-o zi în scenă bătălia marilor săi strămoşi care au cucerit Megiddo, locul în care va avea loc confruntarea finală dintre Bine şi Rău.

Forțele unite ale sirienilor şi canaaniților care s-au confruntat cu Tuthmosis al III-lea în afara oraşului Megiddo – modernul Tell Megiddo din Palestina – au fost împărțite în două armate. Regele le-a înfrânt în bătălia care a urmat, dar duşmanul învins a fugit să se ascundă în oraş, unde, porțile fiind închise, au fost adăpostiți de cetățeni. Relatarea despre bătălie deplânge faptul că duşmanii „şi-au abandonat caii şi şaretele de aur şi de argint, şi, dacă armata Maiestății Sale nu şi-ar fi dat silința să captureze bunurile armatei inamice, în acest timp ar fi putut captura oraşul Megiddo". Egiptenii au ținut oraşul sub asediu vreme de şapte luni, până când au reuşit să îl captureze. Cu toate acestea, Tuthmosis al III-lea nu a rămas alături de trupele sale în tot acest răstimp – „Maiestatea sa se afla într-o fortăreață la est de acest oraş" – dar a revenit la momentul asaltului final. Numele acestei fortărețe nu apare în versiunea egipteană a relatării evenimentelor, fără îndoială datorită faptului că scribul oficial a stat alături de armată şi nu l-a însoțit pe rege, dar locațiile respective şi dovezile care urmează indică faptul că fortăreața era Ierusalimul, situat la sud-est de Megiddo.

Nici numele de Ierusalim nu apare pe lista

oraşelor asiatice a lui Tuthmosis al III-lea sau pe cea a succesorilor săi imediați. Acest fapt nu a fost explicat anterior. Părerea mea este că egiptenii a celei vremi cunoşteau Ierusalimul sub un alt nume – Qadeş[13], un cuvânt semit însemnând „sfânt".

Printre înregistrările istorice ale lui Tuthmosis al III-lea descoperite la Karnak există o listă care include mai mult de o sută de nume de locații palestiniene aflate sub control egiptean după campaniile asiatice. Totuşi, la începutul listei palestiniene (sau listei Megiddo, cum i se mai spune), găsim numele de Qadeş. Numele arab modern al Ierusalimului sugerează faptul că acesta a fost oraşul aflat în fruntea listei palestiniene: *al-Quds,* care în ebraică devine *ha-Qudesh,* înseamnă, atât în arabă, cât şi în ebraică (pământul) sfânt, fiind folosit în primul verset al Capitolului 11 din Cartea lui Neemia, unde se vorbeşte de „sfânta cetate a Ierusalimului" (în ebraică, *Yurushalayim ha Qudesh).*

Dovezi cu privire la aceste relații paşnice cu Egiptul sunt oferite de scrisorile găsite la Tell el-Amarna, arhivele care conțin corespondența externă a Dinastiei a XVIII-a. Şase comunicări, trimise regelui Egiptului în secolul al XIV-lea î.Hr.

---

[13] A nu se confunda cu oraşul Qadeş din nord, aflat pe malul râului Oronte, care a fost cucerit numai după şapte ani de la cucerirea oraşului Megiddo.

Şi scrise în akkadiană, limba diplomatică a acelei perioade[14], au ca sursă scrisă nu Qadeşul, ci Mat Urusalim, „pământul Ierusalimului". Acestea evidențiază clar faptul că Ierusalimul se afla sub control egiptean din vremea domniei lui Tuthmosis al III-lea, având o garnizoană a armatei egiptene staționată local.

Mai mult, numele akkadian pentru Ierusalim găsit în scrisorile de la Tell el-Amarna poate fi împărțit în două elemente, *Uru* şi *Salim.* Primul element, *Uru,* este derivat de la verbul *yarah,* care înseamnă „a se găsi" sau „a stabili". Cel de-al doilea element, însă, a cauzat câteva confuzii. Mai mulți cercetători susțineau că aici avem o referire la un zeu semitic sau amorit, Şulumanu sau Şalim. Astfel, Urusalim ar însemna, conform părerii lor, „Şalim a fondat". Cu toate acestea, nu s-a găsit niciun fel de dovadă arheologică sau textuală care să indice că zeul amorit Şalim a fost o zeitate venerată la Ierusalim, lucru ciudat dacă chiar punerea bazelor acestui oraş era legată de acesta.

Când abandonăm această explicație lipsită de suport cu privire la cel de-al doilea element din cuvântul Urusalim, descoperim faptul că *Salim* –

---

[14] Akkadiana era o limbă semită care a apărut în nordul Mesopotamiei în mileniul al treilea î.Hr., devenind mai târziu limba oficială pentru Mesopotamia şi Levant în timpul mileniului al doilea, înainte de a fi înlocuită cu aramaica, începând cu secolul al IX-lea î.Hr.

aşa cum a fost corect înțeles de primii rabini evrei din Haggadah, partea legendară a Talmudului – înseamnă „pace” – (ebraicul *Shalom* şi arabul *salam).* Astfel, înțelesul lui Urusalim ar fi „fondarea păcii” sau „stabilirea păcii”, o interpretare susținută de dovezi istorice: lipsa oricărei mențiuni a Urusalimului în sursele egiptene, în afară de scrisorile de la Tell el-Amarna; faptul că denumirea de Qadeş, folosită atât în Biblie, cât şi în textele arabe, se foloseşte ca sinonim pentru Ierusalim este menționat în lista oraşelor asiatice supuse ale majorității regilor egipteni ai acestei perioade; şi faptul că oraşul Qadeş aflat în discuție nu putea fi oraşul cu acelaşi nume aflat pe malul râului Oronte.

Când Tuthmosis al III-lea s-a dus să lupte împotriva prinților confederației sirienilor şi canaaniților de la Megiddo, Ierusalimul nu a luat parte la această rebeliune. Regele a simțit nevoia de a prelua controlul fortăreței şi, în schimb, a reuşit să-şi facă drum din Gaza direct spre Megiddo şi, fără să aibă nevoie de desfăşurări armate, a căutat un loc protejat în Ierusalim în perioada lungilor luni în care Megiddo se afla sub asediu. Astfel identificat, Ierusalimul era oraşul lui David.

Cele trei victorii principale din lunga carieră războinică a lui Tuthmosis al III-lea a fost capturarea în Anul 23 (1469 î.Hr.) a oraşului

Megiddo; cucerirea în anul 30 (1461 î.Hr.) a Qadeşului de pe râul Oronte, capitala duşmanilor perseverenți care au reuşit să scape din Megiddo; precum şi momentul de apogeu al imperiului său în Anul 33 (1458 î.Hr.), când a trecut Eufratul, l-a înfrânt pe regele din Mitanni şi, în onoarea realizărilor sale, a ridicat o stelă alături de cea a bunicului său, Tuthmosis I.

Ce au înțeles scribii egipteni din aceste evenimente? Vechiul Testament este îndoielnic cu privire la nume şi la succesiunea cronologică a evenimentelor, fără îndoială ca rezultat al multor secole în care poveştile din care este compus au fost transmise din gură în gură. Totuşi, cu toate că ordinea în care acestea au avut loc este încurcată în mai multe locuri, relatările pe care le găsim în Cartea a doua a Regilor se referă în mod clar la unele evenimente care se află înscrise şi în analele de la Karnak.

Cartea a doua a Regilor identifică oraşul Megiddo cu numele de Raba (care înseamnă „zeiță") (11:1). Ni se spune că amoniții (populație semită, neevreiască de la est de Iordan) „au trimis să tocmească cu plată pe sirieni" (10:6) şi este foarte clar că, în bătălia următoare împotriva armatei lui David, amoniții şi sirienii au luptat ca unități separate. Acest fapt reflectă descrierea forțelor împărțite care l-au confruntat pe Tuthmosis al III-lea când acesta a ajuns pe

neaşteptate pe drumul Aruna, înainte de asaltul asupra oraşului Megiddo. Fuga regelui de la Qadeş şi a trupelor sale pentru a lupta în altă zi este reflectată de relatarea biblică a bătăliei în care se spune: „Amoniții, văzând că sirienii pleacă, au fugit şi ei... şi au intrat în oraş...” (10:14). În timpul următorului asediu, care se potriveşte cu relatarea faptului că Tuthmosis al III-lea a părăsit câmpul de bătălie pentru o „fortăreață din est”, ni se spune că „David a rămas la Ierusalim” (11:2).

Imediat după sosirea lui David, avem o descriere despre felul în care israeliții „au dus chivotul Domnului şi l-au pus la locul lui, în mijlocul cortului pe care-l făcuse pentru el David...” (6:17). Dacă David este să fie identificat cu Tuthmosis al III-lea, chivotul – o idee egipteană preluată mai târziu de israeliți – trebuie să fi fost chivotul lui Amon-Ra, şi Chivotul Legământului, în care se spune că Moise a aşezat cele zece porunci, pentru că Moise, aşa cum vom vedea, nu se va naşte decât la un secol *după* aceste evenimente.

Cu toate că nu avem dovezi care să susțină aceste afirmații, există o presupunere logică cum că regele ar fi fost însoțit la Ierusalim de chivotul (arca) zeului său, Amon-Ra, care fusese purtat în fruntea armatei sale în timp ce mergea spre Megiddo. Ştim că au avut loc câteva ritualuri conform religiei egiptene pe care doar regele şi înalții preoți le puteau presta în fața zeității lor. De asemenea, o altă presupunere logică este locul de

„odihnă” al chivotului, muntele Moriah, pământul sfânt aflat la nordul oraşului, care era privit ca un loc sfânt încă din vremea lui Avraam, fiind în ziua de azi locul în care se află două dintre cele mai sfinte altare ale Islamului Domul Stâncii şi Moscheea al-Aqsa, precum şi Zidul Plângerii evreiesc.

Găsim detaliile acestei transcrieri – precum şi alte confirmări despre relațiile paşnice care existau între Egipt şi Ierusalim – mai târziu în Cartea a doua a Regilor, în care Aravna, regele iebuseu (se spune că iebuseii erau locuitorii canaaniți ai Ierusalimului în acea vreme), se pare că deținea controlul muntelui Moriah când David avea aria cumpărată cu cincizeci de siclii de argint, cu scopul de a construi un altar. În cursul acestor negocieri, Aravna i-a spus lui David: „Iată boii pentru ardere de tot, iar carele şi jugurile boilor vor sluji de lemne. Toate acestea, Aravna, *ca rege* (caracterele italice îmi aparțin) le-a dăruit regelui…” (24:22, 23). Alegerea zonei pe muntele Moriah pare a fi una destul de curioasă ca locaş pentru un altar, dar astfel de locuri înalte aflate în apropierea oraşelor sunt deseori utilizate ca locuri de cult.

Aşa cum a făcut Tuthmosis al III-lea, David, conform Cărții a doua a Regilor a revenit lângă armatele sale în momentul în care era clar că Raba (Megiddo) era pe cale să cadă, şi le-a condus în asaltul final victorios. Apoi a luat „coroana de pe

capul regelui lor... Şi a adus înainte prada oraşului cu mare abundență". David a luat, de asemenea, şi un număr mare de prizonieri de război care urmau să lucreze pentru el şi, înainte de a se întoarce la Ierusalim, a subjugat restul oraşelor amonite. Totuşi, David nu a reuşit să preia controlul asupra Siriei, numai după ce l-a înfrânt pe duşmanul său necruțător, regele din Qadeş. Aceasta a fost o sarcină pe care urma să o ducă la îndeplinire la sfârşitul campaniei sale de succes împotriva Megiddo-ului.

Cu toate că cercetătorii au dezbătut această problemă, ultimul oraş cucerit Qadeş este identificat convențional cu biblicul Țoba. Referințele relevante din Cartea a doua a Regilor sugerează următoarele: „apoi a bătut David pe Hadadezer... regele din Țoba (Qadeş), pe când acesta mergea să-şi întemeieze din nou domnia sa la râul Eufrat". (8:3). Cartea a doua a Regilor nu oferă o dată pentru acest eveniment, dar ştim din inscripțiile de la Karnak că alți trei ani au trecut după asaltul şi capturarea Qadeşului, înainte ca Tuthmosis al III-lea să traverseze Eufratul în Anul 33 şi l-a înfrânt pe regele din Mitanni: „Maiestatea Mea a traversat cele mai îndepărtate limite ale Asiei. Am construit multe corăbii de cedru pe dealurile Pământului Zeiței (Fenicia), în vecinătatea Biblosului."[15] Acestea au fost plasate

---

[15] Cred că se referă la zeița feniciană Aştaroth.

pe şarete care erau trase de boi, acestea au călătorit în fruntea Maiestății Mele cu scopul de a trece marele râu care curge între această țară şi Nahrin (Mitanni)… Apoi, Maiestatea Mea a ridicat o stelă pe muntele de la Nahrin, luată de pe muntele aflat pe partea vestică a Eufratului."

Dovezile arheologice nu lasă urmă de îndoială cu privire la faptul că bătăliile de la Megiddo şi Qadeş au fost duse de Tuthmosis al III-lea în secolul al XV-lea î.Hr., şi nu de măruntul rege David, cu cinci sute de ani mai târziu, pentru că, până în acel moment, atât Megiddo, cât şi Qadeş fuseseră deja distruse. Se spune că Megiddo a suferit „o distrugere bruscă şi totală" sub picioarele filistenilor invadatori, „Popoarele Mării", în ultima treime a secolului al XII-lea î.Hr. În timp ce există dovezi cum că oraşul a fost locuit ulterior de către filisteni, arheologii au ajuns la concluzia că şi acesta a fost distrus în cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea î.Hr. Şi că „poarta oraşului… nu exista de fapt… Într-adevăr, oraşul se pare că nu era fortificat în acea perioadă." Acesta era oraşul – nefortificat, deci neavând nevoie de un asediu pentru a fi cucerit – în care şeful de trib identificat ca fiind David se pare că a trăit în prima jumătate a secolului al X-lea î.Hr.

În mod similar, dovezile despre numeroasele războaie, descoperite de arheologii care au săpat la Qadeş, relevă clar că distrugerea finală a acestui oraş sirian, asemeni Megiddo-ului, a avut loc în

secolul al XII-lea î.Hr., fiind provocată de filisteni.

Numele de Zion, aşa cum am văzut la începutul acestui capitol, apare pentru prima dată în Biblie imediat ce aflăm despre intrarea lui David în Ierusalim, nefiind găsit în nicio altă sursă istorică. Totuşi, toate indicațiile relevă faptul că Zion (Sion în ebraică) a fost folosit ca un nume alternativ pentru vechiul pământ sfânt de pe muntele Moriah, originea sa putând fi în Egipt. Nu este un cuvânt de origine ebraică, dar este format din două elemente, unul ebraic şi semitic în general, de la care derivă „Sahara", celălalt fiind egiptean. Primul element ebraic, „Şi" înseamnă „un pământ secetos şi arid". Elementul egiptean este cel căruia nu i-a fost recunoscut înțelesul.

„On" este un nume biblic, din greacă, de la vechiul oraş sfânt egiptean Heliopolis. Din perioada declinului său, când Teba din Egiptul de Sus a devenit atât noua capitală a imperiului, cât şi oraşul zeului Amon-Ra, a devenit un obicei referirea la Teba ca şi la „On-ul de Sud" şi la Heliopolis ca şi „On-ul de Nord", cuvântul „on" fiind folosit cu sensul de „oraşul sfânt". Astfel, însuşi cuvântul „Zion" (Sion) – oraşul sfânt al deşertului – folosit din perioada în care regele David a intrat în oraş pentru a desemna pământul sfânt de la nordul Ierusalimului, pare să releve originea egipteană.

Cursul corect al evenimentelor este că muntele Moriah, până atunci sfânt pentru locuitorii Ierusalimului, a devenit sfânt pentru toate regatele asiatice urmaşe ale Imperiului Egiptean, după ce Tuthmosis al III-lea l-a stabilit ca bază a sa în timpul asediului Megiddoului şi l-a venerat pe zeul său, Amon-Ra, în acel loc. Fără îndoială, descendenții săi, prin Sarra şi Isaac, nu l-au uitat niciodată pe marele lor străbun şi, după ce au părăsit Egiptul şi s-au stabilit în Canaan cu o jumătate de secol mai târziu, au transformat acest loc sfânt în cea mai venerată parte a noii lor casc, numindu-l Muntele Sion.

Capitolul patru

Haina cea lungă şi aleasă

În vreme ce Tuthmosis al III-lea fonda cel mai bogat şi mai puternic imperiu pe care îl văzuse lumea vreodată – construindu-şi în acelaşi timp propria sa reputație de cel mai mare faraon dintre faraoni – Sarra şi descendenții săi duceau o viață de nomazi în Canaan. Casele lor nu erau altceva decât nişte corturi simple care îi protejau de vicisitudinile climatice. Căsătoriile erau aranjate, copiii se năşteau, iar morții erau îngropați. Ritmul vieții lor era stabilit în aşa fel încât să-şi asigure traiul dintr-un pământ sterp, mânându-şi turmele de capre, oi sau vite. Fără îndoială, povestea vieților lor în perioada descrisă în Cartea Facerii

face aluzie la îndepărtatele legături cu casa regală din Egipt, care, deşi se estompau din ce în ce mai mult o dată cu trecerea anilor, au rămas intacte în familia Sarrei.

Când Isaac, fiul rezultat în urma căsătoriei cu Tuthmosis al III-lea (David), a ajuns la maturitate, se spune în Cartea Facerii că şi-ar fi luat o soție, pe Rebeca. Asemeni Sarei de dinaintea ei, Rebeca este descrisă ca fiind sterilă, dar acest lucru se datora probabil faptului că fetele erau căsătorite încă de la o vârstă foarte fragedă.

În cele din urmă, Rebeca a născut doi băieți gemeni. Primul născut a fost numit Isav, iar cel de-al doilea Iacov (*Y'qwb*, care în ebraică înseamnă „cel care urmează"). Cel mai interesant aspect al vieții lor este vânzarea dreptului primului născut al lui Isav. Binecuvântările speciale ale fiului cel mai mare sunt o temă pe care o găsim în multe poveşti biblice, dar numai în acest caz este menționat dreptul primului născut. Ce avantaje avea deținătorul acestui drept? Singura explicație logică ar fi moştenirea sau proprietatea unui titlu. Ştim din relatarea Talmudului că Iacov nu a primit nicio proprietate a lui Isaac după moartea tatălui său:

Când Isaac a murit, Iacov şi Isav au plâns împreună pentru trecerea în neființă a tatălui lor. Aceştia i-au purtat trupul până în peştera Machpelah, care se află în Hebron, şi toți regii din

Canaan l-au urmat alături de cortegiul funerar al lui Isaac… Isaac a lăsat prin testament vitele şi toate posesiunile sale fiilor lui. Isav i-a spus atunci lui Iacov: „Iată, ceea ce a lăsat tatăl nostru trebuie împărțit în două, apoi eu îmi voi alege partea." Iacov a împărțit toate posesiunile tatălui său în două părți, în prezența lui Isav şi a fiilor săi, apoi, adresându-se fratelui său, a spus: „Ia pentru tine aceste părți pe care le vezi în fața ta. Iată, Dumnezeul din ceruri şi de pe pământ le-a vorbit strămoşilor noştri, Avraam şi Isaac, spunând: „Pentru sămânța ta îți dăruiesc acest pământ care va fi al tău pentru totdeauna." Acum, tot ceea ce a lăsat tatăl tău este aici; dacă doreşti posesiunea promisă, pământul Canaanului, ia-l, şi cealaltă bogăție îmi va rămâne mie; sau dacă doreşti aceste două părți, cele pe care le vezi în fața ochilor, pământul din Canaan va rămâne pentru mine şi pentru urmaşii mei… „Isav… i-a dat lui Iacov porția sa din pământul Canaanului, de la râul Egiptului până la marele fluviu Eufrat".[16]

Singura posibilitate evidentă este astfel aceea că dreptul primului născut transmis de la Isav, primul geamăn, la Iacov, era titlul princiar care provenea din identitatea bunicului lor, Tuthmosis al III-lea.

Un astfel de transfer al dreptului primului

---

[16] *Selecţii din Talmud,* H. Polano, pag. 83-84.

născut este posibil numai într-o societate în care primogenitura (calitatea de a fi primul născut) nu este privită ca fiind unica posibilitate pentru a determina moştenirea. Tabletele descoperite în anii 1920 la Nuzi, oraşul antic din nord-estul Irakului, relevă faptul că existau şi alte criterii care erau utilizate în timpurile biblice. Unul dintre acestea se referă la un bărbat care i-a transferat fratelui său dreptul primului născut în schimbul a trei oi.

Preţul pe care se spune că l-a acceptat Isav în schimbul dreptului primului născut a fost: „o tocană de linte" (în ebraică se spune *nazid adash,* ceea ce se traduce literal cu „supă de linte"). Acest fapt este interpretat în sensul că Isav nu aprecia în mod deosebit acest drept al primului născut. Nu putea să le fie uşor, nici lui şi nici lui Iacov, trăind în corturi şi ducând o viaţă simplă de nomad alături de turmele lor, crezând în promisiunea că, într-o bună zi, urmaşii lor vor domni peste un regat care se va întinde de la Nil la Eufrat.

Cu toate acestea, dintre cei doi, Vechiul Testament sugerează că Iacov avea mai multă credinţă în îndeplinirea unei astfel de promisiuni cândva în viitor. În Facerea (25:27) ni se spune că cei doi fraţi gemeni aveau caractere diferite. Isav era un „vânător priceput, un om al pământului"; Iacov, spre deosebire de acesta, asemeni fiului său Iosif care avea să i se nască, pare să fi fost mai mult un visător, „un bărbat tăcut, care stătea

printre corturi”.

Talmudul confirmă faptul că, în momentul în care proprietățile lui Isaac trebuiau împărțite, vitele şi toate celelalte posesiuni au fost moştenite de către Isav, în vreme ce Iacov a primit regatul. După ce posesiunile lui Isaac au fost împărțite în două părți egale, Iacov se pare că i-a spus lui Isav: „... Iată, Dumnezeul din ceruri şi de pe pământ le-a vorbit strămoşilor noştri, Avraam şi Isaac, spunând: «Pentru sămânța ta îți dăruiesc acest pământ care va fi al tău pentru totdeauna.» Acum, tot ceea ce a lăsat tatăl tău este aici; dacă doreşti posesiunea promisă, pământul... ia-l, şi cealaltă bogăție îmi va rămâne mie; sau... pământul... va rămâne pentru mine şi pentru urmaşii mei».” După ce s-a sfătuit, Isav a ales posesiunile tatălui său, lăsându-i lui Iacov pământul făgăduit, „de la râul Egiptului până la marele fluviu Eufrat...”

Mai târziu, Isav se pare că s-ar fi răzgândit în ceea ce priveşte decizia luată, după o dispută în ceea ce priveşte binecuvântarea tatălui lor, amenințând că-l omoară pe Iacov, care a fugit, la îndemnul mamei sale, la casa fratelui ei din Haran. Acolo s-a îndrăgostit imediat de Rahila, cea mai tânără dintre cele două verişoare ale sale, dar unchiul său l-a obligat să se căsătorească cu sora cea mare, Lia, înainte de a i se da voie să se căsătorească şi cu Rahila. Şi Rahila s-a dovedit a fi sterilă, dar în decursul anilor se spune că Iacov ar fi avut unsprezece copii – şase fii şi o fiică

dăruiți de Lia, doi băieți făcuți cu slujnica Rahilei, Bilha, şi încă doi fii cu slujnica Liei, Zilpa. În sfârşit, Rahila, prima lui dragoste, i-a dăruit cel de-al unsprezecelea fiu. Ei l-au numit Iosif.

Imediat după aceea, Iacov s-a hotărât să se reîntoarcă pe pământul său natal, Canaan. Se spune că în timpul acestei călătorii l-a întâlnit pe Domnul, fiindu-i schimbat şi numele din Iacov în Israel. Semnificația acestui eveniment se află în numele Israel. Termenul ebraic *el* este forma scurtă a lui Elohim (Dumnezeu) şi *Ysra* (sau *sar)* care înseamnă prinț sau conducător.

Punctele esențiale reflectă faptul că Iacov a avut mulți copii cu femei diferite; în cele din urmă a avut un fiu, Iosif, cu prima sa dragoste, Rahila; şi, în povestea reîntoarcerii sale în Canaan, scribii biblici au ales să reliefeze relația specială dintre Dumnezeu şi israeliți.

Nu putem şti cât din povestea lui Iosif care urmează acestei relatări a vieții de început a lui Iacov poate fi luată ca fiind adevărată, începând cu naşterea sa până la numirea sa de către un faraon al cărui nume nu este precizat ca vizir (al doilea om în stat). Relatarea biblică din Facerea (37:3) continuă prin evidențierea faptului că Iacov l-a iubit pe Iosif mai mult decât pe fiii săi mai mari, oferindu-i acestuia mult disputata haină lungă şi

aleasă[17]. Fraţii vitregi ai lui Iosif îl urau pe acesta din cauză că era favorizat, chiar mai mult în urma unui vis pe care l-a avut într-o noapte: „Parcă legam snopi în ţarină şi snopul meu parcă s-a sculat şi stătea drept, iar snopii voştri s-au strâns roată şi s-au închinat snopului meu”, le-a spus el.

„Nu cumva într-o zi ai să domneşti peste noi?” au întrebat fraţii furioşi.

Apoi, Iosif a avut un al doilea vis, pe care l-a spus tatălui său şi fraţilor săi. „Iată am visat alt vis: soarele şi luna şi unsprezece stele mi se închinau mie.” Această poveste nu a făcut decât să sporească gelozia fraţilor săi, iar Iacov se pare că l-ar fi mustrat, spunând: „Ce înseamnă visul acesta pe care l-ai visat? Au doară eu şi mama ta şi fraţii tăi vom veni şi ne vom închina ţie până la pământ?” Totuşi, nu a uitat cuvintele lui Iosif.

Într-o zi, pe când fraţii lui erau cu oile la păscut, tatăl lui Iosif i-a spus: „Du-te şi vezi de sunt sănătoşi fraţii tăi şi oile şi să-mi aduci răspuns!” Când l-au văzut pe Iosif de departe, fraţii şi-au spus: „Iată vine visătorul! Haidem să-l omorâm, să-l aruncăm într-un puţ şi să zicem că l-a mâncat o fiară sălbatică, şi vom vedea ce se va alege de visele lui!”

---

[17] Aici avem din nou o traducere defectuoasă a unei fraze din ebraică. În ebraică se citeşte *ktener phessun,* care nu înseamnă „o haină lungă şi aleasă”, ci, literal „ornamente pentru robă (sau tunică)”.

Ruben, cel mai mare dintre fraţi, a protestat: „Să nu-i ridicăm viaţa”, spuse. „Să nu vărsaţi sânge!”

Când a ajuns în sfârşit Iosif, ostilii fraţi l-au dezbrăcat de haina cea lungă şi aleasă şi l-au aruncat într-un puţ, în vreme ce ei s-au aşezat să mănânce şi să se gândească la cum vor proceda mai departe. Problema s-a rezolvat în momentul în care aceştia au zărit o caravană a ismaeliţilor apropiindu-se, cu cămilele încărcate cu mirodenii, parfumuri şi mir, care se îndrepta spre Egipt într-o misiune comercială. Iuda, cel de-al patrulea frate, le-a spus celorlalţi: „Ce vom folosi de vom ucide pe fratele nostru şi vom ascunde sângele lui? Haidem să-l vindem ismaeliţilor acestora, neridicându-ne mâinile asupra lui, pentru că e fratele nostru şi trupul nostru.” Aceştia l-au vândut pe Iosif, spunând că are şaptesprezece ani, în schimbul a douăzeci de arginţi şi, pentru a ascunde adevărul, au ucis o capră, au înmuiat haina cea lungă şi aleasă în sânge, apoi au dus-o la Iacov, care s-a văitat: „Este haina fiului meu! L-a mâncat o fiară sălbatică; o fiară l-a sfâşiat pe Iosif!”

O dată ajunşi în Egipt, comercianţii ismaeliţi l-au vândut pe Iosif lui Putifar, comandantul gărzii lui Faraon, care l-a găsit a fi un servitor de încredere, lăsând pe mâna lui tot ce avea. Cu toate acestea, Iosif nu era doar eficient, ci şi foarte arătos, după o vreme soţia lui Putifar încercând să îl seducă. Iosif i-a refuzat avansurile, spunându-i

să se gândească la stăpânul său. „De când sunt aici, stăpânul meu nu poartă grijă de nimic în casa sa, ci toate câte are le-a dat pe mâna mea. În casa aceasta nu-i nimeni mai mare decât mine şi de la nimic nu sunt oprit decât numai de la tine, pentru că tu eşti femeia lui. Cum dar să fac eu acest mare rău şi să păcătuiesc înaintea lui Dumnezeu?”

Soția lui Putifar nu dorea să se dea bătută prea uşor. A continuat să-l roage pe Iosif şi, într-o zi, când erau singuri în casă, ea l-a apucat de haină şi i-a zis: „Culcă-te cu mine!” Iosif însă a refuzat şi a fugit din casă, lăsând haina în mâinile ei. Soția lui Putifar le-a spus atunci celorlalți servitori că Iosif a atacat-o şi că acesta a fugit când ea a început să urle. Această poveste i-a repetat-o şi soțului ei, când acesta a ajuns acasă: „Acel rob evreu, pe care l-ai adus la noi a venit la mine să mă batjocorească… dar când a auzit că am ridicat glasul şi am început să strig, s-a temut şi, lăsându-şi haina la mine, a fugit.”

Putifar, care a crezut-o şi s-a înfuriat pe bună dreptate, l-a aruncat pe Iosif imediat în temniță, unde erau închişi cei care greşeau regelui. Iosif s-a dovedit şi de această dată a fi un prizonier model, astfel că nu peste multă vreme a devenit administratorul temniței pe care a condus-o cu aceeaşi eficiență dovedită şi în casa lui Putifar. Astfel, Iosif i-a întâlnit pe marele paharnic al regelui Egiptului şi pe marele pitar, după ce aceştia au greşit în fața regelui.

Când amândoi au avut nişte vise ciudate, l-au rugat pe Iosif să le spună care era semnificația lor. Iosif a prezis – cu acuratețe – că paharnicul îşi va recăpăta libertatea şi va fi repus în funcția sa, în timp ce pitarul va fi spânzurat. Doi ani mai târziu, conform Cărții Facerii (41:1), însuşi faraonul a avut două vise misterioase pe care niciunul dintre înțelepții sau magicienii Egiptului nu le-au putut interpreta. Atunci, paharnicul i-a explicat faraonului cum Iosif a interpretat visele avute de el şi de pitar şi cum evenimentele s-au dovedit a fi în conformitate cu cele prezise. Faraonul a trimis imediat după Iosif, spunând: „Am auzit zicându-se despre tine că, de auzi un vis, îl tâlcuieşti.” Iosif a răspuns aşa cum le răspunse paharnicului şi pitarului: „Nu eu, ci Dumnezeu va da răspuns pentru liniştirea lui Faraon.”

„Am visat că parcă stăteam pe malul râului; şi iată au ieşit din râu şapte vaci grase la trup şi frumoase la chip, şi păşeau pe mal.” Faraon continuă: „Şi după ele au ieşit alte şapte vaci… slabe la trup, cum eu n-am văzut asemenea în toată țara Egiptului. Şi vacile urâte şi slabe au mâncat pe cele şapte vaci grase şi frumoase. Şi au intrat cele grase în pântecele lor şi nu se cunoştea că au intrat ele în pântecele acestora, căci acestea erau tot urâte la chip, ca şi mai înainte. Apoi, deşteptându-mă, am adormit iar. Şi am visat iar un vis că dintr-o tulpină au ieşit şapte spice pline şi frumoase. Şi după ele au ieşit alte şapte spice

slabe, seci şi pălite de vântul de răsărit; şi cele şapte spice seci şi pălite au mâncat pe cele şapte spice frumoase şi pline. Am povestit acestea magilor, dar nimeni nu mi le-a tâlcuit."

„Visul lui Faraon este unul", i-a spus Iosif regelui. „Dumnezeu a vestit lui Faraon cele ce voieşte să facă. Cele şapte vaci frumoase înseamnă şapte ani, cele şapte spice frumoase înseamnă şapte ani. Cele şapte vaci urâte şi slabe, care au ieşit după ele, înseamnă şapte ani, de asemenea, şi cele şapte spice seci şi pălite de vântul de răsărit, înseamnă şapte ani… Iată vin şapte ani de belşug mare, dar după ei vor veni şapte ani de foamete…" Iosif a sugerat că un bărbat „înțelept şi priceput" va fi numit să se ocupe de această urgență. Faraon i-a spus că nu există un alt om mai înțelept şi mai priceput ca Iosif: „Să fii dar tu peste casa mea… şi numai prin tronul meu voi fi mai mare decât tine!"

Cartea Facerii descrie în continuare (41:42-45) cum Faraon a luat inelul de pe degetul său şi l-a pus pe degetul lui Iosif, iar la gât i-a dăruit un lanț de aur şi a poruncit să fie purtat în a doua trăsură a sa şi să strige înaintea lui „Cădeți în genunchi!" Regele i-a dat, de asemenea, un nume egiptean, Țafnat-Paneah (Sef-[Zef] – nath-pa-a-neag în egipteană), precum şi o soție egipteană, Asineta, fiica lui Poti-Fera, marele preot din Heliopolis, centrul zeului Ra din Egiptului de Jos.

Iosif avea în jur de treizeci de ani când a intrat

în slujba lui Faraon. Din căsătoria sa au rezultat doi fii, Manase (Anen în egipteană) şi Efraim (Aye). Multe țări au fost afectate de foametea pe care o prezisese, inclusiv Canaanul, unde Iacov le-a spus fiilor săi: „Iată, am auzit că este grâu în Egipt. Duceți-vă acolo şi cumpărați puține bucate, ca să trăim şi să nu murim!" (42:1, 2). La sosirea lor, Iosif i-a recunoscut pe frații săi, dar nu şi-a dezvăluit identitatea. Mai târziu, când foamea era din ce în ce mai mare, frații săi au făcut o a doua vizită în Egipt. Cu această ocazie, Iosif şi-a dezvăluit identitatea. Întâmplarea l-a înduioşat atât de tare încât: „plângând tare, au auzit toți egiptenii şi s-a auzit şi în casa lui Faraon" (45:2). Aceasta, una din cele două referiri la „casa lui Faraon" din Cartea Facerii, a fost interpretată greşit datorită editorilor de mai târziu ai Bibliei şi a faptului că aceştia nu erau familiarizați cu limba egipteană vorbită. Atunci, ca şi acum, cuvântul „casă" era sinonim cu cuvântul „soție", însemnând totodată şi adăpost[18].

---

[18] Nu era politicos a se vorbi despre soția unei persoane şi nici a se menționa numele acesteia şi, chiar dacă aceasta nu avea copii, soției trebuia să i se spună „casa" soțului ei. Memoriile din mormântul lui Ahmosis, fiul lui Abana, un ofițer naval care a luptat în bătăliile care au dus la înfrângerea ultimilor cuceritori hicsoşi din Delta Estică, în secolul al XVI-lea î.Hr., explică foarte clar această folosire a cuvântului. Relatarea lui Ahmosis despre aceste campanii conține următoarea frază: „Acum, când mi-am stabilit o casă" – adică s-a căsătorit – „am fost luat pe nava *faraonului* pentru că eram viteaz."

Acest pasaj din Cartea Facerii ar trebui astfel interpretat în sensul că regina a auzit de sosirea fraților lui Iosif. Şi, după intervenția sa pe lângă soțul său în numele lui Iosif, acesta a putut să le spună iertător:

Eu sunt Iosif, fratele vostru, pe care voi l-ați vândut în Egipt. Acum însă nu vă întristați, nici să vă pară rău că m-ați vândut aici, că Dumnezeu m-a trimis înaintea voastră pentru păstrarea vieții voastre... el m-a făcut ca un tată lui Faraon, domn peste toată casa lui şi stăpân peste tot pământul Egiptului. Grăbiți-vă de vă duceți la tatăl meu şi-i spuneți: „Aşa zice fiul tău Iosif: Dumnezeu m-a făcut stăpân peste tot Egiptul; vino dar la mine şi nu zăbovi; vei locui în pământul Goşen şi vei fi aproape de mine, tu, feciorii tăi şi feciorii feciorilor tăi, oile tale, vitele tale şi toate câte sunt ale tale. Şi te voi hrăni acolo..."

(45:4-5, 8-11)

Sufletele care l-au însoțit pe Iacov în Egipt ca răspuns la chemarea sa sunt descrise ca numărând nouă (46:27). Între acestea se aflau Iosif şi cei doi fii ai săi, Anen şi Aye, adunându-se la încă trei, care erau deja acolo. Lista din Cartea Facerii oferă încă şaizeci şi şase de imigranți care l-au însoțit pe Iacov; cel de-al şaptezecilea nume lipseşte, pentru că editorul biblic de mai târziu a încercat să ascundă orice legătură de sânge între

israeliți şi egipteni. În Facerea 46:27 se spune că fiii lui Iosif născuți în Egipt erau nouă persoane – de fapt fii şi nepoți; în Facerea 46:26 se spune că pe Iacov l-au însoțit în Egipt 66 de descendenți direcți, afară de soțiile fiilor lui Iacov, în total sufletele casei lui Iacov, care au venit în Egipt cu el, au fost şaptezeci şi cinci – Facerea: 46:26 (n. Ed. Rom.). Iosif şi-a stabilit familia în Goşen, în partea extremă a Deltei Estice – aceştia nu aveau voie să stea chiar în Egipt, pentru că păstorii asiatici erau un blestem pentru egipteni încă de pe vremea ocupației hicsoşilor cu două secole înainte, şi i-a prezentat pe tatăl său şi pe frații săi lui Faraon, care a spus: „... şi de cunoşti printre ei oameni pricepuți, pune-i supraveghetori peste vitele mele."

Israeliții au trăit în Goşen vreme de 17 ani, în perioada primei părți a domniei lui Amenhotep al III-lea (1405-1367 î.Hr.), stră-strănepotul lui Tuthmosis al III-lea, când Iacov, care simțea că i se apropie moartea, a trimis după Iosif şi i-a spus: „... să nu mă îngropi în Egipt. Când voi dormi cu părinții mei, mă vei scoate din Egipt şi mă vei îngropa în mormântul lor." „Voi face după cuvântul tău", a promis Iosif. Din nou, intervenția reginei se pare că a fost de ajutor când Iacov a murit şi a venit timpul îndeplinirii promisiunii de a fi îngropat alături de strămunii săi. Pasajul respectiv releva clar faptul că avem de a face cu o persoană, şi nu cu o clădire: „... Iar dacă au trecut

zilele plângerii lui, a zis Iosif curtenilor lui Faraon: «De am aflat bunăvoință în ochii voştri, ziceți lui Faraon aşa».” (50:4). Lui Iosif i-a fost îndeplinită dorința şi, însoțit de mai mulți egipteni şi israeliți, a plecat spre Canaan, unde Iacov a fost înmormântat într-o peşteră.

Ultimele versete din Cartea Facerii se referă la moartea lui Iosif. Nu ştim câtă vreme a trecut de la moartea lui Iacov şi înmormântarea sa în Canaan. Totuşi, înainte de a muri, Iosif le-a spus israeliților: „Dar Dumnezeu vă va cerceta, vă va scoate din pământul acesta şi vă va duce în pământul pentru care Dumnezeul părinților noştri S-a jurat lui Avraam şi lui Isaac şi lui Iacov. La urmă a jurat Iosif pe fiii lui Israel, zicând: «Dumnezeu are să vă cerceteze, dar voi să scoateți oasele mele de aici!» Şi a murit Iosif de o sută zece ani. L-au îmbălsămat şi l-au pus într-un sicriu, în pământul Egiptului” (50:24-26).

Relatarea despre experiențele lui Iosif conține în mod clar câteva transformări. Cu toate acestea, detaliile despre viața sa de după ce se spune că a interpretat cu acuratețe visele lui Faraon se potrivesc cu o singură persoană din istoria egipteană – Yuya, ministrul lui Amenhotep al III-lea.

Capitolul cinci

Iosif Patriarhul

După ce am studiat Biblia şi istoria egipteană vreme de un sfert de secol, cu speranța de a stabili o legătură între o figură importantă biblică şi istorică, am împărtăşit părerea generală, conform căreia Yuya, care nu era egiptean, nu avea o importanță deosebită[19]. Numai privind retroactiv, într-un moment de inspirație mi-am schimbat părerea. S-a întâmplat într-o noapte când, neputând să dorm, mi-am făcut un ceai şi am început să citesc, conform obiceiului, Vechiul Testament. În Facerea se spune că Iosif Patriarhul a fost făcut „tată al Faraonului", dar această formulare părea să iasă din pagină. Este o afirmație pe care nimeni altcineva din Biblie nu o susține şi, deşi eram conştient de acest lucru, Yuya este singura persoană din istoria egipteană care ar fi primit un asemenea titlu, *it ntr n nb tawi,* tatăl sfânt al Domnului Celor Două Pământuri (titlul formal al faraonului). Apare o dată pe o *ushabti* al lui Yuya (statueta funerară regală nr. 51028 din catalogul Muzeului din Cairo) şi de peste douăzeci de ori pe papirusul său funerar.

Este posibil ca Iosif Patriarhul şi Yuya să fie una şi aceeaşi persoană? Căutările mele de dovezi

---

[19] Unii cercetători considerau că acesta a fost un războinic Marianu.

aveau scopul de a dezlega multe dintre misterele istorice. Printre altele, era clar că povestea biblică a lui Iosif Patriarhul trebuie să fie datată din timpul Dinastiei a XVIII-a (când ştim că a trăit Yuya). În lumina celor ce pot fi stabilite în legătură cu ultimul Exod – când Moise i-a condus pe israeliți afară din Egipt în prima etapă a călătoriei lor spre Pământul Făgăduinței – a devenit din ce în ce mai clar că în cele două perioade (patru generații sau patru secole) pe care Vechiul Testament ni le oferă pentru Şederea israeliților – lungimea perioadei pe care ei au petrecut-o în Egipt – adică patru generații, este corectă. Această concluzie dărâmă credința multor cercetători care consideră că, în ciuda dovezilor, sosirea israeliților a coincis cu victoria hicsoşilor asupra Deltei Estice, care a început în anul 1683 î.Hr. Şi a durat vreme de mai bine de un secol. Mai mult, dovezile indică posibila identitate a numelui lipsă din lista celor şaptezeci de israeliți despre care se spune că au plecat din Canaan pentru a se stabili în Egipt.

Yuya este o figură importantă datorită căsătoriei fiicei sale Tiye cu Amenhotep al III-lea, faraonul în slujba căruia se afla Yuya, căsătorie care a restabilit legătura dintre israeliți şi casa regală egipteană, care a fost stabilită aproape cu un secol înainte, când bunicul său, Tuthmosis al III-lea, a trimis-o pe Sarra însărcinată înapoi la Canaan.

Mormântul lui Yuya şi al soției sale, Tuya, a fost descoperit în Valea Regilor în anul 1905. Locul în care a fost descoperit s-a dovedit a fi unul oarecum surprinzător. În vreme ce atât Yuya, cât şi Tuya erau cunoscuți din sursele istorice egiptene, niciunul nu era considerat a fi de foarte mare importanță. Şi nici nu se ştia despre ei că ar avea sânge regal, caz în care ar fi fost de aşteptat să fie îngropați în Valea Regilor.

Mormântul lui Yuya a fost singurul descoperit aproape intact în Egipt, înainte de descoperirea mormântului lui Tutankhamon, 17 ani mai târziu. Cele două mumii zăceau în sicrie. Inițial, mumia lui Yuya (Figura 4) fusese închisă în trei sicrie, în vreme ce mumia lui Tuya în două (Figura 5), dar profanatorii de morminte de dinainte au luat cu siguranță sicriele interioare, dând la o parte capacele. Când a fost ridicat trupul lui Yuya, în spatele gâtului mumiei a fost descoperit un lanț cu mărgele mari, din lapislazuli şi aur, legate de un fir puternic. Firul fusese aparent rupt în timp ce hoții căutau

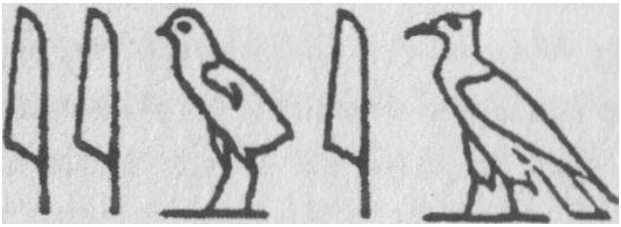

lucrurile de valoare. Ambele mumii erau atât de

bine păstrate, încât lui Arthur Weigall, unul dintre arheologii implicați în respectivele săpături, i se părea că acestea ar putea deschide ochii şi apoi să înceapă să vorbească. Astăzi, cu mai bine de 90 de ani mai târziu, mumia lui Yuya zace într-unul din sicriele interioare aflate la primul etaj al Muzeului din Cairo, nevăzut de milioanele de turişti care vizitează muzeul în fiecare an.

Identificarea lui Iosif Patriarhul cu Yuya nu se bazează doar pe faptul că fiecare avea titlul de „tată al Faraonului". Aici, din motive de spațiu, numai unele dintre principalele probleme pot fi dezbătute (o relatare mai amănunțită puteți găsi în cartea mea – *Străinul din Valea Regilor* – ediția rom. Aquila'93, Oradea, 2002).

Yuya era un străin – la fel era şi Iosif. Mulți cercetători au comentat asupra faptului că, spre deosebire de soția sa Tuya, care avea trăsături convenționale egiptene, Yuya avea trăsături de străin. Arthur Weigall spune în cartea sa *The Life and Times of Akhenaton* (Viața şi timpurile lui Akhenaton), publicată în 1910[20]: „Acesta era o persoană cu o prezență impunătoare, al cărui caracter puternic era imprimat chiar pe figură. Ni-

---

[20] Relatarea mea cu privire la viața şi vremurile lui Akhenaton, fiul lui Amenhotep al III-lea şi al reginei Tiye, fiica lui Yuya, stă la baza unuia dintre capitolele următoare.

l putem imagina ca fiind un bărbat înalt, cu păr cărunt; un nas mare încovoiat, asemeni sirienilor; buze pline, puternice, şi o mandibulă proeminentă, bine determinată. Avea faţa unui ecleziast, şi o trăsătură a gurii sale îmi aminteşte de unul dintre ultimii papi, Leon al III-lea."

Henri Naville, egiptolog elveţian, a îmbrăţişat ideea că „faţa foarte acvilină a lui Yuya ar putea fi semită". Alţi cercetători experţi în diferite domenii aveau anumite rezerve în ceea ce priveşte faptul că doar prin imaginea exterioară se poate dovedi că Yuya era străin. Totuşi, există şi alte indicii – numele său, spre exemplu, care nu fusese cunoscut în Egipt înainte de timpul său şi care s-a dovedit a fi greu de scris cu hieroglife – care dovedeşte faptul că probabil astfel au stat lucrurile.

Numele lui Yuya. Unsprezece versiuni diferite ale numelui lui Yuya au fost găsite pe sarcofagul său, pe cele trei sicrie şi pe mobilierul funerar: *Ya-a, Ya, Yi-Ya, Yu-Ya, Ya-Yi, Yu, Yu-Yu, Ya-Ya, Yi-Ay, Yi-a, Yu-y*. Aşadar, care era de fapt numele pe care doreau să-l înscrie meşterii? Numele egiptene indică de obicei numele zeului sub a cărui protecţie s-a aflat persoana respectivă – Ra-mos, Ptah-hotep, Tutankh-*amon* şi aşa mai departe. Dovezile indică faptul că, în ciuda anilor pe care i-a petrecut în Egipt şi a funcţiei deţinute, Iosif a rămas departe de venerarea credinţei egiptene.

Este aşadar rezonabil să presupunem că, până în momentul morții lui Iosif, egiptenii au realizat probabil faptul că acesta nu ar fi acceptat protecția nici unui zeu egiptean, ci numai pe cea a Dumnezeului său, *Yhwh* (Iehova) sau *Yhwa (h*-ul din final se citeşte ca un *a* în ebraică), şi ceea ce încercau ei să scrie, conform tradiției egiptene, era numele Dumnezeului său.

Egiptenii antici nu foloseau vocale, deşi unele consoane aveau funcțiile unor vocale lungi. Cu referire la numele lui Yuya, vocalele lungi au fost folosite datorită faptului că, în cazul numelor străine, nimeni nu putea şti forma corectă în care acestea erau citite[21].

Înmormântarea lui Yuya. Felul în care Yuya a fost îngropat relevă faptul că acesta nu a fost

---

[21] Cele două părți care formează cuvântul Yuya, „Yu" şi „Ya", sunt ambele scurte. Litera „J", atât în egipteană, cât şi în ebraică, chiar şi în germană, se citeşte „y" în engleză, astfel că aceste părți se citesc „Ju" sau „Jo" sau „Ja". Care este de fapt o formă scurtă a zeului israelit „Yahweh" sau „Jehova". Povestea biblică ne spune că faraonul i-a dat lui Iosif un nume egiptean în momentul în care l-a numit în funcția de ministru, nume care începe cu „Zef" sau „Sef". Acesta era de fapt un adevărat nume egiptean, iar istoricul egiptean Manethon, care a scris o relatare despre istoria egipteană în limba greacă pentru Ptolemeu al II-lea, carte care urma să facă parte din biblioteca alexandrină, confirmă faptul că Amenhotep al III-lea, cel care l-a numit pe Yuya ministrul său, avea un ministru care se numea „Sef". Aşadar, avem ambele elemente ale numelui lui Iosif, israelitul „Yu" şi egipteanul „Sef", cu referire la Yuya. Numele ebraic şi arab pentru patriarh este „Yosef" sau „Yusef".

egiptean. Urechile sale, spre deosebire de ale majorității mumiilor egiptene ale Dinastiei a XVIII-a, nu erau găurite, iar poziția mâinilor sale, cu palmele spre gât, sub bărbie, este diferită de forma obişnuită a lui Osiris – Osiris era zeul egiptean al lumii subterane şi judecătorul morților – conform căreia mâinile celui mort stau încrucişate pe piept. Yuya, cel puțin din câte ştiu eu, este singura mumie egipteană ale cărei mâini au fost descoperite ca fiind aşezate în altă poziție.

Însemnele puterii lui Yuya. Mormântul lui Yuya conținea inelul faraonului şi un lanț de aur. Faraonul i-a dat lui Iosif trei obiecte ca semn al funcției sale: „Şi şi-a scos Faraon inelul din degetul său şi l-a pus în degetul lui Iosif, l-a îmbrăcat cu haină de vison şi i-a pus lanț de aur împrejurul gâtului lui" (41:42). Au fost două încercări de a se fura obiecte mai mici din mormântul lui Yuya, una în antichitate, imediat după înmormântare, şi cealaltă imediat după ce a fost deschis mormântul, în anul 1905. Inelul se pare că a dispărut în urma unuia dintre jafuri, dar nu avem dovezi scrise care să confirme existența acestuia în mormânt. Yuya, asemeni multor miniştri, a fost „purtătorul peceții regelui din Egiptul de Jos", precum şi un „purtător al inelului regelui din Egiptul de Jos".

Onoarea de care s-a bucurat Iosif prin oferirea lanțului de aur era un obicei menționat în textele

de dinaintea Noului Regat (perioada dintre secolele al XVI-lea şi al XI-lea î.Hr., Dinastia a XVIII-a şi a XIX-a), dar numai sub domnia lui Tuthmosis al IV-lea (1413-1405 î.Hr.), tatăl lui Amenhotep al III-lea, o astfel de lucrare a fost reprezentată de un artist pe pereții mormântului. Primirea aurului era privită ca fiind una dintre cele mai înalte distincții ale vremii şi, aşa cum am observat mai devreme, Yuya avea un colier de aur care căzuse în interiorul sicriului, strecurându-se sub capul său când firul a fost tăiat de către profanatori.

Carele. Mormântul lui Yuya conținea un car. În relatarea biblică a vieții lui Iosif găsim trei referiri la care. În momentul numirii lui Iosif în funcția de ministru ni se spune că Faraon „a poruncit să fie purtat în al doilea car şi să strige înaintea lui: «Căderți în genunchi!»” (Facerea 41:43). Din nou, când Iacov şi familia sa au ajuns în Egipt, „Iosif înhămându-şi caii la carul său, a ieşit în întâmpinarea lui Israel (Iacov), tatăl său, la Goşen…” (46:29). În cele din urmă, când Iosif a pornit după moartea tatălui său Iacov să îl înmormânteze în Canaan, „au plecat de asemenea cu el care şi călăreți…” (Facerea 50:9).

Prima dintre aceste referințe sugerează ideea că Iosif avea o responsabilitate pentru care (care de luptă şi de procesiune – n. Ed. Rom.). Alan Richard Schulman, un egiptolog american, a subliniat, într-un articol publicat în *Journal of the American*

Research Centre în Egypt, în anul 1963, faptul că „... în perioada de final a Dinastiei a XVIII-a sunt atestate două ranguri care sugerează că o astfel de funcție tehnică a luat ființă – echipa carelor de luptă, care era distinctă de infanterie – adjutant al carelor, cea mai veche apariție despre care se ştie din perioada Amarna (despre Yuya, care a fost numit adjutant al Maiestății Sale responsabil cu carele, precum şi Ofițer al Cailor)... care datează, cel mai probabil, din primii ani ai domniei lui Amenhotep al III-lea." Astfel, prima persoană din Egipt care a fost numită în funcția pe care o deținea Iosif în Biblie a fost Yuya, ministrul lui Amenhotep al III-lea.

Faptul că a fost găsit un car în mormântul lui Yuya este o altă aluzie la funcția sa. Era o tradiție egipteană plasarea în mormânt a obiectelor care aveau o semnificație anume în viața celui mort. Acest car era prea mic pentru a fi aparținut lui Yuya, şi totuşi prea mare pentru a fi un model. Este posibil ca acesta să fi aparținut inițial lui Tuthmosis al IV-lea[22], când acesta era tânărul

---

[22] Deşi nu avem dovezi scrise care să confirme acest lucru – niciunul dintre titlurile descoperite în mormântul lui Yuya (Iosif) nu îl menționează pe Tuthmosis al IV-lea – există indicații puternice ale faptului că acesta a fost regele care l-a numit pentru prima dată ministru, şi, fiul său, Amenhotep al III-lea, l-a confirmat pe Yuya în acest post. În vreme ce în cazul lui Iosif din Cartea Facerii nu apare acest lucru foarte clar, Talmudul relatează că faraonul care l-a numit pe Iosif a murit înaintea sa, şi Iosif a rămas în continuare în funcție în timpul domniei succesorului său: „Şi a venit vremea în

prinț încoronat, sau tânărului Amenhotep al III-lea, care avea doar 12 ani când a urcat pe tron. Acest fapt ar putea explica de ce: deşi ornamentat cu aur, acest car nu are inscripții.

*„Căde**ț**i în genunchi!”* Faraonul le-a poruncit cetățenilor să „cadă în genunchi” înaintea lui Iosif (Facerea 41:43). Expresia „căde**ț**i în genunchi” este o traducere în limba română a cuvântului ebraic *abrek*. Este un imperativ care înseamnă: „face**ț**i o plecăciune”, care a intrat în vocabularul egiptean în perioada Dinastiei a XVIII-a, nefiind cunoscut înainte.

*So**ț**ia lui Yuya*. În vreme ce s-a dovedit că numele lui Iosif s-a transcris foarte uşor în Yuya, transformarea numelui Asenath în Tuya, soția lui Yuya, poate fi numai o chestiune de conjunctură[23]. Cu toate acestea, este adevărat că era o practică obişnuită egiptenilor în acea vreme de a avea mai multe nume, unele dintre ele fiind ținute în secret. Tutankhamon a avut încă trei

---

care… Faraonul prietenul lui Iosif a murit… Înainte de moartea sa, Faraon i-a poruncit fiului său, care i-a urmat, să-l asculte pe Iosif în toate cele, şi aceleaşi instrucțiuni le-a lăsat şi în scris. Acest fapt i-a mulțumit pe oamenii din Egipt, pentru că ei îl iubeau pe Iosif şi aveau încredere totală în el.”

[23] Originea egipteană a numelui Asenath pentru soția lui Iosif este „Nes-net”, care înseamnă „aparținând zeiței Nut”. Nut era zeița cerului.

nume față de cel prin care este cunoscut. Era şi obiceiul de a folosi nume de alint, precum şi forme prescurtate pentru numele mai lungi şi mai complexe. Trebuie acceptat şi faptul că s-au scurs multe secole între evenimentele descrise şi perioada în care acestea au fost transpuse în Biblie. Folosind o simplă analogie, dacă perioada Tudorilor din istoria britanică ar fi fost mult mai îndepărtată decât este de fapt şi, în cazul Egiptului, o mare cantitate de documente relevante a fost distrusă, ar fi greu de stabilit că regina Elisabeta I şi Buna Regină Bess erau una şi aceeaşi persoană.

Vitele de la Goşen. Încă două dintre titlurile lui Yuya oferă o altă legătură cu povestea biblică a lui Iosif. După ce israeliții au ajuns în Egipt, se povesteşte că faraonul i-a spus lui Iosif: „Iată, pământul Egiptului îți stă înainte; aşază pe tatăl tău şi pe frații tăi în cel mai bun loc din țară. Să locuiască ei în pământul Goşen, şi de cunoşti printre ei oameni pricepuți, pune-i supraveghetori peste vitele mele!” (Facerea 47:6). Unul dintre titlurile descoperite în mormântul lui Yuya a fost şi Supraveghetor al Vitelor lui Mân, Stăpânul Akhminului (un oraş de pe malul estic al Nilului, în Egiptul de Sus), iar cel de-al doilea, Supraveghetor al Vitelor lui Amon.

Durata vieții lui Yuya. În Cartea Facerii se spune

despre înmormântarea lui Iosif în Egipt: „Şi a murit Iosif de o sută zece ani. L-au îmbălsămat şi l-au pus într-un sicriu, în pământul Egiptului.” (50:26). Din raportul medical întocmit de Sir Grafton Elliott Smith, anatomistul care a examinat mumia lui Yuya după ce a fost descoperită, ştim că Yuya avea aproximativ şaizeci de ani în momentul în care a murit. Smith nu a putut să stabilească vârsta exactă doar după aspectul figurii sale” dar Henri Naville, care a tradus copia lui Yuya a *Cărții Morților,* a scris următorul comentariu despre aceasta, în anul 1908: „... artistul a dorit să indice faptul că Iouiya (Yuya) era un bărbat foarte bătrân când a murit: astfel, i-a făcut o perucă prea albă...”

După cum vârsta medie până la care ajungeau oamenii în acea perioadă era 30 de ani, vechii egipteni considerau vârsta înaintată ca pe un semn de înțelepciune, iar cei care aveau o viață lungă erau priviți ca fiind persoane importante. Atât Iosif, cât şi Yuya erau considerați înțelepți de către faraon. Despre Iosif, acesta a spus: „... nu se află om mai înțelept şi mai priceput decât tine.” Şi Yuya este descris pe papirusul său funerar ca fiind „unicul înțelept, cel care îl iubeşte pe Dumnezeul său”. Vârsta pe care le-o atribuiau celor care trăiau pentru a fi înțelepți era 110 ani, fără a se ține cont de momentul şi locul în care aceştia au murit. Despre Amenhotep, fiul lui Habu, un magician egiptean din vremea lui Yuya, se spune

că ar fi trăit 110 ani, deşi ultimele informații pe care le avem despre el indică faptul că el avea 80 de ani. În anul 1865, cercetătorul biblic Charles W. Goodwin a sugerat faptul că vârsta pe care naratorul biblic i-a atribuit-o lui Iosif în momentul morții sale era o reflectare a tradiției egiptene, idee acceptată de majoritatea egiptologilor.

Folosirea banilor. În narațiunea din Vechiul Testament, se spune că frații lui Iosif au folosit bani pentru a plăti provizii, dar, înainte de a-i trimite în drumul lor, Iosif a poruncit „... să le umple sacii cu grâu şi argintul lor să-l pună fiecăruia în sacul lui" (Facerea 42:25). Se credea că banii nu au intrat în folosință în Egipt numai în jurul anului 950 î.Hr. Şi că autorii narațiunii din Cartea Facerii reflectau tradițiile timpului lor când se refereau la bani. Cu toate acestea, studii recente au descoperit dovezi care să susțină ideea că, cel puțin din vremea domniei lui Amenhotep al II-lea (1436- 1413 î.Hr.), al şaselea conducător al Dinastiei a XVIII-a, au fost folosite ca mijloc de schimb piese de metal – de aur, argint sau cupru, având o greutate sau o valoare fixă. Abd El-Mohsen Bakir, cercetător egiptean, subliniază în cartea sa: *Slavery in Pharaonic Egypt* (Sclavia în Egiptul faraonilor) că o referire într-un document legal din perioada Dinastiei a XVIII-a indică faptul că „au fost plătite două debens (aproximativ nouăzeci de grame) ca preț pentru un sclav". Rolul

pe care l-au jucat banii în achiziționarea de grâne de către frații lui Iosif este în conformitate cu situația din Egipt din perioada Noului Regat.

Oraşul cu multe porți. Conform Coranului, înainte de cea de-a doua vizită în Egipt, însoțit de Beniamin (fratele mai mic al lui Iosif), Iacov i-a sfătuit pe fiii săi să nu între în oraş printr-o singură poartă:

> „El a spus mai departe
> O, fiii mei! Nu intrați
> Toți printr-o poartă; intrați
> Prin mai multe porți…”
>
> (Capitolul 12:67)

Aceeaşi poveste o găsim şi în tradiția evreilor: „Frații săi, temându-se de ochiul rău, au intrat în oraş prin zece porți diferite” (*Midrash Bereshith Rabbah 89*)[24].

Aceasta fiind cea de-a doua vizită a fraților săi, este rezonabil să credem că Iacov nu ştia mare lucru despre oraş decât din detaliile oferite de fiii săi, pe care le-au descoperit în urma primei călătorii. Ce oraş au vizitat aceştia? Dovezile

---

[24] Aceste tradiții au fost transmise pe cale orală înainte de a fi fost scrise. Naratorul biblic a lăsat unele evenimente pe dinafară pentru că nu ştia despre ele sau nu le-a considerat a fi importante sau potrivite.

sugerează faptul că întâlnirea lor cu Iosif a avut loc la Teba, capitala regilor Dinastiei a XVIII-a de pe Nilul Superior. Teba era cunoscută în lumea veche ca fiind „oraşul cu mai multe porți”, poetul grec Homer menționând în secolul al VIII-lea î.Hr. „oraşul cu o sută de porți”. Acest lucru nu se referă la intrările prin zidurile oraşului, ci la porțile templelor şi palatelor.

Identificarea lui Iosif cu Yuya oferă mai mult sprijin din punct de vedere cronologic identificărilor mele anterioare ale lui Tuthmosis al III-lea (David) ca fiind adevăratul tată al lui Isaac. Iosif se pare că a ajuns în Egipt şi a fost numit ministru în timpul scurtei domnii a lui Tuthmosis al IV-lea (1413-1405 î.Hr.). Tatăl său, Amenhotep al II-lea, a domnit puțin mai mult (1436-1413 î.Hr.). Chiar şi adunarea anilor ambelor domnii, şi anume 31 de ani, nu oferă suficient timp pentru ca Isaac să fie tatăl gemenilor Isav şi Iacov, pentru ca Iacov să fie tatăl lui Iosif şi pentru ca Iosif să ajungă în Egipt fie ca adolescent, fie ca adult. Problema s-a rezolvat, totuşi, de vreme ce Tuthmosis al III-lea, care a domnit vreme de 54 de ani (1490-1436 î.Hr.), a fost introdus în ecuație.

Capitolul şase

Regina faraonului

În Cartea Facerii nu găsim nicio referire la faptul

că Iosif ar fi avut şi o fiică pe lângă cei doi fii ai săi, Manase (Anen) şi Efraim (Aye), care se aflau deja alături de el în Egipt în vremea în care triburile lui Israel veniseră din Canaan să i se alăture. Dar acest lucru nu înseamnă că el nu a avut o fiică. S-a sugerat faptul că ea era cel de-al şaptezecilea nume lipsă de pe lista imigranților israeliți din Cartea Facerii.

Absența sa de pe listă poate fi explicată prin prisma faptului că scribii biblici obişnuiau să omită numele femeilor, excepție făcând cazurile în care acestea jucau un rol important în povestea respectivă, o practică care deseori sugerează că evreii aveau numai descendenți de sex masculin. O explicație mai plauzibilă, o dată ce s-a acceptat identificarea lui Iosif cu Yuya, ar fi aceea că fiica lui Iosif ar trebui la rândul ei identificată cu fiica lui Yuya, Tyie (Figura 10), care, în ciuda faptului că era pe jumătate israelită, a devenit regina Egiptului şi, pentru a masca legătura israelito-egipteană în momentul în care a fost scrisă Cartea Facerii, numele ei a fost scos din Vechiul Testament ca rezultat al amintirilor extrem de amare ale Exodului – amărăciune care se reflectă şi în politica din ziua de azi.

Dacă, aşa cum am aflat mai devreme, Tuthmosis al IV-lea a fost cel care l-a numit inițial pe Yuya (Iosif) în funcția de ministru, această succesiune de evenimente ar fi avut loc după moartea tatălui lui Amenhotep al III-lea, în anul 1405 î.Hr., când

Amenhotep al III-lea (Figura 9) avea doar 12 ani. Conform obiceiului egiptean, acesta s-a căsătorit cu sora sa, Sitamon, cu scopul de a moşteni tronul, dar imediat după aceea s-a căsătorit cu Tiye, fiica lui Yuya şi a Tuyei, făcând-o pe aceasta Mare Soție Regală (regină) în detrimentul lui Sitamon. Se crede că Sitamon ar fi avut 3 ani, iar Tiye 8[25].

Povestea de dragoste din copilărie dintre Amenhotep al III-lea şi Tiye poate fi explicată prin funcțiile deținute de părinții lor, fapt ce însemna că cei doi copii au crescut împreună. Ca şi ministru al ambilor faraoni, responsabil cu trăsurile, o unitate similară gărzii regelui, Yuya trebuia să trăiască într-o reşedință regală. Acest privilegiu se aplica şi soției sale, Tyie, care era „ornamentul" regelui (*khrt nsw*), o poziție despre care se spunea că era compusă din îndatoririle unui majordom modern şi ale unei doamne de onoare, sau poate chiar doica regelui. S-a sugerat faptul că Tyie a fost acceptată ca tânără mireasă

---

[25] Unii cercetători au argumentat – greşit, de altfel – că Sitamon a fost fiica lui Amenhotep al III-lea şi a Tiyei, şi nu sora mai mică pe care a luat-o de soție pentru a putea moşteni tronul. Fără a intra în toate detaliile, ultima părere este întărită de inscripția de pe un tub de pudră, care provenea probabil din palatul lui Sitamon de la Teba şi care se află acum în Muzeul Metropolitan din New York. Inscripția de pe el sună cam aşa: „...Marea Soție a Regelui (Sit-Amon)", sugerându-se faptul că Sitamon i-a cerut socoteală Tiyei pentru un titlu pe care Sitamon îl considera ca aparținându-i de fapt ei.

pentru rege, pentru că Tuya, mama sa, a avut la rândul ei sânge regal. Arthur Weigall subliniază în cartea sa *The Life and Times of Akhenaton* că ea „putea fi… nepoata lui Tuthmosis al III-lea (David), de la care a moştenit trăsăturile feței" (Weigall face referire aici la mumia lui Tuya). Această părere este susținută de trei titluri descoperite în mormântul ei – „favorizată de bunul zeu (de către rege)", „favorizată de Horus în casa sa (de rege în palatul său)", „favorizată de Horus, Domnul acestui pământ" – precum şi faptul că Tyie, fiica sa din căsătoria cu Yuya, este considerată a fi „fiică regală". Acest fapt, explică Weigall, ne-ar ajuta să explicăm de ce ea şi Yuya au primit un mormânt atât de rafinat în Valea Regilor.

Faptul că Amenhotep al III-lea şi Tiye s-au căsătorit în primii ani de domnie este relevat de doi dintre cei cinci scarabei comemorativi (gândaci sacri – vezi Figura 6) emişi de rege şi descoperiți în ultima parte a secolului XX. Primul, relatând despre căsătorie, scrie în parte: „Trăiască… regele Amenhotep [al III-lea], căruia i-a fost dăruită viața, [şi] soția Marelui Rege Tiye, care trăieşte. Numele tatălui ei este Yuya, numele mamei ei este Tuya. Ea este soția marelui rege al cărui regat se întinde la sud până la Karoy şi la nord până la Naharin." Menționarea oraşului Karoy din Sudan şi a oraşului Naharin din nordul Irakului stabileşte în punctele esențiale imperiul lui Amenhotep al III-lea ca întinzându-se de la Nil până la Eufrat. Aici

nu ni se oferă nicio dată. Faptul că această căsătorie a avut loc în primii ani de domnie reiese clar din cel de-al doilea scarabeu, care povesteşte despre o vânătoare din Anul 2 de domnie (1404 î.Hr). Tyie este descrisă aici ca fiind „Marea Soție Regală”.

După nuntă, Amenhotep al III-lea i-a făcut cadou reginei Tiye fortăreața Zarw aflată la frontieră (în zona Quantarei de azi, la est de Canalul de Suez), care era un fel de palat de vară, astfel încât ea să poată fi aproape de rudele ei israelite, stabilite la Goşen (dincolo de pământul Egiptului, datorită faptului că păstorii erau şi acum „foarte nesuferiți”). În acele vremuri, Goşenul era legat de fortăreața Zarw printr-o apă. Ultimul dintre scarabeii amintiți anterior descrie construirea la Zarw a unui lac de agrement pentru regina Tiye în Anul 11 de domnie (1395 î.Hr.) al lui Amenhotep al III-lea. Au fost descoperite şase versiuni ale acestui scarabeu. Deşi există câteva diferențe minore, toate convin asupra punctelor esențiale ale textului, după cum urmează:

Anul 11, a treia lună a Inundației (primul anotimp), ziua întâi, sub Maiestatea Sa Horus… cel foarte curajos, care i-a bătut pe asiatici, regele din Egiptul de Sus şi cel de Jos, Neb-maat-Ra, Fiul lui Ra, Amenhotep, Conducătorul Tebei, care a primit viață, şi Marea Soție Regală Tiye, care trăieşte. Maiestatea Sa a poruncit facerea unui lac pentru

Marea Soție a regelui Tiye, care trăieşte în oraşul ei Zarwkha (kha însemnând oraş). Lungimea sa, 3.700 de coți (în jur de 1.780 m) lățimea, 700 de coți (cca 340 m)[26]*. Maiestatea sa a sărbătorit la petrecerea de inaugurare a lacului în cea de-a treia lună a primului anotimp, ziua a 16-a, când Maiestatea Sa a navigat pe el în barca regală.*

Egiptenii aveau trei anotimpuri, Inundația, Iarna şi Recolta, fiecare fiind compuse din patru luni, anul începând la mijlocul lunii iulie. Astfel, prima lună a primului anotimp ar fi octombrie, în Anul 11 de domnie al regelui (1394 î.Hr.).

Aceşti scarabei sugerau faptul că regina Tiye se bucura de o căsătorie idilică alături de un bărbat extrem de bogat, puternic şi înțelegător, bucuros să-i facă toate poftele, chiar dăruindu-i un lac de agrement, precum şi un palat de vacanță, în aşa fel încât să poată fi aproape de rudele sale israelite din Goşen. Cu toate acestea, oricine s-ar fi aflat alături de ea în acea zi de octombrie, când cei doi se bucurau de o a doua lună de miere, putea prevedea – datorită faptului că soția sa, fiind doar pe jumătate egipteancă – o criză serioasă cu privire la succesiune, în cazul în care copilul din pântecul

---

[26] Unul dintre scarabei, a cărui copie se află la Vatican, dă o lățime de 600 de coți (cca 290 m), menționând, de asemenea, şi numele părinților reginei, Yuya şi Tuya, indicând faptul că în acel moment aceştia erau în viață.

soție sale se dovedea a fi băiat, o criză care nu putea fi uşor rezolvată nici chiar de către Amenhotep al III-lea. În ziua de azi, cu 3.500 de ani mai târziu, Amenhotep al III-lea se bucură de reputația unui om extrem de înțelept.

Amenhotep al III-lea era Solomon.

Solomon ne este prezentat în Vechiul Testament în mai multe ipostaze: regele Israelului, care l-a pus pe tatăl său, David, la tron, în secolul al X-lea î.Hr., fiul lui David şi Batşeba, soția adulteră a lui Urie Heteul (Hititul – n. Ed. Rom.), comandantul unei vaste armate alcătuite din bărbați şi care de luptă („o mie patru sute") precum şi „12.000 de călăreți" (conform Cărții a treia a Regilor 10:26), stăpân al unui vast imperiu, care a cunoscut declinul în perioada domniei sale; soțul fiicei faraonului; precum şi „amantul multor femei necunoscute, alături de fiica faraonului (Cartea a treia a Regilor 11:1).

Aici ne confruntăm cu o situație similară cu cea întâlnită mai devreme în această carte, în partea în care Vechiul Testament ne prezintă două personaje contrastante: David – un războinic temut care a creat un imperiu ce se întindea de la Nil până la Eufrat (Tuthmosis al III-lea, 1490-1436 î.Hr.) şi un modest şef de trib care a trăit în secolul al X-lea î.Hr. — evenimentele fiind separate de cinci secole adunate împreună de parcă ar fi existat în acelaşi timp. Acum avem de a face cu doi

Solomoni. Să examinăm pe scurt câteva din atributele sale descrise în Cartea a treia a Regilor:

- Solomon nu putea să-l urmeze la tron pe tatăl său David în secolul al X-lea î.Hr., pentru că David (Tuthmosis al III-lea), aşa cum am putut observa, a trăit cu cinci secole înainte şi nu a fost tatăl său, ci străbunicul său.
- În Vechiul Testament întâlnim deseori relatări transmise pe cale orală, în care vechile evenimente sunt repovestite, îmbrăcate în mantia ficțiunii, în care apar personaje diferite şi o succesiune temporală diferită. Eu cred că povestea despre David (Tuthmosis al III-lea), Batşeba şi Urie, pe care o găsim în Cartea a doua a Regilor, poate fi privită ca o altă versiune a poveştii lui David (Tuthmosis al III-lea), Sarra şi Avraam, relatată în Cartea Facerii în care – pentru a vă reîmprospăta memoria – regele s-a căsătorit cu Sarra şi, descoperind că Sarra era soția lui Avraam, i-a trimis pe cei doi în Canaan, unde Sarra, care era însărcinată, l-a născut pe Isaac, fiul regelui.

Povestea David-Batşeba-Urie s-a petrecut pe fundalul fortăreței de la Ierusalim în vremea în care Tuthmosis al III-lea se afla acolo în perioada asaltului de la Megiddo (Harmaghedon), prima acțiune militară a campaniei sale, imediat după moartea lui Hatşepsut, luptă dusă cu scopul de a reîntregi imperiul egiptean care se întindea de la

Nil până la Eufrat. Se spune că acesta s-a interesat îndeaproape în legătură cu identitatea Batşebei, după ce o văzuse pe când aceasta se îmbăia. În ciuda faptului că i s-a spus că este soția lui Urie Heteul, care lupta alături de forțele armate ale regelui la Megiddo, David a trimis mesageri care să o aducă în casa lui, unde „s-a culcat cu ea” (Cartea a doua a Regilor 11:4).

Ca rezultat al acestei uniuni, Batşeba a rămas însărcinată. Sperând să-şi ascundă vinovăția, David l-a adus pe Urie la Ierusalim, dar războinicul a refuzat să doarmă în confortul oferit de căminul său, în vreme ce armata regelui suferea locuind în corturi în afara asediatului Megiddo. Astfel, David l-a trimis înapoi pe front, dând următorul ordin: „Puneți pe Urie unde va fi lupta mai crâncenă şi retrăgeți-vă de la el, ca să fie lovit şi ucis” (Cartea a doua a Regilor 11:15). Imediat ce Urie a murit, David s-a însurat cu Batşeba, care îi purta fiul în pântec.

Până în acest moment, ambele poveşti seamănă foarte mult. Atât Avraam, cât şi Urie sunt străini, Avraam venit din Canaan în Egipt, iar Urie un hitit din Ierusalim. În fiecare din aceste cazuri, soțiile lor au fost lăsate grele de către un rege, cărora le-au dăruit câte un fiu. Soarta celor doi „copii născuți din păcat” este totuşi diferită. În cazul lui Avraam avem o idee a faptului că circumstanțele erau de aşa natură încât acest eveniment, conceperea lui Isaac, nu a putut fi evitat. Se spune

că ar fi fost inițial tentat de Dumnezeu ca să-l ofere pe Isaac ca ofrandă, să-l ardă pe rug (Facerea 22:2), dar după ce Avraam a dat curs tentației, viața lui Isaac a fost cruțată, Avraam luând un berbec pe care „l-a dus jertfa în locul lui Isaac, fiul său" (22:13).

În cazul lui David avem de a face cu o judecată morală mult mai precisă. Ni se spune că după ce David a fost cel care a cauzat moartea lui Urie şi s-a căsătorit cu Batşeba, cea care îi purta fiul în pântece, „fapta aceasta, pe care a făcut-o David, a fost rea înaintea Domnului. Atunci a trimis Domnul pe Natan proorocul la David şi... i-a zis: Pentru ce însă ai nesocotit tu cuvântul Domnului, făcând rău înaintea ochilor Lui? Pe Urie Heteul tu l-ai lovit cu sabia, pe femeia lui ți-ai luat-o de soție... Deci nu se va depărta sabia de deasupra casei tale în veac... de aceea va muri fiul ce ți se va naşte" (Cartea a doua a Regilor 11:27, 12:1, 9-10, 14).

Această osândire a fost urmată de promisiunea conform căreia copilul pe care îl aşteptau, care s-a dovedit a fi bolnav, nu a supraviețuit. Acest copil nenumit a murit în cea de-a şaptea zi şi „a mângâiat David pe Batşeba, femeia sa, a intra la ea, s-a culcat cu ea şi ea a zămislit şi a mai născut un fiu şi i-a pus numele Solomon..." (12:24).

Hermann Gunkel, un distins cercetător biblic german, respinge întreaga poveste despre Urie şi

soția sa, considerând că nu are baze istorice. Dar nu este aşa. Numele folosite în aceste relatări care pornesc de la evenimente reale indică identitatea personajelor istorice originale şi, ca regulă, oferă dovezi conform cărora avem de a face cu fapte reale îmbrăcate în mantia ficțiunii. Acest lucru este foarte clar în cazul numelui lui Urie (în lb. Engleză Uriah), fiind compus din două elemente – Ur – un cuvânt mesopotamian care înseamnă „oraş" sau „lumină", şi Yah (iah), care este forma scurtă de la Iehova (Jehovah, în engleză), Dumnezeul israelit. Numele său ar putea astfel însemna: „lumina lui Iehova". Cu toate acestea, el este descris ca fiind hitit (Heteul). Cum putem accepta faptul că un hitit, aparținând unui popor prin tradiție duşman al Egiptului şi al israeliților, ar putea venera un zeu (Dumnezeu) israelit şi ar putea fi unul dintre eroii armatei lui David? Nu avem nicio dovadă care să explice apariția bruscă a acestui străin şi a soției sale în Ierusalim, locul în care se pare că şi-au întemeiat un cămin.

Dacă ar fi să privim întreaga chestiune dintr-un alt punct de vedere, Ur, prima parte a numelui lui Urie, îl leagă de locul în care s-a născut Avraam. Prima referire din Biblie cu privire la acest fapt descrie felul în care Avraam şi Sarra „au plecat cu ei din Urul Caldeii, ca să meargă până în țara Canaanului..." (Facerea 11:31). Acesta ar putea însemna fie „un oraş din Caldeea" sau, în cazul în care cuvântul Ur este folosit ca substantiv propriu,

„Ur din Caldeea”. Oricare ar fi situația în ceea ce privește aceasta primă referire, mai târziu, Ur a devenit substantiv propriu care indica locul de naștere al lui Avraam. Astfel, numele de Ur-ie se referă la personajul inventat – atât la Zeul (Dumnezeul) lui Avraam, precum și la orașul originar al lui Avraam.

O situație similară întâlnim și în ceea ce privește numele Batșeba (Bathsheba). Și aici avem două elemente: Beth, care înseamnă „fată” sau „fiică”, și „Sheba”, o zonă din sudul Canaanului care și-a primit numele după un puț/izvor local, Beer-Șeba (Beer-Sheba). Numele Beth-Sheba poate fi interpretat așadar „o fată (fiică) din Sheba”, care era zona în care s-au așezat Sarra și Avraam după ce s-au întors din Egipt.

Afirmația conform căreia Solomon se afla în fruntea unei vaste armate, fiind stăpânul unui vast imperiu care a cunoscut declinul în vremea domniei sale, nu are un suport istoric în secolul al X-lea î.Hr., moment în care imperiul deja format în urmă cu cinci sute de ani de către Tuthmosis al III-lea, marele străbunic al lui Amenhotep al III-lea, a încetat să mai existe. Nici descrierea lui Solomon ca fiind soțul fiicei faraonului nu poate fi adevărată. Ar fi trebuit să fie mai degrabă membru al casei regale egiptene, și nu rege al Israelului, pentru a se putea căsători cu o prințesă egipteană.

Știm din scrisorile de la Amarna – arhivele cu corespondența externă a Dinastiei a XVIII-lea, ce

se referă la o perioadă cuprinsă aproximativ între anii 1575 şi 1335 î.Hr – că nu se obişnuia ca regii egipteni să îşi dea fetele de soție unor conducători străini. Referirea cu privire la căsătoria cu fiica faraonului reflectă faptul că Amenhotep al III-lea s-a căsătorit cu sora sa mai mică, Sitamon, cu scopul – conform tradițiilor egiptene – de a moşteni tronul.

Vechiul Testament ne asigură, de asemenea, că Solomon era şi foarte bogat, dar şi foarte înțelept: „Regele Solomon a întrecut pe toți regii pământului în bogăție şi în înțelepciune." Cea mai cunoscută poveste cu privire la înțelepciunea lui Solomon este disputa dintre cele două mame pentru un copil, poveste care se găseşte în Cartea a treia a Regilor 3:16-28. Fiecare dintre cele două femei, care locuiau în aceeaşi casă, au dat naştere câte unui băiat. Unul dintre copilaşi a murit, şi fiecare femeie susținea că cel care a supraviețuit este copilul ei, în final ajungând la rege pentru a-şi rezolva această dispută. Atunci, Solomon a poruncit ca pruncul să fie tăiat în două, iar fiecare femeie să primească jumătate. Acest lucru l-a ajutat să o identifice imediat pe mama adevărată, care a încercat să salveze viața copilului, cerând ca acesta să fie dat celeilalte femei.

Este greu de crezut că regele, care avea judecători şi oficiali de profesie, s-a implicat personal în disputa dintre cele două femei, care

erau descrise în Biblie ca fiind desfrânate. De fapt, părerea mea este că aici avem de a face cu o altă poveste, spusă prin intermediul altor personaje: povestea reală se referă la circumstanțele din jurul naşterii lui Moise şi amenințarea faraonului de a-l ucide, dar acesta va fi subiectul unui capitol următor.

Reputația înțelepciunii lui Solomon, precum şi numele sub care acesta este cunoscut nu se bazează doar pe rezolvarea unei dispute dintre două mame, ci şi pe modalitatea magistrală în care el – sau mai degrabă Amenhotep al III-lea – a condus Egiptul şi vastul imperiu fondat de către străbunicul său, Tuthmosis al III-lea (David), un imperiu care cuprindea „toate regatele de la râul Eufrat până la pământul filistenilor şi până la hotarul Egiptului" (Cartea a treia a Regilor 4:21). Un element important al acestei domnii a fost căsătoria sa cu „multe femei străine" – prințese din statele vecine – datorită acestor mariaje, Egiptul având relații paşnice, evitând războaiele costisitoare.

Capitolul şapte

Înțelepciunea lui Solomon

Sarcina de a-l identifica pe biblicul Solomon este complicată nu numai de diversiunile din Biblie pe care le-am analizat deja, ci şi de faptul că nu avem nicio înregistrare istorică despre un rege cu acest

nume. Numai în momentul în care analizăm în detaliu relatările din Vechiul Testament şi când le comparăm cu domnia lui Amenhotep al III-lea devine foarte clar că avem de a face cu una şi aceeaşi persoană.

Numele Solomon derivă din cuvântul semit *salaam,* care înseamnă „siguranță", „pace". În afară de o operațiune militară minoră desfăşurată la nord de Sudan în timpul Anului 5 de domnie (1401 î.Hr.), domnia lui Amenhotep al III-lea a fost pacifistă. Acesta a fost primul conducător al imperiului egiptean care nu a lansat nicio campanie militară în vestul Asiei. În schimb, s-a bazat pe alianțe şi pe schimbul de daruri şi de scrisori diplomatice cu alți conducători ai lumii cunoscute atunci, cu scopul de a crea un climat de prietenie internațională. Totodată a prelungit pacea prin căsătoriile „strategice" cu o serie de „femei străine" – două prințese din Siria, Mitanni şi Babilonia, şi una din Arzawa, din sud-vestul Asiei Mici. Extravaganța vremii este indicată de faptul că Gilukhepa, una dintre soțiile sale din Mitanni, a sosit în Egipt într-o caravană în care se aflau peste 300 de doamne de onoare.

Pasajul despre căsătoria lui Solomon cu aceste „femei străine" este urmat de o avertizare din partea Domnului, care spunea că aceste femei vor încerca „să vă întoarcă inima voastră spre dumnezeii lor. De acestea s-a lipit Solomon cu dragoste" (Cartea a treia a Regilor, 11:2). Imediat

după aceasta ni se spune că: „La timpul bătrâneții lui Solomon, femeile lui i-au întors inima spre alți dumnezei şi inima lui nu i-a mai fost deloc întreagă la Domnul Dumnezeul său… Şi a început Solomon să slujească zeiței Astarte [27] , zeița sidonienilor†, şi lui Moloh, idolul amoniților" (11:4-5). Această succesiune de evenimente nu are nevoie de o altă confirmare decât de cea pe care o găsim în dovezile istorice cu privire la domnia lui Amenhotep al III-lea. Deşi avem multe referiri la faptul că regele a fost convertit pentru a-l venera pe Aton, care urma să fie introdus în Egipt câteva zeci de ani mai târziu ca zeu monoteist, acesta venera şi alți zei. Spre sfârşitul vieții sale suferea de probleme severe cu dinții, lucru care se poate observa şi la mumia sa, la care au fost observați dinții săi deteriorați şi gingiile afectate de abcese. Acesta ar putea fi motivul pentru care Tuşratta din Mitanni, cumnatul său, i-a trimis o imagine a zeiței din Mitanni, Iştar, în Anul 35 de domnie al lui Amenhotep al III-lea (1371 î.Hr.), sperând – zadarnic – că magia sa îl va vindeca.

Având sub stăpânire un imperiu atât de mare şi de sigur, nefiind nevoit a se implica în războaie, se spune despre Solomon că a avut timp să se implice în realizarea unor proiecte şi reforme

---

[27] Marea zeiță (şi Regina Raiului) a vechii Fenicii şi a Orientului Apropiat. † Sau sidonieni, poporul din vechiul port al Sidonului, cel mai vechi oraş fenician, construit în mileniul al III-lea î.Hr.

administrative. Conform celor afirmate de Otto Eissfeldt, cercetătorul biblic german, există cinci caracteristici ale domniei lui Solomon:

1. Schimbările din organizarea militară a regatului, precum şi introducerea „carelor de luptă” ca o armă esențială de război;
2. Crearea unor noi districte administrative;
3. Schimbarea sistemului de taxe;
4. Rafinamentul ritualurilor de la curte şi menținerea relațiilor diplomatice cu regatele vecine;
5. Activitățile de construcție la scară largă, printre care palate regale şi temple alăturate, cazărmi fortificate pentru garnizoanele sale din nord.

Toate acestea pot fi legate de viața şi de vremurile lui Amenhotep al III-lea, aşa cum voi demonstra.

Organizarea militară. Tuthmosis al III-lea, care a fondat marele imperiu egiptean în secolul al XV-lea î.Hr., avea o armată puternică, pregătită, bine organizată şi echipată cu cele mai bune care de luptă ale vremii, fără de care nu putea avea un imperiu atât de întins. Cu toate acestea, egiptologul american Alan Richard Schulman a arătat că „unitatea carelor de luptă” forma doar o parte a armatei în perioada respectivă. Numai în prima perioadă a domniei lui Amenhotep al III-lea, unitatea carelor de luptă a căpătat o identitate

separată de infanterie, având în frunte pe Yuya (Iosif), aşa cum am aflat anterior, primul ministru despre care ştim că a purtat titlul de Ajutor al Maiestății Sale în acest domeniu. Astfel, Amenhotep al III-lea (Solomon) este cel care a organizat carele de luptă ca unitate separată de război.

Sistemul administrativ. Structura sistemului administrativ până în vremea lui Solomon era, conform Bibliei, una tribală. Solomon a desființat diviziunile tribale şi a unit Israelul cu alte părți ale imperiului, formând o singură entitate politică: „Şi mai avea Solomon doisprezece ispravnici peste tot Israelul, care aduceau alimente pentru rege şi casa lui; fiecare trebuia să aducă alimente pe o lună în an" (Cartea a treia a Regilor 4:7). Dacă examinăm chestiunea mai îndeaproape, aflăm că acest sistem administrativ nu aparține Israelului palestinian, ci imperiului egiptean.

Începând cu anul 3000 î.Hr., administrația egipteană controla activitățile celor Două Teritorii ale Egiptului. Organiza curtea regală, precum şi economia, în numele regelui, deținătorul oficial al întregului teritoriu. Oficialii de la palat erau responsabili de fiecare regiune administrativă, unde exista câte un înalt oficial care controla birocrația locală. În perioada imperiului – în mod special în vremea lui Tuthmosis al III-lea (David) – sistemul administrativ era reorganizat conform

nevoilor acelei vremi, fiind dezvoltat mai apoi de către Amenhotep al III-lea. În acea perioadă, în scopul unei mai eficiente recoltări a taxelor, imperiul a fost organizat în douăsprezece secțiuni administrative, o reformă despre care vorbea naratorul biblic referindu-se la regele pe care lumea îl cunoaşte acum sub numele de Solomon.

Aproape toți cercetătorii sunt de acord[28] cu faptul că sistemul de taxe despre care vorbeşte Biblia şi care a fost introdus de Solomon se potriveşte cu sistemul folosit în Egipt după ce Tuthmosis al III-lea pusese bazele noul imperiu egiptean. Fiecare dintre cele douăsprezece zone se aflau sub controlul unui înalt oficial, aşteptându-se a se colecta suficiente taxe pentru a acoperi nevoile țării vreme de o lună, în fiecare an.

Administrația. Rezolvarea problemelor administrative ale unui imperiu atât de vast cerea o administrație foarte bine dezvoltată. Apariția bruscă a aşa-zisei administrații în societatea tribală israelită în perioada „Monarhiei Unite a lui David şi Solomon" în sec. Al X-lea î.Hr., fără alte rădăcini în istoria anterioară a evreilor şi dispariția sa bruscă după moartea lui Solomon, i-a contrariat multă vreme pe cercetători. Aparenta contradicție s-a rezolvat, după identificarea

---

[28] Spre exemplu, cercetătorul german Otto Eissfeldt, care a scris despre acest subiect în *The Cambridge Ancient History,* 1975.

biblicului David (Tuthmosis al III-lea) şi a lui Solomon (Amenhotep al III-lea), devenind clar faptul că administrația descrisă în Vechiul Testament este cea creată de aceşti doi monarhi în sec. Al XV-lea şi al XIV-lea î.Hr., cu scopul de a rezolva problemele zilnice ale Egiptului.

Numele oficialilor de la curtea lui Solomon. Descoperim pe lista cu oficiali şi preoții, scribii, comandantul armatei, un oficial responsabil cu palatul şi altul colector al tributului. Toate aceste funcții noi sunt similare cu cele din vremea lui Amenhotep al III-lea. Chiar şi munca forțată la care erau obligați egiptenii la construirea proiectelor regelui se spune că a fost impusă israeliților şi străinilor pentru prima oară de către Solomon (Amenhotep al III-lea): „Şi a pus regele Solomon o corvoadă peste tot Israelul şi corvoada era de 30.000 de oameni" (Cartea a treia a Regilor 5:13). Numărul oficialilor importanți era mai mic decât numărul celor minori. În Cartea a treia a Regilor 9:23 ni se spune despre un număr de 550 de ispravnici responsabili cu supravegherea poporului „care făcea lucrul".

Imperiul în declin. Conform Bibliei, imperiul moştenit de Solomon a devenit tot mai fragil în perioada domniei sale. Au apărut probleme în Edom (sudul Palestinei). Influența sa în Siria a fost diminuată când Rezon a cucerit Damascul şi s-a

încoronat rege.

Aceste rebeliuni şi-au găsit ecou în scrisorile de la Amarna, arhivele diplomației externe a Dinastiei a XVIII-a, referindu-se la domnia lui Amenhotep al III-lea. Frederick J. Giles, egiptologul canadian care le-a studiat, a ajuns la concluzia că „majoritatea scrisorilor se referă la presupusul colaps al imperiului egiptean în perioada Amarna". Astfel, relatările biblice cu privire la schimbările survenite în imperiul regelui David în perioada domniei lui Solomon se pare că se aseamănă cu înregistrările istorice ale evenimentelor petrecute sub domnia lui Amenhotep al III-lea.

Scrisorile trimise de regii din Canaan, în special Abdi-khiba din Ierusalim, vorbesc despre problemele survenite în zona Edomului şi în sudul Palestinei: „Toate teritoriile regelui sunt rebele." Aceste probleme din sudul Palestinei nu erau într-atât de serioase încât să ducă la slăbirea influenței regelui în zonă, însă problemele din Siria erau mult mai grave. Chiar şi înainte ca Amenhotep al III-lea să urce pe tron, regatul mesopotamian Mitanni de la est de Eufrat, înfrânt de Tuthmosis al III-lea, a început să-şi facă din nou simțită influența asupra oraşelor-stat din nordul Siriei. Amenhotep al III-lea a răspuns acestei amenințări cu un tratat de pace cu regele de la Mitanni, căsătorindu-se cu două prințese de acolo. De asemenea, i-a trimis regelui din Mitanni 30 de unități de aur în fiecare an, în schimbul protejării

părții nordice siriene a imperiului.

Cu toate acestea, problemele lui Amenhotep al III-lea din perioada domniei sale nu se terminaseră. Spre sfârşitul domniei sale, autoritatea regelui asupra părții de nord a imperiului, inclusiv asupra Damascului, a fost pusă în pericol de puternicul rege hitit [29], Suppiluliuma. Şi acesta amenința Mitanni, aliatul egiptenilor din zonă. Akizzi, conducătorul oraşului nord-sirian Qatna, aflat la câteva mile nord de Qadeş, vorbea despre aceste pericole în scrisorile către Amenhotep al III-lea: „Către regele Annumuria (Amenhotep al III-lea), Fiul Soarelui, Stăpânul meu, astfel spune supusul tău Akizzi… Mă tem… cei care sunt distrugători îl servesc pe regele ținutului hitiților: el i-a trimis…”

Într-o scrisoare următoare, Akizzi îl informează pe rege că ținutul Ubi, la vest de Damasc, se afla

---

[29] Hitiții erau un popor asiatic aşezat în Anatolia în mileniul al treilea î.Hr., care vorbeau o limbă indo-europeană. Capitala lor era la Hattuşaş, azi Bogazkoy. Au invadat Siria şi nordul Mesopotamiei în sec. Al XVI-lea î.Hr., dar au fost alungați de către Tuthmosis al III-lea în cadrul campaniilor sale din sec. Al XV-lea. Din vremea regilor de la Amarna din Egipt (sec. Al XIV-lea) au cucerit nordul Siriei şi au amenințat influența egipteană din vestul Asiei. Cea mai faimoasă confruntare militară cu Egiptul a avut loc în vremea perioadei de început a domniei lui Ramses al II-lea din Dinastia a XIX-a, care a culminat cu celebra Bătălie de la Qadeş, din anul 1247 î.Hr. Această luptă a fost urmată de tratatul de pace dintre Ramses al II-lea şi hitiți, care i-a permis să dețină controlul asupra nordului Siriei. Regatul hitit a dispărut în întregime în sec. Al XII-lea î.Hr., când a fost invadat de către „Popoarele Mării”.

sub amenințare: „Asemeni Damascului… duşmanul împrăştie teroare, ridicându-şi mâinile sus şi apoi coborându-le în fața regelui, astfel face şi oraşul Qatna, ridicându-şi mâinile.”

Scrisorile de la Amarna fac lumină peste relatarea biblică ce spune: „… regele Solomon a dat lui Hiram (regele din Tir) douăzeci de cetăți din pământul Galileii” (Cartea a treia a Regilor 9:11). Numele regelui din Tir din aceste scrisori nu este Hiram, ci Abimilichi. Din scrisori aflăm că: „Regele, Stăpânul meu, m-a numit gardian al oraşului Tir…” În altă scrisoare, numărul 99, aflată la Muzeul din Berlin, Abimilichi l-a rugat pe rege „să-i dea oraşul Huzu slujitorului său”. În altă scrisoare, numărul 29, care se găseşte în British Museum, regele din Tir indică faptul că un alt oraş egiptean se află sub controlul său: „Şi acum, oraşul Zerbitu va fi păzit de oraşul Tir pentru rege, stăpânul meu.”

Constructorul. Se spune despre Solomon că a fost un maestru în construirea clădirilor spectaculoase. El a construit „templul Domnului, casa lui, Milo (materialul de umplutură folosit pentru extinderea suprafeței Ierusalimului pe vârful muntelui), zidul Ierusalimului, Hațorul, Megiddo şi Ghezerul (Cartea a treia a Regilor, 9:15) şi „a zidit Solomon cetățile Ghezer, Bet-Horonul de Jos, Baalat şi Tadmorul din pustiu, şi toate cetățile grânare care le-a avut Solomon şi cetățile

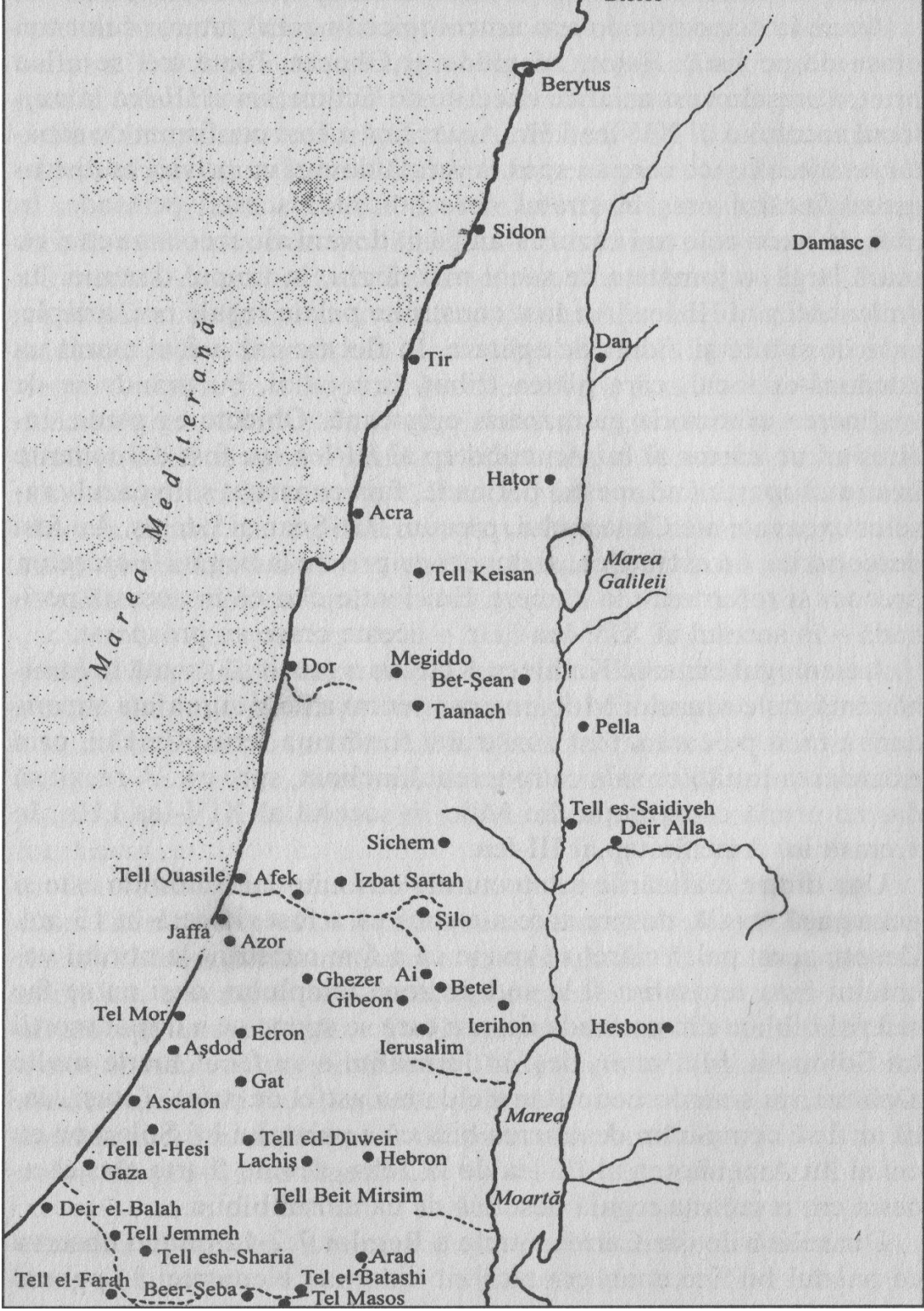
Berytus
Sidon
Damasc
Dan
Tir
Hațor
Acra
Marea Mediterană
Marea Galileii
Tell Keisan
Megiddo
Dor
Bet-Şean
Taanach
Pella
Tell es-Saidiyeh
Deir Alla
Sichem
Tell Quasile
Afek
Izbat Sartah
Şilo
Jaffa
Azor
Ghezer
Ai
Betel
Gibeon
Tel Mor
Ierihon
Heşbon
Ecron
Aşdod
Ierusalem
Gat
Ascalon
Marea
Tell el-Hesi
Tell ed-Duweir
Lachiş
Hebron
Gaza
Tell Beit Mirsim
Moartă
Deir el-Balah
Tell Jemmeh
Tell esh-Sharia
Arad
Tell el-Farah
Beer-Şeba
Tel el-Batashi
Tel Masos

pentru carele de război, cetățile pentru călăreți şi tot ce a vrut Solomon să zidească în Ierusalim, în Liban şi în pământul stăpânirii sale. (Cartea a treia a Regilor 9:17-19).

Se fac referiri şi la construcțiile mari, inclusiv la cetățile pentru provizii „pe care le-a construit la Hamat", II Paralipomena 8:4-6. Din aceste relatări biblice concluzionăm că Solomon a construit: 1) garnizoane şi fortificații; 2) Milo; 3) un palat regal; 4) un templu.

Avem la dispoziție dovezi arheologice în cazul tuturor celor trei oraşe de pe listă: Hațor, Megiddo şi Ghezer. Toate trei se aflau printre oraşele vest-asiatice cucerite de Tuthmosis al III-lea la mijlocul secolului al XV-lea î.Hr. Acest fapt a fost confirmat de săpăturile arheologice care au scos la iveală dovezi cu privire la distrugerea fiecărui oraş în stratul corespunzător acestei perioade. În plus, în toate cele trei cazuri s-au găsit dovezi ale reconstrucției pe scară largă, o jumătate de secol mai târziu, în timpul domniei lui Amenhotep al III-lea. Au fost construite palate regale noi, temple, case obişnuite şi ziduri de apărare. În fiecare caz a fost numit un conducător local, care plătea tribut faraonului, bucurându-se de susținerea oferită de garnizoana egipteană. Obiecte egiptene, incluzând un cartuş al lui Amenhotep al III-lea, au fost descoperite în stratul aparținând acestei perioade, fapt constatat şi în cazul oraşelor excavate ale Canaanului, precum Bet-Şean şi

Lachiş. Au fost descoperite, de asemenea, şi dovezi cu privire la bogățiile oraşelor, precum şi referitoare la comerț. Era foarte clar că în această perioadă – în secolul al XIV-lea î.Hr. — aceste oraşe au prosperat.

Arheologul britanic Kathleen Kenyon a reuşit să scoată la lumină rămăşițele oraşului Milo, inserat pentru a lărgi suprafața superioară a rocii pe care a fost construită fortăreața Ierusalimului, prin extinderea limitelor sale către terenul înclinat, spre est. A reuşit să dateze prima construcție din Milo în secolul al XIV-lea î.Hr., în vremea lui Amenhotep al III-lea.

Una dintre realizările arhitecturale atribuite lui Solomon este şi noua casă regală, despre care s-a spus că a fost ridicată în 13 ani. Despre acest palat măreț se spune că a fost construit la nordul vechiului oraş Ierusalim şi la sud de zona templului, deşi nu se fac referiri biblice din perioada despre care se spune că a urmat morții lui Solomon. Mai mult, deşi în Ierusalim s-au făcut foarte multe săpături, nu s-au descoperit urmele unui astfel de palat. Totuşi, dacă ar fi să comparăm descrierea biblică a palatului lui Solomon cu cel al lui Amenhotep al III-lea de la Teba, devine foarte clar că acesta era reşedința regală descrisă de naratorul biblic.

Din relatările din Cartea a treia a Regilor 7:2-12 putem observa că palatul lui Solomon era alcătuit din cinci elemente: 1) palatul regelui; 2) casa fiicei

faraonului, „cea pe care o luase de soție”; 3) camera tronului; 4) coridorul cu coloane; şi 5) casa pădurii Libanului. Fundațiile au fost făcute din pietre alese, în vreme ce stâlpii din lemn de cedru adus din Liban susțineau acoperişurile.

Până în vremea lui Amenhotep al III-lea, deşi Teba era capitala administrativă şi religioasă a Egiptului, principala rezidență regală se afla la Memfis, pe malul de vest al Nilului, la câteva mile sud de Marea Piramidă de la Gizeh. Având la dispoziție vasta bogăție a imperiului său şi neavând războaie de dus, Amenhotep al III-lea s-a implicat în construirea unui mare complex regal la Teba. Propriul său palat a fost gata în Anul 8 de domnie (1398 î.Hr.), dar întregul complex nu a fost terminat decât spre finalul celei de-a treia decade (anul 1375 î.Hr.). Zona palatului a fost excavată între anii 1910 şi 1920 de către Expediția Egipteană a Muzeului Metropolitan de Artă din New York. Ca rezultat al acestor săpături, putem observa faptul că, deşi făceau parte dintr-un complex mult mai vast, cele cinci elemente care făceau parte din palatul lui Solomon se găsesc şi în palatul lui Amenhotep al III-lea de la Teba.

Palatul regelui. Aceasta a fost cea mai veche şi mai importantă clădire ocupând partea de sud-est a marelui complex, la care erau anexate în partea estică bucătării, birouri şi depozite. Avea, de asemenea, şi o secțiune destinată haremului

regelui, fiind legată de un palat mai mic, rezidența reginei Tiye, fiica înaltului oficial al regelui, Yuya.

Casa fiicei faraonului. Aşa cum am putut observa deja, Amenhotep al III-lea s-a căsătorit cu sora sa Sitamon, fiica lui Tuthmosis al IV-lea, cu scopul de a-şi câştiga dreptul la tron, conform obiceiurilor egiptene. William C. Hayes, un cercetător american, comenta într-un articol publicat în *The Journal of Near Eastern Studies,* în anul 1951: „... marele palat din nord... pare să fi fost reşedința unei doamne extrem de importante – e foarte posibil să fie vorba despre regina Sitamon."

Camera tronului. Apartamentele pentru recepții erau formate dintr-o cameră mare pătrată, cu multe rânduri de coloane de lemn, precum şi o platformă destinată tronului, aşezată de-a lungul axei coridorului de intrare, şi dintr-o cameră mai mică, de asemenea, susținută de o serie de coloane având o platformă pentru tron, o cameră a tronului şi un dormitor.

Coridorul cu coloane. Hayes descrie această încăpere ca fiind Pavilionul de Audiențe Regale, cu etajul ridicat deasupra terenului înconjurător, fațada din nord având un balcon cu vederea spre o curte interioară înconjurată de coloane." („Şi a mai făcut un pridvor pe stâlpi... şi înaintea lui un

pridvor mai mic, cu stâlpi şi trepte în față." (Cartea a treia a regilor 7:6)

Casa pădurii Libanului. Aceasta era, conform spuselor lui Hayes, o „cameră a festivalului, pregătită pentru celebrarea celui de-al doilea festival *sed* (reîntinerire) al lui Amenhotep al III-lea, o clădire cu numeroase coloane care se întindea în partea de nord a complexului. Acest complex includea, de asemenea, şi câteva case pentru ceilalți membri ai familiei regale, precum şi pentru înalții oficiali şi servitori. Exact aşa cum spune Biblia, toți stâlpii erau din lemn de cedru importat din Liban. Alexander Badawy, un cercetător egiptean, oferă o descriere detaliată a acestei încăperi în *A History of Egyptian Architecture* (Istorie a arhitecturii egiptene): „Tavanele erau făcute din scânduri acoperite dedesubt cu şipci şi tencuială, pictate cu vulturii protectorii ai lui Nekhebet[30] în camerele oficiale, precum şi în dormitorul faraonului, sau cu vii în cadrul unor modele în formă de rame cu rozete şi în carouri, spirale şi capete de bou, asemănându-se cu ornamentele egeene. Podelele erau decorate cu aceeaşi tehnică, reprezentând o piscină cu

[30] Nekhebet era o zeiță-vultur a cărei semnificație iconografică îşi avea rădăcinile în natura dual ă a regalității egiptene. Ea şi zeița-cobră Wazyt reprezintă dominația asupra celor două teritorii ale Egiptului.

papiruşi, lotuşi şi păsări de curte.”

Descrierea oferită de Badawy în ceea ce priveşte podeaua camerei mai mici în care se afla şi platforma pentru tron sugerează faptul că un incident, descris în Coran, din timpul unei vizite a reginei din Saba la Solomon nu putea să aibă loc decât aici, unde „podeaua seamănă cu un bazin plin cu peşti, plante acvatice, rațe înotând, gâşte şi păsări, înconjurat de papirus şi de alte plante…” Descriind vizita reginei din Saba, Coranul ne spune cum:

> Ea a fost rugată să între
> într-un palat luxos, dar
> când ea l-a văzut,
> a crezut că este un lac plin
> de apă şi şi-a scos fustele,
> descoperindu-şi picioarele.
> El a spus: „Acesta nu este
> decât un palat pavat cu
> lespezi fine de sticlă.”
> Ea a spus: „O, Doamne,
> Într-adevăr m-am înşelat!”
>
> (Capitolul furnicilor 44)

Despre Amenhotep al III-lea se ştie că a construit multe temple, atât în Egipt, cât şi în Canaan. El şi-a început acest program în Anul 2 al domniei sale. Locurile destinate templelor construite pentru diferite zeități, între care se includea şi pe

el, se aflau la Hermopolis, în partea opusă Amarnei (noua capitală care urma să fie fondată de către fiul său, Akhenaton), două temple la Karnak, la nord de Teba, marele templu Luxor aflat chiar în Teba, trei temple în Nubia, templul său mortuar la nord de complexul său palat din vestul Tebei, precum şi numeroase temple în aproape toate oraşele din Canaan, care aveau garnizoane egiptene.

Conform Bibliei, pentru construirea templului lui Solomon au fost folosite mari cantități de materiale prețioase. Acest fapt se aplică şi în cazul templului mortuar al lui Amenhotep al III-lea din vestul Tebei. Însuşi regele a oferit o descriere a acestuia pe o parte a unei stele cunoscute sub numele de stela Israel, care provenea din acest templu, fiind ulterior folosită de Merenptah, al patrulea rege al Dinastiei a XIX-a, pentru a face o referire la războiul libian din Anul 5 de domnie. Amenhotep al III-lea descrie templul astfel:

…o fortăreață eternă din gresie, înfrumusețată cu aur în întregime, etajul său strălucind de luciul argintului, iar intrările fiind acoperite cu electrum (aliaj din aur şi argint). Este larg şi extrem de lung, ornamentat pentru eternitate, primind un aer festiv datorită stelelor excepționale şi impunătoare. Este decorat cu numeroase statui din granit, din cuarț şi pietre prețioase, realizate pentru a dura o veşnicie. Sunt mai uşoare decât ridicările la cer: razele lor se

află în forța oamenilor asemeni soarelui care răsare... Atelierele sale sunt pline de bărbați şi femei sclavi, de copii ai conducătorilor tuturor țărilor pe care maiestatea mea le-a cucerit. Magaziile sale adăpostesc bogății nenumărate. Este înconjurat de sate siriene, populate de către copiii căpeteniilor; turmele sale sunt asemeni nisipului de pe plajă, totalizând milioane.

Cu privire la bogățiile folosite de Amenhotep al III-lea în construcția templelor sale, Donald B. Redford de la Universitatea din Toronto spune în cartea sa *Akhenaton the Heretic King* (Akhenaton, regele eretic): „Cifrele înregistrate ale metalelor şi pietrelor prețioase care au fost folosite în templul Montu (unul dintre templele de la Karnak) sunt uluitoare: 3,25 tone de electrum, 2,5 tone de aur, 924 tone de cupru, 1.250 livre de lapislazuli, 215 livre de turcoaz, 1,5 tone de bronz şi peste 10 tone de cupru bătut. Atât de mare a fost investiția în imperiul egiptean!"

Ca să facem un sumar, avem la dispoziție dovezi arheologice despre construcțiile ridicate în vremea domniei lui Amenhotep al III-lea care se potrivesc cu cele atribuite lui Solomon, care domnise *cu patru secole mai devreme* decât prezintă Vechiul Testament. Acum putem observa de ce, în ciuda eforturilor susținute ale cercetătorilor biblici, istorici şi arheologi, în Palestina nu s-a găsit nici măcar o dovadă care să susțină ceea ce a devenit

cunoscută ca fiind perioada secolului al X-lea î.Hr. A Monarhiei Unite a lui David şi Solomon. Absența unor astfel de dovezi nu înseamnă neapărat că aceştia nu sunt personaje istorice, ci mai degrabă că majoritatea cercetătorilor au fost induşi în eroare de natura relatării biblice, căutând dovezi relevante în alt secol.

Aceasta a fost o perioadă de aur pentru Egipt. O combinație de diplomație, căsătorii „strategice" şi inteligenta folosire a aurului au asigurat balanța puterii, cel puțin temporar, între Egipt şi învecinatul stat Mitanni, hitiți, asirieni şi babilonieni. Palestina şi Siria, cucerite de către Tuthmosis al III-lea (David) la mijlocul secolului al XV-lea, nu erau o amenințare; frontiera de sud fusese asigurată până la şi dincolo de A patra Cataractă a Nilului. Articolele de lux din Levant şi Egeea intrau în țară în cantități mai mari ca niciodată, tot mai mult teritoriu era civilizat, arta înflorea [31], înalții oficiali şi preoții prosperi se bucurau de plăcerile oferite de noile case de la oraş şi de vilele de la țară, care făceau parte din marile lor averi. Cum se descurcau oamenii obişnuiți nu se ştie foarte clar, dar probabil că aveau şi ei de câştigat datorită prosperității generale, precum şi

---

[31] Arta fabuloasă a perioadei Amarna, care a început în vremea lui Amenhotep al III-lea, a oferit lumii opere mărețe atât în stilul naturalist, cât şi în cel romantic. Obiectele descoperite în mormântul lui Tutankhamon, inclusiv masca sa, sunt dovezi clare ale acestei arte.

datorită proiectelor statului care ofereau locuri de muncă pe perioada verilor secetoase. În toată țara au fost ridicate noi temple, iar cele vechi – restaurate. În această lume opulentă şi pacifică s-a născut Moise – a cărui viață avea să-i fie pusă imediat în pericol, ni se spune, de porunca dată de tatăl său de a fi ucis.

Capitolul opt

Naşterea regală a lui Moise

Relatarea despre naşterea lui Moise în capitolele de început ale Cărții Exodului (Ieşirea) este un exemplu clasic despre felul în care evenimentele pot fi denaturate când o poveste, asemeni cazului de față, a fost subiectul unei tradiții orale înainte de a fi fost scrisă. Primul capitol al Cărții Exodului introduce o oarecare notă de confuzie. Se sugerează faptul că naşterea lui Moise coincide cu o serie de evenimente despre care ştim din sursele istorice egiptene că nu au apărut decât o jumătate de secol mai târziu, făcându-se o serie de afirmații care sunt în mod evident contradictorii.

Inițial ni se spune că pământul era plin de israeliți (1:7). Dar nu putea fi deloc aşa, mai ales că toate dovezile oferite de alte surse sugerează faptul că Moise s-a născut la vreo douăzeci de ani după ce Iacov, bunicul său, a condus un grup de şaizeci şi şase de israeliți în călătoria lor din Canaan spre Egipt, pentru a i se alătura fiului său,

Yuya (Iosif). Faptul că avem de a face cu anumite evenimente premergătoare naşterii lui Moise cu câteva zeci de ani reiese în mod foarte clar din următorul verset în care se face referire la apariția unui nou rege, „care nu l-a cunoscut pe Iosif". Până în vremea lui Horemheb, ultimul conducător al Dinastiei a XVIII-a care a urcat pe tron aproape cu o jumătate de secol mai târziu, nu există niciun rege despre care să se poată spune că nu l-a cunoscut pe Iosif, în timp ce toți cei patru regi care l-au precedat pe Horemheb – Akhenaton, Semenkhkare, Tutankhamon şi Aye – erau, aşa cum vom vedea, descendenții lui Yuya (Iosif). Urmează apoi o relatare despre Opresiune, moment în care egiptenii le-au dat israeliților sarcina de a construi oraşele-comori Pitom şi Ramses, făcându-le viața „amară prin munci grele, la lut, la cărămidă şi la tot felul de lucru de câmp şi prin alte felurite munci, la care-i sileau cu străşnicie" (1:14). Aceste evenimente – din nou – pot fi datate în vremea domniei lui Horemheb.

Natura încurcată a acestei cronologii devine clară în momentul în care ni se spune – atunci când Moise era pe punctul de a se naşte – că faraonul aflat la putere poruncise ca toți copiii israeliți de sex masculin să fie ucişi la naştere. El le-a spus moaşelor: „Când moşiți la evreice, să luați seama când nasc: de va fi băiat, să-l omorâți." În acea vreme, israeliții se pare că aveau doar două moaşe, „care se numeau una Şiffa şi

alta Pua" (1:15). Şi în acest fel se relevă faptul că avem de a face cu evenimente care s-au petrecut înainte de şederea israeliților în Egipt, când doar două moaşe erau suficiente pentru a satisface nevoile femeilor israelite. Faptul că faraonul putea vorbi chiar cu moaşele respective relevă că, în momentul în care el a dat acest ordin, trebuie să fi locuit în vecinătatea Goşenului, o zonă aflată în afara Egiptului, teritoriu prosper în care li s-a permis israeliților să se stabilească. Moaşele nu au reuşit să îndeplinească porunca faraonului, explicând, în momentul în care au fost chestionate: „Femeile evreice... sunt voinice şi nasc până nu vin moaşele la ele... „Faraonul a poruncit la tot poporul şi a zis: „Tot copilul de parte bărbătească să-l aruncați în Nil..." (1:22)

În ciuda cronologiei încurcate, ne este clar că ținta ostilității faraonului, copilul pe care îl dorea mort, era Moise, pentru că mama sa nu era moştenitoare, fiind doar pe jumătate egipteancă, iar un copil de sex masculin ar fi putut constitui o amenințare pentru Dinastia a XVIII-a. Naşterea lui Moise ocupă primele versete ale celui de-al doilea capitol al Cărții Exodului (Ieşirea). Ni se spune că mama sa era „fiica lui Levi". Auzind de amenințarea la care erau supuşi toți copiii evrei de sex masculin, l-a ținut pe Moise ascuns vreme de 3 luni. Apoi, nemaiputând să se ascundă, „a luat un coş de papură şi l-a uns cu catran şi cu smoală

şi punând copilul în el l-a aşezat în păpuriş, la marginea râului" (2:3). Fiica faraonului a văzut coşul când s-a dus la râu să se îmbăieze şi „a trimis pe una din roabele sale să-l aducă" (2:5). Când a deschis coşul, copilul plângea şi i s-a făcut milă de el. „Acesta este unul dintre copiii evreilor", spuse ea.

Am aflat în acest moment că Moise avea o soră, Miriam, care, urmărind succesiunea evenimentelor de la distanță, s-a apropiat de prințesă şi a întrebat: „Voieşti să mă duc să-ți aduc o doică dintre evreice, ca să alăpteze copilul?" (2:7) Când prințesa a fost de acord, sora lui Moise a adus-o pe mama sa. Prințesa i-a spus: „Ia-mi copilul acesta şi mi-l alăptează, că eu am să-ți plătesc!" (2:9). Mai târziu, după ce Moise a mai crescut, mama sa l-a adus înapoi fetei faraonului „şi i-a fost ca fiu şi i-a pus numele de Moise, pentru că îşi zicea: «Din apă l-am scos!»" (2:10).

Această relatare atât de cunoscută despre naşterea lui Moise ridică anumite întrebări. Ce amenințare putea să fie un copil evreu, născut într-o rasă de păstori asiatici disprețuiți, pentru un faraon măreț? De ce mama sa, nerăbdătoare să-i salveze viața fiului ei în vârstă de trei luni, l-a trimis să plutească pe apă aproape de reşedința faraonului? Cine era prințesa care l-a salvat şi l-a dat înapoi mamei sale pentru a-l alăpta? De ce

oare viața acestui copil, redat mamei sale, nu mai constituia un pericol? De ce, contrar obiceiului egiptean, unei prințese necăsătorite i-a fost permis să îl adopte pe Moise şi să-l aducă la palat ca şi fiu al ei?

Apoi avem o breşă în poveste până când Moise, acum devenit adult, se pare că ar fi omorât un egiptean care atacase un evreu, după care a fugit la Madian, în sudul Sinaiului, unde s-a căsătorit cu Sefora, una dintre cele şapte fiice ale unui preot din Madian, numit Raguel, şi s-a apucat să păzească oile socrului său. Viața sa pastorală a continuat până în momentul în care Domnul a apărut în fața sa sub forma unei tufe în flăcări, poruncindu-i să se reîntoarcă în Egipt şi să-i scape pe israeliți de Opresiunea aspră care, conform primelor capitole din Ieşirea, ținuse vreme de mai multe zeci de ani, chiar de dinaintea naşterii lui Moise.

Unele indicii cu privire la evenimentele istorice aflate în spatele acestei narațiuni care ridică atât de multe întrebări se găsesc în alte relatări despre viața lui Moise. Talmudul – o compilație a legendelor şi legilor evreilor, datând din primele secole ale erei noastre (dar transmis prin viu grai, considerându-se a data chiar de dinainte de Moise) şi privit ca a doua sursă importantă, pe lângă Vechiul Testament, care oferă detalii despre vechea istorie a evreilor – oferă anumite detalii în

plus în legătură cu viața sa. Unul dintre acestea este faptul că a fost rege.

Se spune că, după ce l-ar fi omorât pe egiptean, a fugit în Etiopia, nu în Madian, unde a luptat alături de rege împotriva lui Bi'lam, un magician egiptean înțelept care uzurpase tronul. El a devenit un favorit la curte încât, după ce regele a murit mai târziu, Moise însuşi a fost numit noul rege al Etiopiei. Moise a domnit „conform legii şi dreptății. Dar regina Etiopiei, Adonit (Aton-it în limba egipteană), care dorea ca fiul ei să urce pe tron, a spus poporului: «De ce să continue acest străin să vă conducă?» Omenii însă nu l-au respins pe Moise, pe care îl iubeau… dar Moise a renunțat la putere de bună voie, plecând din acel ținut." Numai atunci a pornit spre Madian.

În vreme ce Talmudul sugerează că plecarea lui Moise a fost una liniştită, relatarea acestor evenimente în Coran indică faptul că acesta a plecat datorită faptului că viața sa era în pericol:

> Şi veni un om, fugind,
> Din cel mai îndepărtat
> Capăt al oraşului.
> Acesta spuse: „O, Moise,
> Conducătorii s-au adunat să se
> Sfătuiască împreună cum
> Să te omoare: aşa că fugi,
> Pentru că sfatul meu
> Este sincer!"

Talmudul ne spune clar că Moise urma să fie ucis imediat după naştere, pentru că punea în pericol tronul Egiptului. Se spune că faraonul a avut un vis în care era aşezat pe tron când a văzut un bătrân ținând în mână un cântar. Bătrânul i-a aşezat pe bătrâni şi pe prinții Egiptului pe o parte, şi un miel pe cealaltă. Mielul s-a dovedit a fi mai greu. Regele l-a rugat pe sfătuitorul său Bi'lam – care fugise din Etiopia şi revenise în Egipt (şi care nu apare în Biblie) – să-i explice semnificația acestui vis. Bi'lam i-a explicat că un mare rău se va abate asupra țării: „În Israel se va naşte un fiu care va distruge Egiptul."

Când Moise avea în jur de 3 ani, povestea continuă, în cursul unui banchet la care participau prințesa ținutului şi familia sa, faraonul l-a luat pe Moise în poala sa, iar copilul a ridicat mâinile, a luat coroana de pe capul faraonului şi şi-a pus-o pe capul său. Regele a interpretat acest eveniment ca având o semnificație sinistră. „Cum trebuie pedepsit acest copil evreu?" a întrebat.

Bi'lam a confirmat suspiciunea regelui. „Nu te gândi, pentru că acest copil e mic şi a făcut acest lucru fără a se gândi, spuse el. Adu-ți aminte, o, rege, de visul în care apărea cântarul. Spiritul înțelegerii este deja implantat în acest copil şi el îți va lua regatul."

Este destul de rezonabil să presupunem că scribii care au scris despre aceste evenimente cu multe secole mai târziu nu au inventat faptele, ci s-au bazat pe evenimente istorice reale, care au fost transmise prin viu grai vreme de mai multe generații, cu deformări şi adăugiri inevitabile în cazul în care poveştile sunt transmise din gură în gură. Principalele puncte ale poveştii lui Moise conform surselor amintite mai sus sunt:

1. era un copil evreu, născut în primii ani de şedere a israeliților în Egipt;
2. reprezenta o amenințare pentru tronul Egiptului;
3. a fost trimis să se ascundă pentru a-şi proteja viața;
4. mai târziu a revenit la mama sa şi a locuit în palatul regal;
5. a devenit rege;
6. a abdicat şi a fugit în Madian, unde viața sa a fost din nou amenințată;
7. şi, desigur, aşa cum vom afla mai târziu, credea că există un singur Dumnezeu.

Cu scopul de a stabili identitatea istorică a lui Moise trebuie să căutăm o personalitate pentru care majoritatea afirmațiilor de mai sus să fie adevărate. Există numai o singură personalitate pentru care toate afirmațiile de mai sus sunt adevărate – faraonul Akhenaton (Figura 12).

Scribii care au scris povestea despre naşterea lui Moise au avut de-a face cu o sarcină grea. Au trebuit să introducă în relatarea lor, pe lângă Moise, un faraon aflat la domnie şi regina sa, doi viitori faraoni şi reginele lor, o fiică a lui Levi, o soră a lui Moise care de fapt îi era soră vitregă, un frate al lui Moise care de fapt nu îi era frate de sânge, o doică şi o „casă" în care a plutit pe Nil pe vremea în care era doar un prunc.

Aceasta era o cantitate enormă de informații care trebuiau distribuite în zece versete ale celui de-al doilea capitol ale Ieşirii şi, în astfel de circumstanțe, este probabil de înțeles de ce personajele principale nu au fost numite, mai ales că multe dintre ele aveau două nume, unul biblic şi altul egiptean. Rectificând aceste omisiuni, vom încerca să simplificăm povestea:

Amenhotep al III-lea:	tatăl
Regina Tiye:	mama
Akhenaton:	Moise
Nefertiti:	Miriam, fiica lui Amenhotep al III-lea cu Sitamon, moştenitoarea copilă cu care s-a căsătorit pentru a moşteni tronul.
Fiica lui Levi:	Jochebed (Tiy în egipteană). Aceasta era cumnata reginei Tiye prin căsătoria cu Aye (Efraim), cel de-a doilea fiu al lui Yuya (Iosif), care era fratele reginei Tiye care urma să conducă Egiptul. Tiy a fost, de asemenea, şi doica lui Nefertiti şi a lui Moise.
Aaron:	fiul lui Tiy, care în Vechiul Testament este descris ca fiind fratele levitic al lui Moise. Aceasta nu era o legătură de sânge, ci

bazată pe un fapt, şi anume că o doică a primit numele de onoare de „mamă”, copiii săi fiind priviți ca frați şi surori ai copilului la care femeia era doică.

Prințesa: regina Tiye, mama lui Akhenaton (Moise). Două motive explică de ce apare în povestea biblică în postura prințesei care l-a adoptat pe Moise. Primul, în secolul al VI-lea î.Hr., când Vechiul Testament îşi primea forma finală, cuvântul pentru „fiică” şi cel pentru „casă” se scriau identic, *bt,* creând nedumerire în orice context. Nu avea niciun sens ca scribii să sugereze faptul că o casă plecase la râu să se îmbăieze, să-l salveze pe Moise şi să-l adopte mai târziu crescându-i la palat.

Au ales aşadar să folosească cuvântul „fiică”, fără să fie conştienți de faptul că – aşa cum am văzut în capitolul anterior despre Iosif – cuvântul „casă” poate fi o modalitate egipteană politicoasă de a se referi la soția cuiva. Astfel, „casa” faraonului – regina – l-a salvat pe Moise, presupusa adopție reprezentând o modalitate sigură de a se întoarce la mama sa.

Akhenaton (Moise), care a primit la naştere numele de Amenhotep, era cel de-al doilea fiu al lui Amenhotep al III-lea şi al reginei Tiye. Un fiu mai mare numit Tuthmosis a dispărut în circumstanțe misterioase în vreme ce era educat alături de fiii nobililor din Memfis, capitala administrativă aflată la cca 15 km sud de modernul Cairo. Soarta sa rămâne un mister.

Din ceea ce ştim despre viața sa de mai târziu,

putem deduce că Akhenaton (Moise) s-a născut la sfârşitul anului 1395 î.Hr., la 9 luni după ce părinții săi se aflau pe lacul de agrement de la Zarw, în perioada unei a doua luni de miere. Nu avem niciun fel de dovezi istorice care să susțină poveştile conform cărora Amenhotep ar fi poruncit celor două moaşe să-l ucidă pe fiul soției sale dacă acesta se dovedea a fi băiat şi, când planul a eşuat, a hotărât ca toți băieții proaspăt născuți ai evreilor să fie înecați. Într-adevăr, este greu de crezut că un faraon atât de influent ar fi recurs la o astfel de măsură ieşită din comun[32].

Nu avem niciun fel de dovadă faptică în ceea ce priveşte aspectele vieții tânărului prinț. Ştim doar că din momentul în care s-a născut – şi în decursul vieții – a avut o serie de duşmani de temut, în mod special dintre preoții zeului Amon-Ra de la Teba din Egiptul de Sus. Ostilitatea lor se învârtea în jurul paternității. În Egipt, regele era privit ca fiu al lui Amon-Ra, născut în urma uniunii zeului cu moştenitoarea. Încât regina Tiye nu era urmaşa de drept, ea nu putea fi privită ca şi consoarta lui Amon-Ra, iar un copil de sex masculin născut de aceasta nu putea fi considerat

---

[32] Întrucât informațiile despre Akhenaton nu aveau voie să apară în înregistrările oficiale şi în cele din temple, transmiterea pe cale orală a poveştii vieții sale trebuie să fi început prin secolul al XIII-lea, imediat după moartea sa, fiind povestită atât de egipteni, cât şi de israeliți. Aceste poveşti au fost puse în scris multe secole mai târziu, după o lungă perioadă de transmitere pe cale orală.

fiul lui Amon-Ra şi nici moştenitorul legitim. Mai mult, regina Tiye avea o origine mixtă, egipteano-israelită, formând o nouă dinastie de regi non-egipteni, nonamoniți şi pe jumătate evrei ai Egiptului. Am întâlnit un caz asemănător mai devreme, când tatăl său a hotărât ca Tuthmosis al III-lea, fiul unei concubine, să ia parte la un ritual de adopție, unde imaginea lui Amon-Ra, purtată de către preoți, l-a ales pe prinț ca fiu al zeului, înainte de a se hotărî că el este moştenitorul legitim.

Mai ştim şi că Akhenaton (Moise) şi-a petrecut mare parte a copilăriei şi a tinereții ascunzându-se – nu ştim nimic despre el până în momentul apariției sale bruşte în palatul regal de la Teba, pe la vârsta adolescenței – şi că doică i-a fost Tiy, care este descrisă în mormântul pe care mai târziu l-a împărțit cu soțul ei, Aye, ca fiind: „marea doică, hrănitoare a zeului (regelui), cea care l-a împodobit pe rege (Akhenaton)".

Interpretarea mea cu privire la aceste evenimente susține faptul că regina Tiye, convinsă fiind, ca urmare a morții primului ei fiu, Tuthmosis, de pericolele care îl pândeau pe nou-născutul Akhenaton (Moise), ar fi încercat să îl scoată din palatul de la Zarw, locul în care s-a născut, şi să-l ducă la cumnata sa, Tiy, şi la rudele sale israelite din Goşen, pământul fertil din jurul oraşului Zarw în perioada copilăriei sale, fără să-i

dea voie să călătorească la Memfis sau Teba[33].

Dacă Akhenaton (Moise) a primit la naştere numele de Amenhotep, care a fost mai târziu schimbat în Akhenaton, este ciudat că lumea l-a ținut minte sub numele de Moise. Identitatea sa şi originea numelui său i-au atras la un moment dat atenția lui Sigmund Freud, părintele psihanalizei, care susținea în *Moses and Monotheism* (Moise şi monoteismul), o carte controversată, publicată cu puțin timp înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, că Moise era egiptean. El a demonstrat, de asemenea, că povestea naşterii lui Moise este o replică a altor mituri antice în care sunt descrise venirile pe lume ale unor mari eroi ai istoriei. Freud a subliniat, totuşi, că mitul despre naşterea lui Moise se deosebeşte de altele printr-o trăsătură esențială. Cu scopul de a ascunde faptul că Moise era egiptean, mitul despre naşterea sa a fost modificat, în aşa fel încât să se nască într-o familie modestă şi apoi să fie adoptat de o familie cu un statut mai ridicat. „Cazul lui Moise a fost unul aparte. Aici, prima familie, de obicei foarte distinsă, este destul de modestă. El

---

[33] Cred că, la fel ca şi în cazul lui Avraam-Sarra-Faraon şi David-Batşeba-Urie, conspirația dintre Tiye şi Tiy de a-l salva pe Moise a constituit sursa de inspirație pentru o poveste repetată a Vechiului Testament – înțelepciunea lui Solomon când a fost nevoit să aleagă în urma disputei dintre cele două femei care pretindeau a fi mamele aceluiaşi copil.

este un copil din rândul evreilor leviți. Dar cea de-a doua familie – cea modestă în care, conform unor reguli nescrise, sunt crescuți eroii – este înlocuită de casa regală egipteană. Divergența față de modelul uzual i-a uimit pe mulți cercetători, considerând acest fapt o abatere de la regulă."

Freud a remarcat ciudățenia conform căreia legiuitorul evreu, care putea fi de fapt egiptean, ar fi transmis adepților săi credința monoteistă, şi nu credința clasică a vechilor egipteni într-o multitudine de zei şi imagini. În acelaşi timp, a găsit multe asemănări între noua religie pe care Akhenaton a încercat să o impună în țara sa, precum şi învățăturile religioase atribuite lui Moise. Spre exemplu, el scria: „*Schema Yisrael Adonai Elohenu Adonai Echod".* Încât litera *d* în limba evreilor este o transliterare a literei egiptene *t* şi *e* devine *o,* a continuat să explice că această propoziție din crezul evreilor ar putea fi tradusă astfel: „Auzi, Israel, zeul nostru Aton este unicul zeu (Dumnezeu)."

Freud a ajuns la concluzia că Akhenaton a fost ucis de către propriii săi adepți din cauza naturii aspre impuse de regimul monoteist, sugerând faptul că, ulterior, unul dintre oficialii săi, probabil numit Tuthmosis, un adept al religiei lui Aton, i-a ales pe cei din tribul evreu, care erau deja aşezați la Goşen, în Delta Estică, ca să fie poporul său, i-a dus în Egipt în timpul Exodului, transmițându-le ideile religiei lui Akhenaton.

Despre numele lui Moise a scris: „Primul lucru care ne atrage atenția la Moise este numele său, care în ebraică se scrie *Moshe.* Ne putem întreba: „De unde vine acest nume? Ce înseamnă?”

Cu siguranță că numele său nu provine şi nici nu înseamnă – aşa cum ar fi dorit naratorul biblic să credem atunci când o citează pe fiica faraonului care i-a dat numele copilului pe care se pare că l-ar fi adoptat – Moise, „pentru că l-am scos din apă”. Ca verb, cuvântul ebraic *m sh a* poate însemna fie „a scoate”, fie „cel care scoate”. Astfel, pentru a fi de acord cu explicația oferită de naratorul biblic, numele nu trebuia să fie *Moshe,* ci *Moshui,* „cel care a fost scos”.

Freud a ajuns la concluzia că numele lui Moise are la origine *mos,* vechiul cuvânt egiptean pentru „copil”, care se găseşte în multe nume egiptene compuse ca şi Ptah-mos, Tuth-mos. Este simplu să căutăm legătura din punct de vedere semantic. În limba veche egipteană, cuvântul denumind „copil” era scris cu consoanele *m* şi *s* – nici egiptenii şi nici evreii nu scriau vocalele scurte, deşi se pronunțau – şi, dacă înlăturăm vocalele din Moshe, rămânem cu două consoane, *m* şi *sh.* Literele din limba ebraică *sh* sunt echivalente cu egipteanul *s.* Astfel, este uşor de observat cum cuvântul din limba ebraică provenea din egipteanul *mos.*

Sunt convins că Freud are dreptate în ceea ce priveşte cuvântul *mos,* dar, în legătură cu

Akhenaton, cred că lucrurile sunt mai complicate.

Capitolul nouă

Unicul zeu şi profetul său

Cercetătorii acceptă[34] în marea lor parte că Akhenaton (Moise) era la vârsta adolescenței când şi-a făcut prima apariție la Teba, în anul 1378 î.Hr. Această dată se potriveşte cu faptul că s-ar fi născut la Zarw, în anul 1394 î.Hr. În momentul în care a ajuns la Teba, era deocamdată cunoscut sub numele pe care îl primise la naştere, Amenhotep[35]. Ştim foarte puține despre primii ani ai vieții sale. Nu avem nicio dovadă care să confirme faptul că în copilărie ar fi petrecut o perioadă la Memfis, unde tatăl său, Amenhotep al III-lea, îşi avea reşedința principală şi unde moştenitorii erau educați alături de fiii nobililor. Comportamentul său şi cunoştințele pe care le dobândise sugerează faptul că, după copilăria sa petrecută la Zarw, a fost trimis să-şi primească educația la Heliopolis (Iliopolis), biblicul On, la nord-est de modernul Cairo, care era primul centru religios din Egipt şi principalul centru destinat venerării zeului-soare Ra, al cărui templu

---

[34] Spre exemplu, profesorul Donald B. Redford de la Universitatea din Toronto.

[35] Amenhotep nu şi-a schimbat numele în Akhenaton decât după Anul 5 al coregenței alături de tatăl său, dar aici mă refer la el sub numele de Akhenaton (Moise).

fusese construit acolo. Socrul lui Yuya (Iosif) fusese preot la Heliopolis, fiind urmat într-un rol preoțesc asemănător de către Anen (Manase), primul fiu al lui Yuya şi unchiul lui Akhenaton.

Akhenaton a sosit la Teba cu idei formate despre zeul Aton, care sugerează faptul că trebuie să fi fost implicat într-un cult al lui Aton în primii săi ani petrecuți la Zarw. Există o serie de indicii conform cărora un astfel de cult începuse să apară în zona respectivă încă din vremea bunicului tânărului prinț, Tuthmosis al IV-lea (1412-1405 î.Hr.), care, aşa cum am aflat deja, se pare că l-a numit pe Yuya în funcția de ministru al său. Primul altar dedicat lui Aton pare să fi fost construit chiar la Zarw. Unul dintre titlurile lui Neby, primarul din Zarw din timpul domniei lui Tuthmosis al IV-lea, era „Supraveghetor al Apei de Prim Rang din *hnt* (lac sau zona din jurul unui lac) al templului lui Aton". Chiar şi înainte ca Akhenaton (Moise) să se nască, corabia în care părinții săi au navigat pe lacul de agrement de la Zarw fusese numită *Aton Gleams* (Aton aruncă scântei). Natura trainică a cultului din zona lacului de agrement de la Zarw din Delta Estică – pe care Biblia o numeşte „pământul Goşenului" – este indicată de un text înscris pe un recipient pentru vin descoperit în mormântul lui Tutankhamon, care i-a urmat lui Akhenaton (Moise) la tron: „Anul 5. Vinul dulce din casa lui Aton de la Zarw, principalul negustor de vinuri

Pen-amon.”

În Anul 20 al domniei sale (1386 î.Hr), cu opt ani înainte de apariția tânărului prinț pe scenă, Amenhotep al III-lea a hotărât să își schimbe reşedința principală de la Memfis la Teba – modernul Luxor – în Egiptul de Sus. Teba, o aglomerare de sate modeste în secolul al XVI-lea î.Hr., devenise în ultimii ani o adevărată metropolă. Era, de asemenea, şi locul de origine al cultului zeului, Amon-Ra. Proeminența oraşului provenea în parte din faptul că prinții Tebei au fost cei care au condus coaliția care i-a alungat pe invadatorii hicsoşi din Delta Estică la începutul secolului al XVI-lea î.Hr. Importanța sa religioasă crescuse datorită faptului că, în perioada domniei lui Amenhotep al II-lea (1436-1413 î.Hr.), bunicul lui Amenhotep al III-lea, avusese loc o fuziune treptată între cultul solar al lui Ra şi cultul lui Amon. Acest fapt a crescut satul uniunii. În vreme ce vechile culturi ale altor zei au continuat să înflorească pe plan local, cultul lui Amon-Ra primea şi continua să aibă parte de un tratament regal – înzestrări şi daruri generoase, pământ, aur şi sclavi – în aşa fel încât în scurt timp a devenit cel mai important şi mai puternic din stat.

Amon-Ra domina, de asemenea, şi arhitectura Tebei. Templul din Luxor fusese construit de Amenhotep al III-lea, inițial ca loc de desfăşurare a festivalului anual Opet, când statuia lui Amon

era purtată de-a lungul unei străzi cu sfincşi, care duceau de la templul lui Amon din Karnak la Luxor. Oraşul Karnak, aflat la trei kilometri nord de Teba (Luxor), era un complex enorm de clădiri religioase care acopereau mai bine de o sută de hectare. Cele trei zone sacre erau dedicate zeităților Amon, Mut (zeița-vultur, consoarta lui Amon) şi Montu (zeul cu cap de şoim al războiului).

Pe malul opus (vestic) al Nilului, Amenhotep al III-lea şi-a construit o casă minunată – complexul palațial Malkata. Palatul său, aşa cum am aflat, a fost gata în Anul 8 (1398 î.Hr.) al domniei sale, dar întregul complex, inclusiv patru (probabil) palate, precum şi bucătării, depozite, zone rezidențiale şi temple mortuare pentru deservirea spiritului regelui după moartea sa, au fost terminate numai spre sfârşitul celei de-a treia decade (în anul 1375 î.Hr.). O dată cu sosirea sa la Teba, Akhenaton (Moise) s-a mutat în complexul palatul de la Malkata. Mama sa nu era singura figură familiară din copilăria sa care îl aştepta. Printre alți rezidenți ai palatului se aflau şi Sitamon, sora/soția tatălui său, care era mătuşa tânărului prinț, şi Nefertiti, sora sa vitregă. Totuşi, deşi i se permisese să se stabilească la Teba, fără ca viața să-i fie în pericol, despre Akhenaton (Moise) nu se poate spune că ar fi fost o *persona grata.* Singura mențiune despre el înainte de ascensiunea sa la tron ca şi coregent alături de tatăl său în anul 1378 î.Hr. A fost descoperită la Malkata pe pecetea

de pe un recipient pentru vin nedatat, pe care era înscris: „... din moşia adevăratului Fiu al Regelui, Amenhotep.” Folosirea expresiei: „adevăratul fiu al regelui” indică faptul că preoții zeului Amon se îndoiau de dreptul său de a moşteni tronul.

Când Akhenaton (Moise) a ajuns la Teba, regina Tiye, despre care se ştie că a fost o femeie cu o personalitate puternică, a devenit o prezență din ce în ce mai influentă în spatele tronului, în vreme ce sănătatea soțului ei se deteriora vizibil o dată cu trecerea anilor. Această influență mărită este reflectată de faptul că numele ei, spre deosebire de cele ale reginelor anterioare, apărea deseori pe cartuşe, o distincție care anterior era acordată doar monarhului aflat la putere, fiind, de asemenea, inclus în mai multe titulaturi regale. Mai mult, ea era reprezentată ca fiind egală regelui ca statură.

Cu scopul de a-i asigura fiului ei moştenirea tronului, se pare că ea a aranjat căsătoria acestuia cu sora sa vitregă, Nefertiti, moştenitoarea. Tot Tiye a fost cea care l-a convins pe soțul ei să-l numească pe Moise coregent, cu accent special pe rolul lui Nefertiti de a-i împăca pe nobilii şi preoții ostili.

Dacă Akhenaton (Moise) a fost coregent alături de tatăl său – este un subiect dezbătut neîncetat de către cercetători. Unii spun că nu a fost coregent. Eu însă spun că a fost – vreme de doisprezece ani. Dovezile care vin în sprijinul

acestei afirmații includ recipiente pentru vin, reliefuri, cartuşe, piloni, stele, sarcofage, statui, picturi, scrisori, nomenul (numele primit la naştere), prenomenul (numele primit la încoronare) şi lungimea domniei regelui. După părerea mea, dovezile care reflectă o coregență de 12 ani – din anul 1378 î.Hr. Până în 1367 î.Hr., când Amenhotep al III-lea a murit – sunt copleşitoare. Pentru nu a-l plictisi pe cititor cu detaliile legate de aceste puncte de vedere (pe care le-am dezvoltat pe larg altundeva), cred că este suficient să fac un sumar al principalelor dovezi.

Multe obiecte purtând numele lui Amenhotep al III-lea au fost descoperite la Tell el-Amarna, noua capitală construită de către Akhenaton (Moise), undeva între Teba şi modernul Cairo, începând cu Anul 4 al domniei sale (1375 î.Hr.). Amenhotep al III-lea, alături de regina Tiye, sunt reprezentați în viață în multe dintre mormintele nobililor de la Amarna şi pe micile stele din interiorul acestora – toate realizate în stilul distinctiv al perioadei Amarna. Astfel, mulți egiptologi au considerat că aceasta este o confirmare a faptului că Amenhotep al III-lea era în viață în momentul în care era construit oraşul pe care se poate să-l fi şi vizitat.

Spre exemplu, o stelă descoperită în casa lui Panehesy, preotul principal din templul lui Aton de la Amarna, îi surprinde pe Amenhotep al III-lea şi pe regina Tiye aşezați în fața unei grămezi de ofrande. Aton este reprezentat în această scenă

strălucind asupra lor în forma sa de mai târziu, astfel că scena nu poate fi datată mai devreme de ultima parte a Anului 8 al domniei lui Akhenaton. Bătrânul rege este reprezentat aici în stilul realist al perioadei Amarna, cu capul şi gâtul aplecat, indicând vârsta sa înaintată în acel moment. Nici în această scenă, şi nici în textul care o însoţeşte nu se face referire la faptul că regele ar fi deja mort. El nu este reprezentat în forma lui Osiris normală pentru regii morţi. Dimpotrivă, regina este surprinsă alături de el, nu în faţa sa, şi ea fiind în viaţă, după cum există dovezi că ea ar fi vizitat Amarna înainte de anul 12 al domniei fiului ei. Mai mult, natura artistică a stilului Amarna folosit aici oferă o portretizare realistă a cuplului din Amarna, sub razele lui Aton, şi nu o scenă abstractă idealizată, realizată din amintire, a unui rege care a murit la Teba cu zece ani sau mai bine în urmă.

O altă combinaţie a unei scene cu inscripţie din mormântul lui Huya (slujitor al reginei Tiye) de la Amarna întăreşte afirmaţia conform căreia Amenhotep al III-lea era încă în viaţă, vizitând Amarna la puţină vreme după sfârşitul Anului 8 al domniei lui Akhenaton. Scena este desenată în două jumătăţi pe pragul de sus al uşii, care duce din prima încăpere a mormântului spre încăperile interioare.

Scena din partea stângă îl surprinde pe Akhenaton alături de soţia sa şi de patru fiice ale

sale, în cea din partea dreaptă apare Amenhotep al III-lea cu soția sa şi tânăra prințesă Baketaton. Howard Carter, arheologul englez, cel care a descoperit mormântul lui Tutankhamon, considera aceste scene ca fiind dovezi mai mult decât concludente, care confirmă coregența dintre Akhenaton şi tatăl său. „Acest echilibru al celor două familii nu confirmă doar coregența dintre cei doi regi, ci oferă şi un motiv pentru a presupune că Amenhotep al III-lea a continuat să trăiască cel puțin un an sau mai bine după naşterea celei de-a patra fiice a lui Akhenaton, Neferneferuaton Tasheri" (*The Tomb of Tutankhamun* – Mormântul lui Tutankhamon, pag. 5).

La Amarna au mai fost descoperite încă două obiecte pe care era înscris numele lui Amenhotep al III-lea şi care indică faptul că acesta era încă în viață, dar şi că vizita oraşul Amarna. Primul este un fragment dintr-un vas de granit înscris cu numele Aton, numele lui Amenhotep al III-lea, precum şi sintagma „în Akhenaton" (Amarna). Cel de-al doilea este un fragment dintr-o statuie a unei persoane îngenuncheate, aplecată pe o lespede destinată ofrandelor. Între brațele sale desfăcute se află o inscripție care include numele Aton, urmat de numele lui Amenhotep al III-lea.

Într-un articol care a apărut în *The Journal of Egyptian Archaeology* din anul 1954, egiptologul scoțian Cyril Aldred susținea că scenele din cele două morminte de la Amarna în care regele era

reprezentat în momentul primirii de daruri din partea țărilor străine în Anul 12 al domniei sale (1367 î.Hr.) făceau parte din celebrările ținute cu ocazia urcării sale pe tron ca unic domnitor. Se poate să fie aşa. În acea vreme nu era niciun război în desfăşurare care să ceară un astfel de tribut şi, dacă ar fi fost vorba despre tributul anual, este greu să ne imaginăm că toate națiunile străine să se fi adunat la Amarna exact în acelaşi timp. Mai mult, aceasta este singura dată când un astfel de eveniment a fost reprezentat în mormintele de la Amarna.

Howard Carter a fost convins de o inscripție din templul piramidei de la Meidum, din Egiptul Mijlociu, care data din vremea lui Amenhotep al III-lea, al cărei text indica o coregență între rege şi fiul său. În cartea *The Tomb of Tutankhamun,* acesta menționa: „Inscripția scria aşa: «Anul 30, sub Maiestatea Sa regele Neb-Maat-Ra, fiul lui Amon, odihnindu-se în adevăr, Amenhotep (al III-lea), prinț al Tebei, stăpânul tăriei, prinț al bucuriei, care îl iubeşte pe cel ce urăşte nedreptățile inimii, aşezând moştenitorul de sex masculin pe scaunul tatălui său şi hotărându-i moştenirea pe acest pământ». «Moştenitorul» la care se făcea referire în inscripție trebuie să fi fost Amenhotep al IV-lea, care ulterior şi-a asumat numele de Akhenaton…”

Cele mai importante dovezi arheologice care indică o coregență între Akhenaton (Moise) şi tatăl

său au fost scoase la iveală abia în anul 1989, o dată cu descoperirea la Saqqara, la zece mile sud de Cairo, a unui mormânt aproape intact al lui Aper-el, până în acel moment necunoscutul prim-ministru al lui Akhenaton. Mobilierul funerar din mormânt, descoperit de către arheologul francez Alain-Pierre Zivie după 10 ani de săpături, includea o cutie oferită lui Aper-el de către Amenhotep al III-lea şi regina Tiye. Cartuşul şi numele primit la încoronare de Amenhotep al III-lea, Neb-Maat-Ra, au fost descoperite în alte două cufere din mormânt. În ceea ce priveşte coregența, cele două puncte importante sunt acelea că Akhenaton nu ar fi avut un prim-ministru decât dacă s-ar fi aflat la conducere, iar numele de încoronare al tatălui său nu ar fi fost găsit în mormânt decât dacă acesta ar fi fost în viață *după* ce fiul său a urcat pe tron.

Din mormânt reiese clar că Aper-el i-a servit lui Aton ca mare preot înainte de a fi devenit prim-ministru. Se pare că în Egiptul acelei perioade au existat nume similare celui lui Aper-el, dar niciodată în cazul înalților oficiali. „Aper” corespunde cuvântului egiptean pentru „evreu”, care în egipteana veche însemna „nomad”, lucrând pentru stat ca muncitor manufacturier, finalul „el” fiind forma prescurtată de la „Elohim”, unul dintre cuvintele folosite în Biblie pentru a-l numi pe Domnul. Mormântul lui Aper-el este prima dovadă prin care se poate stabili o legătură între un faraon

şi un evreu stabilit în Egipt în perioada domniei sale. Mai mult, asocierea reginei Tiye cu soțul său în donarea unui cufăr în cadrul mobilierului funerar al lui Aper-el indică posibilitatea ca primul-ministru să fi fost o rudă a acestora, cel mai probabil tatăl ei evreu, Yuya (Iosif).

Respingerea de către Akhenaton a credințelor şi autorității preoților tebani, care i-au negat dreptul la tron din momentul naşterii sale, a început imediat după apariția sa la Teba. În ascensiunea sa la tron ca şi coregent, a luat numele de Neferkheprure Waenre Amenhotep – adică Amenhotep al IV-lea – şi chiar din primul an de domnie i-a provocat pe preoți cu atitudinea sa agresivă. Abia îşi asumase noua funcție, că a început să-şi folosească o parte din bogățiile lăsate de tatăl său pentru a construi un nou mare templu pentru Aton în cadrul templului lui Amon-Ra deja existent la Karnak. Acesta a fost urmat de un alt templu, în cadrul celui de la Luxor, care fusese construit de tatăl său. El le-a dat peste nas preoților tradiționali prin faptul că nu le-a permis să ia parte la festivitățile din perioada de început a coregenței şi, în Anul 4 (1375 î.Hr.), când şi-a serbat festivalul *sed* sau jubileul – de obicei, dar nu obligatoriu, o celebrare a reîntineririi care marca Anul 30 al domniei monarhului – a exclus toți zeii, în afară de zeul său, de la această festivitate. Douăsprezece luni mai târziu a rupt din

nou tradiția, schimbându-şi numele din Amenhotep în Akhenaton, în onoarea noii sale zeități.

Aton nu fusese venerat ca zeitate importantă înainte de mijlocul Dinastiei a XVIII-a, fiind privit ca una dintre numeroasele zeități ale Egiptului. Akhenaton (Moise) a fost primul care l-a recunoscut pe Aton ca zeu unic, un Dumnezeu nu doar pentru Egipt, ci chiar pentru întreaga lume. Acest concept monoteist s-a dezvoltat în etape din ce în ce mai mult. Primele reprezentări îl arată pe Aton în ipostaza unui zeu, asemeni lui Ra-Harakhti, zeul soarelui, cu corp de om şi cap de şoim, înconjurat de un disc solar, conform tradiției din arta egipteană veche. Akhenaton (Moise) se pare că a preluat în această etapă de început ritualul tradițional al zeului soarelui de la Heliopolis. Numele dat de rege templului său de la Karnak, *ben-ben* (obelisc), era acelaşi cu cele ale templelor de la Heliopolis, unde acest *ben-ben* (o piramidă mică aşezată pe o bază pătrată) era caracteristic templelor solare.

La sfârşitul Anului 2 sau pe la începutul Anului 3 al coregenței, s-a produs o dezvoltare importantă în această reprezentare. A apărut doar un singur disc aurit, ale cărui raze coborau asupra regelui şi reginei, precum şi peste templu, altar şi palat. Acest disc aurit nu reprezenta soarele, ci era simbolul lui Aton, care nu avea o imagine fizică. Razele, la rândul lor, nu erau acele raze nesfârşite

ale soarelui. Acestea se terminau cu mâini, care țineau acea *ankh* – crucea egipteană, simbol al vieții, şi nu al morții – sub nările regelui şi ale reginei. Pentru a indica statuile regale ale lui Aton, o cobră era atârnată de disc în acelaşi fel în care o altă cobră era aşezată pe sprânceana regelui. În acelaşi timp, numele şi epitetul zeului erau plasate în interiorul a două cartuşe, în acelaşi fel în care era înscris şi numele regelui.

Din inscripțiile din templul lui Aton de la Karnak şi din mormintele construite în stâncă la Amarna, capitala independentă pe care Akhenaton (Moise) urma să o ridice ca rivală a Tebei, ne putem face o părere clară despre felul în care îl privea acesta pe Zeul său: „… El, cel care dă viață, Stăpânul razelor de soare”… „Lumea s-a născut din mâna ta (Aton)”… „Tu, creatorul lunilor şi al zilelor, şi făuritorul orelor…”

„Tu ai creat pământul când te-ai dus departe, ai făcut oamenii, vitele, toate turmele şi toate lucrurile de pe pământ care îşi mişcă picioarele sau care pe cer zboară cu ajutorul aripilor. În țările străine, ca Siria (la nord) şi Kuş (la sud), şi pe pământul Egiptului, Tu ai aşezat fiecare om la locul său, şi le-ai dat de mâncare. Fiecare îşi are mâncarea sa, şi durata vieții lor e stabilită; şi, la fel, toate limbile diferă în forma lor. Precum culorile lor sunt diferite, aşa ai făcut Tu ca toate popoarele străine să fie diferite.”

Găsim ecourile acestor atribute ale zeului lui

Moise aşa cum erau ele descrise în Vechiul Testament. Acesta era:

Zeu unic:	„Auzi, tu, Israel, Adonai (Aton), zeul nostru, este unicul zeu." O traducere, aşa cum a subliniat Freud, a Deuteronomului 6:4, aşa cum se găseşte în liturghia evreilor în ziua de azi."[36] Să nu ai alți dumnezei afară de Mine!" (Ieşirea 20:3).
Fără cultul unei imagini:	„Să nu-ți faci chip cioplit şi niciun fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, şi din câte sunt pe pământ, jos, şi din câte sunt în apele de sub pământ!" (Ieşirea 20:4).
Creator al lumii:	„La început a făcut Dumnezeu cerul şi pământul" (Facerea 1:1).
Rege universal:	„Împărăți-va Domnul în veac şi în veacul veacului" (Ieşirea 15:18).
Tatăl:	„Dar tu să zici lui Faraon: Aşa zice Domnul Dumnezeu evreilor: Israel este fiul Meu, întâi-născutul Meu" (Ieşirea 4:22)

Găsim, de asemenea, şi reflectarea practicilor egiptene în cele ale evreilor. Se spune despre Moise că ar fi introdus chivotul, care va fi ținut în templul din Ierusalim şi în care era ținut Pentateuhul,

---

[36] Cuvintele *Schema Yisrael Adonai Elohenu Adonai Ohod* poate fi tradus folosind numele lui Iehova, (Dumne) zeul Israelului. Această formă a traducerii poate fi scrisă şi citită de către evrei, dar când e citită cu voce tare, Adonai trebuie substituit cu Iehova. Nicio explicație convingătoare nu poate fi pusă înaintea acestei tradiții, şi nimeni nu ştie exact când a început, dar eu cred că datează din vremea lui Akhenaton (Moise).

primele cinci cărți ale Vechiului Testament: „Atunci a grăit Dumnezeu cu Moise şi a zis:... să faci un chivot... iar în chivot să pui legea ce-ți voi da” (Ieşirea 25:1, 10, 21). Chivotul, considerat a fi cea mai sfântă parte a templului evreu după cele cinci cărți, este o versiune a corabiei sfinte egiptene, care era de obicei ținută în temple şi, aşa cum am aflat, servea la purtarea zeității în timpul procesiunilor.

Pentru Biserica egipteană care era plină de resentimente, Aton era un rival care avea să înlocuiască statutul puternic al zeului Amon-Ra şi să-i nege autoritatea. În acest moment, pe un fond din ce în ce mai ostil pentru fiul său, regina Tyie a făcut un compromis convingându-l pe Akhenaton (Moise) să părăsească Teba şi să-şi stabilească noua capitală la Tell el-Amarna, pe malul de est al Nilului, pe un pământ care nu fusese dedicat nici unei zeități. El a numit acest nou oraş – în care adepții săi puteau să-l slăvească în voie pe zeul lor monoteist – Akhetaton, Orizontul lui Aton.

Capitolul zece

Tell el-Amarna

La Amarna, stâncile înaltului deşert se retrag în spatele râului, formând un semicerc enorm, lung de circa 12 km şi larg de aproape 5 km. Nisipul gălbui coboară uşor înspre râu. Stelele enorme

sculptate în stânci şi care mărginesc oraşul înregistrează poveştile despre construcția acestuia. Una dintre ele, accentuând ideea că Akhenaton (Moise) îl considera pe Aton tatăl său, spune:

*Voi construi Akhetaton (*Amarna*) pentru Aton, tatăl meu din acest loc… Akhetaton se întinde de la stela din sud până la cea din nord… la fel, de la cea sud-vestică până la cea din nord-vest. Zona cuprinsă între aceste stele este chiar Akhetaton; aparține tatălui meu; munți, deşerturi, câmpii, insule, dealuri şi văi, pământ, apă, sate, oameni, animale şi toate lucrurile pe care Aton, tatăl meu, le-a creat pentru a dăinui întru eternitate…*

Oraşul se afla pe malul estic, având o zonă agricolă pe malul opus, astfel încât oraşul să se poată descurca din resursele proprii în caz de asediu. Construcția noului oraş al lui Akhenaton s-a întins din Anul 4 de domnie până în Anul 8, dar se pare că acesta şi-a stabilit reşedința în acel loc în Anul 8 (1371 î.Hr.), împreună cu regina Nefertiti şi cu cele şase fiice ale lor: Merytaton, Meketaton, Ankhsenpa-aton, Nefemeferu-aton cea tânără, Neferneferure şi Sete-penre.

Akhetaton era un oraş al demnității şi al armoniei arhitecturale. Străzile sale principale erau aşezate paralel cu Nilul; cea mai cunoscută dintre acestea este cunoscută chiar şi în ziua de

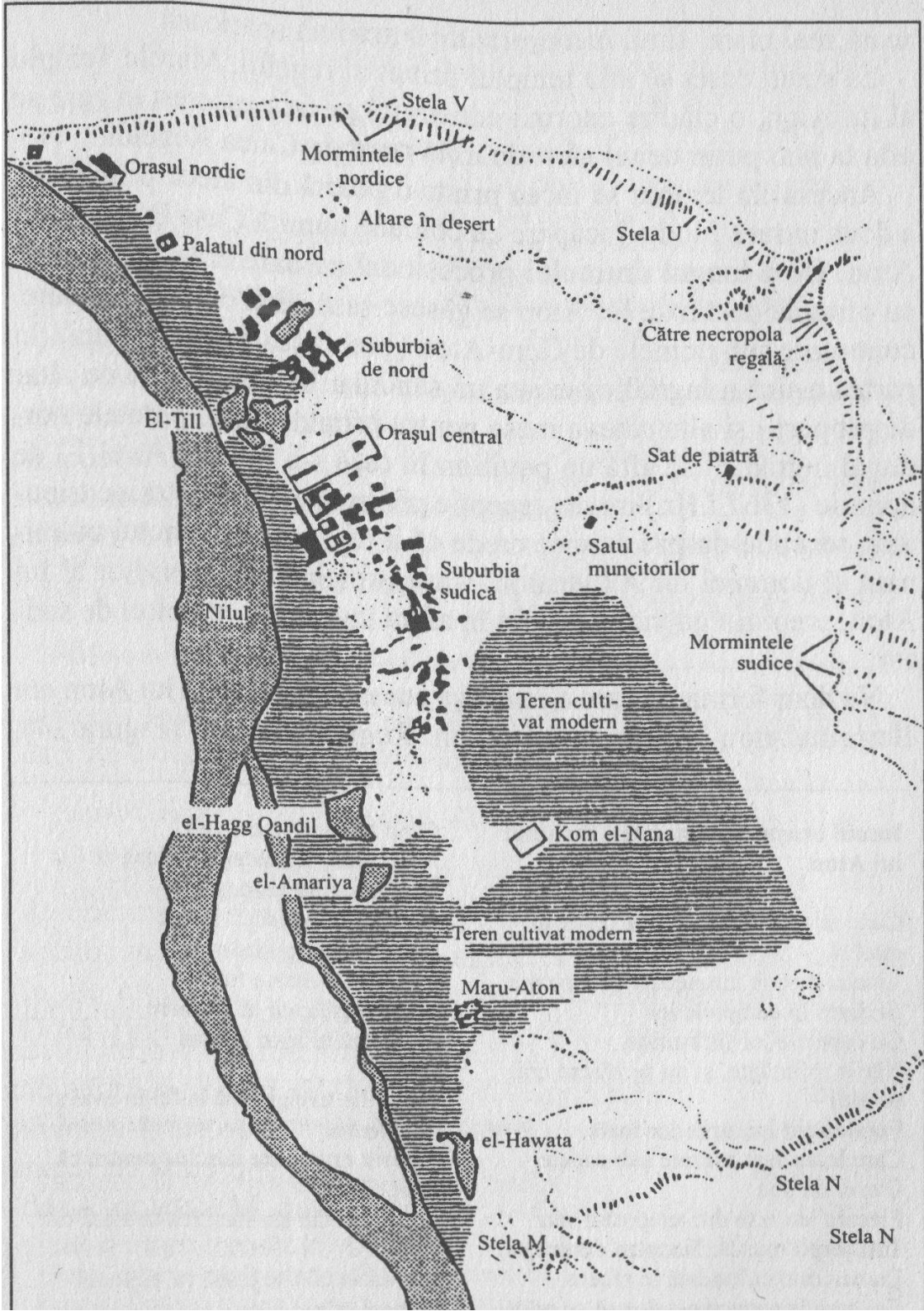
Stela V
Mormintele nordice
Orașul nordic
Altare în deșert
Stela U
Palatul din nord
Către necropola regală
Suburbia de nord
El-Till
Orașul central
Sat de piatră
Satul muncitorilor
Suburbia sudică
Nilul
Mormintele sudice
Teren cultivat modern
el-Hagg Qandil
Kom el-Nana
el-Amariya
Teren cultivat modern
Maru-Aton
el-Hawata
Stela N
Stela M
Stela N

azi sub numele de *Sikket es-Sultan,* Calea Regelui, era legată de toate clădirile mai importante ale oraşului, inclusiv cu Palatul Regelui, în care locuia faraonul împreună cu familia sa. Planul palatului era asemănător cu cel al vilelor înalților demnitari, dar realizat la o scară mai mare, fiind înconjurat de o grădină spațioasă.

La sudul casei se afla templul privat al regelui, Marele Templu al lui Aton, o clădire enormă construită pe axa est-vest şi care se afla la mai puțin de un sfert de milă nord de Calea Regelui.

Accesul în templu se făcea printr-o poartă din aleea principală, a doua intrare fiind o încăpere cu coloane numită Casa Bucuriei lui Aton. De-a lungul drumului procesional pe care erau mese pline cu ofrande destinate lui Aton se găsesc şase curți dreptunghiulare, cunoscute sub numele de Gem-Aton (*gem* înseamnă a străluci). În partea estică a îngrădirii exista un sanctuar în care se afla un altar de proporții şi alte câteva mese pentru ofrande. Spre peretele nordic al îngrădirii se află un pavilion în care s-a ținut în Anul 12 de domnie (1367 î.Hr.) marea recepție pentru prințesele străine tributare, recepție despre care se crede că a reprezentat punctul culminant al domniei lui Akhenaton. Casa principalului servitor al lui Aton, preotul Panehesy, se afla în afara îngrădirii, în colțul de sud-est.

Nu doar forma pe care o îmbrăca această venerare a lui Aton era elementul nou în oraşul

Akhetaton. Regina Nefertiti (Figura 14),

Imnul oraşului Akhetaton închinat	Când tu apari la orizont
lui Aton	Aton fiind, străluceşti zi după zi
	Întunericul se risipeşte
Când te aşezi în orizontul vestic al	Când tu răspândeşti razele
raiului	Cele Două Ținuturi s-au
Lumea devine întunecată ca	Îmbrăcat în straie festive
moartea	
Ei dorm în camerele lor	Treze şi ridicate în picioare
Cu capetele lor înfăşurate,	Pentru că tu le-ai înălțat.
Nările înfundate, şi nu se zăresc unii	
pe alții	Corăbiile navighează la fel în aval şi
Furate sunt lucrurile lor toate	În amonte
Care le-au fost aşezate sub capete	Fiecare drum este deschis pentru că
Dar ei nu ştiu.	tu ai răsărit
Fiecare leu iese din adăpostul său	Peştii din râu sar înaintea ta afară din
Toți şerpii muşcă. Noaptea domneşte.	apă
Lumea este cufundată în tăcere.	Iar razele tale se joacă în mijlocul
Cel care le-a creat s-a dus să se odihnească	Întinsei mări.
Dincolo de orizont.	Psalmul 103
Luminos este pământul	Pus-ai întuneric şi s-a făcut noapte,
Când vor ieşi toate fiarele pădurii	Oricât de variate sunt lucrările tale
Puii leilor mugesc ca să apuce şi	Ele sunt ascunse privirii noastre.
Să ceară de la Dumnezeu mâncarea	O, tu, unic zeu, care ai puteri pe care
lor.	Nimeni altul nu le are
(Psalmul 103:21-22)	Ai făcut acest pământ aşa după cum ți-a fost voia

Răsărit-a soarele şi s-au adunat	Când tu ai fost singur
Şi în culcuşurile lor se vor culca	Oameni, vite mari şi mici
Ieşi-va omul la lucru său	Toate câte se află pe pământ
Şi la lucrarea sa până seara.	Şi care îţi cad la picioare
(Psalmul 103:23-24)	Toate care sunt în înaltul cerului
Marea aceasta este mare şi largă;	Care zboară cu ajutorul aripilor.
Acolo se găsesc târâtoare, cărora nu	Cât s-au mărit lucrurile Tale
este număr, vietăţi mici şi mari.	Doamne, toate cu înţelepciune le-ai
Acolo corăbiile umblă; balaurul aces-	făcut!
ta care l-ai zidit,	Umplutu-s-a pământul de zidirea Ta.
Ca să se joace în ea.	(Psalmul 103:25)
(Psalmul 103:26-27)	*(A History of Egypt,* James Henry Breasted, pag. 371-374)
Când vor ieşi toate fiarele pădurii	Oricât de variate sunt lucrările tale

asemeni soacrei sale, regina Tiye, se bucura de o importanţă de care nu avuseseră parte reginele anterioare.

Pe una dintre noile stele de la graniţă, soţul ei i-a făcut o descriere: „Luminoasă la faţă... Stăpână a fericirii, dăruită cu favoruri, auzind vocea celor care întineresc, Doamnă a graţiei, Mare în ale dragostei, a cărei dispoziţie îl încântă pe stăpânul Celor Două Ţinuturi”. Regele a dăruit morminte, scobite în stâncile din împrejurimi, nobililor care îi erau aliaţi. În reliefurile pe care nobilii şi le-au sculptat pentru aceste morminte, regina Nefertiti

apare ca fiind egală cu regele.

În primii ani ai acestui secol, după ce oraşul Amarna a fost excavat din ce în ce mai mult şi s-au aflat tot mai multe detalii cu privire la Akhenaton şi familia sa, egiptologii vremii l-au văzut ca pe un vizionar umanist, dar şi ca pe primul monoteist.

Câteva exemple din scrierile lui Akhenaton
Răsăritul tău apare magnific pe orizontul raiului O, trainice Aton, începutul vieții Când răsări pe orizontul estic al raiului Umpli toate colțurile pământului cu frumusețea ta Pentru că tu eşti minunat, grandios, strălucitor,
Deasupra pământului
Razele tale, care ațintesc pământul, chiar şi toate lucrurile create de tine Deşi tu eşti departe, razele tale sunt pe pământ Deşi tu eşti în înaltul cerului, urmele tale sunt zilele.

El era admirat ca un poet care îi scria imnuri lui Aton, cel mai lung dintre ele semănând izbitor cu Psalmul 103 din Biblie. El îi încuraja pe artişti să îşi exprime în voie sentimentele, iar ceea ce a rezultat a fost o artă simplă şi realistă, care era diferită în multe privințe de expresia artistică egipteană tradițională.

Pentru prima dată avem ocazia să îl vedem pe rege în postura unei ființe umane, alături de soția şi fiicele sale, mâncând, bând şi aducându-i ofrande lui Aton. John Pendlebury, arheologul englez care a luat parte la primele săpături întreprinse la Amarna, era foarte entuziasmat de arta de la Amarna şi de imnurile închinate lui

Aton. În cartea sa, *Tell el-Amarna,* publicată în anul 1935, scria: „... un nou spirit realist este extrem de evident. Grupul de spectatori este atât de viu, prințesele îşi oferă unele altora buchete într-un mod atât de natural.” Deşi regii şi prințesele din vestul Asiei au încercat să-l implice în războaiele din zonă, el a refuzat să ia parte la disputele lor. Nu e de mirare că primii egiptologi ai sec. XX au recunoscut în el expresia propriilor lor idei moderne.

„Cel mai remarcabil dintre toți faraonii şi prima personalitate din istoria umană” – acestea sunt cuvintele cu ajutorul cărora cercetătorul american James Henry Breasted a ales să-l descrie în cartea sa *A History of Egypt* (O Istorie a Egiptului). Este o temă la care a revenit şi pe care a dezvoltat-o într-o carte ulterioară, *The Dawn of Conscience* (Zorii conştiinței): „Este important de observat... că Akhenaton a fost un profet... asemeni lui Iisus, care, pe de o parte, îşi extrăgea învățăturile din florile de pe câmp, de la păsările din aer sau din norii de pe cer şi, pe de altă parte, din societatea umană din jurul lui, în poveşti ca «Fiul risipitor», «Bunul samaritean» sau despre femeia care şi-a pierdut banii; astfel, acest profet egiptean revoluționar îşi afla învățăturile de pe urma contemplării vieții oamenilor şi a naturii.”

Aceleaşi teme îşi regăsesc ecoul în opera lui Arthur Weigall, egiptologul englez, care scria în cartea sa *The Life and Times of Akhenaton:*

Numele lui Akhenaton provine din întunecimea unei figuri mai clare decât a oricărui alt faraon, cu ea venind cântecul păsărilor, glasurile copiilor şi parfumul florilor. Pentru prima oară putem căuta în mintea unui rege al Egiptului, putând vedea unele dintre operele sale, şi tot ceea ce am văzut este demn de admirație. Akhenaton a fost numit prima personalitate din istoria umană; dar dacă astfel el este prima personalitate istorică pe care o cunoaştem, el este totodată şi primul dintre fondatorii doctrinelor religioase. În funcție de vremea în care a trăit şi în funcție de teritoriul care i se atribuie, dar şi de lumina geniului său, Akhenaton poate fi considerat ca fiind primul idealist.

Pentru pastorul James Bakie, un alt egiptolog englez, acesta era un visător idealist, care credea cu toată ființa sa că oamenii trebuie să trăiască în adevăr şi să grăiască adevărul."

Cu toate acestea, nu toți cercetătorii îl admirau pe primul dintre regii de la Amarna. Unii dintre ei încercau să pună o distanță cât mai mare, în ceea ce priveşte credința şi timpul, între Moise, eroul biblic, şi Akhenaton, pe care îl considerau a fi un intrus egiptean. Ei puneau la îndoială chiar şi faptul că el ar fi introdus în Egipt primul zeu monoteist.

S-a sugerat[37] faptul că Aton nu putea fi privit ca un zeu fără imagine, pentru că simbolul său se regăseşte în picturi şi sculpturi sub forma unui cerc aruncând raze care se termină în mâini care țin crucea egipteană, *ankh*, şi cheia vieții la nările familiei regale. Totuşi, aceasta nu este o reprezentare fizică a acestei zeități. Asemeni crucii creştine sau stelei evreilor, este un simbol, reprezentând izbăvirea (la fel ca în creştinism), şi nu zeitatea în sine. La templul lui Aton nu s-a descoperit nicio reprezentare fizică căreia să-i fie adresate rugăciunile, mai semnificativă decât Chivotul Legământului, plasat în locul cel mai sfânt al Templului din Ierusalim, inexistența imaginii zeului în ambele situații fiind evidentă. În istoria egipteană, Aton nu a fost niciodată identificat cu zeul-soare Khepri[38] – la răsăritul său, dimineața, Ra – când apare în totalitate la miezul zilei şi Aton când apune seara pe orizontul vestic.

Înspre Anul 9 (1370 î.Hr.) de domnie al lui Akhenaton (Moise), Aton a primit o nouă formă, diferită de orice reprezentare terioantropomorfă

---

[37] Acest lucru a fost sugerat de profesorul Donald B. Redford de la Universitatea din Toronto şi de către Ian Shaw şi Paul Nicholson, care au compus *The Dictionary of Ancient Egypt* (Dicționar al Egiptului antic), publicat de British Museum în anul 1995 şi de alții.

[38] Zeul creator reprezentat sub forma unui scarabeu sau a unui gândac. Numele lui înseamnă „el vine la viață”.

(venerarea unui zeu prezentat într-o combinație de elemente umane şi animale) sau panteistă (venerarea păgână a mai multor zei). Simbolul şoimului folosit pentru scrierea numelui Ra-Harakhti, care în această formă îl reprezenta pe zeul-soare, a fost schimbat cu forme abstracte. Astfel, cuvântul „Ra" nu îl mai reprezenta pe zeul de la Heliopolis, ci a primit un înțeles mai abstract, „Stăpânul". Numele lui Aton a fost plasat pe două cartuşe, pentru a-l reprezenta pe regele aflat la domnie. Cel de-al doilea dintre aceste cartuşe era acum schimbat, reprezentând cuvântul *shu,* care putea fi o reprezentare a vechiului zeu egiptean al atmosferei. *Shu* nu era scris alfabetic, având astfel înțeles de „lumină". Noua formă a numelui zeului era: „Ra (Stăpânul), stăpânul în viață al orizontului, în numele lui e lumina care e Aton." Acest lucru este greu de înțeles. Cu toate acestea, avem un proces similar în Biblie, unde arheologii biblici spun despre Yahweh (Iehova) că ar fi fost o zeitate canaanită, având o soție pe care o chema Ashirah[39]. Fără îndoială, numele lui Yahweh este folosit în Biblie pentru a indica o putere

---

[39] Acest fapt se găseşte atât în textele aramaice descoperite pe insula Nilului, Elefantina, aflată în partea opusă a oraşului Assuan din Nubia, unde o comunitate evreiască trăia din secolul al V-lea î.Hr., precum şi din textele descoperite în Sinai de către arheologii din Israel, când peninsula a fost ocupată în urma Războiului de 6 Zile din anul 1967. Ei au găsit numele lui Yahweh asociat cu o zeiță numită Ashira (h).

monoteistă abstractă, Domnul.

Asaltul cercetătorilor asupra lui Akhenaton nu s-a limitat doar la o abordare religioasă. Pe lângă încercările de distrugere a caracterului său, regele a fost acuzat de o relație homosexuală cu fratele/coregentul/ginerele său, Semenkhkare. Egiptologul scoțian Cyril Aldred scria:

O stelă neterminată de la Amarna, care fusese subiectul mai multor discuții, îi reprezintă pe doi regi aşezați unul lângă celălalt, cel mai important fiind Akhenaton, iar celălalt coregentul său, Semenkhkare. Relațiile homosexuale dintre monarhul tânăr şi cel mai în vârstă scoase la iveală de acest monument au fost comparate cu cele existente între împăratul Hadrian şi tânărul Antinous, dând semnificație epitetului „iubitul lui Akhenaton", pe care Semenkhkare îl avea înscris pe ambele cartuşe. El şi-a asumat, de asemenea, şi numele reginei principale a lui Akhenaton, „Nefertiti", probabil de la moartea acesteia; acest fapt, pe lângă intimitatea expusă atât de direct pe stele de către faraon, care îl strânge pe tânăr de bărbie, sugerează faptul că Akhenaton era partenerul activ în cadrul acestei relații.

(*Akhenaten*, Londra, 1968, pag. 139)

De fapt, persoana mai tânără surprinsă în poala lui Akhenaton în această scenă (Figura 15) nu este Semenkhkare, care avea în jur de 22 de ani în acea

vreme, ci una dintre fiicele regelui, care nu avea mai mult de 9 sau 10 ani.

Mai mult, deşi avem dovezi conform cărora Akhenaton ar fi fost tatăl a şase fete, acesta a fost descris ca fiind şi impotent. Supozițiile bizare cu privire la impotența sa au fost lansate pentru prima oară în urmă cu 30 de ani de către Cyril Aldred, care se baza pe unul dintre cei patru coloşi ai lui Akhenaton care datează din vremea în care a ridicat templul lui Aton de la Karnak în perioada primilor ani de la Teba şi care pot fi admirați în Muzeul din Cairo. Trei dintre aceste statui îl reprezintă pe Akhenaton purtând un kilt: cealaltă este aparent un studiu nud în care Akhenaton este privat de organele sale genitale (Figura 16). Acest fapt l-a determinat pe Cyril Aldred să creadă că faraonul ar fi suferit de o boală necruțătoare care l-a lăsat impotent. În *Akhenaten,* acesta scria:

Toate indiciile spun că aceste caracteristici neobişnuite erau rezultatul unei boli cunoscute doctorilor şi patologilor sub denumirea de sindromul Fröhlich. Pacienții de sex masculin suferind de această boală dezvoltă simptome similare celor ale lui Akhenaton. Organele genitale rămân la un stadiu de dezvoltare foarte redus, fiind încorporate în grăsime în aşa fel încât abia se văd. Țesutul adipos poate varia, dar există o distribuire a acestuia tipic feminină, cu grăsime în zona sânilor, a abdomenului, a pubisului, pe coapse şi

fese. Membrele inferioare sunt totuşi mai zvelte, iar picioarele, spre exemplu, se aseamănă cu nişte pantaloni de golf.

Aldred continuă: „Există dovezi pentru a crede că suferea de sindromul Fröhlich, dorind el însuşi să fie reprezentat cu aceste diformități vizibile tocmai pentru a se putea observa faptul că el era diferit de restul oamenilor.”

Faptul că Akhenaton a suferit sau nu de acest sindrom a atras atenția unora dintre cei mai importanți doctori ai lumii, atrăgând după sine serii lungi de dezbateri pe această temă. Cea care a pus capăt acestei ficțiuni a fost Julia Samson de la University College din Londra, care a descoperit ceea ce lipsea din cea de-a patra statuie, presupusă a fi un studiu nud: lui Akhenaton nu îi lipseau organele genitale şi kiltul. Ea a dat explicații în acest sens în cartea sa *Amarna, City of Akhenaten and Nefertiti* (Amarna, oraşul lui Akhenaton şi Nefertiti):

Cureaua era făcută prin tăierea suprafeței abdomenului în aşa fel încât să formeze un mic şanț, apoi pânzele kiltului fiind cioplite peste coapse, ajungând până la încheietura curelei. Pe una dintre colosalele statui neterminate ale lui Akhenaton descoperite la Karnak, singura care îl reprezenta pe faraon nud, kiltul trebuia adăugat în acest fel, pentru că piatra fusese deja scobită în

jurul plăcilor lui Aton de pe talie, urmând să fie tăiată, aşa cum s-a întâmplat şi cu colosul neterminat, pentru a forma acel şănțuleț pentru curea. Astfel, nu ar mai fi fost nevoie de aplicarea altor trăsături pe trupul regelui, despre care s-au făcut atâtea presupuneri… Acest fapt accentuează superficialitatea teoriilor cu privire la construcția sa fizică şi condiția sa, teorii bazate pe nişte statui neterminate. Mai degrabă decât de a fi reprezentat în ipostaza celui care nu putea să conceapă, probabil că acea statuie nud neterminată nu a fost ridicată în picioare. Este puțin probabil ca preoții lui Amon rămaşi la Teba după mutarea regalității la Akhetaton (Amarna) să fi depus toate eforturile ca să termine templul lui Aton…

Coroana coregenței nu stătea uşor pe capul lui Akhenaton, nici chiar după ce s-a retras din Teba împreună cu familia sa, mutându-se în îndepărtata Amarna. Din acea perioadă s-a bazat pe sprijinul armatei, care trebuia să îl protejeze şi să reprezinte o pavăză în cazul în care tatăl său ar fi murit, lăsându-l pe el unic conducător.

Se pare că Akhenaton nu era foarte puternic din punct de vedere fizic – unicul dintre domnitorii din familia Tuthmosizilor care nu este surprins în activitățile în care precursorii săi au excelat – călăria, tragerea cu arcul, navigația – dar, pentru a-i impresiona pe supuşii săi, se pare că a făcut tot posibilul pentru a scoate în evidență puterea

sa militară. În marea majoritate a reprezentărilor sale, apare purtând pe cap fie Coroana Albastră, fie scurta perucă nubiană, ambele făcând parte din garderoba pentru cap a regelui. A evitat să poarte coroanele pentru ceremonii, tradiționale în Egiptul de Jos şi în cel de Sus. Egiptologul american Alan R. Schulman a scos în evidență într-unul din articolele sale specificul militar al perioadei de la Amarna, faptul că „scenele cu soldați şi cu activitățile militare abundă în arta de la Amarna, atât în cea privată, cât şi în cea regală… Oraşul era practic un câmp armat… Peste tot se pot observa parade şi procesiuni ale soldaților, ale infanteriei şi cavaleriei, cu steagurile comasate fluturând în vânt. Soldații înarmați stăteau de pază în fața palatelor, a templelor şi în turnurile de control care se aflau la granițele oraşului, alături de trupe neînarmate sau echipate cu bâte, implicate în exerciții militare desfăşurate în prezența regelui.”

Acesta continuă: „Aşa cum Amarna avea propria sa garnizoană care avea rolul de a proteja pe rege, şi celelalte oraşe ale Egiptului trebuie să fi avut garnizoanele lor, precum şi armatele lor, loiale tronului şi care îndeplineau dorința regelui. Faptul că armata era atât de credincioasă tronului şi dinastiei era confirmat de faptul că la cârma sa se afla nimeni altul decât Aye (unchiul din partea mamei al lui Akhenaton)…”

Ostilitatea dintre Biserica de Stat şi preoții

tebani îndreptată împotriva lui Akhenaton a devenit din ce în ce mai accentuată în perioada coregenței sale, pentru că preoții lui Amon nu îl recunoşteau ca şi conducător legitim şi, în plus, regele l-a umilit pe Amon ştergând de pe pereții templelor şi mormintelor inscripțiile purtând numele său şi al altor zeități, acțiune care s-a desfăşurat în noul său oraş Amarna. Această campanie s-a intensificat mai târziu când a ajuns la tron ca unic conducător în Anul 12 de domnie (1367 î.Hr.), după moartea tatălui său. Până în acel moment, ideile sale monoteiste s-au dezvoltat până în punctul în care a îmbrățişat părerea conform căreia dacă Aton era unicul Dumnezeu, el fiind unicul fiu şi profet al lui Aton, nu putea permite venerarea în acelaşi timp şi a altor zei în perioada domniei sale.

Astfel, a interzis în întreg Egiptul venerarea oricărui alt zeu în afara lui Aton. A închis toate templele, cu excepția celor închinate lui Aton, i-a împrăştiat pe preoți şi a dat ordin ca numele celorlalte zeități să fie şterse de pe inscripțiile templelor şi monumentelor din întreaga țară. Au fost formate unități speciale care aveau rolul de a şterge numele vechilor zei, în mod special numele lui Amon, indiferent de locul în care acestea apăreau. Chiar şi cuvântul *netaru* (pluralul zei) a fost interzis.

Alan R. Schulman subliniază faptul că această campanie religioasă trebuie să fi slăbit sprijinul lui

Akhenaton oferit de supuşi şi armata sa:

Persecuția lui Amon pentru început, apoi a celorlalți zei, care a stârnit ura majorității egiptenilor, a avut probabil acelaşi efect şi în rândul soldaților. Această persecuție, care a dus la închiderea templelor, la pătrunderea artizanilor în toate locurile pentru a şterge numele zeului de pe inscripții, presupusa pedepsire a clerului, excomunicarea a însuşi numelui său, nu putea fi dusă la îndeplinire fără concursul armatei. Datorită faptului că teoria originii divine a casei regale era acceptată de marea masă a egiptenilor, este fără îndoială greu de crezut că aceştia au stat liniştiți, observând tăcuți persecutarea lui Amon. Decretul regal trebuia să fie foarte bine sprijinit. De fiecare dată când un grup de muncitori intrau într-un templu sau într-un mormânt cu scopul de a distruge numele lui Amon, acesta era însoțit de un alt grup de soldați care urmărea să vadă dacă decretul regal era dus la îndeplinire fără nicio opoziție. Până la urmă, asprimea persecuției trebuie să fi avut o oarecare reacție şi din partea soldaților care, la rândul lor, fuseseră crescuți în spiritul vechilor credințe. Atunci, pentru a evita declanşarea unei revolte sau chiar a unui război civil, armata, prin intermediul lui Aye, l-au presat pe Akhenaton nu numai să oprească persecuția, ci să şi ajungă la un compromis cu vechiul ordin, prin ridicarea lui Semenkhkare la coregență.

Mai multe informații cu privire la limita până la care a mers Akhenaton în încercarea sa de a elimina vechile forme de venerație, precum şi sentimentul unei pierderi simțite ca atare de către egipteni, pot fi adunate din Stela Restaurației de mai târziu a lui Tutankhamon, pe care acesta a ridicat-o în Templul lui Amon de la Karnak după ce a urmat la tron:

Acum când Maiestatea Sa a apărut ca rege, templele zeilor şi ale zeițelor din sud, de la Elefantina, până în nord, la mlaştinile deltei, s-au destrămat. Altarele lor sunt dezolate, au devenit movile acoperite de buruieni. Sanctuarele parcă nici nu ar fi existat. Holurile lor au devenit poteci. Pământul e cu susul în jos, iar zeii au întors spatele acestui pământ. Dacă armata a fost trimisă la Djahi (Palestina-Siria), pentru a extinde frontierele Egiptului, succesul lor s-a lăsat aşteptat. Dacă cineva se ruga unui zeu, cerându-i sfatul, acesta nu răspundea. Dacă cineva implora vreo zeiță, aceasta nu venea deloc.

Akhenaton l-a numit pe fratele său, Semenkhkare, coregent al său, în jurul Anului 15 (1364 î.Hr.), după ce i-a dat-o de soție pe fiica sa mai mare, Merytaton, care era urmaşa la tron. Inițial, Semenkhkare şi regina sa au locuit cu Akhenaton în palatul regal de la Amarna. În fața

ostilității generale din întreaga țară, Semenkhkare a părăsit Amarna, mergând la Teba, unde a inversat cursul revoluției religioase, cel puțin în capitală, construind un templu pentru Amon, o acțiune care indică faptul că Akhenaton era foarte izolat în încercarea sa de a impune ideile sale religioase în întreaga țară.

Numirea lui Semenkhkare s-a dovedit a fi numai un cadou temporar. În decursul a doi ani, Aye a constatat că, în ciuda controlului armatei, Egiptul se afla în pragul unei revoluții, Akhenaton însuşi aflându-se în pericolul de a fi asasinat. Aye a făcut o nouă încercare de a se ajunge la un compromis: Akhenaton a refuzat. Aye i-a spus probabil că nu mai poate garanta pentru situația regelui: singura soluție care rămăsese era cedarea tronului şi fuga din țară.

Dovezile arhitecturale care susțin părerea conform căreia Akhenaton (Moise) a fost obligat să abdice, fiind amenințat de o lovitură de stat orchestrată de armată, au ieşit la lumină la sfârşitul anului 1997, alături de o altă descoperire importantă a arheologului francez Dr. Alain-Pierre Zivie, care descoperise înainte mormântul lui Aper-el, până în acel moment necunoscut, personaj care fusese atât ministru principal, cât şi preot în vremea domniei lui Akhenaton (Moise). În aceeaşi regiune a Saqqarei, la zece mile sud de Cairo, acesta a descoperit mormântul lui Maya, doica lui Tutankhamon. În momentul descoperirii

sale, mormântul era aproape plin de pisici mumificate, plasate acolo la aproape 1.000 de ani după înmormântarea inițială. Cu toate acestea, pe perete se află o scenă reprezentând-o pe Maya protejându-i pe rege, care stă pe genunchii ei. Inscripțiile o descriu ca fiind „doica regală care a hrănit la sân trupul faraonului”.

În spatele ei, la stânga, se află şase oficiali reprezentând cabinetul lui Tutankhamon, doi sus, patru jos, fiecare având caracteristici diferite ale feței. Deşi niciunul dintre oficiali nu este numit, Dr. Zivie a putut să le precizeze identitățile în funcție de trăsături şi de însemnele oficiale. Cu o singură excepție, toți sunt militari, dintre care patru au urcat pe tronul Egiptului după moartea lui Tutankhamon. Dr. Zivie i-a recunoscut pe cei doi de sus ca fiind Aye, care i-a urmat lui Tutankhamon, nepotul său, şi Horemheb, ultimul conducător al Dinastiei a XVIII-a, care l-a urmat pe Aye. Cei patru de jos sunt Pa-Ramses, primul faraon al Dinastiei a XIX-a, fiul său, Seti I, care l-a urmat la tron pe tatăl său, şi generalul Nakht Min, despre care se crede că era rudă cu Aye. Cel de-a şaselea oficial, numit Maya, ca şi doica, este descris ca fiind vistiernic.

Aceasta este prima dată în istoria egipteană când găsim cabinetul unui rege format aproape în totalitate din generali de armată, care şi-au putut câştiga pozițiile la putere şi mai târziu la tron numai în urma unei lovituri de stat militare. Este

clar că în Anul 17, Akhenaton s-a confruntat cu o rebeliune armată condusă de Horemheb, Pa-Ramses şi Seti. Generalul Aye (funcție pe care o deținea atunci), susținut de generalul Nakht Mân, nu a putut înăbuşi rebeliunea şi le-a propus un târg pentru a permite abdicarea lui Akhenaton (Moise) şi numirea fiului său mai tânăr, Tutankhamon, ca şi noul conducător al Egiptului. Akhenaton (Moise), deşi ezitant, a acceptat situația. Locul pe care l-a ales pentru refugiu a fost sălbăticia Sinaiului, pe care l-a ales şi când i-a condus pe israeliți afară din Egipt – aceasta a fost însă o încercare pe care avea să o înfrunte doar un sfert de secol mai târziu.

Între timp, Aye l-a urmat pe Tutankhamon la tron după moartea prematură a acestuia, pentru a dispărea în mod misterios, împreună cu generalul Nakht Mân, după o domnie de numai patru ani. Horemheb a preluat apoi puterea şi i-a numit pe ceilalți doi conducători ai anterioarei rebeliuni amenințătoare, Pa-Ramese şi Seti, în funcțiile de viziri şi generali în fruntea armatei, creând astfel o situație care i-a avantajat la rândul lor să urce pe tron ca primii doi faraoni ai Dinastiei a XIX-a.

Capitolul unsprezece

Şarpele de aramă

Dacă Moise şi Akhenaton sunt una şi aceeaşi

persoană, şi Moise i-a condus pe israeliți afară din Egipt numai un sfert de secol mai târziu, se poate presupune că a supraviețuit amenințării revoluției şi posibilei asasinări care l-au obligat să abdice şi să fugă în Sinai pentru a fi în siguranță. Cu toate acestea, acest fapt a fost subiectul multor discuții ale cercetătorilor, ca şi ideea ca acesta să fi împărțit sau nu coregența cu tatăl său, Amenhotep al III-lea.

Mormântul pregătit pentru Akhenaton, cu intrarea orientată spre est, a fost descoperit într-o vale mărginaşă din Amarna de arheologul italian Alessandro Bassanti, în decembrie 1891. Fusese profanat de duşmanii regelui şi prădat mai apoi de către jefuitorii de morminte. Investigațiile ulterioare au avut loc în anul 1892 (Bassanti), 1894 (Mission Archeologique Française), 1931 (Egypt Exploration Society, prima organizație britanică invitată să se ocupe de cercetări în numele Service des Antiquités) şi din nou în anul 1931 (Service des Antiquités).

Obiectele descoperite – sarcofagul (sicriul din piatră) cu capacul său, *ushabti* (statui funerare) şi lada canopică (folosit pentru a depozita organele interne regale) – toate fiind obiecte care se aşază în mormânt de obicei *înainte* de moartea regelui. Mărimea impresionantă a sarcofagului, după ce a fost reconstruit împreună cu capacul său din resturile descoperite, sugerează că acesta urma să adăpostească câteva sicrie introduse unul în altul,

care aveau să protejeze mumia regală (atât mumia lui Yuya, cât şi cea a lui Tutankhamon, descoperite mai târziu, erau introduse în trei sicrie). Totuşi, cu toate că dovezile indică faptul că duşmanii lui Akhenaton au spart totul din mormânt, indiferent de mărime sau soliditate, în bucăți mici după sfârşitul perioadei Amarna, nu au fost descoperite rămăşițele altor sicrie şi nici ale altarului sau vaselor canopice care făceau parte din arsenalul funerar. Ideea că Akhenaton nu a fost niciodată înmormântat acolo este susținută şi de faptul că nu au fost descoperite şi alte obiecte – care, scaune, lăzi, cărămizi magice şi amulete – care în mod normal erau îngropate în mormânt *după* moartea regelui.

John Pendlebury, conducătorul expediției din anul 1931, a făcut mai târziu o observație importantă în cadrul relatărilor sale: „Conform… demonstrației că aşa-numitul corp al lui Akhenaton descoperit în ascunzătoarea lui Tiye de la Teba" – acesta face referire la Mormântul nr. 55, unde a fost găsit scheletul lui Semenkhkare şi despre care s-a crezut că ar fi al lui Akhenaton – „nu este de fapt al său, era foarte important să încercăm a aduna toate dovezile conform cărora Akhenaton a fost îngropat vreodată la el-Amarna şi dacă este aşa, dacă a fost aşezat în Mormântul Regal sau în alt loc." După ce oferă o scurtă relatare cu privire la obiectele descoperite în mormânt, continuă: „Lada canopică magnifică de

alabastru a lui Akhenaton, cu vulturii protectori la colțuri, alături de piesele de pe capace acoperite cu capul regelui... dovedesc faptul că nu au fost folosite niciodată, nefiind pătate de o substanță[40] neagră de rășină, așa cum s-a observat în mormintele lui Amenhotep al III-lea şi Tutankhamon, fiind şi mai interesant faptul că erau înscrise cu forma anterioară a numelui lui Aton" – imediat după începutul coregenței – „în vreme ce sarcofagele sunt înscrise cu forma ulterioară a aceluiaşi nume."

Pendlebury remarcă aici faptul că aşa cum ritualul funerar cere ca anumite obiecte de mobilier funerar, inclusiv lada canopică, să fie unse cu un lichid negru, în acest caz nevăzând niciun fel de astfel de urme pe fragmentele descoperite, a concluzionat că mormântul nu a fost niciodată folosit. Acest lucru demonstrează că Akhenaton nu a fost niciodată îngropat în mormântul de la Amarna, o părere susținută de faptul că nu s-a descoperit nicio urmă a acestei ungeri pe vasele canopice, de obicei plasate în mormânt în momentul îngropării. Ideea este susținută în continuare de folosirea numelui vechi al lui Aton, care sugerează faptul că lada canopică fusese plasată în acea poziție în primii ani ai domniei regelui, înainte de Anul 9, când Aton a

---

[40] Folosită pentru a conserva inima, plămânii şi alte organe interne scoase din trup în timpul mumificării.

primit noul nume, scrierea abstractă pentru *shu* şi Ra.

Concluziile lui Pendlebury au fost confirmate mai târziu de către arheologul egiptean Muhammad Hamza, care, în anul 1939, a restaurat lada canopică a lui Akhenaton din fragmentele descoperite de Pendlebury, ulterior comentând următoarele în articolul „The Alabaster Canopic Box of Akhenaton”: „Fiindcă lada nu este pătată cu unguentul răşinos de culoare neagră la care au fost supuse cele ale lui Amenhotep al II-lea, Tutankhamon şi Horemheb, este probabil că aceasta să nu fi adăpostit niciodată viscerele regelui.”

Ca rezultat al dovezilor arheologice aduse de Pendlebury şi Hamza, majoritatea egiptologilor au acceptat concluzia că Akhenaton nu putea fi înmormântat în mormântul său de la Amarna; cu toate acestea, ei credeau în continuare că faraonul a murit în Anul 17 de domnie (1361 î.Hr.), anul în care a pierdut puterea. Unii cercetători, ca egiptologul englez Alan H. Gardiner, au acceptat părerea conform căreia faraonul nu a fost niciodată îngropat, „corpul său fiind sfârtecat şi aruncat la câini”; alții, ca de exemplu Arthur Weigall şi Cyril Aldred, considerau că trebuie să fi fost îngropat la Teba sau probabil altundeva.

În absența oricăror dovezi ale morții sale în Anul 17, problema centrală este următoarea: ce alte dovezi avem care să confirme faptul că Akhenaton

a supraviețuit? Se găsesc o grămadă, într-o formă sau alta. Multe dintre acestea au fost subiectul multor discuții între cercetători, deseori înțepătoare, care uneori au dus la acuzații şi minciuni. Ne ajută să simplificăm lucrurile dacă facem o scurtă trecere în revistă – presupunând că Akhenaton (Moise) a supraviețuit – a ceea ce ar putea fi cursul normal al evenimentelor în lumina tradițiilor egiptene ale vremii.

Când spunem că Akhenaton a abdicat în Anul 17, folosim un termen modern pentru a exprima o practică modernă. Cu toate acestea, faraonii egipteni nu câştigau puterea din partea oamenilor sau din partea parlamentului, ci erau ajutați de zei (aceasta era teoria puterii de origine divină). Din momentul naşterii, regele era privit ca Fiu al lui Amon-Ra, zeul principal al statului, fiind predestinat să conducă. Fiind încoronat, intra în posesia moştenirii pământurilor oferite de zei, care erau ale lui până în ziua morții sale.

În ceea ce îl priveşte, Akhenaton a domnit în numele lui Aton, pe care îl considera tatăl său. Cu toate acestea, chiar şi în vreme de exil, atâta timp cât era în viață, era privit ca şi conducător legitim de către adepții lui Aton. După abdicarea sa, succesorul său Semenkhkare, coregentul numit de Aton în Anul 15 de domnie, se pare că a domnit vreme de numai câteva luni, poate chiar zile, fiind asasinat la Teba. La rândul său, a fost urmat de fiul lui Akhenaton, tânărul rege Tutankhamon,

care atunci avea numele de Tutankhaton. Dacă domnia sa ca faraon a început în vreme ce tatăl său era încă în viață, fiind privit ca şi conducător legitim, se poate spune că şi-a luat autoritatea de la vechiul rege. Situația s-a schimbat în Anul 4 al domniei sale (1358 î.Hr.), când totuşi a abandonat Amarna plecând spre Teba, schimbându-şi numele în Tutankhamon[41]. Preoții lui Amon au acceptat această revenire la vechile obiceiuri o dată cu o nouă celebrare a încoronării. Astfel, în acel moment, Aton nu mai avea puterea exclusivă asupra Egiptului, iar Akhenaton, începând cu acel moment, nu mai putea fi privit ca rege legitim.

Egiptenii au calculat anii fiecărui rege separat şi, dacă nu era vorba despre o coregență, primul an al noului rege începea numai după ultimul an al predecesorului său. Dacă Akhenaton a abdicat în Anul 17, dar a fost privit în continuare ca rege vreme de încă patru ani, până în Anul 21, ar fi de aşteptat să se găsească dovezi care să confirme cursul evenimentelor.

Andosamentul[42] (document scris cu caractere hieratice – cursive) nr. 279, descoperit de cei care săpau la Amarna, poartă două date diferite – anul 17 şi anul 1. Acest fapt a fost explicat de către

---

[41] El şi-a schimbat numele în momentul în care a decis să redeschidă vechile temple ale Egiptului. Fiindcă Amon era zeitatea oficială a Dinastiei a XVIII-a, fiecare membru al familiei era privit ca fiu al lui Amon.

[42] Andosament - inscripție, spre exemplu, pe oale de lut.

egiptologul englez H. W. Fairman după cum urmează: „Înregistrează, totuşi, primul an al unui rege nenumit, care a urmat Anul 17 al unui alt rege nenumit. Nu există nicio îndoială asupra faptului că ultimul era Akhenaton. Anul 1 nu poate să-i fi aparținut lui Semenkhkare de vreme ce… primul an al său a fost probabil Anul 15 al lui Akhenaton. Astfel, andosamentul trebuie să se refere la primul an al lui Tutankhamon.” Aceasta este prima oară, cel puțin din câte ştiu eu, când regele şi-a pus data pe acelaşi text folosit de predecesorul său, după ce domnia celui din urmă a ajuns la sfârşit. Aşadar, se putea ca Anul 17 al lui Akhenaton să fie considerat Anul 1 al lui Tutankhamon numai în cazul unei coregențe – adică Akhenaton era încă în viață când Tutankhamon s-a urcat pe tron?

Un alt document hieratic descoperit la Amarna a generat dispute între cercetători. Esența acestei dispute era dacă ea se referă la Anul 11 al lui Akhenaton sau la Anul 21. Un facsimil al acestui document a fost publicat în anul 1923 de Battiscombe Gunn, un arheolog englez, în care, aşa cum a recunoscut şi el, data de pe document era Anul 11 doar datorită „lipsei altor dovezi cu privire la domnia lui Akhenaton de după Anul 17”.

Semnul hieratic pentru numărul 10 este un V întors şi pentru 20 sunt doi de V întorşi unul deasupra altuia şi, în acest caz, cifra 1 era scrisă lângă celelalte. Inscripția, aşa cum se poate

observa şi pe facsimilul lui Gunn, scoate la iveală un V complet, cu rămăşiţele pentru un alt V deasupra sa, lucru care l-a convins pe cercetătorul american Keith C. Steele – în mod corect – că data se citeşte ca anul 21. Acesta s-a dus atât de departe, încât i-a acuzat pe cercetătorii englezi că au evitat această dovadă în mod intenţionat: „În vreme ce adevărata soartă a lui Akhenaton este necunoscută, există dovezi conform cărora acesta trebuie să fi dispărut în Anul 21 al domniei sau chiar mai târziu. Unii egiptologi, printre care şi cei care fac parte din Egypt Exploration Society de la Amarna, îi dau doar şaptesprezece ani."

Cu toate că mulţi cercetători din lumea întreagă s-au lăsat convinşi de argumentele lui Steele, discuţiile contradictorii despre acest subiect au durat vreme de mai multe decenii, numai ideile preconcepute ale cercetătorilor stând în calea evaluării imparţiale a dovezilor. Fairman însuşi a dezvăluit mai târziu într-un articol dintr-un jurnal de arheologie că un membru al echipei Egyptian Exploration Society, care a participat la săpăturile de la Amarna din perioada cuprinsă între anii 1930-1931, a putut citi data care exprima Anul 18 de pe ostracon (bucată de vas din lut) cu a cărui copiere era însărcinat. Cu toate acestea, Fairman a adoptat părerea arbitrară conform căreia la acest „ostracon cu Anul 18… se poate renunţa, ca fiind fără niciun fel de valoare." Continuă să explice că

„acel ostracon nu s-a păstrat, dar, conform unui facsimil deteriorat, citirea acestei date este cu siguranță greşită.” Fairman nu ne spune că ostraconul aflat în discuție s-a pierdut, ci că a fost aruncat. Ne-am fi aşteptat, dimpotrivă, ca acest ostracon, care oferă o citire diferită, să fie păstrat cu mare grijă, pentru a fi examinat cu mai mare atenție. În schimb, acum avem la dispoziție numai părerea lui Fairman, fără a fi siguri că citirea ostraconului era corectă sau nu.

Alte dovezi în sprijinul supraviețuirii lui Akhenaton au fost aduse de către D.E. Derry, profesor de anatomie la Universitatea din Cairo, care a examinat rămăşițele Mormântului nr. 55, despre care se credea inițial – greşit totuşi – că ar fi aparținut lui Akhenaton sau poate coregentului acestuia, Semenkhkare, pentru că niciun alt candidat sugerat nu adună dovezi suficiente. În notele ulterioare cu privire la investigația sa, Derry a atras atenția asupra faptului că domnia lui Akhenaton fusese „extinsă până la Anul 19 de către recenta descoperire a lui Pendlebury făcută la el-Amarna a unui monument care purta acea dată, cu posibilitatea ca aceasta să fie lungită până în Anul 20. Dl. Pendlebury ne-a permis cu mare curtoazie să ne folosim de faptele respective nepublicate.” Pendlebury a fost prins şi împuşcat de germani în Creta, în timpul celui de-al doilea război mondial, înainte de a putea publica sursa informațiilor sale.

O altă dovadă semnificativă este oferită de patru cărămizi uscate din lut nisipos descoperite *în situ,* distribuite în jurul Mormântului nr. 55. Deşi au suferit – ca de altfel toate obiectele din mormânt – din cauza umezelii, numele lui Akhenaton putea fi citit pe cel puțin două dintre cărămizi, al căror rol era de a-l proteja de intruşi pe cel trecut în neființă. Cele patru cărămizi formau un set complet, fiecare trebuind aşezată într-o anumită poziție, în funcție de mumie, cu scopul de a duce la îndeplinire funcția lor protectoare (ex. De a împiedica ființele rele să între în zona mormântului).

Faptul că aceste cărămizi magice aparținuseră inițial lui Akhenaton nu este un subiect de dispută, şi faptul că acestea au fost descoperite *în situ* în Mormântul nr. 55 a fost unul dintre principalele motive care i-a determinat pe egiptologi să creadă inițial că rămăşițele din mormânt erau mai degrabă ale lui şi nu ale lui Semenkhkare. Şi atunci, de ce nu s-a făcut nicio încercare de ştergere a numelui lui Akhenaton sau adaptare a textului în aşa fel încât să i se potrivească lui Semenkhkare? Este un fapt acceptat că domnia lui Akhenaton s-a sfârşit cu câteva luni, dacă nu chiar zile, înainte de moartea lui Semenkhkare. În acest caz, dacă domnia lui Akhenaton s-a sfârşit o dată cu moartea sa, pregătirile funerare, care ar fi durat douăzeci de zile, poate că nici nu se sfârşiseră când au fost

inițiate pregătirile pentru înmormântarea lui Semenkhkare. Atunci cum se explică faptul că acele cărămizi magice originale ale lui Akhenaton şi care erau o parte importantă a ritualului funerar, au fost descoperite *în situ* în mormântul lui Semenkhkare? Singura concluzie posibilă este aceea că Akhenaton nu avea nevoie de respectivele cărămizi, cu toate că pierduse puterea înainte de moartea lui Semenkhkare, pentru că în acel moment era în viață.

Ni se spune în Noul Testament că Moise a fugit în Sinai după ce a ucis un egiptean – după abdicarea sa de pe tron, aşa cum am observat mai devreme într-o relatare din Talmud – şi a trăit acolo până la revenirea sa, după ce faraonul Horemheb care i-a tiranizat pe evrei a murit. Cu toate că nu avem dovezi concludente cu privire la faptul că Akhenaton ar fi urmat un drum similar, există o serie de indicii care duc spre o astfel de posibilitate.

Peninsula Sinai, dincolo de granițele estice ale Egiptului, are forma unui triunghi cu vârful spre sud între cele două brațe ale Mării Roşii, Golful de Suez şi golful Aqaba. La baza sa nordică se întinde drumul care duce din Egipt spre Asia, de la Kantarah la Gaza, de-a lungul coastei mediteraneene. La sud se află un platou înalt de calcar, traversat de câteva trecători înguste. Triunghiul sudic dintre cele două brațe ale Mării

Roşii este o masă muntoasă care include Muntele Sinai şi Muntele Horeb (numele modern: Gebel Musa, care înseamnă Muntele lui Moise). Pe drumul de la Delta Estică, prin văi, înainte de a ajunge la Muntele Sinai, ajungem la un alt sit important, Serabit el-Khadim, care este bogat în depozite de turcoaz, fiind în acelaşi timp şi un loc sfânt.

Sinaiul era privit şi ca loc de refugiu, în ciuda faptului că zona era o adevărată sălbăticie. Cu toate că era considerat ca o parte a Egiptului încă din zorii istoriei egiptene, nicio garnizoană a armatei nu fusese stabilită în acel loc. Nu a avut nici guvernator local. În schimb, în perioada Dinastiilor a XVIII-a şi a XIX-a, zona era controlată de doi oficiali, Mesagerul Regal al Tuturor Pământurilor Străine şi Cancelarul Regal, cel care era responsabil de minele de turcoaz din Sinai.

Neby, comandant militar şi primar al oraşului Zarw, era, de asemenea, şi Mesagerul Regal al Tuturor Pământurilor Străine. Aşa cum am observat, Zarw era oraşul lui Tiye, oraş pe care îl primise ca reşedință de vară de la soțul ei, Amenhotep al III-lea (Solomon), existând indicii conform cărora oraşul i-a rămas credincios lui Aton în perioada domniilor celor doi regi de la Amarna care au urcat pe tron după dispariția lui Semenkhkare – Tutankhamon şi unchiul său succesor, Aye (Efraim). Mai târziu, când Horemheb – ultimul conducător al Dinastiei a XVIII-a, care

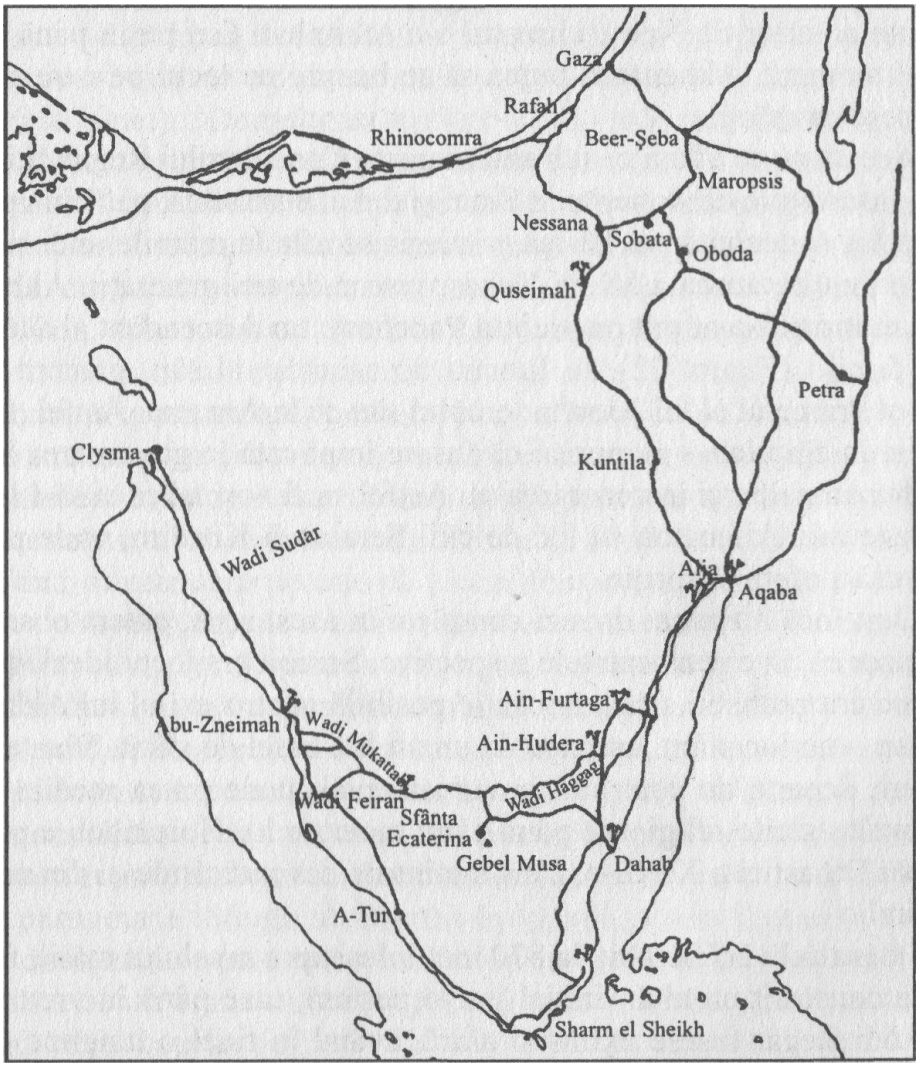

era un duşman implacabil al regimului Amarna şi al venerării lui Aton – l-a numit pe Pa-Ramses (cel care mai târziu va fi Ramses I) în funcțiile deținute anterior de Neby, climatul s-a schimbat. Cel puțin până în acel moment, Akhenaton putea să se bazeze pe locul pe care şi-l alesese ca refugiu.

Acesta nu se afla nici sub amenințarea

Cancelarului Regal. Ştim din inscripțiile descoperite în Sinai şi din alte surse că, până în vremea lui Amenhotep al III-lea, vistieria se afla în mâinile unei singure familii, aceea a lui Pa-Nehas, vreme de trei generații. Akhenaton însuşi l-a numit pe preotul Panehesy, un descendent al acestei familii (Figura 22), în funcția de cancelar al său, precum şi Preot Principal al lui Aton în templul său de la Amarna. Astfel, familia lui Pa-Nehas nu numai că fusese implicată în guvernarea lui Akhenaton, dar şi în venerarea sa. Astfel, ar fi normal ca ei să-i sugereze lui Akhenaton ca loc de exil Serabit el-Khadim, unde puteau să-i ofere şi sprijin.

Deşi încă nu avem dovezi complete în acest sens, putem observa uşor că, în circumstanțele respective, Serabit era locul ideal, dacă nu era probabil singura locație posibilă pentru exilul lui Akhenaton – un loc sfânt, aproape de un alt loc la fel de sfânt, Muntele Sinai, departe de controlul guvernamental, unde putea medita şi dezvolta ideile religioase până când moartea lui Horemheb a pus capăt Dinastiei a XVIII-a, când s-a întors, revendicându-şi din nou tronul.

Pe înaltul vârf Serabit, la 870 metri deasupra nivelului mării, fusese construit un altar, inițial într-o peşteră, care până în vremea Noului Regat fusese extins şi afară, având în final o lungime de circa 80 de metri. Templul îi era dedicat lui Hathor, zeitatea locală. Această zeiță este

reprezentată printr-o femeie cu urechi de vacă, numele ei însemnând „casa lui Horus”. Hathor era privită ca mama divină a fiecărui rege aflat la putere. Era deseori asociată cu deşertul şi cu ţările străine. În primii ani ai acestui secol, Flinders Petrie, distinsul egiptolog britanic, a condus o expediţie la Sinai, unde a descoperit o serie de inscripţii vechi. Una dintre descoperirile sale surprinzătoare de la templul din Serabit a fost un cap verde-închis, executat în stilul Amarna, singura parte rămasă dintr-o statuie a reginei Tiye, mama lui Akhenaton. Statuia întreagă trebuie să fi fost înaltă de circa 33 cm. Dar de ce se afla la Serabit? „Este ciudat că această aşezare îndepărtată a Egiptului ne-a păstrat acest portret, numit – fără urmă de îndoială – pe cartuşul din mijlocul coroanei”, remarca Petrie în cartea sa ulterioară *Researches at Sinai* (Cercetări în Sinai). „Demnitatea trufaşă a feţei sale este amestecată cu fascinanta privire directă şi cu şarmul personal. Delicateţea suprafeţelor din jurul ochilor şi de pe obraji relevă delicateţea cu care a fost făurită. Buzele lăsate în jos în mod curios, pline şi totuşi delicate, dispreţul lor lipsit de răutate, sunt modelate în întregime după modelul aflat în viaţă.” Petrie a descoperit, de asemenea, şi dovezi indicând ritualurile practicate în templul de la Serabit şi care erau semite prin natura lor. Sub templu se află mai bine de cincizeci de tone de cenuşă albă, care se presupune că reprezintă

rămăşiţele sacrificiilor arse de-a lungul unei lungi perioade de timp. Această practică ne este cunoscută din Biblie ca fiind de origine israelită. (Când Avraam era pe cale să-l sacrifice pe Isaac, acesta şi-a ridicat ochii şi în faţa sa a zărit un berbece care îşi prinsese coamele într-un desiş, iar Avraam s-a dus şi a luat berbecul şi l-a oferit ca ofrandă – l-a ars – în schimbul fiului său (Facerea 22:13). În templu au fost descoperite două conuri de piatră, cu formă şi mărime asemănătoare. Pietrele de acest tip erau folosite în anumite forme ale ritualului sirian, neavând ce căuta în Egipt. Trei bazine rectangulare şi unul circular au fost plasate în acel loc pentru a fi folosite în patru etape diferite ale intrării în templu. Acest fapt relevă clar că abluţiunile (spălaturile rituale) jucau un rol foarte important în forma de venerație de la Serabit, aşa cum se întâmplă atât în iudaism, cât şi în islamism.

În jurul templului, Petrie a găsit împrăştiate numeroase plăci de piatră, aşezate în poziție verticală. Acestea erau aşezate în funcție de înălțime, de la câțiva centimetri până la peste un metru, sprijinite de alte pietre pentru a nu se clătina. Grămezi similare de pietre s-au găsit şi pe Muntele Sinai, indicând faptul că ambele zone erau considerate locuri sacre. Petrie nota că aceste grămezi de pietre fac parte dintr-un sistem bine cunoscut al pietrelor sacre, aşezate în poziție verticală pentru venerație/adorație lucru care nu

este egiptean, domnia sa considerând că singura explicație a acestui ritual ar fi obiceiul de a dormi în sau lângă un loc sacru, cu scopul de a avea parte de viziuni „trimise” de divinitate, fapt pe care îl compara cu ceea ce făcuse patriarhul Iacov:

Iar Iacov ieşind din Beer-Şeba, s-a dus la Haran. Ajungând însă la un loc, a rămas să doarmă acolo, căci asfinţise soarele. Şi luând una din pietrele locului aceluia şi punându-şi-o căpătâi, s-a culcat în locul acela. Şi a visat că era o scară, sprijinită pe pământ, iar cu vârful atingea cerul; iar îngerii lui Dumnezeu se suiau şi se pogorau pe ea. Apoi s-a arătat Domnul…

(Facerea 28:10-13)

Cele Zece Porunci, despre care se spune că Dumnezeu le-a dat lui Moise pe Muntele Sinai pentru a fi transmise israeliților, derivă clar dintr-o tradiție egipteană care se pare că are rădăcini comune cu *Cartea Morților* egipteană. Egiptenii credeau că, după moarte, aceştia erau supuşi unui proces în fața lui Osiris şi a unui număr de patruzeci şi doi de judecători, în Camera Judecății. Descântecul 125 din *Cartea Morților* conține o mărturie pe care persoana decedată trebuia să o recite cu această ocazie, conținând afirmații de genul: „Nu am comis niciun fals” şi „Nu am ucis niciun om”. Se pare astfel că (Moise) Akhenaton, care nu credea în Osiris, şi nici în

lumea sa subpământeană, a schimbat codul moral conform căruia egiptenii credeau că morții lor vor fi judecați după un cod imperativ al purtării pentru adepții săi din această viață – Cele Zece Porunci. Acum voi compara cele două coduri în detaliu.

Capitolul 20 al Ieşirii conține Cele Zece Porunci ale lui Dumnezeu date israeliților în Sinai. Cu excepția primelor două porunci care le interzicea venerarea altor zei şi închinarea în fața unui chip de orice fel, şi a celei de-a treia, care le cere să-şi cinstească părinții, ultimele şapte se găsesc şi în Capitolul 125 al *Cărții Morților.*

Să nu iei numele Domnului Dumnezeului tău în deşert.
Nu am acționat cu viclenie.

Adu-ți aminte de ziua odihnei, ca să o sfințeşti.
Nu am comis niciun păcat împotriva purității.

Să nu ucizi!
Nu am ucis niciun bărbat şi nicio femeie.

Să nu fii desfrânat!
Nu am pângărit soția nici unui bărbat.

Să nu furi!
Nu am comis niciun furt.

Să nu mărturiseşti strâmb împotriva aproapelui tău.
Nu am rostit nicio falsitate.

Să nu doreşti femeia aproapelui.
Nu am pângărit soția nici unui bărbat.

Concluzia mea, cântărind dovezile precedente, şi a celor care vor urma, este aceea că (Moise) Akhenaton a fugit în momentul abdicării sale în Sinai, care nu era doar un loc de refugiu sigur, dar şi un loc sfânt. Mai mult, aşa cum o regiune cu cariere putea pune la dispoziție materialele necesare pentru construirea unui tabernacol (cort portativ de mari dimensiuni), conform Noului Testament, acesta a construit un astfel de cort la poalele Muntelui Sinai, muntele sfânt, locul în care se află în ziua de azi Mănăstirea Sf. Ecaterina (Figura 27).

Când (Moise) Akhenaton şi-a căutat refugiu în Sinai, se pare – conform dovezilor ulterioare – că a luat cu el unul dintre sceptrele care simbolizau puterea regelui – o bâtă în formă de şarpe fie făcută din, fie acoperită cu aramă. Ultima mențiune despre Moise din Vechiul Testament face o referire la acest simbol al puterii ca fiind un alt indiciu de a-l identifica în postura de faraon. În Cartea a doua a Regilor – care oferă diferite relatări despre diferiți conducători – apare ideea că la mai

bine de cinci secole după Exod, unii dintre ei au încercat să respecte învățăturile Domnului, iar alții nu. Printre primii aflăm că se află şi Iezechia:

Acesta a făcut fapte plăcute în ochii Domnului în toate, cum făcuse şi David, tatăl său, că el a desființat înălțimile, a sfărâmat stâlpii cu pisanii idoleşti, Aşerele, şi a stricat şarpele cel de aramă, pe care-l făcuse Moise; chiar până în zilele acelea fiii lui Israel îl tămâiau…

(Cartea a patra a Regilor 18:3-4)

(Moise) Akhenaton a fost însoțit în călătoria sa în exil de către unii dintre cei mai apropiați şi mai credincioşi adepți ai săi. Printre ei se afla Panehesy, cancelarul său şi Preotul Principal al lui Aton de la Amarna, care – vom vedea în continuare – va fi indicat de Talmud, multe secole mai târziu, ca fiind preotul care l-a ucis pe Iisus.

Partea a II-a

Hristos Regele

…l-au spânzurat pe Iisus (Nazarineanul)… pentru că practica magia şi l-a abătut din drum pe Israel… Şi toți cei care mergeau încoace şi încolo spuneau: „Se pare că regele este crucificat.”

Talmudul, B. Sanh., 43a T. Sanh, 9, 7

Capitolul doisprezece

Făuritorii de evanghelii

Afirmația conform căreia Iisus Hristos a fost ucis în secolul al XIV-lea î.Hr. De către un preot numit Panehesy a fost primită cu emoție de către milioanele de creştini din întreaga lume care, conform credinței ortodoxe, ştiau că acesta a suferit şi a murit în primul secol al erei noastre. Aşa cum vom vedea în următorul capitol, primii părinți ai Bisericii credeau că Iisus a apărut de două ori, în două perioade diferite de timp. Prima sa apariție, pe care au considerat-o o preexistență spirituală, se spune că ar fi apărut în forma lui Iosua, fiul lui Nun, conducătorul israelit care l-a urmat pe Moise; cea de-a doua apariție a avut loc sub stăpânirea romană din vremea lui Ioan Botezătorul. Cu toate că eu accept aceste două apariții, o consider pe prima ca fiind o apariție ca persoană fizică, cea de-a doua fiind una spirituală. Totuşi, deşi e foarte clar că discipolii săi au susținut că Iisus li s-a arătat în acea perioadă, nu există nicio dovadă care să susțină părerea ortodoxă conform căreia acesta ar fi fost Iisus ca persoană fizică, în vreme ce, oricât de ciudat ar părea, dovezi substanțiale – apărute în Biblie şi în învățăturile primilor părinți ai Bisericii, precum şi în istoria egipteană – indică faptul că acesta ar fi trăit, suferit şi murit cu multe secole înainte.

În urmă cu 2.000 de ani, în vremea în care se

spune că ar fi trăit Iisus, Palestina făcea parte din Imperiul Roman. Cu toate acestea, nu există niciun fel de dovezi din acea perioadă care să dovedească – direct sau indirect – apariția fizică a lui Iisus. Chiar şi mai surprinzătoare este absența oricăror referințe cu privire la Iisus în scrierile autorilor evrei care trăiseră în acea perioadă în Ierusalim sau Alexandria, cu toate că ştim din scrierile Talmudului că evreii l-au cunoscut pe Iisus, chiar dacă au refuzat să accepte faptul că ar fi fost Mesia (Hristos) sau că era un descendent al Casei lui David.

Conform ideologiei creştine oficiale, bazată pe Evangheliile lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan, ale căror prime versiuni au fost scrise la câteva decenii după evenimentele pe care le descriu, Iisus s-a născut în Iudeea sau Galileea în vremea lui Irod cel Mare (40-4 î.Hr.), că preoția sa a început când avea treizeci de ani şi că a suferit şi a fost crucificat trei ani mai târziu, când Iudeea a devenit provincie romană, având-l pe Ponțiu Pilat (Pilat din Pont) în funcția de procurator (guvernator de provincie) (26-36 d.Hr.). Ulterior, în secolul al IV-lea d.Hr., când creştinismul a devenit religia oficială a Imperiului Roman, a fost fixată o dată a naşterii sale, anul 1 al erei noastre fiind acceptat ca simbolizând răsăritul creştinătății.

Cu toate acestea, când încercăm să potrivim Evangheliile lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan cu faptele istoriei, nu putem trece cu vederea că o

dată cu evangheliile avem de a face cu un fals răsărit. Nu putem ajunge la un acord în ceea ce priveşte naşterea lui Iisus şi nici cu privire la moartea sa. Dar întâi, haideți să analizăm evenimentele istorice.

Pompei, generalul roman, i-a înfrânt pe conducătorii greci din Asia Mică şi din Siria până în anul 64 î.Hr., transformând teritoriile cucerite în provincii romane. În acea vreme, statului iudeu i s-a dat voie să rămână autonom, având conducători locali. Cu toate acestea, în anul 40 î.Hr., Senatul roman i-a acordat lui Irod cel Mare controlul asupra Iudeii, plus Idumeea în sud, Samaria şi Galileea în nord, şi Pereea la est de Iordan. Marc Antoniu, soldatul şi omul de stat roman, l-a numit ulterior pe Irod cel Mare (a nu fi confundat cu fiul său, Irod Antipa, etnarh al Galileii din presupusa perioadă a crucificării) în funcția de guvernator, trei ani mai târziu devenind rege *de facto.* Poziția sa a fost confirmată în anul 31 î.Hr. De către Octavian, după ce acesta i-a înfrânt pe Marc Antoniu şi pe Cleopatra, regina Egiptului (de care se îndrăgostise Marc Antoniu), în urma bătăliei navale de la Actium. Patru ani mai târziu, Senatul i-a dat victoriosului Octavian titlul de Augustus Cezar. Acesta a fost momentul în care Republica Romană a apus, luând ființă Imperiul Roman, care încercuia Marea Mediterană, întinzându-se în nord spre Marea Britanie şi Germania.

Când Irod a murit în anul 4 î.Hr., dominioanele sale au fost împărțite între cei trei fii ai săi. Cu toate acestea, fiul care a domnit peste Iudeea a fost detronat de romani în anul 6 d.Hr., teritoriul ajungând sub directa conducere romană. Din acest moment, Iudeea a fost condusă de procuratori romani, dintre care Ponțiu Pilat a fost al cincilea, numit în perioada domniei lui Tiberius (14-37 d.Hr.), fiul vitreg al lui Augustus, care l-a urmat la tron.

Numai doi dintre autorii evangheliilor, Matei şi Luca, se referă la naşterea lui Iisus, dar relatările lor nu se aseamănă. Matei plasează naşterea acestuia cu certitudine în vremea lui Irod: „s-a născut Iisus în Betleemul Iudeii, în zilele lui Irod regele" (Matei 2:1). Aceasta înseamnă că Iisus s-a născut înainte de anul 4 î.Hr., data morții lui Irod. Apoi ni se spune că Irod, aflând că un rege al evreilor – pe care îl considera rivalul său – s-a născut, s-a mâniat „foarte, şi trimițând, a ucis pe toți pruncii care erau în Betleem şi în toate hotarele lui, de doi ani şi mai jos" (2:16). Între timp, Iosif, soțul Mariei, fusese avertizat de un înger: „Scoală-te, ia Pruncul şi pe mama Lui şi fugi în Egipt şi stai acolo până ce-ți voi spune" (2:13). Iosif a rămas în Egipt „şi a stat acolo până la moartea lui Irod, ca să se împlinească – afirmație semnificativă – cuvântul spus de Domnul, prin proorocul: «Din Egipt am chemat pe Fiul meu»" (2:15).

După moartea lui Irod, un înger i-a apărut din nou lui Iosif şi i-a spus: „Scoală-te, ia Pruncul şi pe mama Lui şi mergi în pământul lui Israel, căci au murit cei care căutau să ia sufletul Pruncului. Iosif, sculându-se, a luat Pruncul şi pe mama Lui şi a venit pe pământul lui Israel” (2:20-21). Implicațiile acestei relatări relevă faptul că avem de-a face cu o mică perioadă din viața lui Iisus, care era un copil în momentul în care Iosif şi Maria, mama sa, au fugit cu el în Egipt, fiind încă destul de mic şi când au revenit în Iudeea, după aflarea morții lui Irod.

În ceea ce priveşte Evanghelia lui Luca, acesta leagă naşterea lui Iisus de aceea a lui Ioan Botezătorul, care şi el se născuse „în zilele lui Irod, regele Iudeii” (Luca 1:5). Ni se spune că tatăl lui Ioan, Zaharia, fusese informat de către un înger: „Nu te teme, Zaharia... Elisabeta, femeia ta, va naşte un fiu şi-l vei numi Ioan” (1:13). Povestea continuă, relatând că „în cea de-a şasea lună (de sarcină a Elisabetei) a fost trimis îngerul Gavriil de la Dumnezeu, într-o cetate din Galileea, al cărei nume era Nazaret, către o fecioară logodită cu un bărbat care se chema Iosif, din Casa lui David; iar numele fecioarei era Maria... Şi îngerul i-a zis: «Nu te teme, Marie, căci ai aflat har de la Dumnezeu. Şi iată vei lua în pântece şi vei naşte fiu şi vei chema numele lui Iisus. Acesta va fi mare şi Fiul Celui Preaînalt se va chema şi Domnul Dumnezeu Îi va da Lui tronul lui David, părintele său»” (1:26-

27, 30-32).

Aici, Luca spune în continuare familiara poveste de Crăciun a naşterii lui Iisus într-un grajd din Betleem, pentru că nu mai era nicio cameră liberă la han – contrazicând atât datele lui Matei, cât şi cele ale relatărilor anterioare, plasând aceste evenimente cu zece ani după moartea lui Irod cel Mare: „În zilele acelea a ieşit poruncă de la Cezarul August să se înscrie toată lumea (această înscriere s-a făcut întâi pe când Quirinius ocârmuia Siria). Şi se duceau toți să se înscrie, fiecare la cetatea sa. Şi s-a suit şi Iosif din Galileea, din cetatea Nazaret, în Iudeea, în cetatea lui David care se numeşte Betleem, pentru că el era din casa şi din neamul lui David" (2:1-4). Ştim din surse romane că acest eveniment nu putea avea loc înainte de anul 6 d.Hr., anul în care Quirinius a fost numit guvernator al Siriei, Iudeea devenind provincie romană. Scopul acestui recensământ din anul 6 d.Hr., atestat din surse din afara Bibliei, era de a estima tributul pe care noua provincie Iudeea trebuia să îl plătească.

Până în acest moment ne-au fost oferite două posibile date pentru naşterea lui Iisus – înainte de anul 4 î.Hr., anul morții lui Irod, şi anul 6 d.Hr., anul recensământului. În următorul capitol al relatării lui Luca, ni se oferă o a treia dată, când descrie botezul lui Hristos făcut de Ioan, care, aşa cum relatează toate cele patru evanghelii, a precedat imediat începutul misiunii: „În al

cincisprezecelea an al domniei Cezarului Tiberiu, pe când Ponțiu Pilat era procuratorul Iudeii... în zilele arhiereilor Ana şi Caiafa, a fost cuvântul lui Dumnezeu către Ioan, fiul lui Zaharia, în pustie. Şi a venit el în toată împrejurimea Iordanului, propovăduind botezul pocăinței, spre iertarea păcatelor (3:1-3)... Şi după ce s-a botezat tot poporul, botezându-Se şi Iisus şi rugându-se, s-a deschis cerul. Şi s-a coborât Duhul Sfânt peste El, în chip trupesc, ca un porumbel, şi s-a făcut glas din cer: «Tu eşti Fiul Meu cel iubit, întru Tine am binevoit.»" (3:21-22).

Cum Tiberius a devenit împărat în anul 14 d.Hr., acest fapt plasează botezul lui Iisus în anul 29 d.Hr. Luca îşi continuă povestea: „Şi Iisus era ca de treizeci de ani..." (3:23) când a început să propovăduiască. Dacă în anul 29 d.Hr. Avea 30 de ani, nu putea să se fi născut înainte de sfârşitul domniei lui Irod cel Mare din anul 4 î.Hr. Şi nici în vremea recensământului din anul 6 d.Hr. Sau în perioada ultimului an de dinaintea sfârşitului erei precreştine. Fără îndoială, această relatare a fost cea care a convins Biserica Romano-Catolică să fixeze acest an ca punct de cotitură a istoriei lumii – primul an al Domnului nostru.

Dificultăți similare apar în încercarea de a da o dată exactă crucificării. Toate cele patru evanghelii sunt de acord că au avut loc în vremea în care Ponțiu Pilat era guvernator al Iudeii (26-36 d.Hr.) şi că marele preot al Ierusalimului evreu din acea

vreme era Caiafa, cunoscut din alte surse sub numele de Josephus Caiafa, care s-a aflat în această funcție între anii 18-37 d.Hr. Situația se complică şi mai mult datorită faptului că evangheliile nu se pun de acord în ceea ce priveşte durata preoției lui Iisus. Matei, Marcu şi Luca indică un an, iar Ioan indică doi sau trei ani.

Majoritatea cercetătorilor Noului Testament sunt de acord cu faptul că Iisus a murit în jurul anului 30 d.Hr. Dacă aşa stau lucrurile, vârsta sa din acel moment trebuia să fie de 36 de ani sau chiar mai mult, dacă se născuse spre sfârşitul domniei lui Irod cel Mare şi lăsăm vreo doi ani de rezervă pentru plecarea Sfintei Familii în Egipt şi pentru ca Irod să poată ucide copiii cu vârsta până la doi ani; putea avea 25 de ani dacă s-ar fi născut în timpul recensământului din anul 6 d.Hr. Sau 31 de ani dacă acceptăm relatările lui Luca cu privire la botezul său şi vârsta sa din momentul în care a început să propovăduiască.

Ca să facem un sumar pe baza faptelor istorice cunoscute în ceea ce priveşte figura prezentată nouă de către evanghelii ca fiind Iisus, putem fi siguri doar de faptul că acesta a trăit şi a murit între anii 27 î.Hr., când Imperiul Roman l-a avut împărat pe Octavian Augustus, şi 37 d.Hr., anul morții succesorului lui Augustus, Tiberiu. Cu toate acestea, dacă acel Iisus din evanghelii a trăit, a suferit şi a murit în perioada stăpânirii Imperiului Roman asupra Palestinei, este foarte

curios că numele său nu apare în scrierile a trei distinşi autori contemporani – Filon Evreul (din Alexandria), Iustus din Tiberiada şi Flavius Josephus.

Această absență este destul de uimitoare în cazul celor 38 de opere lăsate în urmă de către Filon, care s-a născut în anul 15 î.Hr. Şi a murit la câteva zeci de ani după data presupusei Răstigniri. Filon era un bărbat eminent şi de mare importanță. Fratele său era conducătorul comunității evreilor care trăia în Alexandria, fiul său s-a căsătorit cu o nepoată a regelui Irod, iar Filon însuşi fusese ales să conducă o misiune la Roma, pentru a pleda în fața lui Caligula, cel de-al treilea împărat roman (37-41 d.Hr.), care credea că este divin, cu scopul de a retrage un edict care le poruncea evreilor să aşeze imaginea sa imperială în templul lor din Alexandria, pentru a o venera.

Cu toate că era evreu, Filon era un adept al filosofului grec Platon, fiind cunoscut ca unul dintre primii neoplatonici care au încercat să împace doctrinele greceşti cu revelațiile Vechiului Testament. Operele sale erau recunoscute ca reprezentând legătura dintre gândirea greacă şi Noul Testament. Unii au mers până acolo încât au sugerat faptul că filosofia lui Filon era similară cu gândirea Sf. Pavel.

În ciuda legăturilor strânse cu gândirea creştină, descoperim doar o figură a Noului Testament care

a fost menționată în operele lui Filon, şi anume Ponțiu Pilat, dar nu scrie nimic despre Iisus. O poveste similară este şi cea a lui Iustus din Tiberiada, un loc de pe malul vestic al Mării Galileii menționat frecvent în evanghelii. Iustus a scris o istorie a lui Irod cel Mare. Nu se referă nicăieri în cadrul acesteia la Iisus sau la porunca lui Irod de a ucide copiii care aveau vârsta sub doi ani. Cu toate că opera sa este pierdută, era cunoscută de către Fotie (Photius), episcopul Constantinopolului din secolul al IX-lea d.Hr., care a confirmat absența lui Iisus din aceste scrieri.

Nu există niciun raport oficial de-al lui Ponțiu Pilat care să scrie despre moartea şi despre condamnarea lui Iisus, deşi câteva secole mai târziu au apărut nişte scrieri numite *Faptele lui Pilat.* Acestea includeau o referire la Iisus din Nazaret. Totuşi, acestea s-au dovedit a fi falsificate fie de creştinii care doreau să confirme autenticitatea Domnului lor, fie de duşmanii creştinătății care doreau să atace această religie.

Primele referințe din scrierile romane cu privire la creştinism au fost găsite în operele istoricilor Suetoniu şi Tacit, şi Pliniu cel Tânăr, care erau prieteni şi deținеau funcții sub conducerea împăraților romani. Cel mai în vârstă era Suetoniu, care s-a născut în jurul anului 69 d.Hr., având funcția de secretar al lui Hadrian, al 14-lea împărat (117-138 d.Hr.), având astfel acces la

arhivele imperiale. Cea mai importantă lucrare istorică a sa, *Viețile celor douăsprezece cezari,* publicată în jurul anului 120 d.Hr., oferea relatări cu privire la domniile lui Iuliu Cezar şi ale altor 11 împărați care l-au urmat. Menționarea lui Hristos apare în capitolul al XXV-lea, în care autorul discută despre evenimentele din timpul domniei lui Claudiu (41-54 d.Hr.), care a devenit împărat după ce Caligula a fost asasinat. Suetoniu face o scurtă referire la revoltele care aveau loc la Roma în anul 49 î.Hr.: „Aşa cum evreii, datorită instigațiilor lui Chrestus, porneau mereu câte o revoltă, acesta (Claudiu) i-a gonit afară din Roma." În lumina evangheliilor, aceasta este o dată surprinzător de timpurie, datorită faptului că se călătorea extrem de încet în acea perioadă.

Chrestus, un nume comun la Roma, trebuie să fi fost substituit cu grecescul Christus, pentru că cele două nume se pronunțau la fel, şi Suetoniu credea – greşit, de altfel – că acel cineva numit Hristos (Christos) se afla la Roma în acea vreme, instigând oamenii la revoltă. Aceste probleme din Roma nu erau rezultatul opresiunii romanilor, ci al conflictelor interne din cadrul comunității evreilor (creştinilor) care credeau că Mesia (Hristos) venise deja şi alți evrei care credeau că acesta urma să apară. Un ecou al acestor probleme se poate observa în Faptele Sfinților Apostoli (18:2-3) unde citim despre un evreu, Acvila, şi soția sa, Priscila, care, fiind alungați din

Roma în urma unui edict al lui Claudiu, au pus bazele unei afaceri de făcut corturi în Corint, unde l-au întâlnit pe Pavel. Cu toate că opera lui Suetoniu este cea mai veche mărturie scrisă despre adepții lui Hristos din Roma, nu se referă la Iisus.

În aceste circumstanțe, a fost o consolare pentru creştini să afle, o dată ce opera lui Flavius Josephus a fost tradusă din limba greacă în latină, că textul includea referințe nu numai despre Ponțiu Pilat, dar şi despre Ioan Botezătorul, Iisus şi fratele său Iacov. Josephus, un evreu palestinian dintr-o familie de preoți, s-a născut în anul 37 d.Hr., imediat după ce se spune că a avut loc răstignirea. În ultimii ani ai vieții sale, acesta s-a stabilit la Roma în vremea domniei lui Domițian (81-96 d.Hr.), al unsprezecelea împărat. Acolo a scris *Antichitățile iudaice, o* lucrare istorică lungă formată din 20 de cărți care, în copiile care au supraviețuit, sunt în unele cazuri singura sursă în care avem detalii cu privire la evenimentele desfăşurate în Siria/Palestina în secolul I al erei creştine.

În Cartea 18 descoperim o relatare despre un război dintre Aretas, regele arab din Nabateea, la sudul şi în estul Mării Moarte, şi Irod Antipa, etnarhul Galileii şi fiul lui Irod cel Mare. Cauza certurilor se află în faptul că Irod Antipa, care fusese căsătorit cu fiica lui Aretas, a trimis-o înapoi la tatăl său, luându-şi o altă soție – pe

cumnata sa, Irodiada. În ostilitățile ulterioare, armata lui Irod a fost distrusă. Evreii considerau că această înfrângere a fost o pedeapsă de la Dumnezeu pentru toate faptele lui Irod înfăptuite împotriva „lui Ioan, numit Botezătorul; Irod l-a ucis pe cel care era un om bun şi le-a poruncit evreilor să trăiască în virtute, sa fie cinstiți unul cu celălalt, să fie pioşi în fața lui Dumnezeu şi să vină să se boteze…”

Ioan Botezătorul lega cufundarea într-un râu curgător cu ştergerea păcatelor. Botezul era un semn al iertării divine şi pare să fie un substitut al practicii oferirii de sacrificii pentru izbăvirea păcatelor. Era totuşi o diferență față de botezul lui Iisus.

În Noul Testament, Iisus este citat: „Că Ioan a botezat cu apă, iar voi veți fi botezați cu Duhul Sfânt, nu mult după aceste zile. (Faptele Sfinților Apostoli 1:5). De fapt, conform evangheliilor, apostolii au continuat practicarea botezului cu apă în modul inițiat de Ioan Botezătorul, dar aceştia accentuau necesitatea de a fi precedat de o convertire interioară. Alți adepți ai lui Iisus sunt, de asemenea, descrişi ca şi cunoscând doar botezul lui Ioan: „Şi… Pavel, după ce a străbătut părțile de sus, a venit la Efes. Şi găsind câțiva ucenici a zis către ei: Primit-ați voi Duhul Sfânt când ați crezut? Iar ei au zis către el: Dar nici n-am auzit dacă este Duh Sfânt. Şi el a zis: Deci în ce v-ați botezat? Ei au zis: În botezul lui Ioan”

(Faptele Sfinților Apostoli 19:1-3).

Astfel se pare că recunoaşterea Sfântului Duh era elementul nou al botezului din zorii creştinismului. Pavel însuşi a fost primul care a definit semnificația sa simbolică, legând ritualul de credința în Hristosul reînviat. Era astfel o inițiere în viața spirituală alături de Hristos: pata păcatului nu putea fi ştearsă de apă, ci de jertfa lui Iisus şi prin credința în reînvierea sa. În acest context este curios cum trei dintre evanghelii relatează despre Iisus ca fiind botezat de către Ioan.

Deloc surprinzător, iertarea păcatelor promisă de Ioan l-a făcut extrem de popular în rândul israeliților, Irod fiind deranjat de masele entuziasmate de oameni care se adunau să-i asculte predica: „Irod, care se temea că influența pe care Ioan o avea asupra oamenilor ar putea să-i slăbească puterea sau să işte o rebeliune (pentru că ei păreau a fi pregătiți să facă orice le-ar fi cerut acesta), considera că, omorându-l, ar putea preveni orice rău ar putea să-i facă…" Această relatare a lui Josephus, care îl atesta pe Ioan Botezătorul ca pe o figură istorică, nu conține nicio referire la Iisus şi nu oferă sprijin pentru afirmația din evanghelie conform căreia „Ioan îi pregătea calea".

Cu toate acestea, Josephus aduce dovezi conform cărora povestea lui Pilat stând pe scaunul de judecată şi, în ciuda rugăminților soției sale de

a-l cruța, l-a dat pe Iisus spre a fi răstignit (Matei 27:19-23), poate fi privită ca o încercare de scriere creativă. Deşi o garnizoană romană staționa la Ierusalim, reşedința guvernatorului şi scaunul de judecată se afla la cca 110 km în portul Cezareii, un oraş vechi care fusese restaurat şi care îşi primise noul nume de la Irod. Din anul 6 d.Hr., la doi ani după moartea lui Irod, acest oraş a devenit reşedința procuratorilor romani ai Iudeii şi a rămas capitala Romei şi a Palestinei bizantine vreme de multe secole.

Josephus înregistrează, de asemenea, în Cartea 18 că, imediat după preluarea funcției în anul 26 d.Hr., Pilat a trimis trupe noaptea la Templul din Ierusalim, ducând acolo imaginea împăratului Tiberius. Pilat însuşi a rămas în Cezareea, şi, o dată ce s-a descoperit ce s-a întâmplat, o ceată de cetățeni ai Ierusalimului, înfuriați la culme au fost nevoiți să facă o lungă călătorie de-a lungul coastei cu scopul de a-l întâlni pe Pliat şi a-l convinge pe acesta să ia înapoi imaginea. De fapt, un alt incident din Cartea 18 este singurul indiciu oferit de surse contemporane că Pilat ar fi vizitat vreodată Ierusalimul. Sosirea sa, după Josephus, a fost provocată de un plan de a aduce apă în oraş din vecinătatea Hebronului. Evreii, care s-au opus planului pentru că era finanțat cu bani din vistieria templului, „au protestat împotriva acestuia”. În final, când marea masă de oameni a refuzat să se împrăştie, soldații „au aruncat

asupra lor lovituri mai puternice decât ordonase Pliat". Statutul Cezareii este confirmat de povestea din Faptele Apostolilor cu privire la salvarea lui Pavel de către soldații romani din Ierusalim în momentul în care evreii intenționau să îl omoare. Soldații l-au dus pe Pavel la Cezareea (Faptele Sfinților Apostoli 23:24) şi l-au dat lui Felix, noul procurator, care l-a ținut în închisoare vreme de doi ani, timp în care vor fi analizate toate laturile pozitive şi negative ale problemei.

În aceste împrejurări, faptul că Iisus *era* menționat în cel de-al patrulea capitol al Cărții 18 a fost o sursă de mare consolare pentru creştini. Iată un fragment din acel text:

Acum, în acea vreme a trăit Iisus, un om înțelept, dacă putem să-l numim om, pentru că el înfăptuia multe lucruri minunate – un învățător al acelor oameni care primesc adevărul cu plăcere. A atras înspre sine mulți dintre evrei şi mulți dintre creştinii neevrei. El era Hristosul; şi când Pilat, la sugestia oamenilor importanți din jurul nostru, l-a condamnat să fie răstignit pe cruce, cei care l-au iubit de la început nu l-au uitat, pentru că el le-a apărut acestora viu din nou a treia zi, aşa cum au prezis profeții divini şi despre alte zece mii de lucruri minunate pe care acesta le-a înfăptuit; iar tribul creştinilor, numiți după el, există şi în ziua de azi.

Acest pasaj a fost foarte prețuit în evul mediu ca fiind singura mărturie din primul secol al erei noastre despre faptul că Iisus ar fi trăit în acea perioadă. Din păcate, de atunci a devenit o adevărată ruşine, pentru că în secolul al XVI-lea s-a dovedit a fi un fals, o interpolare plasată în opera lui Josephus de către un copist sau editor, frustrat de tăcerea istoricului cu privire la naşterea, suferința şi moartea lui Iisus. Nu s-a făcut nicio mențiune la acest pasaj până abia după mai bine de două secole de la publicarea operei lui Josephus. Este absent şi din opera lui Origene (185-254 d.Hr.), un părinte al vechii Biserici Creştine, ale cărui scrieri acopereau fiecare aspect al creştinătății şi căruia operele lui Josephus îi erau familiare. În scrierile sale, acesta făcea referiri la viața şi moartea lui Ioan Botezătorul, relatare care se află şi în Cartea 18 din *Antichitățile iudaice,* dar fără a-l aminti deloc pe Iisus, o omisiune curioasă a cuiva care credea în El, dacă Iisus ar fi fost contemporan cu Ioan Botezătorul. Prima persoană care a menționat această mărturie a fost de fapt Eusebiu – un alt părinte al vechii biserici care a scris o istorie ecleziastică până în vremea sa – în cartea sa *Istoria ecleziastică,* scrisă în jurul anului 320 d.Hr.

Critica literară asupra pasajului se împarte în trei categorii. În primul rând, propoziția „dacă putem să-l numim om" pare a fi o încercare a unui creştin ortodox de a le aminti cititorilor faptul că

Iisus a fost, de asemenea, divin; în al doilea rând, „El era Hristosul” este o confesiune directă a credinței în Iisus ca fiind Mesia evreilor, dar acest lucru nu putea fi posibil în cazul lui Josephus, după cum însuşi Origene, într-una din operele sale, îl descrie pe istoricul evreu ca „neprimindu-l pe Iisus al nostru ca pe Hristos”; şi, în al treilea rând, referirea la reînvierea lui Iisus sugerează faptul că autorul credea în aceasta. Mai mult, Josephus nu i-ar fi numit pe adepții lui Iisus „tribul de creştini”, pentru că evreii nu se refereau la aceştia în acest fel. Aşa cum a observat reverendul Joseph Bingham în secolul al XVII-lea, evreii nu se refereau la adepții lui Hristos ca fiind creştini, ci nazarineni. „Nazarineni – un nume de reproş dat creştinilor de către evrei, numiți şi *secta nazarinenilor…* atât St Jerome, cât şi Epiphanius observă că toți evreii le spuneau creştinilor nazarineni, în semn de reproş…” (*Origines Ecclesiaticae;* sau, The *Antiquities of the Christian Church, The Works of Rev. Joseph Bingham* (Antichitățile Bisericii Creştine, operele reverendului Joseph Bingham), v. I, Oxford, 1855, pag. 12). Din aceste motive, cercetătorii au ajuns la concluzia că acest pasaj trebuie să fi fost interpolat de vreun copist sau editor creştin cândva în perioada dintre vremea lui Origene, în secolul al III-lea, şi vremea lui Eusebiu, un secol mai târziu.

În anul 1906 s-a iscat o nouă agitație, când s-a

descoperit o versiune slavonă demult uitată a *Războiului iudeilor cu romanii, o* altă operă a lui Josephus. Aceasta nu numai că predata *Antichităților iudaice* cu vreo douăzeci de ani, dar includea şi o altă referire la Iisus. Acesta era descris ca „înfăptuitorul de minuni", fiind presat de către adepții săi să conducă o rebeliune împotriva Romei. Se credea la început că această traducere rusească trebuie să fi fost făcută după textul original – care acum s-a pierdut – în limba aramaică a lui Josephus. Totuşi, după ce a fost examinat cu atenție, s-a observat că provenea dintr-un text în limba greacă, ce fusese scris în jurul secolului al XII-lea d.Hr. Nu s-au găsit influențe lingvistice aramaice, iar secțiunea de început despre Iisus este clar o versiune extinsă a mărturiei interpolate citate mai devreme în acest capitol. Cercetătorul britanic F. F. Bruce argumentează în cartea sa *Jesus and Christian Origins outside the New Testament* (Iisus şi originile creştinismului în afara Noului Testament): „De fapt, este sigur conform criticii literare că acestea nu făceau parte din ceea ce a scris Josephus, ci au fost interpolate în manuscrisele greceşti din care s-au făcut şi traducerile în limba rusă veche."

O altă mențiune despre Iisus apare în Cartea 20 a *Antichităților iudaice,* unde Josephus relatează despre felul în care procuratorul Festus a murit brusc în jurul anului 62 d.Hr. Şi cum un interval

de trei luni s-a scurs până la sosirea în Iudeea a succesorului său, Albinus. Apoi, înaltul preot Ananus s-a folosit de această oportunitate pentru a scăpa de unii dintre oponenții săi pe care i-a acuzat de încălcarea legii şi, convocând *sanhedrin*-ul (înalta curte de justiție), a ordonat să fie omorâți cu pietre. Printre cei executați se afla un bărbat numit Iacov, care avea un frate pe care îl chema Iisus. Când cetățenii s-au plâns lui Albinus despre această execuție ilegală, acesta l-a „concediat" pe Ananus şi l-a numit în locul acestuia pe Iisus ca înalt preot. Realizând că aceasta putea fi o bună oportunitate de a-şi spori argumentele, un copist creştin de mai târziu a adăugat „care a fost numit Hristos" la „Iacov, fratele lui Iisus".

Aşa cum am văzut mai devreme, câteva scrieri numite *Faptele lui Pilat,* care includeau o relatare despre Iisus din Nazaret, erau un fals produs fie de către creştini care doreau să confirme realitatea istorică a Domnului, fie de către duşmanii creştinilor, care doreau să atace această religie. Avem astfel situația în care, în vreme ce povestea despre viața şi execuția lui Ioan Botezătorul a lui Josephus este acceptată de către cercetători ca fiind o descriere a evenimentelor istorice reale, nu există nimic care să îl lege de „pregătirea drumului" pentru Iisus în felul acceptat, şi, o dată ce dăm la o parte inserțiile făcute în textele istoricilor evrei, nu avem niciun fel de dovadă cu privire la viața, la suferința şi la moartea sa. Nicio

înregistrare contemporană, romană sau evreiască nu atestă prezența lui Iisus în Palestina la începutul secolului I d.Hr. Fără îndoială, nu avem niciun fel de mărturii din această perioadă cu privire la apariția lui Hristos *în forma sa spirituală,* în fața discipolilor săi, cum ar fi Sf. Pavel.

Acest fapt ridică întrebarea, care va fi examinată în partea a treia a acestei cărți, cu privire la circumstanțele în care aceste relatări false despre viața lui Iisus au ajuns să fie scrise, precum şi motivele care le-a inspirat.

Capitolul treisprezece

Servitorul suferind

Dacă Iisus nu este un personaj mitic – şi nu s-a sugerat niciodată că ar fi apărut fizic *după* prima jumătate a primului secol al erei noastre – trebuie să îi căutăm identitatea istorică într-un secol anterior. În cadrul acestei căutări putem urma două căi, una documentară, care include Biblia, învățăturile vechii Biserici Creştine şi literatura evreilor; cealaltă – variatele dovezi pe care le avem azi la dispoziție cu privire la istoria egipteană, ca rezultat al muncii exploratorilor din perioade mai recente de timp şi, în mod special, a arheologilor şi oamenilor de ştiință.

Un punct de pornire convenabil al căii documentare ar fi *Manuscrisele de la Marea Moartă,* rămăşițele bibliotecii esenienilor, o sectă

secretă a evreilor care s-a separat de comunitatea evreiască în general şi de preoții de la Ierusalim, ale căror credințe şi învățături le considerau a fi false. Unele dintre manuscrise, descoperite într-o serie de peşteri de la Qumran la începutul anului 1947, erau în limbile ebraică şi aramaică, care se vorbeau în Iudeea când a început era creştină, sau chiar în limba greacă, şi au fost datate între 200 î.Hr. Şi 50 d.Hr., incluzând texte biblice şi sectare.

Pentru că pergamentele proveneau de pe Pământul Sfânt şi acopereau perioada de dinainte şi de după anii în care se acceptase ideea că Iisus ar fi trăit, s-a sperat că acestea vor aduce primele dovezi pentru a susține poveştile din evanghelii şi că vor face lumină în istoria evreilor şi în cea creştină. Departe de a confirma ideile acceptate cu privire la originea creştinismului, textele, dimpotrivă, le contraziceau. Acestea oferă o mărturie a unui Salvator şi a Bisericii Creştine care preced începutul acceptat al erei creştine cu cel puțin două secole.

Conducătorul mesianic al esenienilor a fost numit simplu „Învățătorul Dreptății", care, asemeni lui Iisus, avusese parte de un sfârşit violent la un moment nespecificat din trecut, în acest caz de mâinile unuia care era numit „Preotul Hain". Pe măsură ce textele pergamentelor au început să fie publicate, cercetătorii s-au împărțit în funcție de semnificația lor. Unii dintre aceştia au respins orice legătură serioasă între

comunitatea esenienilor şi Biserica Creştină timpurie, alții i-au considerat pe esenieni primii creştini. Spre exemplu, W. F. Albright, unul dintre cei mai calificați orientalişti americani, care a luat parte la o serie de cercetări arheologice pe Pământul Sfânt, a fost citat după cum urmează: „Noile dovezi... permit revoluționarea modului în care noi privim începuturile creştinătății."[43] Dr. J. L. Teicher, el însuşi evreu şi distins cercetător al Cambridge-ului, a argumentat că manuscrisele de la Marea Moartă „sunt foarte simplu documente creştine". Cu toate că manuscrisele datau din jurul anului 200 î.Hr., acesta considera că liderul esenienilor, „Învățătorul Dreptății", nu era nimeni altul decât însuşi Iisus Hristos.

Cercetătorul francez Andre Dupont-Sommer, după ce a citit unul dintre manuscrise, a ajuns la concluzia că Iisus părea acum „o uluitoare reîncarnare a Învățătorului Dreptății". Asemeni lui Iisus, spunea domnia sa, Învățătorul era considerat de către discipolii săi a fi alesul Domnului, Mesia, Mântuitorul lumii. Ambilor li se opuneau preoții; ambii au fost condamnați şi omorâți; amândoi au vestit judecata în Ierusalim; amândoi au pus bazele unor comunități care îi aşteptau să se reîntoarcă pentru a judeca lumea.

---

[43] *The Jewish Sect of Qumran and the Essenes* (Secta evreiască din Qumran şi esenienii), André Dupont-Sommer, Londra, 1954, pag. 150

Semnificația manuscriselor a primit un nou impuls când cercetătorul biblic Hershel Shanks a publicat un fragment în revistele din Washington, *Biblical Archeological Review* (Revista de arheologie biblică) şi *Bible Review* (Revista biblica), în anul 1990. Fragmentul este următorul: „Acesta va fi mare asupra pământului… el va fi numit Fiul Domnului, iar ei îl vor numi Fiul Celui Preaînalt." Ceea ce intrigă în acest fragment este asemănarea tulburătoare cu vestirea Fecioarei Maria pe care o găsim în primul capitol al Evangheliei după Luca: „Acesta va fi mare şi Fiul Celui Preaînalt se va chema… Sfântul care se va naşte din tine, Fiul lui Dumnezeu se va chema." (1:32, 35)

Însuşi numele de „esenieni" indică faptul că erau adepți ai lui Iisus. Filon din Alexandria, care a scris cea mai veche relatare despre sectă în jurul anului 30 d.Hr., i-a numit esenieni de la grecescul *Essaios,* dar a lăsat să se înțeleagă faptul că acesta nu era un cuvânt grecesc la origine. Josephus, care – un secol mai târziu – i-a inclus printre evreii timpului său, i-a numit esenieni. Cu toate acestea, este recunoscut faptul că acest cuvânt trebuie să fi avut o origine semită. În mod surprinzător, în mijlocul multor sugestii nesatisfăcătoare cu privire la sursa sa, s-a trecut cu vederea peste ceea ce era evident – *Essa,* numele arabic al lui Iisus şi numele acestuia care era folosit în Coran. *Essaiois* ar însemna astfel: „un adept al lui *Essa".* Acest înțeles poate să fi fost principalul motiv pentru

care a fost ignorat: dacă esenienii au existat *înainte* de datele oferite de evanghelii cu privire la viața lui Iisus, aceştia nu puteau fi consideraţi de către biserica timpurie ca adepți ai săi.

Părintele Joseph Bingham, un presbiterian englez din secolul al XVII-lea, confirmă faptul că acest nume a fost unul dintre numele creştinilor timpurii: „Când creştinismul şi-a înfipt pentru prima oară rădăcinile în lume, adepții săi se cunoşteau între ei, numindu-se *discipoli, credincioşi, aleşi, sfinți şi frați,* înainte de a se fi numit creştini. Epiphanius spune că aceştia erau numiți şi *Iessaioi, Jesseans…* derivate din numele Domnului Iisus. (*Origines Ecclesiasticae;* sau *The Antiquities of the Christian Church, The Works of Rev. Joseph Bingham,* vol. I, Oxford, 1855, pag. 1).

Esenienii (iudeo-creştinii) nu erau singurii adepți ai lui Iisus care înfloreau la începutul erei creştine. Un alt grup care împărtăşeau multe dintre credințele lor au fost gnosticii (creştini neevrei), care au fost mai târziu persecutați şi eliminați datorită faptului că se opuneau formei ortodoxe (oficiale) organizate a Bisericii Romei, care s-a dezvoltat în primele patru secole ale erei noastre. Până la sfârşitul celui de-al doilea război mondial a trebuit să ne bazăm doar pe dușmanii acestora pentru a avea informații despre credințele gnosticilor. Situația s-a schimbat o dată cu descoperirea în anul 1945, cu doi ani înainte de descoperirea *Manuscriselor de la Marea Moartă,* a

rămăşiţelor bibliotecii gnostice care fuseseră ascunse într-o peşteră de la Nag Hammadi din Egiptul de Sus. De toate erau 52 de manuscrise în coptă, limba liturgică a creştinilor egipteni care se scria cu ajutorul alfabetului grecesc. Printre câteva din evangheliile cunoscute anterior se afla şi Evanghelia lui Toma, care conținea versete atribuite lui Iisus şi care se pare că este anterioară Evangheliilor după Matei, Marcu, Luca şi Ioan.

Scrierile gnostice relevau clar faptul că aceştia credeau că Iisus a trăit demult în trecut şi că mulți dintre ei îi aşteptau revenirea pe pământ. Este clar şi că aceştia se considerau adevărații interpreți ai creştinismului. În evangheliile de la Nag Hammadi nu apare nicio locație şi nicio dată cu privire la naşterea lui Iisus. Cu toate că acesta este descris ca fiind nazarinean, în aceste evanghelii nu se face nicio referire la locuri precum Nazaret, Galileea, Betleem şi nici chiar Ierusalim. Niciuna dintre aparițiile lui Iisus despre care se scrie în aceste opere nu reprezintă o *apariție fizică istorică*; acesta apare întotdeauna în fața discipolilor ca *spirit,* dar în forme diferite. Personajele din evangheliile Noului Testament, precum Iosif, soțul Mariei, Iosif din Arimateea, Ioan Botezătorul, Caiafa, marele preot al Ierusalimului, regele Irod şi Ponțiu Pilat, guvernatorul roman al Palestinei, nu se regăsesc şi în evangheliile de la Nag Hammadi. Şi, cu toate că nu se dă nicio perioadă specifică pentru viața sa istorică de dinainte, se pare că aceasta *nu* se

1. *Un preot al lui Serapis, zeul egiptean al cărui cult îşi avea bazele în Alexandria. Pictura din zona Fayum a deşertului vestic datează de la mijlocul secolului al II-lea d.Hr., înainte ca toate urmele religiei egiptene să fie şterse la începutul secolului al V-lea de către Biserica Creştină.*

2. *Tuthmosis al III-lea, biblicul David, care a pus bazele primului imperiu între Nil şi Eufrat.*

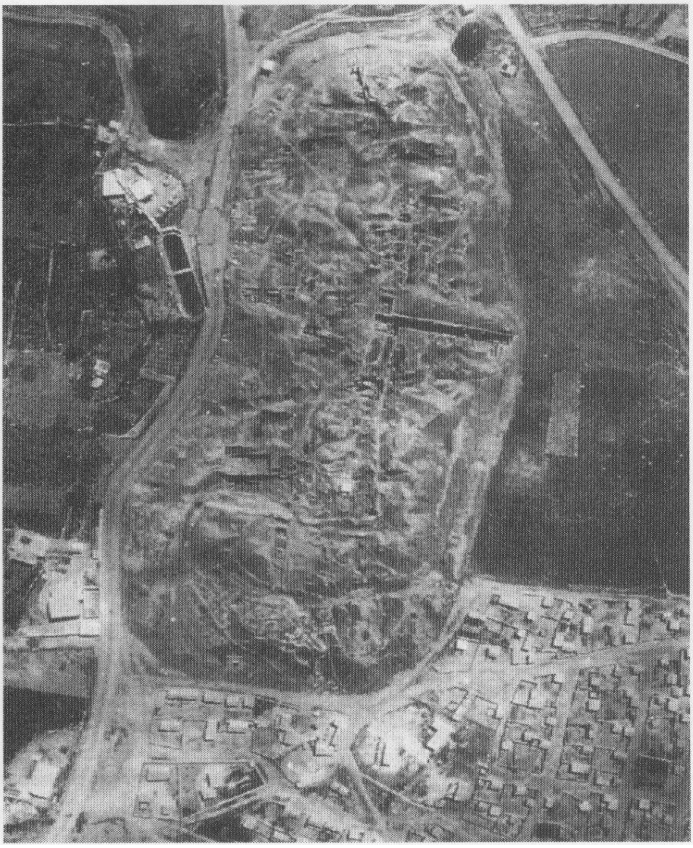

3. *O vedere de sus a colinei Tell el-Sultan de la Ierihon, în care se pot vedea tranşeele săpate în timpul expediţiei conduse de Kathleen Kenyon între anii 1952-1958. Dovezile obţinute în urma acestor săpături relevă faptul că locaţia a fost de fapt nelocuită în vremea lui Iosua. Bătălia de la Ierihon este aşadar o pură invenţie.*

4. *Capul mumiei lui Yuya, biblicul Iosif. Trăsăturile sale acviline pronunțate și nasul cârn le sugerează imediat celor care studiază mumia faptul că putea fi de origine semită.*

5. *Mumia lui Tuya, soția egipteană a lui Yuya.*

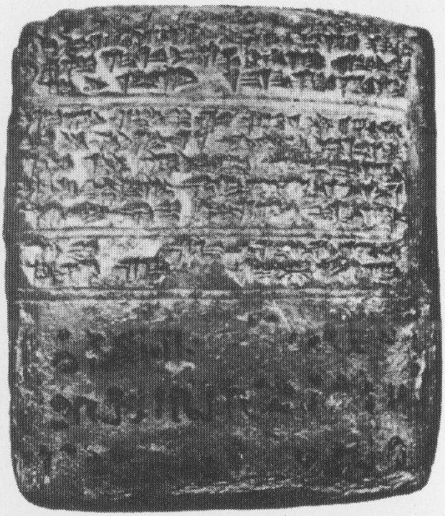

6. (Stânga) *Scarabeul de căsătorie al lui Amenhotep al III-lea şi al reginei sale Tiye, fiica lui Iosif.*

7. (Dreapta) *Tabletă de lut uscată la soare, înscrisă cu semne cuneiforme, una din telegramele trimise de Tuşratta, regele din Mittanni, lui Amenhotep al III-lea, biblicul Solomon.*

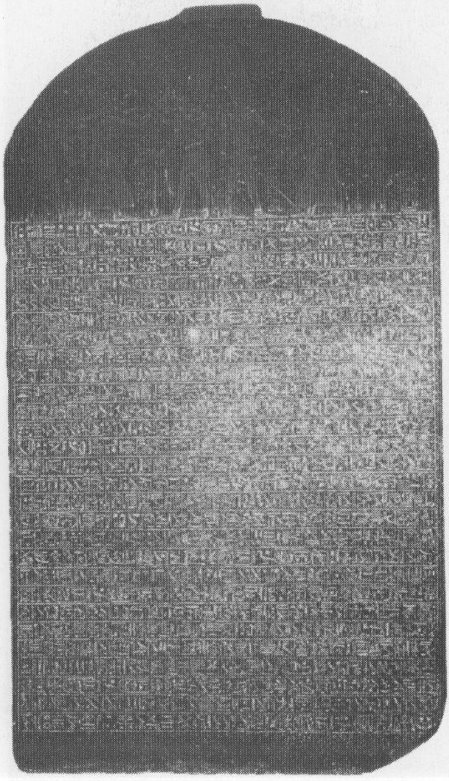

8. (Dreapta) *Stela marii victorii a lui Merenptah, cunoscută sub numele de Stela Israel. În cel de-al doilea rând de jos apare unica referire la Israel din literatura egipteană.*
(Jos) *Reprezentarea hieroglifică a cuvântului Israel.*

9. *Amenhotep al III-lea, biblicul Solomon.*

10. *Capul reginei Tiye, fiica lui Yuya, biblicul Iosif, şi mama lui Akhenaton, biblicul Moise.*

11. *O icoană din Mănăstirea Sf. Ecaterina de pe Muntele Sinai înfățișându-l pe Moise în anii tinereții primind tabletele cu porunci, aflat lângă copacul în flăcări de unde Domnul îi vorbea.*

12. *Akhenaton, biblicul Moise, şi Nefertiti, biblica Miriam, alături de cele trei fiice mai mari.*

13. *Un portret al lui Akhenaton, biblicul Moise.*

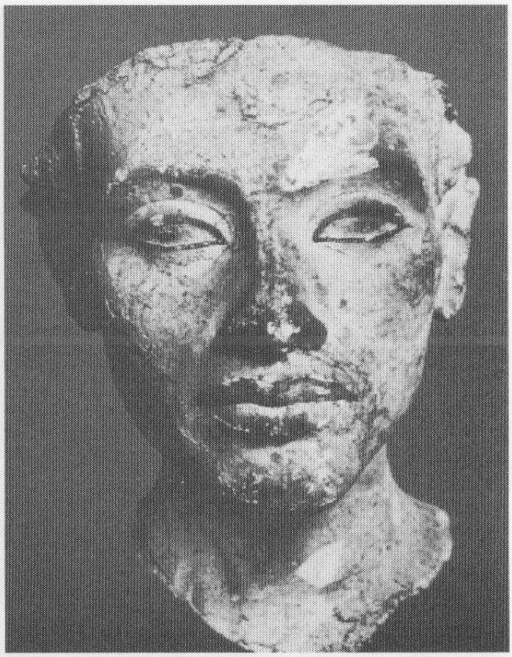

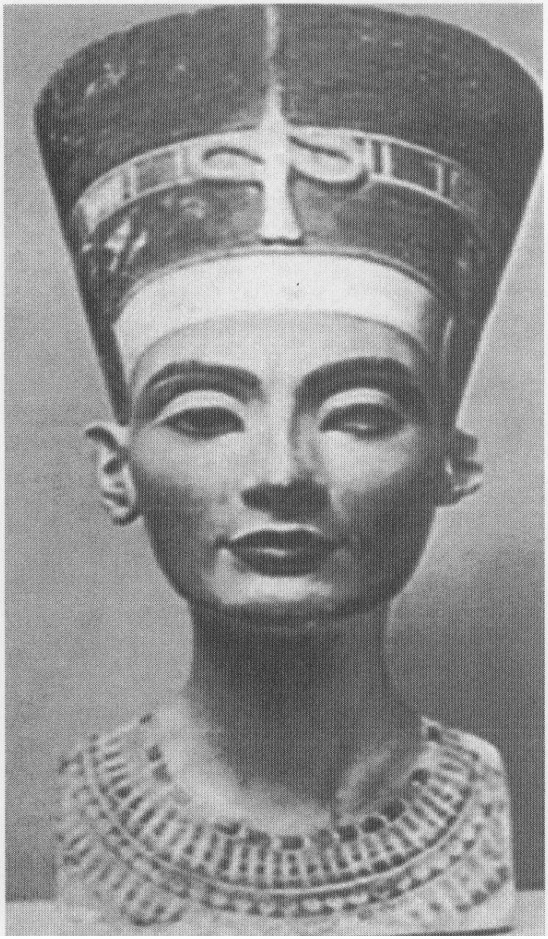

14. *Faimosul bust al lui Nefertiti, biblica Miriam, piesă aflată în Muzeul din Berlin.*

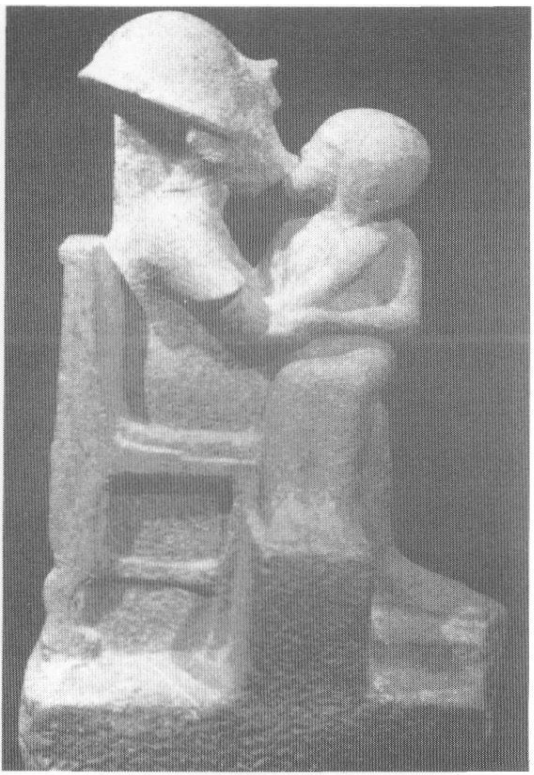

15. *Statuie neterminată a lui Akhenaton sărutând-o pe una din fiicele sale. Cei care credeau că personajul tânăr aflat în poala sa era Semenkhkare considerau că această statuie este dovada faptului că Akhenaton era homosexual.*

16. *Două dintre statuile „osiriace" ale lui Akhenaton. Celei din dreapta îi lipseşte kiltul („fusta") regal. Egiptologul Cyril Aldred a interpretat această statuie ca fiind o dovadă a faptului că Akhenaton nu avea organe sexuale. Cu toate acestea, datorită faptului că statuia este neterminată, presupunerea este incorectă. Zona pelviană ar fi fost oricum prelucrată (la fel ca în statuia din stânga), pentru a se vedea kiltul.*

17. *Pictura de pe peretele nordic al camerei mortuare a lui Tutankhamon, biblicul Iisus, include trei scene. Prima îl înfăţişează pe Aye, biblicul Efraim şi succesorul lui Tutankhamon, în ipostaza regelui, îmbrăcat cu pielea de leopard preoţească, în ca-drul ritualului „deschiderii gurii", pentru a-l reînvia pe regele decedat.*

18. *Cea de-a doua scenă îl înfăţişează pe Tutankhamon intrând pe tărâmul minunat al zeilor, fiind întâmpinat de zeiţa cerului, Nut.*

19. *Cea de-a treia scenă îl înfăţişează pe Tutankhamon, zeul-rege, în cele trei forme: Osiris – tatăl; Horus – fiul; Ka – spiritul (sfânt). Modul în care cei trei se îmbrăţişează, precum şi profilurile identice, subliniază faptul că erau trei în unul şi unul în trei – trinitatea originală egipteană.*

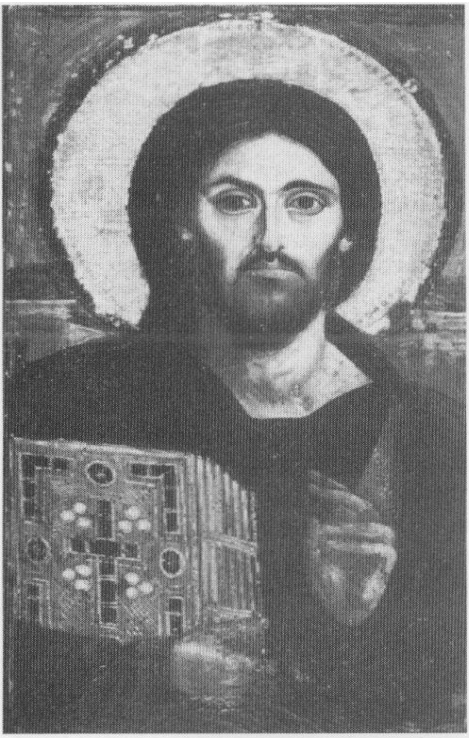

20. *Hristos ca şi conducător al Universului. Această icoană a fost pictată în prima jumătate a secolului al VI-lea, fiind una dintre primele icoane din Mănăstirea Sf. Ecaterina. Hristos era întotdeauna reprezentat ca rege în tradiția egipteană, neapărând niciodată pe o cruce romană.*

21. *Tutankhamon uns de soția sa Ankhsenpa-amon. Această scenă se află pe spatele tronului regelui, descoperit în mormântul său. Ungerea lui Iisus de către Maria Magdalena este un ecou al acestui ritual.*

22. *Panehesy, biblicul Elias (Ilie), slujitorul principal din templul lui Aton, imagine din mormântul său de la Amarna.*

23. *Profetul Elias (Ilie), o pictură din Mănăstirea Sf. Ecaterina, Muntele Sinai.*

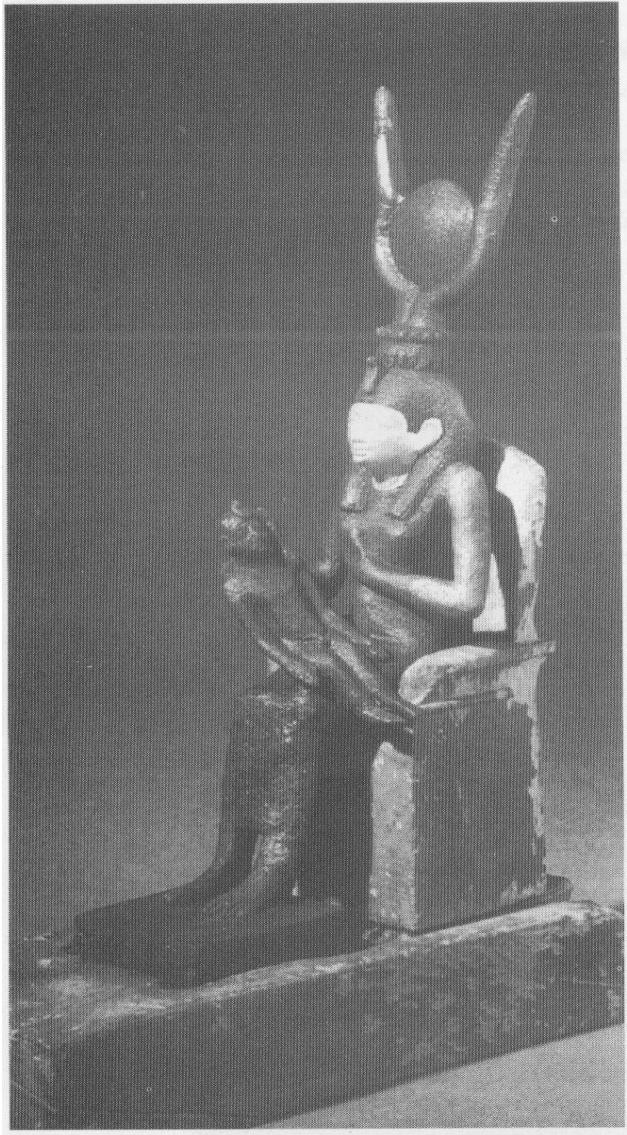

24 & 25 *Isis îl alăptează pe fiul ei Horus, al cărui tată este zeul Osiris. La Mănăstirea Sf. Ecaterina, Muntele Sinai, Fecioara Maria, de asemenea aflată pe tron, îl ține în poală pe Iisus, fiul lui Dumnezeu. Aceste portrete au fost realizate la o perioadă de mai bine de o mie de ani, dar asemănarea este izbitoare.*

26. *Scena „Schimbării la Față" din biserica principală a Mănăstirii Sf. Ecaterina. Hristos se află în centru, cu Moise în dreapta sa și cu Ilie în partea stângă. Aici, Tutankhamon, Akhenaton și Panehesy, biblicii Iisus, Moise și respectiv Ilie, sunt reprezentați, pe bună dreptate, ca și contemporani. Dedesubt se află Iacov, Petru și Ioan.*

27-29: *Relatările biblice și ale Coranului indică faptul că această zonă de la Muntele Sinai (Gabal Musa, Horeb) a fost pământ sacru chiar și înainte de vremea lui Moise. Dovezile arheologice și tradiția confirmă că acest loc al copacului în flăcări a rămas sacru, vizitat de pelerini și ocupat de călugări, până în momentul în care împăratul Iustinian a construit Mănăstirea Sf. Ecaterina în secolul al VI-lea d.Hr. Majoritatea textelor cunoscute sub numele de Codex Sinaiticus, care acum se află în British Museum, au fost descoperite în biblioteca mănăstirii. Textul conține Evanghelia lui Marcu, cea care omite relatarea despre înviere.*

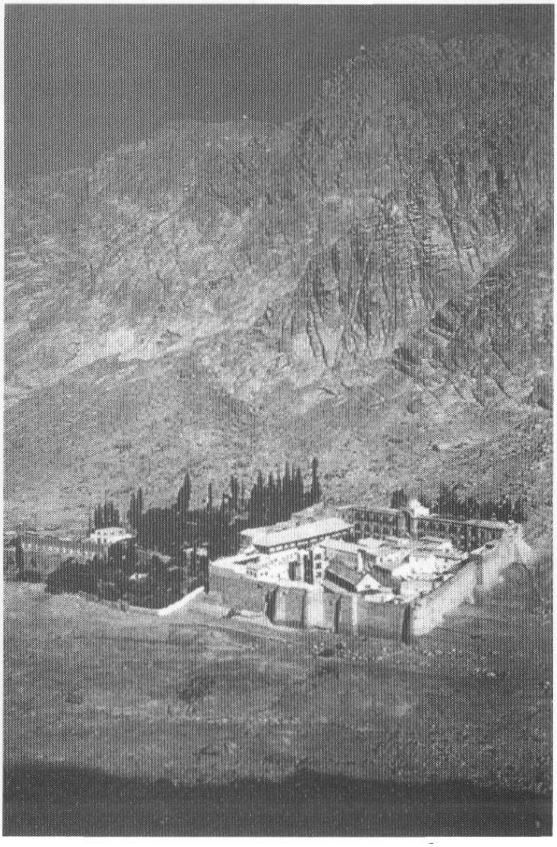

27. (Dreapta) *Mănăstirea Sf. Ecaterina, la poalele Muntelui Sinai, locul în care biblicul Iisus (Tutankhamon) a fost spânzurat de un copac de către Panehesy.*

28. *O reprezentare a Sf. Petru, Mănăstirea Sf. Ecaterina.*

29. *O reprezentare a Sf. Pavel, un inițiat în misterele egiptene, Mănăstirea Sf. Ecaterina.*

30. (Stânga, sus) *Aceasta este o scenă unică din Mănăstirea coptă Sf. Macarie de la Wadi el-Natrun, din deşetrul vestic, în care Hristos este îmbălsămat conform obiceiurilor antice egiptene. Aşa cum ne spune evanghelia, pentru ungerea trupului lui Iisus au fost folosite mirodenii şi uleiuri, iar Ioan spune că Nicodim a adus „o amestecătură de mir şi aloe", descriindu-l pe Iisus ca fiind „înfăşurat în pânze îmbibate în mirodenii".*

31. (Dreapta, sus) *O altă scenă din Mănăstirea Sf. Macarie, în care Iisus îmbălsămat este arătat preoţilor.*

32. (Stânga) *Zeul egiptean Serapis este reprezentat în ipostaza unui înger pe pereţii Mănăstirii copte Sf. Pavel de la Marea Roşie. Acest fapt confirmă învăţăturile lui Tutanhkamon care a redeschis vechile temple. El îi considera pe vechii zei ca fiind îngeri sau sfinţi, în vreme ce Aton rămânea unicul zeu (Dumnezeu).*

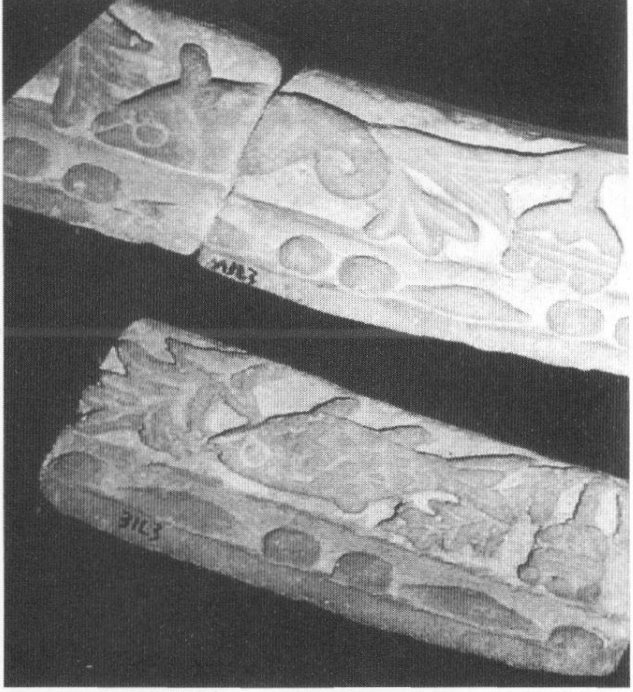

33. *Peştele era un simbol al lui Hristos în perioada primilor ani ai Bisericii. Această scenă se află în Muzeul Coptic din Cairo. Piesa datează din secolul al V-lea d.Hr., este din calcar şi decora o casă egipteană.*

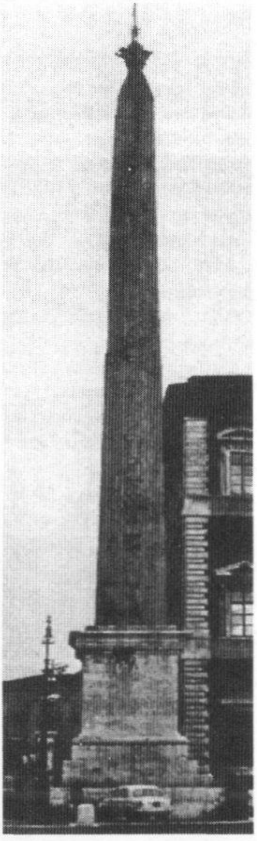

34. *Vedere spre Mănăstirea Sf. Pavel, Marea Roşie. Sf. Pavel era considerat un apostol important de către egipteni, iar construirea acestei mănăstiri confirmă credinţa că Pavel însuşi trebuie să fi vizitat zona de lângă Muntele Sinai.*

35. (Dreapta, sus) *Obeliscul lui Tuthmosis al III-lea, acum aflat în Piazza San Giovanni din Laterano, Roma. Obeliscul, împreună cu hieroglifele înscrise pe acesta, a devenit un puternic simbol al Bisericii Romane Universale în perioada Contrareformei, semnificând recunoaşterea de către Roma a Egiptului ca sursă de credinţă şi teologie.*

afla în trecutul imediat.

Sectele creştine gnostice, la rândul lor, s-au dezvoltat din cadrul unui alt grup de secte, asceticele Therapeutae (Terapeuți). Singura autoritate care are informații despre Terapeuți este filosoful Filon din Alexandria, care a trăit în vremea evenimentelor narate în evanghelii şi a murit la mijlocul secolului I al erei noastre. Aflăm din opera sa că Terapeuții aveau multe în comun cu gnosticii şi cu esenienii, cu toate că erau diferiți – în special de esenieni – în anumite puncte importante. În relatarea sa din *The Contemplative Life* (Viața contemplativă), cea mai importantă dintre operele sale, Filon spune că, asemeni gnosticilor, Terapeuții „pot fi găsiți în multe părți ale lumii civilizate (Imperiul Roman)… Dar aceştia sunt mai numeroşi în Egipt în cadrul fiecărui district şi în mod special în jurul Alexandriei." Eusebiu, marele teolog al secolului al III-lea d.Hr. Şi „părintele istoriei bisericeşti", considera că Terapeuții alcătuiau prima biserică creştină din Egipt[44].

Scrierile profetului Isaia[45] ne duc în urmă cu câteva secole. Isaia a trăit în cea de-a doua

---

[44] Aceste secte şi semnificația lor sunt examinate în amănunt în a treia parte a acestei cărți, care prezintă evenimentele ce au urmat răsăritul erei creştine.

[45] Numit aşa în Ioan 12:41.

jumătate a secolului al VIII-lea î.Hr., dar cercetătorii biblici au ajuns la concluzia că scrierea sa – Isaia – a avut cel puțin doi autori: Isaia (I) (Capitolele 1-39) şi Isaia (II), precum şi probabil un al treilea, care a scris ultimele unsprezece capitole, datate în ultima jumătate a secolului al VI-lea î.Hr.

Rolul dominant pe care i-l acordau evangheliile lui Iisus era al celui trimis de Dumnezeu să lumineze popoarele asemeni unui Mântuitor, care trebuie să sufere şi să fie sacrificat ca un miel, cu scopul de a şterge toate păcatele oamenilor. O astfel de figură se găseşte în servitorul suferind, descris în Cântările lui Isaia care fac parte din Isaia (II): „Toți umblam rătăciți ca nişte oi… şi Domnul a făcut să cadă asupra Lui fărădelegile noastre ale tuturor. Chinuit a fost, dar s-a supus şi nu Şi-a deschis gura Sa; ca un miel spre junghiere s-a adus şi ca o oaie fără de glas înaintea celor care o tund, aşa nu Şi-a deschis gura sa… Că s-a luat de pe pământ viața Lui! Pentru fărădelegile poporului Meu a fost adus spre moarte. Mormântul lui a fost pus lângă cei fără de lege şi cu cei făcători de rele (sensul este că mormântul său i-a fost făcut de cei răi), şi cu cei bogați (printre regi şi nobili) în moarte…” (53:6-9)

Isaia a fost primul profet israelit care l-a prezentat pe Servitorul Suferind (Hristos) ca fiind Mântuitorul divin. Până acum, se aşteptase ca salvatorul evreu să fie victoriosul fiu al lui David,

un rege în viață care urma să înfrângă duşmanii poporului, iar israeliții credeau că viața ajungea la sfârşit când omul pleca la Şeol, în lumea subpământeană sau în mormânt. Relatarea despre servitor în Cântecele lui Isaia ne prezintă totuşi pentru prima oară în Vechiul Testament ideea unei o a doua vieți, deşi deocamdată numai pentru servitor, şi nu pentru cei care credeau în el. Ridicarea servitorului din morți reiese clar din următorul pasaj: „... va vedea pe urmaşii Săi, îşi va lungi viața şi lucrul Domnului în mâna Lui va propăşi.

Va vedea rodul ostenelilor Sale şi de mulțumire se va sătura. Prin suferințele Lui, va îndrepta pe mulți, şi fărădelegile lor le va lua asupra Sa... cu cei puternici va împărți prada, ca răsplată că Şi-a dat sufletul Său spre moarte... Că el a purtat fărădelegile multora şi pentru cei păcătoşi Şi-a dat viața" (53:10-12).

Fluctuația timpurilor este obişnuită în Isaia. Acest lucru se datorează faptului că limba ebraică nu are timpuri verbale (formele vechi ale limbilor semite foloseau doar o formă a verbului, indicând timpurile separat), iar dacă Isaia scrie despre trecut, prezent sau viitor depinde doar de interpretarea traducătorului. Moartea Servitorului, Mântuitorul numit de către divinitate, reiese clar din acest pasaj că a avut loc şi, deşi trebuie să presupunem din felul acestei relatări că Isaia a acceptat adevărul spuselor sale,

credința în viața de apoi își avea originile în însuși Servitorul. Isaia nu putea inventa așa ceva.

Cântările lui Isaia au fost scrise într-o perioadă dezastruoasă pentru israeliți. Babilonienii au distrus Ierusalimul în anul 587 î.Hr., punând capăt regatului evreu. Majoritatea populației sale a fost exilată în Babilon, o situație care a continuat până în anul 538 î.Hr., când regele persan Cirus a înfrânt Babilonul, i-a eliberat pe evrei şi le-a permis să reconstruiască templul de la Ierusalim. Isaia (II) a reprezentat înfrângerea israelită şi umilirea acestora ca o pedeapsă de la Dumnezeu pentru o crimă comisă cu mai mult timp în urmă.

Servitorul suferind al lui Isaia poate fi găsit în Noul Testament, precum şi în opera profetului. În Faptele Sfinților Apostoli, spre exemplu, când un eunuc etiopian, după o vizită la Ierusalim, îl întreabă pe unul dintre apostoli, Filip, despre cine se vorbea, „Filip… i-a binevestit pe Iisus” (8:35). Petru, în prima sa epistolă, nu oferă niciun indiciu cu privire la relația sa personală cu Hristos sau despre viața sa, despre învățăturile sale sau despre moartea sa, ci repetă doar partea din Cântările lui Isaia care se referă la Servitor: „… care n-a săvârşit niciun păcat, nici s-a aflat vicleşug în gura Lui. Şi Care, ocărât fiind, nu răspundea cu ocară; suferind, nu amenința, ci se lăsa în ştirea Celui ce judecă cu dreptate. El a purtat păcatele noastre în trupul Său, pe lemn, pentru ca noi, murind față de păcate, să viețuim

dreptății: cu a Cărui rană v-ați vindecat.

Căci erați ca nişte oi rătăcite…" (2:21-25)

Luca, în relatarea sa despre Iisus citind în sinagogă, oferă chiar citatul lui Iisus din Isaia: „Şi I s-a dat cartea proorocului Isaia. Şi, deschizând El cartea, a găsit locul unde era scris: «Duhul Domnului este peste Mine, pentru care M-a uns să binevestesc săracilor; M-a trimis să vindec pe cei zdrobiți cu inima; să propovăduiesc robilor dezrobirea şi celor orbi vederea; să slobozesc pe cei apăsați, şi să vestesc anul plăcut Domnului»" (Luca 4:17-19). Inserarea cuvântului „uns" în citatul original din Isaia este semnificativă pentru că nu există nicio altă referire în evanghelii despre ungerea lui Iisus, un ritual cu totul diferit – cu implicații diferite – de botez. Utilizarea sa de aici, alături de Iisus identificat – în versetul de la început – cu Iisus Hristos, fiul lui David, fiind deseori numit „fiul lui David" de către oamenii obişnuiți, oferă un indiciu clar al faptului că Hristos avea o descendență regală.

Din nou, Ioan, după ce se referă la Isaia pentru a relata despre unele dintre activitățile lui Iisus, spune în evanghelia sa: „Acestea a zis Isaia, când a văzut slava Lui şi a grăit despre El" (Ioan 12:41). Aici, evanghelistul spune că profetul Isaia, care a trăit cu câteva secole înainte de începutul erei creştine, a văzut gloria lui Hristos şi a vorbit despre el. Se pare aşadar că Isaia, asemeni Sf. Pavel de pe drumul Damascului de mai târziu, a

avut o întâlnire cu spiritul lui Hristos. Cu scopul de a împăca aceste texte cu poveştile din evanghelie cu privire la viața lui Iisus din secolul I al erei noastre, părinții Bisericii timpurii au explicat că Iisus trebuie să fi fost un Hristos spiritual, preexistent, care nu trebuie să se confunde cu Iisus din Noul Testament. Această explicație a fost acceptată de mulți cercetători moderni. Cu toate acestea, dovezile examinate până acum – precum şi cele care vor urma – sugerează faptul că nu avem de a face cu un Hristos spiritual preexistent, ci că *Iisus însuşi a trăit cu câteva secole mai devreme,* iar credincioşii erau obişnuiți să aibă parte de astfel de întâlniri spirituale cu acesta. Acest fapt reiese clar din relatarea lui Pavel cu privire la propria sa experiență din secolul I d.Hr. „... nu am primit sfat de la trup şi de la sânge" (Epistola către Galateni a Sf. Apostol Pavel). În acelaşi fel, Ioan este citat spunând că Isaia a văzut slava lui Iisus. „Slava" lui Iisus indică un personaj spiritual etern, pentru că se spune că Iisus a ajuns la „slavă" numai după moartea şi după reînvierea sa: „Dumnezeu Care L-a înviat din morți şi care I-a dat Lui slavă..." (I Petru 1:21), şi din nou „... despre patimile lui Hristos şi despre măririle cele de după ele" (I Petru 1:11).

În Noul Testament există, de asemenea, indicii conform cărora Iisus a fost prezent alături de israeliți în sălbăticiunea din Sinai. Pavel explică

destul de clar într-una din scrisorile sale, Epistola întâi către Corinteni: „Căci nu voiesc, fraților, ca voi să nu ştiți că părinții noştri au fost toți sub nor şi că toți au trecut prin mare. Şi toți, întru Moise, au fost botezați în nor şi în mare. Şi toți au mâncat mâncare duhovnicească. Şi toți aceeaşi băutură duhovnicească au băut, pentru că beau din piatra duhovnicească ce îi urma. Iar piatra era Hristos." (I Corinteni 1-4). Acest fapt nu a lăsat niciun fel de îndoială în minţile cercetătorilor biblici referitor la ce încerca Pavel să spună: „Este posibil ca Pavel să vrea să spună aici că piatra era de fapt Hristos... Adică, acesta credea că Mesia era oarecum prezent alături de oameni în perioada critică din sălbăticie... „*Jesus in the Old Testament* (Iisus în Vechiul Testament), de Anthony T. Hanson, fost profesor de teologie la Universitatea Hull.

Ideea prezenței lui Iisus alături de israeliți în sălbăticia din Sinai este întărită de Pavel în epistola sa către evrei, unde, după ce se referă la israeliții neascultători „care au părăsit Egiptul conduşi de Moise", spune: „Pentru că şi nouă ni s-a binevestit ca şi acelora, dar cuvântul propovăduirii nu le-a fost lor de folos, nefiind unit cu credința la cei care l-au auzit" (Evrei 4:2). Ideea la care s-a referit Pavel este că evanghelia creştină propovăduită în secolul I d.Hr. Fusese propovăduită şi înainte. Ioan confirmă, de asemenea, că Iisus a fost contemporan cu Moise

atunci când îl citează pe Iisus, spunându-le evreilor din Ierusalim:

„Că dacă ați crezut lui Moise, ați crezut şi Mie, căci despre mine a scris acela" (Ioan 5:46). Astfel, Moise, după părerea lui Ioan, nu a făcut profeții despre Iisus, ci a scris despre acesta în primele cinci cărți ale Vechiului Testament.

Cartea lui Iosua, care descrie cucerirea Pământului Sfânt prin intermediul unei campanii militare din secolul al XIII-lea î.Hr., ne duce înapoi în timp cu cinci secole înainte de vremea lui Isaia. Cu toate că dovezile arheologice au dovedit clar că această relatare este pură ficțiune (voi detalia acest aspect mai târziu), numele lui Iosua este important.

Traducătorii greci ai Vechiului Testament nu au folosit – şi nici Biblia greacă, Septuaginta[46] nu foloseşte nici acum – numele lui Iosua, ci numele lui Iisus. Astfel, relatarea lor despre cucerirea Pământului Făgăduinței apare în Cartea lui Iisus. Mulți dintre primii părinți ai Bisericii din secolele al II-lea şi al III-lea d.Hr. Îl identifică pe Iosua cu Iisus, printre care se numără Iustin martirul, Irineu (Episcop de Lyon), Tertulian, Eusebiu (Episcop al Cezareii şi părintele istoriei bisericeşti),

---

[46] Cea mai veche traducere grecească a Vechiului Testament din ebraică. A fost făcută în Alexandria de către 70 de scribi în secolul al III-lea î.Hr., în perioada domniei lui Ptolemeu al II-lea.

precum şi Origene, cel mai ilustru teolog al timpului său.

Spre exemplu, Eusebiu, episcopul Cezareii, cel care a scris istoria bisericii de la început, spune că Hristos şi creştinismul sunt mai vechi decât apariția Bisericii: „atât vechimea, cât şi caracterul divin al originilor creştinismului vor fi demonstrate celor care şi le imaginează recente şi ciudate, apărând ieri pentru prima oară... Duhul sfânt însuşi spune în profeție: «Şi neamul lui cine îl va spune?»" (Isaia 53:8). (HE2). Acesta continuă: „Sanctitatea extremă şi slava numelui lui Hristos au fost pentru prima oară proclamate de către Moise însuşi... Nicicând auzit de urechile oamenilor până când a fost adus la cunoştință lui Moise, titlul Iisus i-a fost acordat lui pentru prima oară omului care – din nou ca simbol – ştia că după moartea sa va obține autoritatea supremă. Succesorul său nu folosise până atunci numele de Iisus... dar Moise îi spunea Iisus, conferindu-i acest nume ca o onoare neprețuită... pentru că Iosua, fiul lui Nun, purta imaginea Salvatorului nostru, care singur, după Moise şi completarea venerației simbolice dată oamenilor de către el, a urmat autorității peste religia cea mai pură şi mai adevărată" (HE3).

Identificarea este destul de uimitoare în cazul lui Origene. Referindu-se la pasajul (Ieşirea 17:9) în care Moise este menționat alături de Iosua, acesta scria: „... să observăm ce instrucțiuni a dat Moise

când războiul era iminent, şi anume: „El i-a spus lui Iisus” – aici, Biblia regelui Iacov oferă o notă marginală pentru Iisus, care era de fapt Iosua – „alege-ți bărbați voinici şi du-te de te luptă cu amaleciții[47] mâine.” Până în acest moment nu se făcuse nicăieri nicio referire la binecuvântatul Iisus. Aici apare pentru prima oară minunatul său nume. Iisus şi Iosua sunt legați, de asemenea, printr-o serie de referințe variate despre cel din urmă, în primele cinci cărți ale Bibliei ca fiind „fiul lui Nun”. Acestea sunt singurele referiri din Biblie cu privire la „Nun”, cuvânt ce înseamnă „peşte”, simbolul tradițional al lui Hristos. De fapt, Eusebiu, episcopul Cezareii, spune clar că atât numele lui Iisus, cât şi apariția sa se văd pentru prima oară în fiul lui Nun, succesor al lui Moise.

Vechiul Testament nu îl identifică pe Iosua (Iisus) ca fiind contemporan cu Moise, ci ca succesor al acestuia în fruntea israeliților. „Iar Iosua, fiul lui Navi, s-a umplut de duhul înțelepciunii, pentru că îşi pusese Moise mâinile asupra Lui, şi i s-au supus fiii lui Israel...” (Deuteronomul 34:9).

În primele secole ale erei creştine, Iisus era singurul nume care apărea în operele seculare, precum şi în cele ale traducătorilor greci ai

---

[47] Amaleciții erau un vechi trib, duşman al israeliților, care era stabilit în zona din sudul Iudeii şi care se extindea până spre nordul Arabiei.

Vechiului şi Noului Testament. Spre exemplu, în volumul XX al *Antichităților iudaice,* carte scrisă de istoricul din secolul I d.Hr., Flavius Josephus, apar o serie de referiri la Iisus şi la relația sa cu Moise. Acesta scrie cum „Iisus fiul lui Nun (Navi)" devine succesorul lui Moise (Cartea a treia). Când Moise a îmbătrânit, spune acesta mai încolo, „l-a numit pe Iisus succesor al său, pentru a deveni profet primind sfaturi de la Dumnezeu, precum şi conducător al armatei" (Cartea a patra). Apoi, istoricul continuă prin a confirma faptul că „Iisus făcea profeții în vreme ce Moise era încă prezent" (Cartea a patra).

Numai în secolul al XVI-lea d.Hr., când s-a făcut o nouă traducere a textului masoretic[48] evreiesc al Vechiului Testament, traducătorul englez – încercând, fără a reuşi în întregime, să rezolve problemele cronologiei biblice – a înlocuit numele Iosua cu numele Iisus, în toate cazurile în care a întâlnit formularea „fiul lui Nun (Navi)". Asemănarea dintre numele lui Iosua (*Ye-ho-shua* în ebraică) şi Iisus (*Ye-shua* în forma sa prescurtată), ambele având acelaşi înțeles „Yahweh (Domnul) este mântuirea", trebuie să-i fi influențat alegerea.

---

[48] Textul masoretic al Vechiului Testament este în ebraică, la care fuseseră adăugate semne diacritice în secolul al X-lea d.Hr., cu scopul de a înlesni pronunțarea corectă.

Dar evreii, care au fost cunoscuți după revenirea lor în Babilonia după exil? Relatarea din evanghelie descrie felul în care Caiafa, marele preot evreu, alături de alți preoți vârstnici ai vremii, fusese adânc implicat în acuzațiile aduse împotriva lui Iisus şi în arestarea sa ulterioară, în procesul şi în condamnarea sa. Se spune despre ei că au mers atât de departe, încât au refuzat oferta lui Pilat de a-l elibera cu ocazia sărbătorii Paştelui evreiesc, care comemora eliberarea israeliților din Egipt, cerând în schimb eliberarea unui alt prizonier, Baraba. În aceste condiții, ne putem aştepta ca literatura evreilor să fi păstrat măcar o umbră a amintirii sale.

Scripturile rabinice, care datează din primele cinci secole d.Hr, relevă clar faptul că evreii l-au *cunoscut* pe Iisus, dar nu au dorit să scoată la iveală tot ceea ce ştiau despre el. Numele său, Yeshu, forma ebraică a grecescului Iisus, apare de cel puțin douăzeci de ori în Talmud, scrierile şi comentariile interpretative evreieşti care au fost scrise în vremea acestuia, fiind considerate pe locul secund ca autoritate după Vechiul Testament, deşi există o tendință de a se referi la acesta ca fiind mai degrabă „o anumită persoană”, decât de a i se folosi numele. În unele pasaje este numit Balaam sau Ben Pandira, „fiul lui Pandira”. Evreii au disputat părerea conform căreia Iisus era „fiul lui Dumnezeu”, dar au accentuat ideea că Pandira era iubitul (amantul), şi nu soțul Mariei,

confirmând însă numele ei: „Miriam (corespondentul în ebraică pentru Maria şi identificat într-un capitol anterior ca fiind aceeaşi persoană cu regina Nefertiti)… mama „unei anumite persoane” (b. Hag., 4b).

Aceasta este doar una dintre părerile care coincid atât în cele patru evanghelii, cât şi în Talmud şi în *Midrash* (culegere de comentarii la textele scripturilor ebraice). În acelaşi timp, există şi o serie de contradicții, în special cu privire la perioada în care a trăit Iisus. Să ne ocupăm mai întâi de câteva puncte care coincid:

Descendența regală a lui Iisus. Mama lui Iisus „avea strămoşi prinți şi conducători” (b. Sanh., 106a).

Numirea lui Iisus ca „fiu al lui Pandira” indică faptul că acesta era un rege egiptean. Cum Pandira nu este un cuvânt egiptean, au fost lansate o serie de păreri cu privire la originea sa. De fapt, cuvântul Pandira este doar o formă ebraică a unui epitet regal egiptean. Faptul că rabinii au păstrat cuvântul fără a şti ce înseamnă îi susține autenticitatea. Cuvântul în ebraică este *Pa-ndi-ra.* În egipteană, forma sa originală, acesta devine *Pa-ntr-ra* – adică *Pa-neter-a,* zeul Ra. Fiul lui Ra era unul dintre titlurile esențiale ale tuturor regilor egipteni încă de pe vremea constructorilor de piramide din perioada Dinastiei a IV-a, cu 27 de secole înainte de era creştină.

Iisus în Egipt: Talmudul spune că Iisus, în tinerețea sa, a fost în Egipt, unde „a practicat magia, a condus pe căi greşite şi a înşelat Israelul” (b. Sanh., 107b).

Condamnat la moarte de către preoți. Cu toate că în Talmud nu se face referire deloc la judecata lui Iisus, rabinii evrei acceptă faptul că nazarineanul a fost condamnat: „... ei l-au spânzurat pe Iisus (Nazarineanul)... pentru că acesta a practicat magia şi a înşelat Israelul, conducându-l pe căi greşite” (b. Sanh., 43a).

Iisus a murit tânăr. „Oamenii sângeroşi şi care înşală nu trăiesc nici jumătate din viață” (b. Sanh., 106b, citând Psalmul 55:23).

Iisus regele. Când Iisus a fost condamnat „toți cei care treceau încoace şi încolo au spus: «Se pare că regele a fost crucificat»” (T. Sanh., 9.7).

Aici găsim în sfârşit confirmarea din partea evreilor că multe dintre evenimentele esențiale din viața lui Iisus sunt relatate în cele patru evanghelii. Totuşi, rabinii Talmudului, care au compilat interpretările legilor evreilor, precum şi legendele şi comentariile din secolele de după presupusa perioadă a vieții şi morții lui Iisus, nu s-ar fi bazat doar pe tradițiile creştine ale vremii,

ci s-au referit şi la anterioara lor autoritate evreiască, atât cu privire la detaliile pe care le acceptau, cât şi la cele cu care nu erau de acord. Cu toate acestea, câteva lucruri trebuie clarificate.

Pentru a stabili perioada în care a trăit Iisus, un aspect semnificativ al scrierilor rabinice este acela că nu se face referire deloc la execuția lui Iisus în perioada lui Irod sau atunci când Caiafa era mare preot, în ciuda faptului că aceştia trebuie să fi fost conştienți de relatările din cele patru evanghelii. Nu găsim de altfel referiri nici în paginile Talmudului cu privire la personalitățile care au trăit în vremea lui Irod, cum ar fi Ioan Botezătorul.

Talmudul contrazice evangheliile şi în anumite puncte esențiale cu privire la Iisus. Spre exemplu, nu menționează deloc faptul că acesta era din Galileea sau că provenea din oraşul Nazaret. Deşi se referă la Iisus ca fiind nazarinean, acesta este un cuvânt (în greceşte *Nazoraios*) folosit pentru a denumi o sectă religioasă, şi nu un loc geografic. Acest înțeles reiese clar din Faptele Sfinților Apostoli 24:5, unde evreii i se adresează lui Felix, procuratorul roman, acuzându-l pe Pavel de provocarea de probleme printre evreii din toată lumea, descriindu-l ca fiind „căpetenia eresului nazarinenilor”. De fapt, Pavel însuşi i-a spus mereu lui Iisus „nazarineanul”, fără a menționa că acesta provenea din Nazaret. Totuşi, într-un alt fragment din Faptele Sfinților Apostoli, „nazarinean” este tradus în Noul Testament cu

„din Nazaret”, incorect de altfel, devenind un motiv de confuzie în rândul cititorilor. Nazarinenii erau o sectă aparținând iudeo-creştinilor, asemeni esenienilor, termenul „nazarineni” fiind folosit şi acum pentru a-i denumi atât pe creştini, cât şi pe evrei şi musulmani. Cuvântul semit derivă din rădăcina *nsr,* care înseamnă „a păzi”, sau „a proteja”, indicând „devotat”. Existența sectei nazarinene este confirmată atât de istoricii clasici, cât şi de cei creştini.

Numele de Nazaret nu se găseşte în Faptele Sfinților Apostoli, în epistolele apostolilor, în cărțile Vechiului Testament, în Talmud sau în operele lui Josephus, care el însuşi deținea comanda în Galileea în perioada revoltei evreilor împotriva romanilor din anul 66 d.Hr. Prima oară auzim despre această locație în scrierile lui Marcu, cel care era considerat de către cercetători cel mai timpuriu autor al evangheliilor. După fragmentul despre Ioan Botezătorul, găsim acest verset: „Şi în zilele acelea, Iisus a venit din Nazaretul Galileii şi s-a botezat în Iordan, de către Ioan” (1:9). Exemplul lui Marcu a fost preluat de Matei şi Luca.

Nu ştim nimic cu certitudine despre momentul în care a fost scrisă Evanghelia după Marcu, dar criticii biblici cred că a apărut în jurul anului 75 d.Hr. (pentru că aceasta conține o referire cu privire la distragerea Ierusalimului, care a avut loc în anul 70 d.Hr.). În acel moment nu exista

nicăieri vreo referire geografică la oraşul Nazaret. Faptul că Evanghelia după Marcu a ales să lege cuvântul „nazarinean” mai degrabă de o locație geografică decât de o sectă a fost o consecință a încercării sale de a plasa relatarea despre viața şi moartea lui Iisus într-un cadra roman. Mai târziu a avut ca efect identificarea acestuia cu o locație, care a fost transformată mai târziu într-un loc de pelerinaj, dar nu înainte de sec. Al VI-lea d.Hr.

Crucea este identificată cu simbolul lui Hristos. Cele patra evanghelii spun mereu că Iisus a fost răstignit: „Iar după ce L-au răstignit…” (Matei 27:35); „Şi L-au răstignit…” (Marcu 17:24); „Şi când au ajuns la locul ce se cheamă al Căpățânii, L-au răstignit acolo pe El…” (Luca, 23:33); „După ce au răstignit pe Iisus, ostaşii au luat hainele Lui…” (Ioan 19:23). Şi Pavel o descrie ca fiind mijlocul prin care Iisus şi-a găsit moartea: „… Iisus pe Care voi L-ați răstignit…” (Faptele Sfinților Apostoli 2:36). La aşa ceva se aştepta oricine dacă Iisus ar fi fost judecat şi condamnat la moarte în vremea romanilor. Crucificarea – țintuirea cuiva pe o cruce cu ajutorul cuielor – era o formă de execuție romană, şi nu israelită. Israeliții îi spânzurau pe cei condamnați de un copac: „Dacă se va găsi cineva la vinovăție vrednică de moarte şi va fi omorât, spânzurat de copac…” (Deuteronomul 21:22). Despre acestea vom vorbi mai târziu.

Talmudul, aşa cum am observat deja, se referă la Iisus ca fiind atât răstignit, cât şi spânzurat. Acest fapt poate părea o contradicție serioasă, dacă în Noul Testament nu s-ar fi găsit referiri despre Iisus fiind spânzurat, mai degrabă decât răstignit. Relatarea despre moartea lui Iisus oferită de Petra este următoarea: „... pe Acesta L-au omorât, spânzurându-l de lemn” (Faptele Sfinților Apostoli 10:39), iar Pavel, care într-o relatare anterioară a folosit termenul „răstignit”, acum declară: coborându-L de pe cruce, L-au pus în mormânt” (Faptele Sfinților Apostoli 13:29).

Astfel, conform termenilor folosiți, putem sugera că nu există neapărat o contradicție între Talmud şi versiunile evangheliilor despre felul în care a murit Iisus, şi că „răstignirea” şi „spânzurarea” pot fi privite ca sinonime. Mai târziu, s-a făcut o încercare de adaptare a poveştii lui Iisus din evanghelii la era romană. Ioan, autor al evangheliei care era mai mult teolog, decât istoric, a adăugat mai multe detalii care au favorizat practica romană de țintuire pe cruce, decât practica de spânzurare a israeliților. Aceste detalii se găsesc în povestea lui Toma necredinciosul, care căuta o dovadă palpabilă a învierii lui Hristos: „Dar el (Toma) le-a zis: Dacă nu voi vedea, în mâinile Lui, semnul cuielor, şi dacă nu voi pune degetul meu în semnul cuielor, şi dacă nu voi pune mâna mea în coasta Lui, nu voi crede” (Ioan 20:25).

Adaptarea poveştii lui Iisus pentru a se potrivi perioadei romane a rezultat în relatări contradictorii nu numai despre felul în care a murit, dar şi cu privire la cei care l-au condamnat – preoții israeliți sau autoritățile romane. Cu toate acestea, rabinii specifică identitatea omului responsabil de moartea lui Iisus: „Pinhas… l-a ucis." (b. Sanh., 106b) – iar Pinhas a fost identificat cu numele egiptean foarte rar, Panehesy[49], cancelar şi principalul servitor din templul de la Amarna, aparținând grupului de adepți care au plecat alături de Akhenaton (Moise) în exil, căutând siguranța în sălbăticia Sinaiului. Contradicțiile dintre scrierile rabinilor, care negau faptul că Iisus era Mesia şi relatările din evanghelii cu privire la viața, suferința şi moartea sa nu trebuie privite ca o propagandă anticreştină. Autoritatea pe care se bazau rabinii care au compilat Talmudul era Legile lui Moise, precum şi primele cinci cărți ale Bibliei, pe care evreii le numesc Torah. Legile lor nu le permiteau să facă schimbări, nici chiar foarte mici, în relatări, deşi puteau explica semnificația vechilor tradiții, care au fost transmise oral din generație în generație, şi oferi interpretări ale scrierilor neclare sau inconştiente. Aceştia nu puteau să inventeze numele Ben Pandira, şi nici Pinhas. În ciuda

---

[49] Astfel de diferențe ale numelor sunt explicate de faptul că avem de a face cu trei limbi - ebraică, aramaică şi egipteană.

confuziilor care au rezultat în urma unei îndelungate tradiții orale, rabinii trebuie să fi ştiut despre Iisus şi despre execuția sa prin intermediul tradițiilor vechi ce datau din vremea lui Moise şi Iosua.

Capitolul paisprezece

Victima de sacrificiu

Cele două căi pe care le-am urmat până acum – dovezile documentare pe de o parte, care ne-au dus în trecut sute de ani până la începuturile creştinismului, iar pe de altă parte, mărturiile istorice egiptene prin intermediul cărora am făcut încă o călătorie în trecut, ne duc în acelaşi punct al istoriei – secolul al XIV-lea î.Hr. Aceasta era perioada în care Moise a primit poruncile de la Dumnezeu şi l-a numit pe Iosua succesorul său – pe de o parte, iar pe de alta, vremea în care Akhenaton conducea revoluția religioasă de la Amarna, numindu-l pe Tutankhamon succesorul său la tronul Egiptului.

Aşa cum am observat mai devreme, nu există nicio dovadă care să susțină părerea conform căreia cele patru evanghelii creştine oferă o relatare istorică sigură despre viața, suferința şi moartea lui Iisus. Conform evangheliilor, nimeni nu l-a văzut pe Iisus, ci doar pe Hristos, ceea ce înseamnă că au observat apariția spirituală, şi nu

cea fizică [50]. În contrast, noi am examinat o grămadă de dovezi care indică faptul că acesta ar fi trăit cu multe secole înainte. Cine era el aşadar?

Cu scopul de a-l identifica trebuie să căutăm o persoană despre care se spune că, asemeni lui Iisus (Iosua), l-a urmat pe Akhenaton (Moise) în fruntea israeliților; a fost prezent alături de el în sălbăticie; a avut o mamă care „avea strămoşi prinți şi conducători"; era el însuşi un descendent al Casei lui David (Tuthmosis al III-lea), fiu al lui Pandira (zeul Ra), dintre ai cărui descendenți – aşa cum ne asigură Biblia – va veni promisul Mesia; a fost un rege uns; şi-a petrecut tinerețea în Egipt; a murit tânăr; a fost spânzurat pentru că fusese acuzat, pe drept sau pe nedrept, că „i-a înşelat şi i-a condus pe căi greşite pe israeliți".

Dintre toate figurile proeminente care au binecuvântat secolul al XIV-lea şi unicul pentru care toate cele enumerate mai sus se potrivesc, este carismaticul Tutankhamon, ucis în Sinai când se îndrepta spre o misiune ecumenică de a propovădui pacea şi toleranța că nu toți oamenii au aceeaşi percepție despre Dumnezeu. Cred că de fapt recunoaşterea inconştientă a adevărului despre identitatea sa îndeamnă milioane de oameni să-i viziteze mormântul din Valea Regilor,

---

[50] Când Iisus i-a întrebat pe discipolii săi cine cred ei că este el, „răspunzând Simon Petru a spus: Tu eşti Hristosul, Fiul lui Dumnezeu Celui viu" (Matei 16:16).

an de an, sub forma unui adevărat pelerinaj; alte milioane de oameni ard de nerăbdare să vadă – indiferent de locul în care ar fi expuse – bogățiile scoase din mormânt de Howard Carter şi echipa sa, după descoperirea din anul 1922.

În mormânt sunt puține lucruri de observat. După trecerea printr-un tunel scurt, ale cărui picturi de pe pereți au fost deteriorate din cauza umidității respirației milioanelor de turişti, se ajunge la un perete în spatele căruia zace un sicriu închis care ascunde scheletul unui tânăr rege. În cursul acestei scurte plimbări se poate vedea un perete cu nişte picturi care mie mi-au scăpat până în noiembrie 1997, când am fost invitat de generalul Mohamed Yusef, atunci guvernatorul Luxorului, pentru a lua cuvântul la primărie cu ocazia celei de-a 75-a aniversări de la descoperirea mormântului. După aceea am avut minunata ocazie de a face o vizită privată în mormânt. Cum stăteam singur, admirând picturile din camera funerară de pe peretele nordic al tunelului, am realizat pentru prima oară că priveam cea mai puternică dovadă picturală care îl lega pe Tutankhamon de Iisus.

Pictura, unică (în Egipt nu mai fusese descoperită o astfel de pictură), este împărțită în trei scene separate. Pentru a aprecia profunda lor semnificație, este necesar să înțelegem convențiile artei pictoriale regale egiptene. Faraonul conducător este identificat în perioada vieții sale

cu Horus, întruparea divinului şi protectorul regelui aflat pe tron. După moarte, acesta era reprezentat ca Osiris, mumificat şi reînviat apoi – Osiris fiind zeul lumii subpământene şi tatăl lui Horus. Statuile şi picturile reprezentau şi *ka*-ul – adică spiritul regelui, care îşi începea existența în momentul naşterii şi supraviețuia după moartea trupească.

Prima dintre scenele de mai sus, din dreapta (Figura 17), îl reprezintă pe Aye (Efraim, cel de-al doilea fiu al lui Iosif Patriarhul, precum şi unchiul lui Tutankhamon). Acesta avea funcția de vizir al regelui, deci al doilea om în stat. Aye poartă pe cap o coroană, cu cartuşul deasupra sa, indicând faptul ce deja îşi asumase rolul faraonului conducător. Fără îndoială, în acelaşi moment în care este reprezentat ca rege, Aye apare şi oficiind ca preot, purtând o robă preoțească din piele de leopard, executând ritualul „deschiderii gurii" pentru resuscitarea lui Tutankhamon, care apare ca reînviatul Osiris.

Scena din centru (Figura 18) îl reprezintă pe Tutankhamon intrând pe tărâmul zeilor, fiind întâmpinat de Nut, zeița cerului. Totuşi, cea care m-a uimit a fost ultima scenă, de pe peretele nordic. Aici am observat trei reprezentări diferite ale lui Tutankhamon, unite ca într-o singură persoană. În partea stângă a scenei (Figura 19) stă Tutankhamon ca reînviatul Osiris, un al doilea Tutankhamon privindu-l în forma regelui

conducător, Horus. În spatele său se află un al treilea Tutankhamon în formă de *ka.* Cea mai remarcabilă trăsătură a acestei scene este faptul că reînviatul Osiris, deşi reprezentat în forma convențională de mumie, cu mâinile încrucişate pe piept, încearcă să îl atingă pe Horus şi acesta să îşi atingă *ka*-ul.

Astfel îl avem pe Tutankhamon ca tatăl, fiul şi duhul – aceeaşi relație pe care o găsim în Trinitatea Creştină a celor trei reprezentări ale lui Dumnezeu – Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh – definită ca şi credință oficială după multe dezbateri din primele patru secole ale erei creştine. Faptul că Aye, faraonul în funcție, oficia şi ca preot indică faptul că ne aflăm în fața unei teologii care depăşea puterea şi înțelegerea preoților zeului Amon-Ra.

Sigmund Freud nu este unicul cercetător distins care a ajuns la concluzia că, în ceea ce priveşte povestea biblică a lui Iisus, se ascund multe mistere nedescifrate încă. Încercări de stabilire a identității sale datează încă din secolul al XVIII-lea, din epoca luminilor, când cercetătorii căutau să aplice gândirea critică şi rațională în ceea ce priveşte presupunerile acceptate până în acel moment ca adevărate fără a fi fost cercetate. Până în 1906, când teologul francez Albert Schweitzer, organist şi chirurg misionar, a scris studiul critic – şi clasic – *În căutarea lui Iisus* – era foarte clar că

mulți cercetători care s-au dedicat acestei căutări l-au portretizat pe Iisus pe baza presupunerilor personale şi a credințelor acceptate de societatea în care aceştia trăiau.

Studiul lui Schweitzer, în care argumenta faptul că Iisus aşa cum era „cunoscut" în teologia liberală protestantă de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX avea puține asemănări cu „clasicul" Iisus, a avut un efect profund. Mulți dintre cercetătorii Noului Testament au refuzat să scrie despre viața lui Iisus sau să scrie studii conform doctrinei oficiale – adică larg acceptate – despre acesta.

Situația s-a schimbat după cel de-al doilea război mondial. Cercetătorii şi-au reînnoit interesul pentru acest aspect şi au fost scoase multe cărți noi, care îl prezentau pe Iisus în mai multe ipostaze – un revoluționar politic, un magician vesel, un rebel din Galileea, un fariseu, un esenian, un fanatic apocaliptic sau un profet escatologic, promovând doctrinele despre moarte, judecată, rai şi iad. Este remarcabil faptul că o singură figură istorică a inspirat atâtea identificări incompatibile. Dacă presupunem că autorii implicați au încercat într-adevăr să afle adevărul, eşecul lor de a ajunge la concluzii similare poate sta în faptul că aceştia încercau să împace faptele, evenimentele în aşa fel încât, la o analiză mai amănunțită, să se dovedească a fi mai degrabă teologice, decât istorice.

Tutankhamon, fiul de 10 ani al lui Akhenaton (Moise), a urcat pe tronul Egiptului ca unic conducător în anul 1361 î.Hr., după abdicarea tatălui său şi dispariția lui Semenkhkare. Au fost exprimate anumite îndoieli – lucru obişnuit pentru perioada Amarna – cu privire la părinții acestui tânăr rege, care în acel moment purta numele de Tutankhaton. Aceste chestiuni se pot rezolva uşor. O cămaşă de pânză, descoperită în mormântul său şi datată din Anul 7 al domniei lui Akhenaton (1372 î.Hr.), indică faptul că acesta era anul naşterii sale. Akhenaton (Moise) a avut parte de o coregență alături de tatăl său, Amenhotep al III-lea (Solomon), vreme de 12 ani, apoi a continuat să domnească singur vreme de cinci ani. Dacă Tutankhamon s-a născut în Anul 7 al tatălui său înseamnă că acesta avea zece ani când a ajuns la tron şi 19 când a murit la sfârşitul scurtei sale domnii. Aceste date sunt confirmate de examinarea anatomică a corpului său, precum şi de obiectele descoperite în mormântul său. În ceea ce o priveşte pe mama sa, unii cercetători au sugerat – fără vreo dovadă care să le susțină ideile – o altă mamă pentru tânărul rege, diferită de regina Nefertiti. S-a spus că acesta era fiul lui Akhenaton făcut cu o altă soție numită Kia. Cu toate acestea, egiptologul german Hans Wolfgang Helck a putut să demonstreze – în cadrul celui de-al VI-lea Congres de Egiptologie de la Torino, din

anul 1991 – că era un alt nume dat reginei Nefertiti era Kia, aducând ca dovadă o imagine în care aceasta apare sub acest nume alternativ. Înainte de naşterea lui Tutankhamon, aceasta născuse trei fete, iar după aceea, alte trei. Nu s-a găsit nicio dovadă despre alți copii. Rămăşițele arheologice de la palatul de nord al Amarnei oferă dovezi puternice cu privire la paternitatea sa. Acestea indică faptul că Nefertiti nu l-a însoțit pe Akhenaton în exilul de la Sinai, ci a rămas cu fiul ei, Tutankhamon, în Egipt, cel puțin până în momentul morții sale premature. În timpul scurtei sale domnii, Tutankhamon – care s-a căsătorit cu sora sa, Ankhsenpa-aton, cu scopul de a moşteni tronul – s-a putut baza pe îndrumarea şi sprijinul – de care avusese parte înainte şi tatăl său – unchiului său Aye (Efraim), cel de-al doilea fiu al lui Yuya (Iosif). Aye era cel mai puternic om din Egipt – vizirul tânărului rege, şi puternica prezență militară din spatele tronului, fiind Comandantul Carelor de Luptă, Stăpânul Cailor Regelui şi Căpitanul Arcaşilor.

În primii patru ani de domnie, Tutankhamon a continuat să trăiască la Amarna, capitala construită de către tatăl său. Totuşi, a oprit toate încercările de a impune supuşilor săi venerarea lui Aton. Lui Nefertiti i se spunea şi acum „Marea Soție Regală”, o altă confirmare a faptului că Akhenaton era încă în viață şi era considerat – de unii dintre supuşii săi – rege. În această perioadă,

tânărul rege a început construcțiile la Teba, unde a făcut adăugiri la vechile temple ale lui Aton, construite inițial de tatăl său. Încă o confirmare a faptului că Akhenaton era în viață în acea vreme este faptul că niciunul dintre vechii zei ai Egiptului nu apar în aceste schimbări de la Teba, apărând doar numele lui Aton.

Cea de-a doua etapă a domniei lui Tutankhamon, începând undeva în cel de-al patrulea an, îl surprinde pe tânărul rege, de 15 ani acum, mutându-şi reşedința de la Amarna la Memfis, la sud-vest de modernul Cairo. În acel moment a permis redeschiderea templelor vechilor zei ai Egiptului, pentru a fi venerați alături de Aton. Reacția poporului i-a demonstrat faptul că majoritatea oamenilor săi nu îi împărtăşeau credința. Astfel, în cea de-a treia etapă a domniei sale, şi-a schimbat numele din Tutankhaton în Tutankhamon, în vreme ce regina sa a devenit Ankhsenpa-amon. Preoții au fost recunoscuți formal, venitul templelor a fost înapoiat şi s-a început lucrai la restaurarea tuturor deteriorărilor care se datorau anilor de neglijență.

Fiind conducător suprem peste întregul Egipt, Tutankhamon era considerat favoritul lui Amon din Teba, Ra din Heliopolis, Ptah din Memfis şi al tuturor altor zeități. Fără îndoială, regele însuşi a rămas un atonist până la sfârşitul vieții. Acest fapt se observă clar din scenele de pe panoul din spatele tronului (Figura 21), descoperite în

mormântul său din Valea Regilor. Acest panou din lemn – acoperit cu ipsos şi frunze de aur şi argint, încrustat cu sticlă colorată şi faianță – îi reprezintă pe rege şi pe regină într-o scenă intimă. Ambii poartă pe cap coroanele şi ornamentele de argint. Regina ridicată în picioare îl unge pe regele aşezat cu parfumul dintr-o sticlă din mâna ei stângă. Deşi este clar de pe unul dintre cartuşele din spatele coroanei sale că regele a folosit acest tron după ce şi-a schimbat numele, este evident faptul că acesta încă credea numai în Aton, pentru că, în partea de sus, în centru, putem observa simbolul lui Aton cu razele sale care oferă perechii regale *ankh*-ul, cheia egipteană a vieții.

Aton este reprezentat aici ca unic Dumnezeu, cu cele două cartuşe ale regelui universului dominând scena. Howard Carter, care a fost uimit de acest fapt, spunea în cartea sa *The Tomb of Tutankhamun*: „Este curios, deşi este puțin spus, ca un obiect care poartă nişte semne atât de evidente… să fie îngropat public aici, în pofida revenirii la Amon… Se pare că revenirea lui Tutankhamon la vechile credințe nu a fost în totalitate o chestiune de convingere.” Acest lucru e confirmat de un text descoperit pe alte obiecte importante din echipamentul funerar care, după menționarea unor importante zeități egiptene, sfârşeşte cu o afirmație conform căreia Tutankhamon era „fiul cel mare al lui Aton din rai”.

Cu toate acestea, în ciuda eforturilor sale de a vindeca rănile Egiptului produse de tatăl său prin introducerea unui singur zeu monoteist, Aton, Tutankhamon a fost omorât.

Natura violentă a morții lui este atestată de starea în care se afla mumia sa. Aceasta a fost supusă unor examinări detaliate, în care se include şi folosirea razelor X, care au avut loc în mormântul regelui în anul 1968 sub conducerea lui R. G. Harrison, regretatul profesor de anatomie de la Universitatea din Liverpool, precum şi de A. B. Abdalla, profesor de anatomie la Universitatea din Cairo. Aceştia relatau:

Când au fost îndepărtate bandajele din jurul rămăşițelor trupeşti, a fost evident faptul că mumia nu era întreagă. Capul şi gâtul erau separate de restul corpului, iar membrele fuseseră îndepărtate de torace... Răşina a răspândit un miros dulceag, care a umplut imediat întregul mormânt, devenind o trăsătură importantă în reamintirea examinării[51]*. Examinările ulterioare au scos la iveală faptul că*

---

[51] Cu toate că aceasta e doar o presupunere după ce trecuseră atâtea sute de ani, despre acest miros dulceag se spune că ar fi o rămăşiță a mirosului de sfânt emanat doar de oamenii excepționali şi sfinți, asemeni lui Padre Pio, ale cărui calități de sfânt au transformat palatul Assisi într-un loc de pelerinaj al timpurilor modeme.

membrele erau rupte în multe locuri, fiind desprinse de trup. Brațul drept fusese rupt în zona cotului, partea de sus a brațului fiind, de asemenea, separată de partea de jos a brațului şi de palmă. Brațul stâng a fost rupt în zona cotului şi în zona încheieturii… Piciorul stâng era rupt la genunchi. Piciorul drept era intact… Capetele humerusului drept (osul din partea de sus a brațului) şi ale ambelor femururi (oasele coapsei) fuseseră rupte… Capul şi gâtul fuseseră desprinse de torace la încheietura vertebrei a şaptea cervicale şi a primei vertebre toracice.

Relatarea lor continuă: „Țesuturile de pe față erau adunate pe craniu, astfel că oasele obrajilor apar foarte proeminente… Dinții sunt strâns încleştați… Radiografiile toracelui confirmă faptul că sternul şi majoritatea coastelor din partea din față a pieptului au fost îndepărtate.” Vârsta morții se pare că era în jur de 18 ani, iar înălțimea corpului de 1,67 m. „Este interesant că înălțimile celor două statui ale tânărului rege, care erau aşezate pe fiecare parte a uşii sigilate, sunt cu câțiva milimetri peste înălțimea estimată mai sus. Examinarea a confirmat, de asemenea, trăsăturile rafinate reflectate în masca sa de aur. „Toți cei care au fost prezenți la dezvăluirea regelui au fost de acord cu descrierea lui Howard Carter a „unei fețe rafinate şi cultivate” şi a unei „înfățişări senine şi blajine”.

Examinarea nu a scos la iveală vreo dovadă care să confirme o anume boală ca şi cauză a morții, astfel că, din starea în care se afla mumia lui Tutankhamon, reiese foarte clar că acesta nu a murit din cauze naturale, ci trebuie să fi fost expus unei severe torturi fizice, fiind apoi spânzurat.

Când în anul 1992, în cartea mea *The House of the Messiah* (Casa lui Mesia), am concluzionat – bazându-mă pe acest raport al profesorului Harrison, că Tutankhamon fusese ucis, nimeni nu părea să fie de acord. Fără îndoială, după examinarea cu raze X făcută de Dr. Harrison – mulți dintre cercetători au acceptat recent părerea mea. Bob Brier, profesor de egiptologie la Universitatea Long Island, New York, a studiat analizele cu raze X asupra craniului fracturat al lui Tutankhamon, după publicarea cărții mele, acceptând concluzia mea conform căreia tânărul rege fusese ucis. În cartea sa *The Murder of Tutankhamun* (Uciderea lui Tutankhamon), publicată în anul 1998, l-a identificat mai degrabă pe Aye (vizirul) ca fiind cel care l-a ucis, şi nu Panehesy. Motivul său pentru această identificare, spunea domnia sa, a fost dorința lui Aye de a-i lua tronul lui Tutankhamon. Din contră, eu îl consider pe Aye, fratele reginei Tiye, *protectorul* nepotului său Akhenaton, precum şi a fiului acestuia, Tutankhamon, al cărui motiv orgolios a fost acela de a salva de la colaps conducerea de la Amarna.

Vechiul Testament conține două relatări false cu privire la moartea lui Tutankhamon, una în care apar Moise şi Iosua, iar în cealaltă protagonist principal fiind Panehesy/Pinhas, cu cea de-a treia formă a numelui său, Finees.

Prima dintre aceste relatări, care plasează derularea evenimentelor *după* Ieşire, şi nu în perioada anterioară exilului lui Akhenaton (Moise), descrie felul în care Moise a fost chemat să se întâlnească cu Domnul pentru a primi tăblițele de piatră pe care erau scrise Cele Zece Porunci, iar „sculându-se, Moise împreună cu Iosua (Iisus), slujitorul său, s-a suit în muntele Domnului" (Ieşirea 24:13). În absența sa, se spune că israeliții au adunat toate podoabele şi au construit un viței de aur pe care l-au venerat. Găsim un indiciu despre un conflict în cuvintele folosite de Domnul când, ulterior, i-a instruit pe Moise şi pe Iosua să se întoarcă la poalele muntelui. „... Eu Mă uit la poporul acesta şi văd că este popor tare de cerbice; Lasă-Mă dar acum să se aprindă mânia Mea asupra lor..." (32:9-10). În timp ce coborau de pe Muntele Sinai, Moise şi Iosua au auzit zgomotul sărbătorii, iar Iosua a spus: „Aud zgomotul cântecelor lor" (32:18). Moise s-a enervat atât de tare din cauza celor întâmplate cât timp a fost plecat, încât a aruncat pe jos tăblițele cu Cele Zece Porunci şi le-a sfărâmat (32:19). Domnul l-a chemat la o a doua întâlnire pe munte şi a înlocuit tăblițele stricate.

În cea de-a doua întâlnire ni se spune că – într-o aparentă încercare de a-l scoate din scenă, cel puțin temporar – „tânărul său slujitor Iosua, Iisus, fiul lui Navi, nu părăsea cortul” (33:11). Imediat după revenirea lui Moise cu noile tăblițe, aflăm că Domnul se afla în cortul de venerație pe care Moise îl construise la poalele Muntelui Sinai şi în care Moise intrase şi ieşise de nenumărate ori, fiind un intermediar pentru adepții săi israeliți. În timpul acestor evenimente, „... toți fiii lui Israel văzând pe Moise cu fața strălucitoare... iar după ce a încetat de a grăi cu ei, Moise şi-a acoperit fața cu un văl. Când însă intra el înaintea Domnului, ca să vorbească cu El, atunci îşi ridica vălul până când ieşea; iar la ieşire spunea fiilor lui Israel cele ce i se porunciseră de către Domnul...” (34:30, 33-34). Opinia conform căreia acesta este locul şi momentul în care Iisus şi-a găsit moartea este susținută şi de tradiția rabinică, unde se scrie despre această ocazie: „Conform Bava Batra (121a), aceasta e ziua în care Moise a coborât de pe Muntele Sinai cu cel de-al doilea set de tăblițe.”[52]

Dacă Iisus a trăit cu 14 secole înainte de data în care discipolii săi pretind că l-au văzut, acest fapt ar arunca o cu totul altă lumină asupra evenimentelor descrise în Noul Testament, în Evangheliile după Matei, Marcu şi Luca –

---

[52] *The New Jewish Encyclopedia* (Noua enciclopedie evreiască).

întâlnirea lui Iisus şi Moise în momentul în care acesta a devenit cunoscut prin Schimbarea la Față: „Şi după şase zile a luat Iisus cu Sine pe Petru şi pe Iacov şi pe Ioan şi i-a dus într-un munte înalt, de o parte, pe ei singuri, şi S-a schimbat la față înaintea lor. Şi veşmintele Lui s-au făcut strălucitoare, albe foarte, ca zăpada, cum nu poate înălbi aşa pe pământ înălbitorul. Şi li s-a arătat Ilie (Ilie – Figura 23) împreună cu Moise şi vorbeau cu Iisus... Şi s-a făcut un nor care îi umbrea, iar un glas din nor a venit zicând: «Acesta este Fiul Meu cel iubit, pe Acesta să-L ascultați»” (Marcu 9:2-4, 7).

Ilie, din Noul Testament, este o figură misterioasă prezentată în Cartea Regilor a Vechiului Testament. Cu toate că se crede că acesta ar fi trăit în timpul regelui Ahab al Israelului din secolul al IX-lea î.Hr., nu ştim nimic nici despre el, nici despre familia sa. Se crede că acesta nu ar fi murit niciodată, ci că ar fi urcat la cer într-o caleaşcă. Acest personaj misterios, care se pare că era reprezentarea mitică a preotului Finees, este menționat de evangheliile din Noul Testament fiind alături de Moise când s-au întâlnit cu Iisus pe munte. Relatarea din Noul Testament indică faptul că revenirea lui Ilie din rai va introduce apariția lui Mesia. (Incidental, numele Finees derivă din egipteanul *panhysy,* care înseamnă „sudicul”, fiind folosit în Egipt şi ca nume propriu.)

Autorii creştini au evitat interpretarea înțelesului acestei relatări până în secolul al XIX-lea. Atunci s-a explicat că nu este doar o descriere a unor evenimente istorice, ci mai degrabă o problemă a psihologiei lui Iisus şi a discipolilor săi sau că a fost doar o „experiență spirituală”. Totuşi, natura faptică a poveştilor din evanghelii nu permit această interpretare.

Spre deosebire de confruntarea cu Satana, când Iisus era singur cu un înger căzut, Schimbarea la Față nu poate fi interpretată ca simbolică sau ca o descriere a unei viziuni. Aici avem trei discipoli despre care se spune că au fost martorii întâlnirii dintre Iisus şi Moise, un eveniment care oferă singurul indiciu în evanghelii despre perioada în care a trăit Iisus.

Faptul că era vorba de mai mult decât de o singură „tradiție”, separată de multe sute de ani, în perioada în care a avut loc Schimbarea la Față, este indicat de către un mozaic din biserica Mănăstirii Sf. Ecaterina, construită la poalele Muntelui Sinai în ultimii ani ai secolului al VI-lea d.Hr. (Figura 26). În absida uneia dintre capele, Capela Tufişului în Flăcări, observăm reprezentări contrastante ale Schimbării la Față. Hristos este portretizat cu păr negru şi cu barbă, între Moise şi Ilie. La picioarele sale stau trei apostoli: Petru, Iacov şi Ioan. În medalionul însoțitor, cei trei apostoli au fost înlocuiți cu alți trei, Pavel, Tedeu

şi Matei[53].

Faptul că un conducător israelit a fost ucis la Sinai în jurul acestei perioade nu este o noutate. A fost, aşa cum am putut observa, o teorie lansată de către Sigmund Freud, care l-a identificat pe Moise – greşit, de altfel – cu victima. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în cazul cercetătorului biblic german Ernest Sellin. În cartea sa, *Moses and His Significance for Israelite-Jewish Religious History* (Moise şi semnificația lui pentru istoria religioasă israelito-evreiască), acesta a descris uciderea ca fiind „firul roşu" care trece prin istoria israelită. Sellin şi-a bazat concluzia pe un capitol din Numerii în care apare Finees.

Povestea din Numerii ne spune cum, după ce Israelul a fost prins în război cu triburile moabiților şi madianiților, israeliții „au început să se spurce" cu femeile din Moab (25:1), care îi chemau „la jertfele idolilor lor şi mânca poporul din acele jertfe şi se închina la dumnezeii lor" (25:2). Acest fapt a stârnit mânia Domnului (25:3). Atunci, „iată oarecare din fiii lui Israel a venit şi a adus între frații săi o madianită, în ochii lui Moise şi în ochii întregii obşti a fiilor lui Israel, când

---

[53] În cadrul unei întâlniri pe care am avut-o în iunie 1996 cu arhiepiscopul Damianos de la Mănăstirea Sf. Ecaterina, domnia sa a confirmat că acesta este locul în care a avut loc scena Schimbării la Față.

plângeau ei la uşa cortului adunării. Atunci Finees, fiul lui Eleazar, fiul preotului Aaron, văzând aceasta, s-a sculat din mijlocul obştii şi, luând în mână lancea sa, a intrat după israelit în sălaş şi i-a străpuns pe amândoi, pe israelit şi pe femeie, în pântece…" (25:6-8). În urma acestor fapte, Finees ne este prezentat ca un erou. Ca rezultat, o „ciumă" care a răpus viețile a 24.000 de oameni a luat sfârşit, iar Domnul i-a vorbit lui Moise spunând: „Finees, feciorul lui Eleazar, fiul preotului Aaron, a abătut mânia Mea de la fiii lui Israel, râvnind între ei pentru Mine, şi n-am mai pierdut pe fiii lui Israel în mânia Mea; de aceea spune-i că voi încheia cu el legământul Meu de pace, şi va fi pentru el şi pentru urmaşii lui de după el legământ de preoție veşnică, căci a arătat râvnă pentru Dumnezeul său şi a ispăşit păcatul fiilor lui Israel" (25:11-13). În versetele următoare, victimele sunt identificate cu două figuri minore – Zimri şi Cobzi, fiul şi respectiv fiica celor două căpetenii.

Dacă analizăm această relatare, observăm cu uşurință că Sellin a suspectat faptul că aceasta a fost mâna preoților care încercau să ascundă adevărul. Un israelit obişnuit nu ar fi luat în camera interioară din cort o femeie străină, loc în care putea intra doar preotul sau regele. Nu există niciun fel de mențiune a unui bărbat care în acest caz venera un alt zeu; a face dragoste cu o femeie nu se pedepsea cu moartea; Moise, conducătorul

israeliților, nu a dat niciun ordin împotriva acestui bărbat şi, dacă victima a fost o figură minoră, de ce ar fi fost nevoie de o răzbunare care să sacrifice viețile a 24 de mii de oameni?

Este clar că, după ceea ce s-a descris ca fiind năprasnica ciumă care a fost menționată numai după ce Finees a comis crima, a fost o pedeapsă pentru asasinat, şi nu pentru venerarea dumnezeilor falşi. La aceasta se gândea Pavel care, după ce a indicat faptul că Hristos a fost prezent alături de israeliți în Sinai, a continuat: „Dar cei mai mulți dintre ei nu au plăcut lui Dumnezeu… şi au căzut într-o zi douăzeci şi trei de mii" (Corinteni 10:5, 8). Această înțelegere este întărită de dovezile disponibile din Manuscrisele de la Marea Moartă. Unul dintre textele de la Qumran ne spune că, după ce Preotul Hain l-a ucis pe Învățătorul Dreptății, „acesta (învățătorul) a apărut în fața lor pentru a-i înghiți"[54]. „A înghiți" este o metaforă în ebraică pentru „a suprima" sau „a ucide". Cât despre apariția Învățătorului după moarte, „verbul în ebraică folosit aici poate fi tradus şi cu: s-a înfățişat în fața lor – indicând o apariție mai degrabă spirituală decât fizică."

Dovezi care vin în sprijinul teoriei „ciumei" care a urmat asasinatului de la Sinai ca pedeapsă – şi pentru momentul din istorie în care a avut loc

---

[54] 5 *The Essene Writings from Qumran* (Textele eseniene de la Qumran), André Dupont-Sommer.

asasinatul – se găsesc în cartea lui Osea, unde această pedeapsă este dusă la îndeplinire de Efraim (Aye, vizirul lui Tutankhamon): „Ori de câte ori Efraim vorbea, era groază; el era mare în Israel…” (Osea 13:1) Este curios, de asemenea, şi faptul că Finees a fost răsplătit cu „un legământ de preoție perpetuu pentru el şi pentru descendenții săi după el” când ştim din Leviticul că această promisiune îi fusese făcută lui Aaron şi descendenților săi.

A stabili adevărul despre aceste evenimente de la poalele Muntelui Sinai este un lucru dificil, pentru că, aşa cum vom vedea, au fost făcute eforturi elaborate de-a lungul secolelor pentru ascunderea acestui adevăr. Între timp să vedem care a fost „crima” lui Tutankhamon ce i-a adus o moarte atât de violentă? Cu alte cuvinte, de ce a fost ucis?

Capitolul cincisprezece

Familia Sfântă

Tutankhamon a fost descris în mormântul său, aşa cum am aflat deja, ca „fiul cel mare al lui Aton din rai”. Tânărul rege în devenire a primit la naştere numele de Tut-ankh-aton. Cele trei elemente care compun acest nume – Tut (imaginea), ankh (crucea egipteană, simbolul vieții) şi Aton (echivalentul egiptean al lui Adonai,

„Domnul” în ebraică) se pot traduce cu: „imaginea în viață a Domnului”. Astfel, acesta era considerat Fiul Domnului încă din momentul naşterii sale – sau probabil chiar şi înainte de naşterea sa, conform tradiției egiptene de a alege un nume pentru copil înainte de a veni pe lume.

După reformele religioase ale primilor ani – deschiderea templelor, permiterea venerării din nou a vechilor zei ai Egiptului şi schimbarea numelui său în Tutankhamon şi al soției în Ankhsenpa-amon în onoarea zeului statului Amon-Ra – Tutankhamon a început în Anul 9 de domnie o misiune ecumenică spre Sinai, pentru a încerca să-l convingă pe tatăl său, Akhenaton (Moise), şi pe adepții săi să se întoarcă în Egipt, unde ar putea trăi în pace dacă ar accepta schimbările religioase pe care le-a făcut, şi că alți oameni pot avea forma lor de venerare.

Găsim un ecou al acestei misiuni pentru pace şi toleranță în relatarea din Evanghelia după Matei (Capitolul 5) despre slujba de pe Muntele Sinai ținută de Iisus: „Fericiți făcătorii de pace, că aceia, fiii lui Dumnezeu se vor chema… Să nu socotiți că am venit să stric Legea sau proorocii; n-am venit să stric, ci să împlinesc… împacă-te cu pârâşul tău degrabă… Ați auzit că s-a zis: ochi pentru ochi şi dintre pentru dinte; eu însă vă spun vouă: Nu vă împotriviți celui rău, iar cui te loveşte peste obrazul drept, întoarce-i şi pe celălalt… Ați auzit că s-a zis: Să iubeşti pe aproapele tău şi să urăşti

pe vrăjmaşul tău. Iar eu vă zic vouă: Iubiți pe vrăjmaşii voştri, binecuvântați pe cei ce vă blestemă, faceți bine celor ce vă urăsc… Ca să fiți fiii Tatălui vostru Celui din ceruri…" Putem observa şi implorarea lui Tutankhamon, domnind peste două popoare împărțite prin rasă şi religie, în cuvintele rugăciunii Domnului după cum urmează: „… iartă nouă greşelile noastre precum şi noi iertăm greşiților noştri…"

Totuşi, în loc ca această rugăciune să fie acceptată, a fost acuzat că şi-a trădat tatăl şi a fost ucis – într-o vreme în care majoritatea israeliților erau încă în Goşen în Egipt şi care nu puteau fi responsabili – şi nici să fie conştienți – de evenimentele care de atunci i-au urmărit de israeliți vreme de mai bine de 3.000 de ani.

În ciuda variatelor eforturi de a ascunde adevărul despre aceste evenimente, precum şi amintirile despre acestea – şi despre numeroasele personalități implicate – au supraviețuit vreme de multe secole, găsindu-şi ecou în evangheliile Noului Testament ale lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan, când aceştia au re-spus povestea despre viața, suferința şi moartea lui Iisus, care avuseseră loc în primul secol d.Hr., la începutul erei creştine.

Maria, mama lui Iisus. Două femei numite Maria se găsesc în strânsă relație cu Iisus în Noul

Testament – mama sa şi Maria Magdalena. Versiunea în limba greacă a numelui este Maria, în ebraică – Miriam, dar originile acestuia se află în Egipt, unde cuvântul *mery* înseamnă „cea iubită”.

Acest epitet se aplică multor regine ale familiei regale egiptene, printre care şi lui Nefertiti, mama lui Tutankhamon, dar şi lui Ankhsenpa-aton, soția sa. Numele mamei sale, Nefertiti, înseamnă „cea frumoasă care a venit”. Văzând celebrul său cap aflat la Muzeul din Berlin, este clar că aceasta a fost într-adevăr o femeie frumoasă. Se ştie, de asemenea, şi că avea o voce minunată: ea obişnuia să cânte rugăciunile de seară la templul lui Aton de la Amarna.

Înainte de naşterea lui Tutankhamon, aceasta a avut trei fete, iar după – încă trei. Nu s-au descoperit dovezi că ar fi avut şi alți copii. În mormintele de la Amarna, Nefertiti şi-a asumat multe dintre calitățile lui Isis, vechea figură egipteană a mamei şi mama zeului Horus, astfel, figura lui Nefertiti înlocuind-o pe cea a zeiței de pe sarcofagele de la Amarna. Spre exemplu, pe sarcofagul lui Akhenaton apare figura lui Nefertiti în locul imaginii zeiței Isis. Mai mult, există statui în Roma făcute inițial în secolul I d.Hr. Pentru a o reprezenta pe Isis şi pe fiul acesteia, care mai târziu au fost folosite de biserică pentru a o reprezenta pe Maria cu fiul ei.

Cealaltă Maria, aparent legată emoțional de

Iisus, pare a fi o femeie mai tânără, Maria Magdalena. Prima sa apariție în evanghelii este aceea a unei păcătoase nenumite: „Şi fiind el în Betania, în casa lui Simon Leprosul, şi şezând la masă, a venit o femeie având un alabastru, cu mir de nard curat, de mare preț, şi, spărgând vasul, a vărsat mirul pe capul lui Iisus” (Marcu 14:3). În ceea ce îl priveşte, Luca o aminteşte ungând picioarele lui Iisus: „Şi, stând la spate, lângă picioarele Lui, a început să ude picioarele Lui, şi cu părul capului ei le ştergea. Şi săruta picioarele Lui şi le ungea cu mir” (Luca 7:38). Ulterior, numele de Maria Magdalena apare printre cei care l-au urmat pe Iisus şi care i-au rămas aproape până după moartea sa. Cu toate că nu se oferă o explicație satisfăcătoare, este clar că ea era foarte ataşată de el. A rămas lângă locul în care era înmormântat temporar şi în care fusese plasat după moarte, descriindu-se întâlnirea acesteia cu el după Învierea sa: „Iisus i-a zis: Maria! întorcându-se, aceea I-a zis evreieşte: Rabbuni! (adică Învățătorule). Iisus i-a zis: Nu te atinge de Mine, căci încă nu m-am suit la Tatăl Meu. Mergi la frații Mei şi le spune: Mă sui la Tatăl Meu şi Tatăl vostru şi la Dumnezeul Meu şi Dumnezeul vostru” (Ioan 20:16-17).

Această Maria nu poate fi nimeni alta decât Ankhsenpa-aton, regina lui Tutankhamon. Recipientele de alabastru pentru uleiuri au fost descoperite în mormântul regelui, ea fiind

reprezentată în spatele tronului regal ungându-l cu parfum, exact aşa cum spune evanghelistul. În alte patru scene descoperite în obiectele din mormânt, cuplul apare împreună, în scene relaxate, romantice. Putem observa cât de apropiată şi de ataşată era ea de persoana lui, în acelaşi fel în care Maria Magdalena este descrisă în evanghelii.

Epitetul „Magdalena" a fost explicat spunându-se că venea de la oraşul Magdala, o locație neidentificată de pe malul vestic al Mării Galileii. Pe de altă parte, ştim atât din sursele biblice cât şi din cele egiptene despre locații astfel denumite din vremea lui Tutankhamon. Cuvântul ebraic *migdol* înseamnă „turn de pază", indicând un oraş fortificat. Un astfel de oraş se pare că ar fi fost un al doilea post militar la est de Zarw, pe Drumul lui Horus, ducând din Egipt spre Gaza. Această locație apare pe harta cu drumuri a lui Seti I din sala hipostilă de la Karnak, fiind menționată şi în multe texte egiptene.

Evanghelia Mariei, una dintre evangheliile gnostice descoperită într-o peşteră de la Nag Hammadi din Egiptul de Sus în anul 1945[55], o surprinde pe Maria Magdalena ca fiind binecuvântată cu viziuni şi înțelegere: „Petru i-a spus Mariei: Soro, noi ştim că Mântuitorul te-a

---

[55] Semnificația documentelor de la Nag Hammadi (amintite mai devreme) va fi detaliată într-unul din capitolele următoare.

iubit pe tine mai mult decât pe restul femeilor. Spune-ne cuvintele Mântuitorului pe care ți le aminteşti... Maria a răspuns spunând: Ceea ce este ascuns de voi eu voi scoate la iveală... Eu, spuse ea, l-am văzut pe Domnul într-o viziune şi i-am spus: Doamne, te-am văzut azi într-o viziune. Acesta a răspuns spunându-mi: Binecuvântată fii tu, că nu ai ezitat la vederea mea. Pentru că acolo unde este minte, sunt şi comorile. Eu i-am spus: Doamne, cel care are viziunea o vede prin suflet sau prin spirit? Mântuitorul a răspuns spunând: Nu vede nici prin suflet şi nici prin spirit, ci prin mintea dintre cele două" (*Evanghelia Mariei* 10-15).

Dialogul Mântuitorului, un alt text găsit la Nag Hammadi, o apreciază pe Maria Magdalena ca fiind unul dintre cei mai buni apostoli. *Evanghelia lui Filip,* un al treilea document, vorbeşte despre relația apropiată dintre Iisus şi Maria Magdalena: „Trei erau cei care îl însoțeau mereu pe Domnul: Maria, mama sa, şi Magdalena, cea pe care o numea însoțitoarea sa. Sora sa şi mama sa... fiecare erau Maria" (59:6-10). Textul se continuă: „Şi însoțitoarea Mântuitorului este Maria Magdalena. Dar Hristos o iubea pe ea mai mult decât pe toți discipolii şi obişnuia să o sărute deseori pe gură" (63:34-35). Avem aici trei femei numite Maria – mama sa, sora sa şi însoțitoarea sa – dar se pare că sora sa şi însoțitoarea sa sunt una şi aceeaşi persoană, sora-soția sa.

În afară de acea vizită de la Ierusalim pe care o făcuse când avea 12 ani (Luca 2:42-43), evangheliile nu ne spun nimic despre copilăria lui Iisus. Două dintre ele, aşa cum am observat, nici măcar nu menționează naşterea sa. Totuşi, nu avem niciun motiv să credem că nu ar fi fost căsătorit în această perioadă. Evangheliştii erau preocupați în principal cu relatarea despre învățăturile şi mesajele sale, fără a da prea multe detalii despre viața sa intimă. Chiar şi detaliile cu privire la viața mamei sale lipsesc din Noul Testament: asta nu înseamnă că ea nu a avut o viață despre care se putea scrie, ci că aceasta nu intra în sfera de interes a evangheliilor. De fapt, relatarea lui Ioan despre Maria Magdalena şi despre Înviere reflectă un eveniment istoric verificabil. Ankhsenpa-aton, fiind atât soția, cât şi regina lui Tutankhamon, a fost singura persoană care a luat parte la ceremoniile funerare, l-a văzut cum a fost declarat ridicat din morți de către preoți în timpul ritualului mumificării care aveau titlul de „discipoli". Faptul că discipolii lui Iisus din vremea lui Ioan Botezătorul sunt cei menționați în evanghelii nu înseamnă că Iisus ca persoană fizică nu a avut discipoli în timpul vieții. În fiecare generație, începând cu perioada în care acesta a trăit, exista un grup de adepți şi discipoli care au păstrat amintirea şi învățăturile sale vii până au fost scoase la iveală prin moartea lui Ioan

Botezătorul[56]. Primii 12 se pare că au fost preoții săi.

În ceea ce îi priveşte pe frați, ştim din evidența comunicărilor diplomatice cu regatul Hitit din Asia Mică faptul că Tutankhamon a murit fără a avea un moştenitor. În cartea sa, *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Howard Carter subliniază: „Tutankhamon a murit fără un moştenitor (băiat), fapt care coincide cu afirmația (făcută de văduva sa) că ea nu avea niciun fiu care să urmeze la tron."

Cei doi Iosifi. În evanghelii apar doi bărbați numiți Iosif. Unul este descris ca tâmplar, descendent al Casei lui David, fiind şi tatăl vitreg al lui Iisus. Dintre cei patru evanghelişti, numai Matei şi Luca îl menționează pe acest Iosif, care dispare din scenă înainte de propovăduirea lui Hristos. Nu se spune nimic despre soarta sa. Cea de-a doua persoană care poartă acest nume este Iosif din Arimateea, despre care se spune că era

---

[56] Botezătorul, conform purtării sale, era un membru al esenienilor, secta creştino-evreiască de la Qumran, care indică, de asemenea, şi Biserica Creştină timpurie a lui Petru şi Iacov. Motivul pentru care s-a evidențiat în această perioadă a fost ocupația romană din Ierusalim şi noua taxare impusă evreilor, care este acelaşi motiv ce a dus la rebeliunea din anul 6 d.Hr. Botezătorul a fost contemporan cu aceste evenimente, iar povestea sa a fost inclusă în evanghelii numai după secolul al II-lea d.Hr., ca parte a eforturilor Bisericii de a introduce în istorie apariția spirituală a lui Hristos.

un om bogat, cu autoritate, un discipol al lui Iisus şi care ar fi apărut imediat după răstignire să ceară trupul lui Iisus pentru a-l îngropa. Eu cred că acesta poate fi identificat cu Aye (Efraim), unchiul lui Tutankhamon, vizir şi succesor la tron (despre care am vorbit în Capitolul cinci).

Dispariția primului Iosif, complet inexplicabilă, se aseamănă doar cu brusca apariție a celui de-al doilea Iosif: „Iar făcându-se seară, a venit un om bogat din Arimateea, cu numele de Iosif, care era şi el un ucenic al lui Iisus. Acesta, ducându-se la Pilat, a cerut trupul lui Iisus... Şi Iosif, luând trupul, l-a înfăşurat în giulgiu curat de in şi l-a pus în mormântul nou al său, pe care-l săpase în stâncă...” (Matei 27:57-60). Marcu ne oferă mai multe informații despre el: „... Iosif cel din Arimateea, sfetnic ales, care aştepta şi el împărăția lui Dumnezeu, şi, îndrăznind, a intrat la Pilat şi a cerut trupul lui Iisus... Şi Iosif, cumpărând giulgiu şi coborându-L de pe cruce, L-a înfăşurat în giulgiu şi L-a pus într-un mormânt care era săpat în stâncă...” (Marcu 15:43, 46). Din aceste pasaje ştim că Iosif a apărut în seara morții lui Hristos; a fost un adept al lui Iisus, a fost, de asemenea, şi membru al conducerii israelite; acesta avea suficientă autoritate pentru a cere trupul lui, cerere care să-i şi fie acceptată; acesta „aştepta” – adică „era aproape” – de împărăția lui Dumnezeu.

Acest personaj misterios are multe în comun cu Aye, care avea, de asemenea, autoritate şi era

aproape de împărăție. Semnificativ este şi faptul că Efraim este identificat în Cartea lui Osea cu un răzbunător responsabil de „ciuma” care i-a pedepsit pe Finees şi pe adepții săi după asasinatul din Sinai: „Ori de câte ori Efraim vorbea, era groază; el era mare în Israel…” (Osea 13:1).

Aceste pasaje, dacă luăm în considerare şi afirmația din Isaia conform căreia mormântul servitorului suferind „a fost pus lângă cei fără de lege şi cu cei făcători de rele (sensul este că mormântul său i-a fost făcut de cei răi), şi cu cei bogați (printre regi şi nobili) în moarte…” indică faptul că Aye a luat trupul lui Tutankhamon după moartea sa de la poalele Muntelui Sinai şi l-a îngropat într-un mormânt – un al doilea mormânt, nu cel de-al doilea uzurpat de Horemheb – care îi fusese destinat inițial lui Aye, săpat în stâncile din Valea Regilor. Dovezile arheologice susțin această părere. Cu siguranță nu există nicio îndoială asupra faptului că Aye a supravegheat înmormântarea tânărului rege. În cartea sa *Akhenaton the Heretic King* (Akhenaton, regele eretic), Donald Redford spune: „Regele Aye, succesorul lui Tutankhamon, a fost cel care l-a îngropat pe monarh, pentru că pe pereții interiori ai camerei mortuare a lui Tutankhamon, Aye, ca rege, apare reprezentat în mai multe scene religioase, oficiind în fața lui Tutankhamon, o scenă fără precedent în mormintele regale ale

acestei necropole.”

Găsim multe ecouri în aceste zile îndepărtate despre credințele, tradițiile şi ritualurile creştine:

Învierea. Din secolul al XXXI-lea î.Hr., egiptenii credeau că ființa umană era formată din elemente fizice şi spirituale. Ei considerau că, prin moarte, elementul spiritual părăsea trupul, crezând totodată şi că, dacă elementul fizic (trupul) putea fi protejat prin formule magice, spiritul va reveni în corp la un moment dat din viitor, iar persoana în cauză va începe o nouă viață. De aceea se ocupau atât de migălos de conservarea trupului prin mumificare, construind morminte sigure în care acesta să poată fi păstrat. Despre Osiris spuneau că a fost unul dintre regii antici, ucis de către fratele său, Set, care i-a dezmembrat trupul pentru a nu-i permite acestuia să aibă o nouă viață. Cu toate acestea, soția sa, Isis, a reuşit să adune toate părțile corpului şi, ajutată de magie, l-a readus la viață trei zile mai târziu – nu pe pământ, ci în lumea subpământeană, unde acesta a devenit zeul şi judecătorul morților. Relatarea despre Învierea lui Iisus se aseamănă în multe privințe cu cea a lui Osiris. Asemeni lui Osiris, se spune că a fost ucis într-o vineri şi că s-a Sculat în cea de-a treia zi. Credincioşii lui Osiris din Egiptul antic credeau – asemeni creştinilor – că omul nu poate fi salvat de către o zeitate

omnipotentă şi îndepărtată, ci de către cineva care a suferit şi a murit asemeni oamenilor. Osiris a devenit mântuitorul pentru bărbații şi femeile care apelau la el pentru asigurarea nemuririi.

Akhenaton (Moise) a abolit venerarea lui Osiris şi a altor zei egipteni, fără a vorbi vreodată despre viața de apoi. Totuşi, adepții lui Hristos, printre care şi esenienii, credeau – spre deosebire de restul evreilor – în viața de după moarte. Această credință reînnoită în existența eternă a spiritului şi în judecata de apoi îşi are originile în Iisus. Tutankhamon a acceptat credința lui Osiris în viața de apoi, făcându-l pe Aton zeul vieții şi al morții. Acest fapt se reflectă în mormântul său, unde, în contrast cu învățăturile lui Moise, acesta este reprezentat reînviat şi viu, în fața lui Aye.

Schimbarea numelui lui Tutankhamon. Această schimbare a numelui este amintită atât în Noul, cât şi în Vechiul Testament. În Cartea lui Isaia găsim trei referințe despre Emanuel, printre care şi următoarea: „pentru aceasta Domnul meu vă va da un semn: Iată, Fecioara va lua în pântece şi va naşte un fiu şi vor chema numele lui Emanuel" (Isaia 7:14). Opiniile diferă în ceea ce priveşte semnificația numelui. Interpretarea evreiască este aceea că referința nu îl indică pe Mesia şi că acesta nici măcar nu este un substantiv propriu. Cu toate acestea, dovezile din Manuscrisele de la Marea Moartă indică faptul că esenienii de la Qumran îl

considerau a fi nume. Evanghelistul Matei îl considera, de asemenea, un nume, un sinonim pentru Iisus: „Acestea toate s-au făcut ca să se împlinească ceea ce s-a zis de Domnul prin proorocul care zice: Iată, Fecioara va avea în pântece şi va naşte Fiu şi vor chema numele lui Emanuel, care se tâlcuieşte: cu noi este Dumnezeu” (Matei 2:22-23).

Aşa cum am văzut mai devreme, pentru că limba ebraică nu are timpuri verbale, modul în care este tradusă o propoziție reflectă credința traducătorului. Un creştin timpuriu, cum este şi Matei, care considera că Naşterea a avut loc în primul secol d.Hr., ar aborda părerea conform căreia Isaia, care a scris câteva secole mai devreme, făcea mai degrabă o profeție, decât să relateze un eveniment care avusese deja loc. Matei este, de asemenea, înțeles greşit în interpretarea numelui lui Emanuel[57], la care a ajuns prin divizarea a două cuvinte – Emma-nu (cu noi) şi El (Elohim, Dumnezeu). În vreme ce această citire este posibilă, o alta este intenționată: Imman-u (Amon al său) El (este Dumnezeu). Folosirea cuvântului „fecioară” în traducere este, de asemenea, o abatere de la spusele inițiale ale lui Isaia.

Cuvântul egiptean *amon,* care, pe lângă că era numele zeului oficial al statului, înseamnă

---

[57] Acesta fiind un nume semit, uneori se scrie cu I, alteori cu E.

„ascuns” sau „nevăzut”: echivalentul în ebraică este *alam.* Isaia a folosit *alma,* forma feminină de la *alam,* în versetul despre naşterea lui Emanuel. În vreme ce *alma* poate fi tradus fie cu „fată tânără”, fie cu „virgină” este, de asemenea, forma feminină a „celui ascuns” (Dumnezeu). Motivul pentru care atât esenienii, cât şi creştinii insistă în legarea acestui verset de Mesia este acela că au interpretat corect sensul în care folosise Isaia acel cuvânt – adică de a indica aspectul feminin al puterii ascunse a lui Dumnezeu. Dumnezeu apare reprezentat de trei persoane – Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Mama şi Dumnezeu Fiul. Pentru a clarifica acest aspect, cred că următoarea traducere este cea mai apropiată de sensul literal al textului în ebraică: „Astfel, Adonai (Aton) ți se oferă ca un semn. Iată, Alma (cea ascunsă) a procreat, un fiu s-a născut, iar ea (cea ascunsă) i-a dat numele Amon-u-el.” Astfel, cuvântul *Amon* a fost folosit aici cu scopul de a indica aspectul de Adonai (Domnul) „ascuns”.

Cu toate că Matei, asemeni scriitorilor creştini de mai târziu, îmbrățişa părerea că Emanuel este un sinonim pentru Iisus, nu se oferă nicio explicație, şi numai în momentul în care examinăm evenimentele din viața lui Tutankhamon, adică Hristos, acest înțeles devine foarte clar.

S-a sugerat că o parte a motivului proclamării Naşterii virgine, bazată pe cuvintele lui Isaia, a fost de a populariza creştinismul. Grecii, spre

exemplu, credeau că Semele (pământeancă), mama lui Dionis, a fost lăsată însărcinată de zeul suprem, Zeus. Astfel aflăm cum Martirul Iustin, unul dintre primii părinți ai Bisericii, le explică în mijlocul secolului al II-lea d.Hr.: „Spunând că acel cuvânt… a fost născut fără a avea loc o uniune sexuală, asemeni lui Iisus Hristos învățătorul nostru… nu introducem nimic nou dincolo de cei pe care îi numiți fii ai lui Zeus."

Amin. În cartea sa despre Isis şi Osiris, Plutarh, istoricul roman din cea de-a doua jumătate a primului secol d.Hr., spune că: „Atunci când egiptenii îl numesc pe zeul lor suprem, despre care cred că este cel al Universului, îi spun Amon."

Cuvântul *amin,* folosit în încheierea rugăciunilor, îşi are cu certitudine originea în cuvântul „amon", folosit de Isaia pentru „cel ascuns". În egipteana veche, ambele cuvinte se scriu *amn.* Cuvântul „amin" se găseşte în Vechiul Testament: „Mai întâi, Ezdra a binecuvântat pe Domnul, marele Dumnezeu şi tot poporul, ridicându-şi mâinile, a răspuns: Amin, Amin! Şi plecându-se, s-a închinat înaintea Domnului până la pământ" (Neemia 8:6), precum şi în Noul Testament, unde apare de 77 de ori şi unde Sf. Pavel îl foloseşte în rugăciunile sale: „Fiindcă dacă vei binecuvânta cu duhul, cum va răspunde omul simplu Amin la mulțumirea ta, de vreme ce el nu ştie ce zici?" (I Corinteni 14:16)

Îngeri şi sfinți. Realizând faptul că oamenii obişnuiți nu puteau înțelege ideea abstractă a unui Dumnezeu care nu se manifestă într-o imagine văzută sau că favorizează un popor mai mult decât pe altul, Tutankhamon a permis revenirea vechilor zeități. O examinare amănunțită a reformelor sale religioase arată faptul că acesta nu îi considera zei, ci îngeri în lumea lui Aton.

Cu toate că Tutankhamon îl considera pe Aton unicul zeu care nu avea o imagine, a realizat că poporul său avea nevoie de o reprezentare vizuală a zeității pentru a comunica cu aceasta. Astfel a permis redeschiderea vechilor temple pentru a fi din nou venerate vechile zeități. Dar, pentru că poziția unicului Aton a fost confirmată, aceste zeități au fost un fel de intermediari între el şi oamenii obişnuiți, ființe angelice în lumea lui Dumnezeu. De fapt, acesta a fost punctul în care au fost recunoscuți pentru prima oară îngerii şi, treptat, pluralul „zei" a fost înlocuit cu „îngeri". Tutankhamon a făcut o altă schimbare importantă în cultul lui Aton când l-a acceptat pe Osiris cu lumea sa subpământeană ca parte a credinței lui Aton. Nici despre Moise şi nici despre Akhenaton nu se spune că ar fi vorbit despre viața de apoi sau despre lumea de sub pământ, ceea ce era centrul tuturor credințelor egiptene vechi.

Un fragment din Cântarea lui Moise din Deuteronomul, descoperit într-o peşteră de la

Qumran, include un text al Versetului 43, care menționează cuvântul „zei” la plural: „Veseliți-vă, ceruri, împreună cu El, şi vă închinați Lui, voi, zei!” William Brownless, cercetătorul biblic american, scrie în cartea sa *The Meaning of the Qumran Scrolls for the Bible* (Înțelesul biblic al manuscriselor de la Qumran): „Când pasajul este citat în Noul Testament (Epistola către Evrei 1:6), fraza este redată corespunzător: «îngerii lui Dumnezeu»”. Răspunsul imediat al poporului la reformele lui Tutankhamon a fost fantastic, pentru că egiptenii obişnuiți au fost încântați de aceste schimbări. Dar nu i s-a acordat suficient timp pentru ca adevărata lor semnificație să fie absorbită, pentru că moartea sa a însemnat negarea completă a lui Aton, ceea ce, la rândul ei, a însemnat recunoaşterea din nou a zeităților.

Ritualul. Howard Carter a raportat găsirea în mormântul lui Tutankhamon a multor legături rituale cu creştinismul. Printre ele se aflau două robe de ceremonie şi o pereche de mânuşi asemănătoare cu cele folosite mai târziu de Biserica Romano-Catolică: „Cele două accesorii, pe care am ales să le numesc robe de ceremonie, amintesc de veşmintele oficiale ale aparatului preoțesc, asemeni dalmaticii purtate de diaconii şi de episcopii Bisericii Creştine, sau de împărați şi regi la încoronare... Acestea au forma unui veşmânt lung şi larg, fiind bogat ornamentate cu

decorații şi cu franjuri pe ambele părți…

Probabil erau purtate la diferite ocazii… şi… erau un simbol al bucuriei, asemeni dalmaticii puse pe umerii diaconului când i se conferă ordinul sfânt, şi când sunt repetate următoarele cuvinte: «Fie ca Domnul să te înveşmânteze în Tunica bucuriei şi ornamentele fericirii». Mai mult, aceste robe puteau avea aceeaşi origine cu veşmintele romane, de unde derivă şi veşmântul – dalmatica – Bisericii Creştine."

Mânuşile – după părerea lui Carter – erau mult mai bine păstrate, „împăturate frumos, din pânză de tapiserie. Probabil erau un accesoriu alături de robă (un episcop romano-catolic poartă mânuşi la pontificare – alături de coturn, tunică şi dalmatică pe sub odăjdii) țesute similar cu model, iar la încheieturi o dungă în care alternează bobocii cu florile de lotus." Alte obiecte: „Câteva pene de struț, amintind de flabella folosită şi acum la procesiunile papale de la Roma, aşa cum am putut vedea în cadrul procesiunii euharistice a Sfinției Sale Papa în iulie 1929. Aceste evantaie, asemeni flabellei pontificale, erau purtate de cavalerii de onoare în procesiunile faraonice sau erau ținute lângă tron, apărând de fiecare parte a regelui sau imediat în spatele său."

Schimbarea la față. Figura strălucitoare a Schimbării la Față este atribuită lui Tutankhamon pe unul dintre obiectele descoperite în mormântul

său. Un sceptru regal, folosit în conexiune cu ofrandele, poartă aceste text: „Frumosul Zeu, iubit, lucitor la față asemeni lui Aton când strălucește… Tutankhamon.”

Coroana cu spini. Mormântul conținea fructe şi semințe de la un copac asemănător cu un gherghin, despre care se credea că are o semnificație religioasă. Se spune că a fost folosit pentru realizarea coroanei de spini a lui Hristos: „Şi ostaşii, împletind cunună din spini, I-au pus-o pe cap…” (Ioan 19:2).

Cei trei înțelepți. Dovezile descoperite în afara Văii Regilor fac lumină peste povestea din Matei despre cei trei înțelepți care au venit din țări străine pentru a aduce omagiu regelui nou-născut. Aceasta este o poveste de origine egipteană. În timpul imperiului, când Egiptul deținea controlul peste mare parte din Asia de Vest, precum şi peste Nubia şi o parte a Sudanului, astfel de vizite erau obişnuite.

O cutie, descoperită în partea de nord a mormântului lui Horemheb din Valea Regilor, conținea câteva bucăți de frunzulițe de aur purtând numele lui Tutankhamon şi Aye, indicii care au contribuit în final la descoperirea mormântului tânărului rege, precum şi la sursa poveştii celor trei înțelepți. Una dintre aceste bucăți de aur purta cele două cartuşuri ale lui Aye

pe partea stângă, purtând pe partea dreaptă trei străini ale căror brațe erau ridicate într-o poziție de adorație spre numele regelui.

„Primul avea o barbă lungă şi păr bogat care cădea peste gât; haina sa era ornată cu desene în formă de puncte, care formau cercuri deasupra pătratelor de dedesubt; pelerina şi cingătoarea lată erau, de asemenea, decorate", scriau Gaston Maspero şi George Darresy în cartea lor *The Tombs of Haramhabi şi Toutankhamanou* (Mormintele lui Horemheb şi Tutankhamon). „Acesta este modelul tipic al sirianului de pe coastele mediteraneene. Cel de-al doilea avea părul aranjat în cercuri, peste care era aşezată o pană; fularul era strâns înfăşurat în jurul gâtului, eşarfa stătea peste piept, iar roba cădea pe spate în falduri drepte. Acesta este fără îndoială un negru din Sudan. Cel de-al treilea are o barbă ascuțită, pe părul său lung sunt înfipte două pene; o robă largă înfăşoară corpul, lăsând membrele descoperite. În acest fel sunt reprezentate – în mormintele regilor şi în alte picturi – rasele albe din Nord, libienii şi locuitorii insulelor Mediteranei. Aici avem o reprezentare a celor trei rase biblice, Şem, Ham şi Iafet" – şi sursa poveştii celor trei înțelepți, care reprezintă oamenii diferiți ai lumii vechi cunoscute.

Sumar

Cu toate că Iisus le-a apărut discipolilor în prima parte a secolului I d.Hr. În forma sa spirituală, Iisus istoric a trăit şi a murit cu 14 secole mai

devreme. Până în secolul al XVI-lea d.Hr., când cărțile Vechiului Testament au fost traduse din textele în ebraica masoretică în limbile europene moderne, Iisus era numele unui profet care l-a urmat pe Moise în fruntea israeliților în Egipt. Din secolul al XVI-lea am început să avem două nume, Iisus şi Iosua, care i-a indus în eroare pe oamenii care au ajuns să creadă că era vorba de două personaje diferite. Toți cei care vorbesc despre Iisus în istoria timpurie a bisericii au recunoscut în acest nume o singură persoană, care (conform Sfintei Evanghelii după Ioan 1:45) era numele celuia despre care „au scris Moise în Lege şi proorocii". După cum acest Iisus ca persoană fizică a fost ucis la poalele Muntelui Sinai, în acelaşi loc în care azi se află Mănăstirea Sf. Ecaterina, adepții săi au păstrat vie amintirea sa vreme de mai multe secole, aşteptând revenirea lui. Şi acesta s-a şi întors când s-a arătat în slava sa discipolilor din Egipt şi Palestina în primii ani ai secolului I d.Hr.

Tutankhamon a revenit şi el printre noi după 2.000 de ani de la apariția lui Hristos. Asemeni acestuia, a fost ucis la poalele Muntelui Sinai când a încercat să îi împace pe cei care credeau într-un Dumnezeu fără imagine şi pe cei care aveau nevoie de o imagine care să medieze între ei şi zeitatea nevăzută. A fost acuzat că ar fi fost un ademenitor care a încercat să-i facă pe israeliți să venereze şi alți zei, fiind spânzurat de un copac (conform legii

israelite) de către Panehesy, marele preot al lui Akhenaton.

Capitolul şaisprezece

Ieşirea

Tutankhamon a fost urmat la tron în anul 1352 î.Hr. De către Aye (Efraim), unchiul, protectorul şi în cele din urmă răzbunătorul morții sale. După patru ani, Aye a dispărut şi el în mod misterios, fiind înlocuit de Horemheb (1348-1335 î.Hr.), un general în armată, care şi-a asigurat dreptul la tron căsătorindu-se cu Mutnezmet, sora lui Nefertiti.

Îl găsim pe Horemheb menționat în Vechiul Testament: „Dar s-a ridicat un alt rege peste Egipt, care nu cunoscuse pe Iosif" (Ieşirea 1:8), o descriere care nu poate fi aplicată nici unuia dintre conducătorii de la Amarna, Akhenaton, Semenkhkare şi Aye, toți descendenți ai lui Iosif Patriarhul (Yuya), care a adus triburile Israelului din Canaan pentru a trăi în Egipt.

Horemheb a moştenit revoluția religioasă începută de Akhenaton, căreia i se opunea în totalitate. A fost abolită venerarea lui Aton, iar numele regilor de la Amarna au fost şterse de pe listele cu regi şi de pe monumente în cadrul unei campanii prin care s-a încercat îndepărtarea din minții le egiptenilor a tuturor urmelor despre domnia lor. Sarcina a fost dusă spre îndeplinire în

amănunt, aşa cum a reieşit clar din descifrarea hieroglifelor în timpurile relativ moderne. Un filolog francez foarte inteligent, François Champollion (1790-1832), a tradus numeroase texte egiptene care până în acel moment fuseseră un mister pentru istorici. Printre acestea se aflau şi cartuşurile listei cu regi de pe pereții templului lui Osiris de la Abydos, din Egiptul de Sus. Lista, care includea numele regilor Dinastiei a XVIII-a, nu făcea *nicio referire la conducătorii de la Amarna.* În aceste circumstanțe nu este deloc surprinzător că, la mijlocul secolului trecut, când arheologii au dat la Amarna peste o reprezentare a lui Akhenaton nu au ştiut inițial ce să creadă. Unii au crezut că, asemeni reginei Hatşepsut, acest faraon nou descoperit a fost o femeie care s-a deghizat în rege. Alt motiv de uimire a reieşit din faptul că Akhenaton a urcat pe tron ca Amenhotep al IV-lea, schimbându-şi mai târziu numele. Aveau de a face cu doi faraoni sau cu unul singur?

De asemenea, Horemheb a poruncit ca simpla pronunțare a numelui lui Akhenaton (Moise) să fie pedepsită cu moartea. Cred că originea numelui lui Moise reiese chiar din această interdicție. Freud – aşa cum am aflat mai devreme – a subliniat faptul că *Mos* era un cuvânt egiptean care însemna „copil”, având, de asemenea, şi un înțeles legal mai larg, şi anume „fiul şi moştenitorul de drept”. Acest lucru reiese clar din inscripțiile dintr-un mormânt de la Saqqara cu

privire la o dispută pentru o bucată de pământ care a durat o perioadă mai lungă de timp, în vremea domniilor mai multor regi ai Dinastiilor a XVIII-a şi a XIX-a. Reclamantul în acest caz a fost un scrib numit Khayri, care, după ce a fost numit o dată, i se spune apoi *Mos,* pentru a indica cererea sa de a fi moştenitorul de drept. Astfel, mie mi se pare că o alternativă, un fel de nume de cod, trebuia să fie găsită pentru ca adepții lui Akhenaton (Moise) să se poată referi la acesta. Prin urmare, ei l-au numit *Mos,* fiul, pentru a indica faptul că el era fiul legitim al lui Amenhotep al III-lea şi moştenitorul de drept al tronului tatălui său. Mai târziu, editorul biblic, care se pare că nu ştia nimic despre numele original al conducătorului israeliților, a încercat să aducă o explicație ebraică a cuvântului egiptean Moise, cu scopul de a rupe orice legătură dintre Moise şi Egipt.

Aşa cum am observat mai devreme, din punct de vedere filologic, în egipteana veche, ce nu avea vocale, cuvântul scris care denumea un copil sau un fiu era format din două consoane, *m* şi *s,* cu toate că vocalele se pronunțau. Aşadar, este uşor de observat cum cuvântul din ebraică provenea de la cuvântul din egipteană.

Până în momentul în care Horemheb a urcat pe tron, mulți egipteni adoptaseră credința atonistă şi, ca rezultat, erau considerați – după Manethon, istoricul egiptean al secolului al III-lea î.Hr. — „persoane poluate”. Horemheb îi persecuta. A

transformat zona din jurul oraşului Zarw, locul în care se născuse Akhenaton (Moise), într-o închisoare. Acolo i-a adunat pe adepții lui Akhenaton, fie ei israeliți sau egipteni, alături de numeroşi criminali care trăiau în satele din afara zidurilor oraşului. Horemheb l-a numit pe Pa-ramses (mai târziu Ramses I, primul conducător al Dinastiei a XIX-a) în funcția de ministru principal (vizir), Comandant al Trupelor, Supraveghetor al Țărilor Străine, Supraveghetor al Fortăreței Zarw şi Stăpânul Cailor. Pa-Ramses era astfel cel mai puternic om din Egipt după Horemheb şi el a fost acela care, la poruncile lui Horemheb, i-a silit la munci grele pe israeliți şi pe ceilalți prizonieri, obligându-i să reconstruiască oraşul Zarw, precum şi o nouă reşedință pentru el, cunoscută mai târziu sub denumirea de Pi-Ramses, care, conform Vechiului Testament, a declanşat Exodul.

Durata domniei lui Horemheb a făcut subiectul multor dezbateri, fiind estimată fie ca durând opt ani, fie ajungându-se până la 59. Manethon a indicat doisprezece ani şi trei luni ca durată a domniei lui Horemheb. Această părere a fost susținută de două recipiente pentru depozitare, care poartă două inscripții hieratice şi care au fost găsite recent în mormântul lui Horemheb. Una dintre ele este datată cu „Anul 13, luna a treia a Inundației" şi care conținea „un vin de o calitate foarte bună din viile de pe moşia lui Horemheb,

iubitul lui Amon…”. Şi aceasta este ultima dată sigură pe care o avem despre el şi care este în concordanță cu tradiția manetoniană, care ar trebui acceptată ca indicând data morții sale.

Moartea lui Horemheb din anul 1335 î.Hr., la vârsta de 70 de ani, a lăsat Egiptul fără un urmaş legitim pentru Dinastia a XVIII-a. Pa-Ramses, ministrul său principal, acum şi el un bărbat în vârstă, s-a pregătit să revendice tronul pentru el ca şi prim conducător al unei noi dinastii, cea de-a XIX-a. În acest moment, Akhenaton (Moise), care fusese în exil în sălbăticie vreme de un sfert de secol, a decis să încerce să revendice tronul – într-un moment în care, conform Vechiului Testament, Domnul l-a asigurat că „au murit toți cei ce căutau sufletul tău” (Ieşirea 4:19).

Relatarea biblică a acestor evenimente începe cu apariția Domnului în fața lui Moise într-un copac în flăcări, pe muntele lui Dumnezeu, Muntele Sinai. Domnul i-a spus: „Am văzut necazul poporului Meu în Egipt şi strigarea lui de sub apăsători am auzit şi durerea lui o ştiu. M-am pogorât dar să-l izbăvesc din mâna egiptenilor, să-l scot din țara aceasta şi să-l duc într-un pământ roditor şi larg, în țara unde curge miere şi lapte… Vino dar să te trimit la Faraon, regele Egiptului, ca să scoți pe fiii lui Israel, poporul Meu, din țara Egiptului!” (Ieşirea 3:7-8, 10)

Moise a protestat că israeliții nu-l vor asculta. Domnul i-a spus: „Ce ai în mână? Şi el a răspuns:

Un toiag! Aruncă-l jos, îi zise Domnul. Şi a aruncat Moise toiagul jos şi s-a făcut toiagul şarpe. Şi a zis Domnul către Moise: Întinde mâna şi-l apucă de coadă! Şi şi-a întins Moise mâna şi l-a apucat de coadă şi s-a făcut toiag în mâna lui. Zis-a Domnul iarăşi: Bagă-ți mâna în sân! Şi când a scos-o din sân, iată că mâna lui era albă ca zăpada de lepră. Şi i-a zis din nou Domnul: Bagă-ți iarăşi mâna în sân! Şi şi-a băgat Moise mâna în sân; şi când a scos-o din sân, iată, era iar curată, ca tot trupul său. Dacă nu te vor crede şi nu vor asculta glasul semnului întâi, te vor crede la săvârşirea semnului al doilea. Iar de nu te vor crede nici după amândouă semnele şi nu vor asculta glasul tău, atunci să iei apă din fluviu şi s-o verşi pe uscat; apa luată din râu se va face pe uscat sânge" (4:2-4, 6-9).

Moise ezita încă să accepte misiunea. El protesta că „nu este un om îndemânatic la vorbă" (4:10). Totuşi, Domnul i-a răspuns: „Nu ai tu, oare, pe fratele tău Aaron levitul? Ştiu că el poate să vorbească în locul tău. Iată el te va întâmpina şi când te va vedea… va grăi el poporului în locul tău, vorbind pentru tine, iar tu îi vei fi grăitor din partea lui Dumnezeu. Toiagul acesta, care a fost prefăcut în şarpe, ia-l în mâna ta, căci cu el ai să faci minuni" (4:14, 16-17).

Moise şi Aaron au pornit spre Egipt unde „le-a spus Aaron toate cuvintele pe care le grăise Domnul lui Moise, şi a făcut Moise semne înaintea

poporului; şi poporul a crezut şi s-a bucurat… şi, plecându-se, s-au închinat” (4:30-31). Totuşi, opresiunea începută de Horemheb a continuat şi sub succesorul său, Ramses I. Când Moise şi Aaron au cerut permisiunea pentru ca israeliții să petreacă trei zile în sălbăticie să țină o sărbătoare în cinstea Dumnezeului lor, faraonul nu numai că a refuzat, dar a şi înăsprit tratamentul asupra lor: „… «Iată acum s-a înmulțit poporul acesta în țară şi voi îl întrerupeți de la lucru.» Şi chiar în ziua aceea a poruncit Faraon căpeteniilor şi slujbaşilor poporului şi le-a zis: «De acum înainte să nu mai dați poporului paie pentru facerea cărămizii, ca ieri şi alaltăieri, ci să se ducă ei să-şi adune paie. Dar cărămizi să facă tot atâtea câte făceau în fiecare zi; să-i siliți şi să nu le împuținați munca; fiindcă sunt fără treabă şi de aceea strigă şi zic: Haidem să aducem jertfa Dumnezeului nostru!»” (5:5-8)

În fața acestei ostilități, Moise şi Aaron au cerut permisiunea de a părăsi toți Egiptul. Permisiunea le-a fost refuzată, iar Domnul i-a spus lui Moise că atunci când Faraon îi va cere să facă un miracol, să-l instruiască pe Aaron aşa: „Ia toiagul şi-l aruncă jos înaintea lui Faraon şi… se va face şarpe… Atunci a chemat şi Faraon pe înțelepții Egiptului şi pe vrăjitori şi au făcut şi vrăjitorii egiptenilor asemenea lucru cu vrăjile lor: Fiecare dintre ei şi-a aruncat toiagul şi s-a făcut şarpe. Dar toiagul lui Aaron a înghițit toiegele lor” (7:9-

12).

Cum permisiunea de a părăsi Egiptul nu le fusese nici acum acordată, Aaron „a ridicat toiagul său şi a lovit apa râului, înaintea ochilor lui Faraon şi înaintea ochilor slujitorilor lui, şi toată apa din râu s-a prefăcut în sânge. Atunci, peştele din râu a murit, râul s-a împuțit şi egiptenii nu puteau să bea apă din râu; şi era sânge în toată țara Egiptului" (7:20-21). Ritualul cu mâna albă nu este menționat în această relatare biblică a evenimentelor, după revenirea lui Moise în Egipt, deşi apare în Coran. Totuşi, ni se spune cum toiagul său magic a fost folosit pentru a cauza o serie de plăgi peste țară – broaşte, țânțari, tăuni, moartea vitelor, bube pe egipteni, grindină, potop, lăcuste şi întuneric – care au dus în final la acordarea permisiunii de a părăsi Egiptul.

Evenimentele care au inspirat această poveste fantezistă sunt mult mai lumeşti. Aflând despre moartea lui Horemheb, duşmanul necruțător al regilor de la Amarna şi al monoteistului Aton, Akhenaton (Moise) a decis să revină în Egipt pentru a cere tronul. Dacă acesta s-a născut în anul 1394 î.Hr., trebuia să aibă în acea perioadă în jur de 60 de ani. După cum nu era „îndemânatic la vorbă" – neputând a se adresa israeliților în limba lor ebraică – l-a rugat pe Aaron, fratele lui, ai cărui părinți erau ambii israeliți, să îl ajute. Acesta s-a îndreptat spre Zarw, locul său natal, unde calitatea sa de *Mos,* moştenitor de drept,

trebuia decisă de către preoții egipteni şi de către bătrâni. În sprijinul cazului său a luat cu el simbolul puterii faraonului – un sceptru care avea la capăt un şarpe de aramă. Acesta era toiagul magic din relatarea biblică. Cuvântul în ebraică folosit în Biblie pentru a denumi toiagul lui Moise este *nahash,* care include atât înțelesul de „şarpe", cât şi cel de „aramă". În plus, Haggadah-ul, celebrul fragment din Talmud, confirmă caracterul regal al toiagului lui Moise: „Toiagul pe care îl folosea Moise... era alcătuit şi gravat după imaginea unui sceptru (un toiag purtat ca simbol al suveranității personale)."

Akhenaton (Moise) nu numai că a adus acest toiag în sprijinul cererii sale, dar a şi îndeplinit în fața preoților şi a bătrânilor câteva ritualuri secrete – secrete pentru oamenii obişnuiți – folosite de faraoni în festivalurile *sed* cu scopul de a întări puterea lor, de obicei în Anul 30. Printre acestea era şi folosirea şarpelui, precum şi ritualul cu mâna descrise deja – desigur cu câteva înfrumusețări – în relatarea despre aceste evenimente din Ieşirea. Spre exemplu, în mormântul lui Kheruef, unul dintre slujitorii reginei Tiye, o scenă de pe tron o surprinde pe regină alături de soțul ei, Amenhotep al III-lea. Sub estrada tronului îl vedem pe Kheruef şi pe alți oficiali, fiecare ținând în mână ceva ce urmează să ofere regelui pentru ca acesta să le folosească în timpul festivalului *sed* cu ocazia celebrării Anului

30. Într-o scenă, Kheruef este urmat de opt oficiali de la palat, primul dintre ei purtând un şorț. Acesta îşi pune brațul drept pe piept şi mâna peste umărul stâng în vreme ce îşi ține antebrațul cu mâna stângă. Gel de-al patrulea dintre oficiali ține o grămadă de haine în mâna dreaptă şi un sceptru curbat cu cap de şarpe în mâna stângă.

Relatarea coranică a acestor evenimente de după revenirea lui (Akhenaton) Moise în Egipt oferă mai multe detalii decât Exodul, pentru că naratorul biblic a avut o interpretare diferită a acestor evenimente. Prezintă, de asemenea, şi confruntarea într-o modalitate atât de precisă încât ne întrebăm dacă nu cumva din relatarea biblică au fost omise intenționat câteva detalii. Aici, Moise apare mai puțin ca magician, şi mai mult ca o persoană care prezintă dovezi despre autoritatea sa, care îi convinge pe înțelepții Egiptului ce i se aruncă la picioare, având astfel parte de pedeapsa faraonului. Putem presupune că editorul biblic a fost atent în evitarea oricărei implicări egiptene în Exodul israeliților, înlocuindu-l pe Moise cu Aaron în practicarea ritualurilor:

> Moise a spus: „O, Faraon!
> Eu sunt un apostol al
> Domnului acestor lumi –
> Unul pentru care se cuvine
> Să grăim doar adevărul

Despre Allah. Acum am venit
La voi, oameni,
Din partea Domnului cu un semn clar,
Aşadar lasă fiii lui Israel
Să plece alături de mine.”

Faraon a spus: „Dacă într-adevăr
Ai venit cu un semn
Arată-ne semnul
Dacă tu grăieşti adevărul.”

Atunci, Moise şi-a aruncat toiagul
Şi iată! S-a prefăcut
În şarpe, în văzul tuturor!
Şi şi-a scos mâna afară
Şi iată: Era albă

În fața tuturor privitorilor.
Au spus căpeteniile oamenilor
Lui Faraon: „Acesta este într-adevăr
Un vrăjitor versat.

Planul lui este să vă scoată
Afară de pe pământul vostru: atunci
Care este sfatul vostru?”
Ei au spus: „Țineți-l
Pe el şi pe fratele lui în suspans
O vreme, şi trimite
În oraşe oameni să adune –

Şi să îți aducă
Toți vrăjitorii versați.”
Aşa că au venit
Vrăjitorii la Faraon
Ei au spus: „Desigur,
Vom primi o răsplată cum se cuvine
Dacă vom câştiga!”

Acesta a spus: „Da! Şi încă mai mult –
În acel caz
Veți fi puşi în funcții
Aproape de persoana mea.”

Ei au spus: „O, Moise
Arunci tu primul,
Sau să avem noi parte
De prima aruncare?”

Moise a spus: „Aruncați voi primii!”
Aşadar ei au aruncat
Ei au uluit ochii
Oamenilor şi i-a umplut de groază: pentru că
Au arătat o ispravă magică.

Am pus-o în mintea lui Moise
Din inspirație: „Aruncă acum
Toiagul tău”: dar iată!
A înghițit imediat
Toate falsitățile

Pe care le-au falsificat.

Adevărul a fost confirmat,
Şi toate câte ei au făcut
Nu au avut niciun efect.

Astfel, cei mari au fost învinşi
Atunci şi acolo,
Şi şi-au pierdut importanța.

Dar vrăjitorii au căzut jos
Prosternați în adorație,
Spunând: „Noi credem
În Domnul acestor lumi –

Domnul lui Moise şi al lui Aaron”
Faraonul a spus: „Credeți în el
Înainte să vă dau
Eu permisiunea? Sigur
Acesta este un truc pe care el
L-a pregătit în Oraş
Pentru a-i mâna pe oameni:
Dar în curând veți afla
(Consecințele).

Fiți siguri că vă voi tăia
Mâinile şi picioarele
În părți opuse
Şi voi avea grijă
Să muriți pe cruce.”

(Sura 7:104-124)

Astfel, Akhenaton (Moise) nu a folosit magia, ci a căutat să-şi arate autoritatea regală, iar povestea biblică relatează o confruntare politică pentru putere într-o modalitate mitologică. Cât despre promisiunea că Nilul se va înroşi, acest fapt se poate vedea ca indicând perioada din an. În timpul anotimpului Inundației, Nilul devenea roşiatic, şi, dacă aceste evenimente au avut loc în Delta Nilului, se poate sugera sfârşitul verii, perioadă în care această schimbare a culorii începuse să afecteze părțile de jos (dinspre vărsare) ale râului. În mod similar, plăgile variate care se spune că s-au abătut asupra faraonului şi țării sale pot fi considerate a fi calamități naturale care se manifestă în cursul unui an egiptean.

O dată ce au văzut sceptrul autorității regale şi după ce Akhenaton a îndeplinit ritualurile festivalului *sed,* înțelepții „au căzut jos prosternați în adorație", după cum spune Coranul, confirmând că acesta avea dreptul la tron. Totuşi, Pa-Ramses, care controla armata, şi-a folosit puterea pentru a împiedica verdictul preoților şi al bătrânilor, rezervându-şi dreptul de a conduce printr-un fel de lovitură de stat. Akhenaton (Moise) nu a avut de ales decât să fugă din Egipt urmat de adepții săi – israeliții şi acei egipteni care îmbrățişau credința lui Aton. Aşa a început Exodul, prima etapă a ceea ce se va dovedi a fi o

lungă călătorie spre Pământul Făgăduinței din Canaan.

Akhenaton (Moise) şi adepții săi şi-au croit drum spre Sinai prin zona mlăştinoasă de la sud de Zarw şi la nord de lacul Temsah de azi. Acest drum a fost ales pentru a împiedica orice urmărire: carele de luptă egiptene s-ar fi împotmolit în noroi, în vreme ce israeliții, călătorind pe jos, puteau trece în siguranță. Aceasta este perioada şi locația posibilă pentru relatarea biblică a urmăririi evreilor de către Faraon care s-a înecat. Sursele egiptene nu oferă niciun fel de dovadă despre acest eveniment, dar este sigur că domnia lui Ramses I (1335-1333 î.Hr.) a ajuns la final o dată cu moartea sa survenită chiar în această perioadă.

Împovărat de problema unui mare număr de adepți care erau înfometați şi însetați, Akhenaton şi-a abandonat planul de a se îndrepta spre Muntele Sinai şi s-a îndreptat în schimb spre nord, pe vechiul Drum al lui Horus care lega oraşul Zarw de la granița Egiptului cu oraşul canaanit Gaza. De-a lungul drumului se aflau aşezări cu fântâni, păzite de soldați. Conform Deuteronomului, Moise nu a fost lăsat să între pe Pământul Făgăduinței şi Domnul i-a luat viața, nepermițându-i să ajungă în pământul făgăduit, pentru că „ați greşit înaintea Mea în mijlocul fiilor lui Israel, la apele Meribei, la Cadeş…” (32:51). Lui Moise nu i s-a interzis să facă rost de apă pentru

adepții săi, lucru care nu poate fi privit ca o faptă păcătoasă. Urmarea este aceea că Akhenaton a asigurat apă din fântânile aşezate de-a lungul Drumului lui Horus. Acest lucru putea fi dus uşor la îndeplinire cu ajutorul forței, deşi se pare că utilizarea forței nu a fost necesară: avea încă sceptrul autorității, şi este greu de imaginat că un comandant de garnizoană ar fi ignorat cererile unui fost rege pe care îl considera Fiul lui Ra. Realizând că un pământ fertil era necesar pentru hrănirea marelui număr de adepți, Akhenaton s-a îndreptat apoi spre nord, spre Gaza, încercând să asedieze oraşul, probabil ajutat în asalt de câțiva dintre aliații săi beduini Şasu (madianiții din Biblie). Ştirile despre aceste evenimente s-au făcut auzite şi în Egipt. Seti I (1333-1304 î.Hr.), fiul şi succesorul lui Ramses I, nici nu a aşteptat după mumificarea tatălui său, că a şi pornit împotriva lui Akhenaton, a israeliților şi a beduinilor Şasu. Acesta i-a întâlnit şi i-a înfrânt în multe locuri de pe Drumul lui Horus, precum şi în Sinai. A fost un adevărat măcel în rândul beduinilor Şasu, dintre care foarte mulți au fost capturați şi duşi înapoi în Egipt pentru a fi sacrificați la picioarele zeului Amon-Ra de la templul din Karnak. Este posibil ca Moise să fi fost ucis chiar de Seti în cursul acestor operațiuni militare (corpul său fiind îngropat fie în nisipul din locul în care a murit, fie a fost lăsat acolo să putrezească), şi că aceasta a fost căutarea sa de mâncare şi apă care mult mai târziu – după

ce au fost scrise primele cinci cărți ale Vechiului Testament – a inspirat povestea despre apele din Meriba-Qadeş.

Capitolul şaptesprezece

Conspirația tăcerii

Uciderea lui Iisus la poalele Muntelui Sinai într-o seară de primăvară a anului 1352 î.Hr. A fost mai târziu subiectul unei conspirații elaborate de a încerca să se ascundă adevărul cu privire la moartea sa. Un element important al acestei conspirații a fost „învierea" lui Iisus cu scopul de a oferi detalii grafice despre modul în care a cucerit Pământul Făgăduinței într-o campanie militară fulger, la un secol după moartea sa.

După relatarea din Ieşirea despre evenimentele de la poalele Muntelui Sinai, când Iisus a fost ucis, Iosua dispare complet din decor până în Deuteronomul, ultima dintre primele cinci cărți ale Vechiului Testament, în care este menționat ca fiind conducătorul care l-a urmat pe Moise: „Iar Iosua, fiul lui Navi, s-a umplut de duhul înțelepciunii, pentru că îşi pusese Moise mâinile asupra lui şi i s-au supus fiii lui Israel..." (34:9). Această afirmație este urmată de o carte (Cartea lui Iosua) care se ocupă în totalitate de faptele sale, printre care şi cucerirea Canaanului în fruntea triburilor unite ale Israelului. Deşi această relatare a cucerit publicul, este o operă de ficțiune care nu

este susținută nici de critica biblică şi nici de dovezi arheologice.

Cartea lui Iosua este prima dintre cele cunoscute ca Primii Profeți. Este alcătuită din trei părți principale – cucerirea Canaanului (Capitolele 1-12); împărțirea teritoriului cucerit între cele douăsprezece triburi ale Israelului (13-21); negocierile cu triburile de la est de Iordan, urmate de întrunirea de la Sichem (22-24). Campaniile militare fulger atribuite lui Iosua nu se poate să fi avut loc în ultima partea a secolului al XIII-lea î.Hr., pentru că cele două oraşe despre care se spune că au fost cucerite de el fuseseră distruse mai devreme, iar alte două nu au fost distruse decât mai târziu.

În relatarea despre aceste campanii ni se spune că israeliții au început să traverseze râul Iordan dinspre est spre vest, în partea opusă a oraşului Ierihon, care era asediat.

Aceştia l-au preluat şi „au dat junghierii tot ce era în cetate", după ce, în mod miraculos, s-au prăbuşit toate zidurile cetății (Iosua 6:20-21). Ierihon era un oraş foarte vechi, datând din jurul anilor 8000 î.Hr. În decursul lungii sale istorii, oraşul şi fortificațiile sale masive au fost distruse şi reconstruite de foarte multe ori. Hicsoşii, care au invadat Egiptul în jurul anului 1683 î.Hr., au domnit mai bine de un secol, deținând controlul asupra Ierihonului în această perioadă, au fost alungați de către regii Egiptului din Dinastia a

XVIII-a, care i-au urmărit în Asia de Vest, distrugând oraşul Ierihon şi fortificațiile sale în timpul secolului al XV-lea î.Hr. Nu există nicio dovadă că oraşul în sine sau zidurile acestuia au fost reconstruite câteva secole mai târziu după distrugere: „Astfel, a fost o aşezare din jurul anului 1400 până în 1325 î.Hr. Sau vreme de o generație sau mai bine. Apoi, cele mai vechi dovezi pentru o nouă locuire sunt câteva vase datând *din secolul al XI-lea spre cel de-al X-lea*[58] *î.Hr.,* (caracterele în italice îmi aparțin). Astfel, în momentul presupusei invazii a lui Iosua în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea î.Hr. Nu exista nici oraşul Ierihon şi nici zidurile acestuia (Figura 3).

Un alt oraş vechi caananit, Ai, la vest de Ierihon şi la nord de Ierusalim, a devenit următoarea țintă a invadatorilor israeliți. La prima tentativă, când în jur de 3.000 de oameni au încercat să cucerească oraşul, aceştia au fost înfrânți şi siliți să fugă. Iosua a conceput un nou plan. Şi-a împărțit armata în două. O parte a pregătit o ambuscadă între Betel – un alt oraş fortificat aflat la câteva mile la nord-vest de Ai – şi oraşul Ai. În bătălia care a urmat, Iosua, prefăcându-se că a fost înfrânt, s-a retras şi a fost urmărit de oamenii din Ai. La un semnal, armata aşteptând ascunsă a tăbărât asupra oraşului, intrând prin vest,

---

58 *The Bible and Recent Archaeology* (Biblia şi arheologia recentă), Kathleen M. Kenyon.

printr-o poartă deschisă şi nesupravegheată, l-a jefuit şi i-a dat foc. Între timp, Iosua a reluat lupta cu armata regelui oraşului Ai, ieşind învingător (Iosua 8:21).

Săpăturile au scos la iveală faptul că în Ai (modernul el-Tell) a existat un oraş mare în timpul perioadei canaanite timpurii, dar care a fost distras la începutul epocii bronzului, în jurul anului 2350 î.Hr, nefiind refăcut decât la începutul epocii fierului (secolul al XII-lea î.Hr), când în zonă a apărat un sat. Noii veniți erau în marea lor majoritate fermieri, care încercau să-şi asigure traiul pe dealurile neprietenoase din central Canaanului. „Această descoperire indică faptul că, în vremea lui Iosua, aşezarea era devastată (lucra sugerat şi de însuşi numele oraşului – Ai, care înseamnă ruină). Cercetătorii au explicat această discrepanță în mai multe feluri. Unii consideră povestea despre cucerirea oraşului Ai din Cartea lui Iosua o poveste cauzală care s-a dezvoltat cu scopul de a explica vechile ruine ale oraşului şi fortificațiile sale.”[59]

---

59 *Encyclopaedia Judaica.*

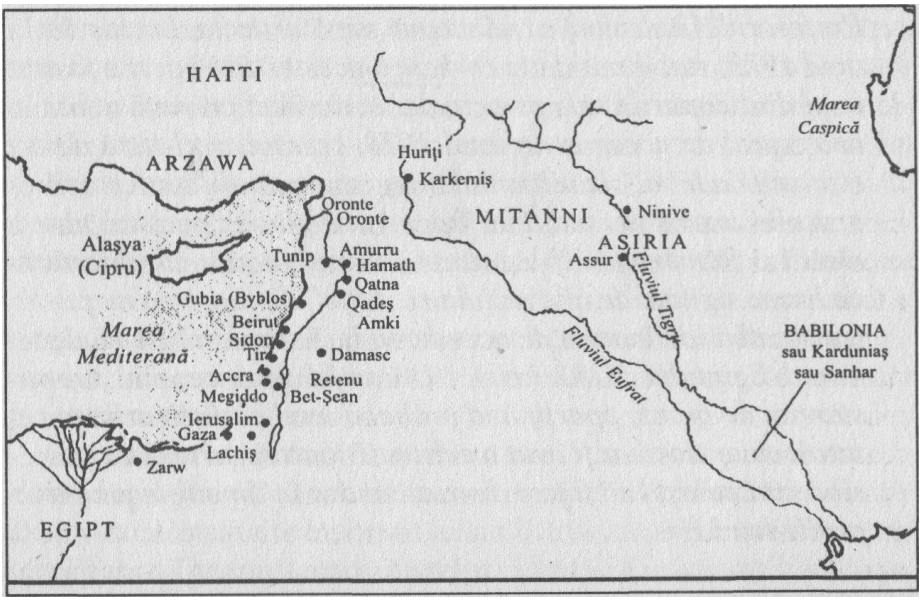

După această campanie, se spune că Iosua ar fi încercat să facă pace cu hiviții, care locuiau în patra orașe, la sud-vest de Ai şi la nord-vest de Ierusalim. O dată ce acordul a fost încheiat, Iosua s-a văzut din nou amenințat de către Adoni-Țedec, regele Ierusalimului, care a aranjat o alianță cu cinci regi ai amoriților de pe dealurile Iudeii şi din sud – Ierusalim, Hebron, Iarmut, Lachiş şi Eglon – cu scopul de a lupta împotriva triburilor unite ale Israelului. Iosua a pornit împotriva alianței în cadrul altei campanii de succes, care a dus la distrugerea Lachişului. A luat orașul „a doua zi, l-a trecut prin sabie pe el şi toată suflarea…” (Iosua 10-32). După primele săpături de la Lachiş (modernul Tell el-Duweir), în sudul Canaanului, între anii 1932 şi 1938, se credea că dovezile nedezgropate încă puteau releva faptul că

distrugerea oraşului ar fi avut loc în timpul domniei lui Merenptah (1237-1227 î.Hr.), cel de-al patrulea conducător al Dinastiei a XIX-a, fapt care ar putea dovedi că relatarea despre Iosua era corectă. Cu toate acestea, în cartea sa *The Bible and Recent Archaeology,* Kathleen Kenyon spune că atunci când:

Profesorul Ussishkin a reînceput săpăturile la Lachiş în anul 1973, stabilirea datei corecte a acestei distrugeri a fost unul din scopurile sale principale. În această privință a fost neaşteptat de norocos. În anul 1978, o probă prelevată din straturile adânci ale ultimului oraş canaanit din zona porții oraşului a scos la iveală un fragment de bronz purtând numele lui Ramses al III-lea dintr-o ascunzătoare cu obiecte de bronz sigilate de alte reziduuri. Astfel, distrugerea nu putea să aibă loc înainte de accederea lui Ramses al III-lea la tronul Egiptului (1182 î.Hr)... Un astfel de accesoriu substanțial de bronz, aparținând probabil unui edificiu arhitectural, chiar dacă ar fi avut o existență foarte scurtă, face posibil ca Lachişul să fi fost distrus cândva în timpul secolului al XII-lea î.Hr.

Bătăliile lui Iosua nu erau încă gata. S-a trezit amenințat de o nouă alianță, de această dată a regilor nordici din Hațor, Madon, Şimron şi Acşaf: „Şi s-au adunat toți regii aceştia şi au tăbărât

împreună la apele Merom, ca să se lupte cu Israel" (Iosua 11:5). În bătălia care a urmat, Iosua a înregistrat o nouă victorie, în cursul căreia „a luat Hațorul şi pe regele lui, şi l-a omorât cu sabia. Hațorul fusese până atunci capul tuturor regatelor acestora. Şi a ucis toată suflarea din acesta cu sabia, dând toate pieirii; şi n-a rămas niciun suflet, iar Hațorul l-a ars cu foc" (Iosua 11:10-11). Descrierea acestor bătălii se încheie cu o listă a oraşelor canaanite cucerite şi regii acestora, în număr de 31, ale căror teritorii au fost împărțite între triburile Israelului.

După înfrângerea lui Iabin, regele Hațorului şi conducătorul coaliției împotriva israeliților, se spune că Iosua ar fi ars acest oraş – şi numai pe acesta (Iosua 11:10-13). Hațorul (modernul Tell el-Qidah) a fost un mare oraş canaanit aflat la aproape 14 km înspre nord de Marea Galileii şi situat strategic pentru a domina principalele ramuri ale Drumului Mării, drumul care lega Egiptul de Siria, Mesopotamia şi Anatolia. Faptul că oraşul Hațor a fost menționat de Ramses al III-lea (1182-1151 î.Hr.) în templul lui Amon de la Karnak indică faptul că oraşul exista încă şi era sub controlul său în perioada domniei sale, precum şi posibilitatea ca Hațorul, asemeni multor oraşe din Siria/Palestina să fi fost distrus mai târziu de Popoarele Mării, filistenii, împotriva cărora Ramses al III-a a dus un război în aceeaşi zonă. Astfel, două dintre principalele oraşe

menționate în presupusa campanie a lui Iosua (Ierihon şi Ai) fuseseră distruse înainte de secolul al XIII-lea î.Hr., iar alte două (Lachiş şi Hațor) nu au fost distruse decât mai târziu. Cercetătorii biblici moderni au recunoscut că aceste campanii militare descrise în primele 12 capitole ale Cărții lui Iosua nu reprezintă o singură campanie unită, fiind o compilație de mai multe poveşti ale unor bătălii, inițial fără legătură între ele, unele mai vechi decât perioada israelită.

Cercetătorul biblic german Martin Noth a fost primul care a dezvăluit faptul că a fost vorba de o ascundere a adevărului de către preoți. Acesta a demonstrat în anul 1966 că cea de-a cincea carte a Bibliei, Deuteronomul, precum şi Primii Profeți sau Cărțile Istorice, de la Iosua la Regi, erau produsul unui singur editor[60] preot, cunoscut cercetătorilor sub denumirea de redactorul deuteronomic, datând din perioada exilului babilonian din secolul al VI-lea î.Hr., cam din perioada în care Isaia (II) susținea că înfrângerea, umilința şi exilul israeliților erau o pedeapsă pentru uciderea Slujitorului Domnului, Mesia. Ce altă modalitate mai bună de a dezminți acest lucru decât a-l prezenta pe Slujitor, încă în viață după moartea lui Moise, şi pe Iisus în ipostaza cuceritorului victorios al Pământului Făgăduinței?

Această falsificare a adevărului a fost cauza

---

[60] Sau probabil scriitor.

multor confuzii ale cercetătorilor. Cu privire la această chestiune, în cartea sa din 1988, *Testament,* cercetătorul britanic John Romer scria:

Toate acestea au fost o lovitură serioasă dată istoricilor care multă vreme au adunat cu grijă dovezi arheologice care atestau invazia sistematică şi distrugerea tuturor oraşelor din Canaan, legând aceste dovezi de relatările din Biblie despre invaziile israeliților. Acum părea că distrugerea acestor oraşe avusese loc mai devreme şi mai aleatoriu decât se crezuse înainte. S-au făcut câteva încercări de salvare a acestei teorii; arheologia a fost datată din nou, în aşa fel încât Iosua şi israeliții să găsească pe cineva cu care să se lupte la sosirea lor. Dar majoritatea cercetătorilor erau de acord că faptele arheologice cunoscute cereau o nouă cercetare a felului în care înțelegem noi aceste poveşti biblice.

Îndoielile despre campania lui Iosua i-a dus pe cercetători la întrebarea dacă această campanie a existat vreodată. Totuşi, ceea ce se află sub îndoială este relatarea din Deuteronom. Scopul istoriei deuteronomice a fost explicat într-o încercare de a arăta că promisiunea Domnului, deja regăsită în primele cinci cărți ale Bibliei, despre posesiunea israeliților asupra Pământului Făgăduinței, a fost îndeplinită. Naratorul a

compilat tradițiile vechi pentru a ilustra faptele lui Dumnezeu de-a lungul istoriei, şi nu pentru a prezenta istoria. A fost o interpretare teologică destinată reînnoirii credinței într-o perioadă greu încercată.

Nu este de mirare că esenienii de la Qumran au adoptat părerea conform căreia preoții din Ierusalim falsificau scripturile.

Stabilirea israeliților pe Pământul Făgăduinței a fost un proces gradual, nu un şir de bătălii şi campanii militare fulger. Toate dovezile – relatarea din Judecători şi descoperirile arheologice – indică faptul că după Ieşire, care avusese loc la 20 de ani după moartea lui Iosua (Iisus), israeliții se aşezaseră în zona muntelui Seir din Edom – la sud şi sud-vest de Marea Moartă – pentru o perioadă mai lungă. Amintiri despre aceste zile se găsesc în Cântarea Deborei: „Când ieşeai Tu, Doamne, din Seir,/Când treceai Tu prin câmpiile Edomului/Pământul se cutremura şi cerurile se topeau/Norii picurau picuri de ploaie" (Judecătorii 5:4). Numai în momentul în care Egiptul a pierdut controlul asupra Palestinei în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea, triburile israelite şi-au completat infiltrația spre Pământul Făgăduinței al Canaanului, de la Dan din nord, aproape de izvorul râului Iordan din Galileea Superioară, la Beer-Şeba şi deşertul Negeb în sud, unde săpăturile arheologice au scos la iveală dovezi ale unei noi infiltrări a populației în timpul

acestei perioade. Aceştia erau pe jumătate nomazi, trăind printre ruinele vechilor oraşe sau printre alți locuitori canaaniți. Filistenii – Popoarele Mării – îşi stabiliseră deja oraşele-stat la sud-vest de Canaan, după o invazie în masă, încercând să se extindă spre Marea Moartă şi râul Iordan când şi israeliții încercau să se stabilească în zonă. Astfel, conflictul început între cei doi noi sosiți a devenit principala preocupare atât a lui Saul, cât şi a lui David.

După intrarea lor pe Pământul Făgăduinței, israeliții au petrecut trei secole în grupuri restrânse, stabilite în jurul Canaanului fără nicio autoritate centrală. În timpul acestor ani, marea majoritate a israeliților l-au abandonat pe Dumnezeul lui Moise pentru zeități canaanite şi feniciene, şi cercetătorii biblici credeau că sărbătoarea Paştilor devenise neînsemnată, pentru că în Biblie nu se face nicio mențiune despre aceasta, deşi trebuie să fi fost cunoscută de către preoți şi profeți.

Nevoia de protecție, în special împotriva filistenilor, a rezultat – spre sfârşitul secolului al XI-lea î.Hr. — în fondarea de către Saul a statului Iuda (Iudeea), cu un guvern central unificat. Statul a fost mai târziu fortificat de către David. Relatarea convențională îl descrie pe Solomon – care, aşa cum am văzut, era de fapt Amenhotep al III-lea, care a trăit cu cinci secole mai devreme – care ar fi transformat Ierusalimul în capitală şi a construit

grandiosul templu, măsuri care au dat statului o anume stabilitate şi autoritate spirituală. Totuşi, se spune că taxele mari care trebuiau plătite pentru templu şi pentru alte proiecte de construcții masive au dus la plecarea din Iuda a zece triburi nordice care şi-au întemeiat propriul lor stat, Israel. Israelul, frământat de certuri dinastice, a fost cucerit în final de către asirieni în secolul al VIII-lea î.Hr., dispărând apoi complet.

Iuda a avut parte de o soartă asemănătoare un secol mai târziu, datorită babilonienilor. Ierusalimul şi templul său au fost distruse, şi mulți conducători israeliți, inclusiv regele lor, Jehoiakim, intelectualii şi preoții au fost duşi în exil. Exilul babilonian a început în anul 586 î.Hr. Şi a durat 70 de ani, până când Babilonul, la rândul său, a fost cucerit de Cirus, regele persan, care le-a permis israeliților – cunoscuți de acum înainte ca evrei – să se reîntoarcă în Ierusalim şi să reconstruiască templul. În timpul exilului, preoții şi scribii israeliți, care luaseră cu ei câteva colecții din scrierile lor sacre, au decis să se răzgândească în ceea ce priveşte istoria lor din trecut. Aceştia au scris în forma prezentă primele cinci cărți ale Vechiului Testament – care îşi aveau originile în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea î.Hr. — schimbând în timpul editării mai multe evenimente.

Spre exemplu, când citim în Vechiul Testament despre israeliții care îl aşteaptă pe „unsul Mesia”

înseamnă că ei aşteptau un rege care să-i conducă, să-i unească şi să le înfrângă duşmanii. Nu despre un Mântuitor mesianic, concept introdus de profetul Isaia, se scria în această perioadă (secolul al VI-lea î.Hr.), a cărui moarte scribii evrei doreau să o ascundă sub o aparență înşelătoare, ci despre moartea unui rege uns, Tutankhamon, „primul născut al faraonului care s-a aşezat pe tron". Eforturile lor au mers mult mai departe decât „reînvierea" lui Iisus. Ei încercau să ascundă faptul că acesta ar fi fost omorât.

Procesul acestei falsificări intenționate a inclus şi schimbarea cronologiei şi semnificației celor două evenimente principale din calendarul religios al israeliților – Paştele şi Ziua Curățirii. Inițial, încă din vremea în care Akhenaton (Moise) se afla în exil în Sinai alături de adepții săi preoți, Paştele (sărbătorirea scăpării israeliților din Egipt) şi Ziua Curățirii (izbăvirea prin moartea regelui lor Mesia) au fost plasate în aceeaşi perioadă, din ziua a cincisprezecea până în cea de-a douăzeci şi una din luna Aviv (martie – aprilie), prima lună a anului evreiesc. Cum această dublă sărbătoare nu fusese celebrată vreme de mai multe secole, în momentul în care a fost reinstaurată, preoții scribi din Babilon au oferit două relatări contrastante despre cum şi de ce a fost stabilită. Prima apare în Ieşirea: „Să ții sărbătoarea azimelor. Şapte zile să mănânci azime în timpul lunii Aviv… căci în acea lună ai ieşit din Egipt…" (23:15). Aceeaşi povață,

spusă puțin diferit, apare şi în Deuteronom, unde au fost adăugate câteva elemente noi: „Să sacrificați aşadar Paştele Domnului Dumnezeului vostru, din ciurde şi din cirezi…” (2:6) Textul nu spune clar de ce anume se cerea un astfel de sacrificiu, deşi era de aşteptat ca aceasta să fie o formă de izbăvire a păcatelor.

În exil, preoții au adoptat calendarul lunar babilonian în locul calendarului solar folosit anterior. Ca rezultat, Tishri (septembrie-octombrie), inițial luna a şaptea a anului israeliților, a devenit prima lună a noului calendar, şi Aviv (Nisan la Babilon) a devenit luna a şaptea. Cam la o jumătate de secol după revenirea la Ierusalim, preoții au avut avantajul de a se folosi de această confuzie pentru a separa Paştele de Ziua Curățirii. Paştele a fost plasat în continuare în Aviv (Nisan), fosta primă lună, în vreme ce Ziua Curățirii – Yom Kippur – cea mai solemnă zi a anului evreiesc – a fost transferată în cea de-a zecea zi din Tishri (septembrie-octombrie), noua primă lună, semnificația sa schimbându-se de la judecată la uciderea lui Mesia de către Preotul Hain pentru izbăvirea păcatelor în general. În sprijinul acestui transfer, editorii biblici au revenit la vechiul calendar, în care Tishri fusese luna a şaptea, şi au adăugat două pasaje primelor cinci cărți ale Vechiului Testament: „Şi în ziua a zecea a lunii aceleia a şaptea, care este ziua curățirii, să aveți adunare

sfântă; să postiți şi să aduceți ardere de tot Domnului…" (Leviticul 23:27) şi: „În ziua a zecea a acestei luni să aveți adunare sfântă; să postiți şi niciun lucru să nu faceți" (Numerii 29:7) Toate indicațiile spun că Finees (Pinhas/Panehesy), prezentat ca şi erou în urma asasinatului ulterior masacrului de la Sinai, a fost responsabil de aceste evenimente – el este cel identificat de către esenienii de la Qumran ca fiind Preotul Hain – pentru care a plătit cu viața sa. Totuşi, redactorul Deuteronomului a ales să „îl readucă la viață" asemeni lui Iosua. El este numit printre adepții lui Iosua în relatarea despre cucerirea de mai târziu a Pământului Făgăduinței, un secol mai târziu. Moartea sa nu a fost relatată, acesta apărând din nou în Judecătorii, care se ocupă cu evenimentele care au avut loc aproape *trei secole şi jumătate* mai târziu: „Şi Finees, fiul lui Eleazar, fiul lui Aaron, stă înaintea lui Dumnezeu, zicând: «Să mai ies eu oare la luptă cu fiii lui Veniamin, fratele meu, sau nu?» Iar Domnul a zis: «Duceți-vă, că mâine Eu am să-l dau în mâinile tale!»" (20:28)

Deşi mai bine de şapte secole trecuseră de la moartea lui Iosua (Iisus), autorul acestor cuvinte trebuie să fi cunoscut tradițiile care stăteau în spatele relatării lui Isaia despre moartea Slujitorului suferind şi a afirmației de mai târziu a rabinilor Talmudului, conform căreia „Pinhas l-a ucis pe Iisus". Rabinii Talmudului, care nici nu aveau cum să înțeleagă această afirmație în sensul

său istoric, au păstrat această tradiție așa cum au primit-o de la predecesorii lor. Au păstrat, de asemenea, şi cuvântul „Pandera” ca nume al tatălui lui Iisus, care s-a dovedit a fi titlul egiptean al lui Tutankhamon, „Fiul lui Ra”.

Rezumatul părților I şi a II-a

Tribul evreu al lui Avraam a căpătat importanță istorică numai după ce stabilise contactul cu Dinastia a XVIII-a a Egiptului, aflată la putere, în secolul XV î.Hr. Mariajul care a avut loc între Sarra, femeie evreică săracă şi faraonul Tuthmosis al III-lea, cel mai măreț dintre regii antici, a dus la naşterea tribului Israel, al cărui părinte era regele egiptean şi care a fost adoptat de Avraam patriarhul. Evenimentele din viața de mai târziu a descendenților Sarrei relevă faptul că aceştia nu l-au uitat niciodată pe strămoşul lor regal. Dar visătorul Iosif, sosind acolo ca sclav şi devenind curând ministrul faraonului şi Locotenent al Carelor de Luptă, a devenit cel mai puternic om din Egipt, după rege.

O altă căsătorie a avut loc între un descendent evreu şi un membru al dinastiei a XVIII-a regale. Amenhotep al III-lea s-a căsătorit cu Tiye, fiica lui Iosif, şi a insistat să o facă regina sa, în ciuda obiceiurilor țării sale. Din această căsătorie s-a născut regele Akhenaton care a fost descris ca fiind prima individualitate din istorie, recunoscut ca Moise al cărților sfinte, primul monoteist care a

proclamat oamenilor un singur Dumnezeu fără imagine. Această doctrină nu a devenit populară printre adepții lui Akhenaton, fiind o schimbare bruscă ce avea nevoie de mai mult timp pentru a fi acceptată de oamenii obișnuiți. Când armata a încercat o lovitură de stat împotriva regelui monoteist, acesta a fost sfătuit de Aye, fratele mamei sale regina Tiye, şi Comandantul Carelor de Luptă, să abdice în favoarea fiului său Tutankhaton.

În vreme ce Akhenaton trăia în exil alături de câțiva adepți apropiați printre beduinii din sudul Sinaiului, Tutankhaton încerca să reformeze doctrina monoteistă, pentru a-i aduce aproape de sine pe oamenii săi. Reformele tânărului rege s-au dovedit a avea o importanță istorică, deoarece credințele lui au rămas vii până în ziua de azi. Acesta a recunoscut credința egipteană a elementului spiritual din existența oamenilor, care continuă să trăiască după moarte. Astfel, Aton a devenit atât zeul morții, cât şi al vieții. A recunoscut, de asemenea, gradele existenței spirituale, recunoscându-i pe vechii zei în ipostaza de îngeri ai lui Dumnezeu în rai, fiind intermediari între oameni şi divinitate. Introducând aceste noi reforme a redeschis templele închise de tatăl său şi chiar şi-a schimbat numele în Tutankhamon.

Nici lui Tutankhamon şi nici învățăturilor sale religioase nu li s-a acordat vreo şansă de reuşită. A fost ucis de către preotul Panehesy, când a

încercat să-l readucă înapoi pe tatăl său din exilul din Sinai şi să-i convertească pe adepții săi noilor credințe. Moartea lui Tutankhamon a dus la căderea dinastiei de la Amarna şi la sfârşitul reformelor sale, după cum au fost făcute multe încercări, atât de către egipteni, cât şi de către israeliți, de a şterge orice amintire despre Akhenaton şi despre succesorul acestuia, Tutankhamon – sau Moise şi succesorul său Iosua. În vreme ce autoritățile egiptene au interzis menționarea numelor sau faptelor acestor regi în orice document scris, scribii israeliți care au scris despre aceste evenimente au făcut mari eforturi de a ascunde uciderea lui Iosua şi a oricărei legături de sânge dintre Israel şi familia regală egipteană. Ceea ce i-a trădat a fost faptul că au fost nevoiți să îl înlocuiască pe Avraam, tatăl adoptiv, cu regele David (Tuthmosis al III-lea), adevăratul tată al Israelului. Scriind o relatare despre un minor conducător de trib care a trăit în Canaan în prima parte a secolului al X-lea î.Hr. Şi care a purtat multe bătălii cu filistenii invadatori, scribii evrei au inclus relatarea despre adevăratul strămoş al israeliților, care a pus bazele unicului imperiu dintre Nil şi Eufrat.

În ciuda încercărilor de ascundere a adevărului, amintirea lui Iosua a rămas vie atât printre israeliți, datorită seriilor de profeți care au fondat în final comunitatea esenienilor după revenirea din exilul babilonian, cât şi în Egipt, în cadrul

cultelor hermetice şi a lui Osiris, care au dus la mişcarea creştină gnostică de la începutul erei creştine.

Partea a III-a

Cheile regatului

„Dar când a binevoit Dumnezeu… Să descopere pe Fiul Său întru mine, pentru ca să-L binevestesc la neamuri, îndată nu am primit sfat de la trup şi de la sânge, nici nu m-am suit la Ierusalim la apostolii cei dinainte de mine, ci m-am dus în Arabia…”

(Epistola către Galateni a Sfântului Apostol Pavel 1:15-17)

Capitolul optsprezece

Primii creştini

În ziua de azi, aproape toți creştinii – fie ei romano-catolici, protestanți sau ortodocşi – au în comun trei premise: acceptă canonul Noului Testament, crezul apostolic şi Biserica structurată ierarhic. Aceste trei aspecte ale credinței creştine şi-au făcut apariția numai spre sfârşitul secolului al II-lea d.Hr.

Scopul primelor două secțiuni ale acestei cărți a fost demonstrarea – nu doar pe baza dovezilor istorice, ci şi a faptelor la care au luat parte scriitorii biblici, precum şi a scrierilor primilor părinți ai bisericii – faptului că, deşi se spune că

reînviatul Iisus a apărut în fața discipolilor săi în prima parte a secolului I d.Hr., misiunea sa istorică pe pământ a avut loc în secolul al XIV-lea î.Hr. Cum poate să se împace acest fapt istoric cu credința creştină oficială? Prima sarcină ar fi construirea unei punți peste 14 secole.

Aşa cum a subliniat cercetătorul biblic A. N. Wilson în cartea sa *Jesus* (Iisus): „Iisus ca persoană fizică şi Hristosul credinței sunt două ființe separate, cu poveşti diferite. Este destul de dificilă reconstituirea primeia, iar încercând, am putea face un rău ireparabil celei de-a doua." Adevărul istoric despre Iosua, Învățătorul Dreptății şi Preotul Hain (adică Pinehas) şi Slujitorul suferind s-a păstrat de-a lungul acestei perioade în special datorită celor două grupuri de secte – iudeo-creştinii şi gnosticii (creştinii neevrei), căutătorii autocunoaşterii, care considerau cunoaşterea lui Dumnezeu ca fiind Dumnezeu însuşi. Gnosticii au fost condamnați ca eretici de către episcopii vechii biserici, pentru că nu acceptau nici canonul Noului Testament, nici crezul apostolic şi nici autoritatea Bisericii.

Până în momentul descoperirii în anul 1947 a bibliotecii lor, *Manuscrisele de la Marea Moartă,* în peşterile de la Qumran, esenienii erau cunoscuți doar din surse greceşti (adică cele scrise în limba greacă). În secolul I d.Hr., cei care au scris despre ei au fost filosoful evreu Filon din Alexandria, Pliniu cel Bătrân (geograf şi naturalist), precum şi

istoricul Flavius Josephus. În acea perioadă, după părerile împărtăşite de Filon şi Josephus, în comunitățile răspândite în Palestina şi Siria trăiau în jur de 4.000 de esenienii.

Esenienii erau cea mai importantă sectă secretă de evrei care credeau că Mântuitorul – Învățătorul Virtuții – a trăit, a suferit şi a murit de mâinile unui duşman identificat cu Preotul Hain şi aşteptau revenirea sa pe pământ. Esenienii se distingeau de comunitatea evreilor şi de preoții de la Ierusalim, pe care îi considerau „oameni fără de Dumnezeu" şi ale căror învățături erau false. Secta lor era mereu sub amenințarea persecuției, fie erau ostracizați social, fie, asemeni Învățătorului lor, ucişi – în cazul în care credințele lor erau cunoscute, ei jurând să țină secrete identitățile tuturor celor care li se alăturau.

Josephus a înțeles şi a explicat în scrierile sale faptul că, în contrast cu Vechiul Testament al lui Moise, care avea scopul de a „păstra poruncile" şi care nu făcea niciun fel de promisiune a vieții eterne, membrii sectei credeau în nemurire: „... Este o credință fermă printre aceştia că, deşi trupurile sunt coruptibile şi materia acestora instabilă, sufletele sunt nemuritoare şi pot îndura la nesfârşit; că provin din cel mai subtil eter, fiind împletite cu trupurile în care se află prizoniere, plămădite aşa cum sunt de către o vrajă magică; dar când se desprind de sânge şi de carne, adică se eliberează – ca să spunem aşa – dintr-o lungă

sclavie, se ridică fericite spre cer.”

Manuscrisele descoperite la Qumran şi care datează din perioada cuprinsă între 200 î.Hr. Şi 50 d.Hr. Sunt scrise în mare parte în ebraică. Unele sunt scrise în aramaică, limba comună în Palestina din vremurile Noului Testament, iar câteva în limba greacă. Între acestea se află şi unele selecții din fiecare carte a Vechiului Testament, cu excepția Cărții Esterei (care a fost scrisă probabil mai târziu; eventual, ar fi putut veni din alt loc, cum ar fi Persia, țara în care aceasta a trăit). Esenienii dădeau o mai mare importanță scrierilor lui Isaia, pentru că în peşteri au fost descoperite nu mai puțin de optsprezece copii ale acestora. Materialul cuprinzând cele mai multe informații conține documente despre secta în sine. Două dintre acestea – *Documentul din Damasc* şi *Manual al disciplinei* – conțin relatări despre istoria sectei, condițiile de admitere în sectă, precum şi regulile impuse de aceasta. Esenienii, asemeni preoților evrei, au studiat Torahul (primele cinci cărți ale Vechiului Testament), precum şi legile lui Moise; au respectat cu strictețe Sabatul; s-au supus legilor lui Moise şi Celor Zece Porunci, având un mare respect pentru numele său. Cu toate acestea, credințele lor erau departe de ceea ce se poate numi după standardele moderne părerile simpliste

ale preoților Templului[61]. Deşi rădăcinile lor se află în istoria israelită, esenienii, simțind că nu sunt responsabili de moartea Învățătorului Virtuții, au respectat Ziua Curățirii în cadrul unui banchet mesianic, şi nu prin ritualul sacrificării unui animal, aşa cum se obişnuia la Templu. Acest banchet, la care se aşteptau să apară din nou şi Învățătorul Virtuții, se aseamănă în multe privințe cu Cina cea de Taină, în cadrul căreia, într-o zi de luni, în ajunul răstignirii, Hristos ar fi instaurat ritualul sacra al împărtăşaniei. Conform textului de la Qumran, preotul „... va binecuvânta vinul şi pâinea şi va întinde mâna prima dată spre pâine. Şi după aceea, Mesia îşi va întinde mâna după pâine, şi apoi întreaga congregație va aduce binecuvântări, în funcție de rangul său. Şi acestei legi nescrise se vor aplica la fiecare adunare la care vor participa cel puțin zece oameni."

Creştinii de mai târziu au renunțat, de asemenea, la sacrificarea animalelor, pentru că îl priveau pe Iisus însuşi ca pe un sacrificiu: „Că şi Fiul Omului n-a venit ca să I se slujească, ci ca El să slujească şi să-Şi dea sufletul răscumpărare pentru mulți" (Marcu 10:45). „Iată Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii" (Ioan 1:29).

---

[61] Preoții de la Templu îndeplineau ritualul sacrificiului în numele congregației. Laicii nu participau personal la ritual, fiind doar cei care aduceau sacrificiile.

Manuscrisele de la Marea Moartă spun că femeile erau excluse din secta secretă iudeo-creştină în care erau acceptați doar evreii circumcişi. Membrii aspiranți primeau un topor şi un şorț pentru a lua parte la ritualurile sectei, îmbrăcați în alb, aşa cum obişnuiau şi esenienii. Inițial trebuiau să facă un an de probă, urmat de încă doi. La sfârşitul celui de-al treilea an, inițiatul trebuia să depună un jurământ prin care să îl cinstească pe Dumnezeu, să promită că va face dreptate oamenilor, să fie cinstit cu frații săi esenieni, să transmită cu credință învățăturile sectei şi să păstreze secretul despre aceasta. Esenienii practicau proprietatea comună. Noii membri îşi transmiteau proprietățile unui grup format din membri desemnați a le administra în beneficiul tuturor.

Membrii sectei îşi începeau ziua cu o rugăciune, urmată de ritualurile de purificare şi de masa obişnuită, dar înainte şi după aceasta, un preot recita câte o rugăciune scurtă. Apoi începeau lucrul, în special cultivau pământul pentru roade, iar seara se rugau din nou, înainte de a se aduna toți pentru a lua cina.

Esenienii erau o sectă cu ierarhie strictă. Era împărțită în preoți şi laici. Preoții erau „fiii lui

Țadoc”[62] iar laicii erau grupați, după modelul biblic, în douăsprezece triburi. Aşa cum Cina cea de Taină, cu binecuvântarea pâinii şi a vinului, este un ecou al Banchetului Mesianic, cei 12 discipoli menționați în evanghelii sunt un ecou – pre-datând cu mult era creştină – al formării consiliului conducător al esenienilor, alcătuit din câte un reprezentant al fiecăruia dintre cele douăsprezece triburi.

Documentul *Conducerea comunității,* descoperit la Qumran, spune: „În Consiliul Comunității vor fi 12 bărbați şi 3 preoți – textul ambiguu permite două înțelesuri: fie că cei 12 sunt preoți, fie că încă 3 preoți urmează a fi incluşi – care vor propovădui adevărul, virtutea, dreptatea, caritatea şi modestia unul spre celălalt, care vor păzi credința pe pământ fermi şi cu un spirit pocăit, vor ispăşi nedreptățile celor care propovăduiesc dreptatea şi care suferă, şi care se vor purta cu oamenii conform măsurii adevărului şi normei acelei vremi.”

Rădăcinile egiptene ale acestor practici ale esenienilor erau următoarele: ei credeau în elementul spiritual al oamenilor, pe care îl vedeau etern, crezând că Învățătorul lor se va ridica din morți la sfârşitul lumii. Modul lor de viață ascetic

---

[62] Țadoc a fost un preot al lui David şi se crede că descendenții săi au fost preoții Ierusalimului până la exilul babilonian din secolul al VI-lea î.Hr.

semăna cu practica egipteană de mai târziu, dar aceştia nu credeau în reînvierea lor, aşa cum o făceau egiptenii.

Fiecare membru al sectei de la Qumran avea rangul său, preoții fiind autoritatea principală. Geza Vermes, profesor de studii ale Vechiului Testament la Oxford, scoate în evidență în cartea sa *The Dead Sea Scrolls în English* (Manuscrisele de la Marea Moartă în engleză) următoarele: „În mâinile lor se află responsabilitatea supremă pentru deciziile cu privire la doctrină, disciplină, puritate şi impuritate, precum şi la problemele particulare ale dreptății şi proprietății. Era, de asemenea, o regulă elementară faptul că un preot trebuia să fie prezent la întâlnirile dintre zece oameni sau mai mulți adunați să dezbată anumite probleme, studiile Bibliei sau să se roage... O trăsătură interesantă a preoților de la Qumran era faptul că întâietatea lor era absolută." Această „trăsătură interesantă" a preoților de la Qumran avea să aibă consecințe pentru credința creştină, care au fost îndurate vreme de aproape două mii de ani. Esenienii (iudeo-creştinii) nu erau singurii care păstrau viu adevărul despre moartea Învățătorului Dreptății (Hristos).

Credința esenienilor conform căreia Mântuitorul deja a trăit, a suferit şi a murit pentru a ispăşi păcatele omenirii era împărtăşită şi de Terapeuți Creştinii neevrei din Egipt), o sectă gnostică.

Singura autoritate care a scris despre istoria lor este filosoful Filon din Alexandria, care s-a născut în jurul anului 15 î.Hr. Şi a murit la douăzeci de ani după presupusa dată a crucificării. Filon, care scria cu admirație despre esenienii pe care i-a identificat ca fiind o parte disidentă a comunității evreilor, nu îi considera pe Terapeuți evrei. Acest lucru este valabil şi pentru Josephus, care nu i-a inclus în diviziunea sa a sectelor evreieşti, pe care le-a denumit după cum urmează: saduchei, farisei, esenieni şi adepți ai lui Iuda, cel care a condus o rebeliune împotriva preoților şi a romanilor după introducerea taxelor romane în anul 6 d.Hr.

În ciuda numeroaselor asemănări dintre secte, gnosticii Terapeuți, spre deosebire de esenieni, nu le excludeau pe femei[63]. Nu erau nici împărțiți într-o ierarhie rigidă a laicilor şi preoților, preoții nu aveau autoritate absolută: oricine, indiferent de sex, putea primi responsabilitatea ritualului şi organizației. Spre deosebire de practica esenienilor, Terapeuții îi acceptau ca membri atât pe creştinii neevrei, cât şi pe evrei, practicând, de asemenea, celibatul. Filon a explicat că majoritatea femeilor, deşi în vârstă, „erau şi acum

---

[63] Spre deosebire de practica esenienilor, femeile nu erau niciodată excluse din activitățile religioase în Egipt. Din vremurile străvechi aveau femei-preot, precum şi femei care slujeau în templu; în unele cazuri, o femeie îşi putea dedica viața preoției. Fără îndoială, dovezile *virginității* vin doar o dată cu Terapeuții.

virgine, păstrându-şi puritatea nu din necesitate – asemeni preoților greci – ci mai degrabă pentru că aşa doreau, datorită zelului şi dorinței de învățătură, conform căreia, fiind nerăbdătoare a-şi trăi viața, disprețuiau plăcerile trupeşti."

Terapeuții erau o sectă contemplativă, care prefera viața simplă. Devenind membri, aceştia renunțau complet la lume, fugind „fără a privi înapoi, abandonând frați, copii, soții, părinți… îşi făceau lăcaş sub cerul liber, în grădini sau în locuri solitare, căutând singurătatea." Asemeni esenienilor, credeau în proprietatea comună. Aceştia dădeau tot ce aveau sectei, trăind în corturi individuale, adunate într-o tabără. „Casele lor… sunt foarte simple, protejându-i de două lucruri importante: căldura soarelui şi răcoarea aerului. Nu sunt aşezate una lângă alta, aşa cum se obişnuieşte în oraşe, pentru că apropierea împiedică singurătatea. Nu sunt aşezate nici la mare depărtare, pentru ca în cazul în care ar fi atacați de hoți, să se poată apăra unul pe celălalt."

Dedicația lor pentru această simplitate – „considerând falsul ca începutul mândriei, dar adevărul ca începutul simplității" – se reflecta în mâncarea pe care o consumau şi în hainele pe care le purtau: „Nu mâncau mâncare costisitoare, ci pâine simplă, condimentată cu sare." Cei cu gusturi mai rafinate formate în anii de dinainte de a se fi alăturat sectei aveau voie să adauge puține condimente la dieta spartană, în forma ierbii

aromate numită isop. Aveau voie să bea doar apă de izvor. Vara, purtau bluze ieftine de pânză, fără mâneci, iar iarna, mantale groase.

Fiecare zi o începeau dimineața la ivitul zorilor cu rugăciuni. Seara urmau alte rugăciuni. Orele din cursul zilei le petreceau în corturi, pe care le numeau „mănăstiri", unde se dedicau „citirii Sfintei Scripturi. Ei filosofau şi interpretau alegoric codul lor de legi, pentru că ei considerau cuvintele interpretate literal ca fiind simboluri ale unei naturi ascunse care ieşea la iveală numai înforma acestor metafore." Mai studiau şi scrierile strămoşilor lor, fondatorii sectei, cu privire la adevărul ascuns în aceste alegorii.

Nu beau şi nici nu mâncau înainte de apusul soarelui vreme de şase zile, pentru că ei credeau că „nu se poate filosofa decât pe lumină, în vreme ce necesitățile trupului se îndeplinesc noaptea". Mulți dintre ei țineau post în toate aceste şase zile, pentru că erau obişnuiți „asemeni greierilor, să se hrănească cu aer". În cea de-a şaptea zi se adunau pentru venerarea comună şi la slujba citită din cărțile lor sfinte. În fiecare a cincisprezecea zi, îmbrăcați în alb, se adunau la un banchet – lipsit de carne sau vin – urmat de un festival sacru ce dura toată noaptea, în care se cântau imnuri pentru slava lui Dumnezeu înainte ca membrii sectei să întâmpine zorii unei noi zile: „Se ridicau în picioare şi îşi îndreptau ochii şi trupurile spre est. Şi când vedeau soarele răsărind, îşi ridicau

mâinile spre cer şi se rugau pentru o zi frumoasă, pentru adevăr şi pentru ascuțimea înțelegerii…” Descoperirea bibliotecii esenienilor, şi anume a *Manuscriselor de la Marea Moartă,* în anul 1947, precum şi controversele ulterioare cu privire la conținutul şi semnificația lor, au distras atenția de la descoperirea cu doi ani înainte a bibliotecii gnostice de la Nag Hammadi, din Egiptul de Sus. Această bibliotecă, ascunsă cândva în ultima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., era alcătuită din 13 papirusuri care conținеau 52 de texte, printre care şi evanghelii necunoscute anterior (listate în Anexa 1 de la sfârşitul acestei cărți). Acestea includeau şi *Evanghelia lui Toma,* care reprezintă o tradiție datând din aceeaşi perioadă – poate chiar şi dinainte de acesta – cu cărțile Noului Testament şi cu peste 100 de învățături atribuite lui Iisus. Printre alte scrieri se aflau şi *Evanghelia lui Filip, Evanghelia Mariei Magdalena, Evanghelia egiptenilor* şi *Apocalipsa lui Pavel.*

Mare parte a acestei literaturi – cu câteva excepții – este de natură creştină. Unele texte derivă din surse păgâne (cum ar fi *Cartea Morților*), altele din tradiții evreieşti. Este clar totuşi că gnosticii se considerau adevărații interpreți ai creştinismului. Numele lor indică faptul că erau căutători ai cunoaşterii, nu a celei raționale, ci mai degrabă a autocunoaşterii, care era în acelaşi timp şi cunoaşterea lui Dumnezeu, ei considerând sinele ca fiind parte a unei naturi divine, iar

mântuirea – nimic altceva decât eliberarea spiritului de corp, moartea fizică fiind desprinderea finală de lumea materială care reprezenta răul.

Evanghelia lui Toma are o importanță academică, dar fiind alcătuită doar din dictoane, nu face lumină în cursul istoric al evenimentelor din primul secol al erei creştine. Cu toate acestea, alte documente relevă clar că gnosticii respingeau doctrina oficială a Neprihănitei Zămisliri, pe care o considerau ca emanația Mântuitorului din Dumnezeu-Tatăl, ca spirit, nefiind o naştere fizică dintr-o mamă umană; ei respingeau răstignirea lui Iisus din vremea Imperiului Roman; considerau că Învierea a fost de natură spirituală, nu fizică, sugerând că ar trebui înțeleasă simbolic, şi nu literal; ei pretindeau că au sursele lor secrete ale tradiției apostolice, deosebite de cele de la Ierusalim. Iată un exemplu din *Apocalipsa lui Petru*:

L-am văzut (pe Mântuitor) cum se pare că a fost prins de ei.

Şi am spus: „Ce văd, O, Doamne, că pe tine însuşi te iau ei şi că tu pui stăpânire pe mine? Sau cine este acesta care se bucură şi râde în copac?

Şi este altul căruia îi lovesc picioarele şi mâinile?" Mântuitorul mi-a spus: „Cel pe care l-ai văzut în copac, bucuros şi râzând, acela este Iisus în viață. Dar cel în mâinile şi în picioarele căruia înfig cuie,

care este o substituire a facerii sale de ruşine, este cel care s-a născut asemeni lui. Dar uită-te la mine şi la el."

Dar eu, când am privit, am spus: „Doamne, nimeni nu se uită la tine. Lasă-ne să plecăm din acest loc."

Dar el mi-a spus: „Ți-am spus, lasă-l pe cel orb în pace!

Iar tu vezi cum ei habar nu au de cele ce spun. Pentru că pe fiul slavei lor l-au făcut de ruşine în locul sclavului meu."

(Apocalipsa lui Petru 81-82)

Forma gnostică de venerare era neprotocolară, fără împărțire în laici şi preoți. Toți credincioşii erau egali, iar mântuirea era considerată o experiență personală. Astfel, nu era niciun fel de ierarhie. La fiecare din întruniri alegeau un membru al congregației, femeie sau bărbat, care să joace rolul preotului – o atitudine care a slăbit vizibil mişcarea gnosticilor când a fost mai târziu atacată de Biserica de la Roma. Comunitățile gnosticilor erau larg răspândite. Se pare că au început în zona dintre Memfis şi Fayum, înainte de a se răspândi în Alexandria şi apoi în întregul Egipt, aşa cum spune Filon, „în fiecare nomă" (regiune administrativă a Egiptului antic, n. Ed. Rom.). Apoi mai departe peste mare, în toate părțile Imperiului Roman.

Evanghelia lui Toma este o colecție de parabole şi zicale ale lui Iisus. Nu conține o prezentare narativă a vieții lui Iisus culminând cu moartea sa. Pretinde că aceste parabole şi zicale, bine înțelese, deschideau drumul spre mântuire şi viață: „Oricine găseşte interpretarea acestor zicale nu va fi atins de moarte" (Zicala 1).

Multe dintre aceste zicale se regăsesc şi în cele patru evanghelii canonice din Noul Testament şi în Epistolele lui Pavel. Spre exemplu:

…Iar Iisus le-a zis: „Nu este proroc disprețuit decât în patria lui şi în casa lui."

(Matei 13:57 şi cu unele diferențe datorate topicii în Marcu 6:4 „Şi le zicea Iisus: „Nu este proroc disprețuit decât în patria sa şi între rudele sale şi în casa sa." Luca 4:24 „Şi le-a zis: „Adevărat zic vouă că niciun proroc nu este bine primit în patria sa" şi Ioan 4:44 „Căci Iisus însuşi a mărturisit că un proroc nu e cinstit în țara lui.")

Crucea este menționată în *Evanghelia lui Toma* ca simbol nu al morții, ci al vieții spirituale eterne în sensul descris şi în evangheliile canonice, precum şi în Epistola către Galateni a Sfântului Apostol Pavel: „Oricine voieşte să vină după Mine să se lepede de sine, să-şi ia crucea şi să-Mi urmeze Mie" (Marcu 8:34)… „M-am răstignit împreună cu Hristos; şi eu nu mai trăiesc, ci Hristos trăieşte în mine. Şi viața mea de acum, în

trup, o trăiesc în credința în Fiul lui Dumnezeu, Care m-a iubit şi S-a dat pe Sine Însuşi pentru mine" (Galateni 2:20.)

Experiența primară religioasă, conform *Evangheliei lui Toma,* nu este doar recunoaşterea identității divine a cuiva, ci, în special, recunoaşterea originii (luminii) şi destinului (odihna) cuiva. Cel care vrea să revină la origini, trebuie să se dezbrace de carne. Atunci poate ajunge într-o nouă lume – un regat al luminii, al păcii şi al vieții.

În mitul gnostic sugerat în *Evanghelia lui Toma,* spiritele individuale îşi găseau adăpost în absolut, universul spiritual al ființelor divine. În urma unei catastrofe primordiale – Căderea – unele spirite umane au fost prinse în trupurile de carne ale lumii materiale, nefiind conştiente de adevărata lor origine. Iisus le salvează, arătându-se în fața lor şi spunându-le adevărul – că sunt ființe divine aparținând altei lumi. Această realizare le eliberează imediat de „accesoriile" trupurilor materiale.

Aici găsim ecouri ale învățăturilor Terapeuților: lumea materială şi trupul fizic sunt respinse pentru că întrupează răul; la fel şi sexul; prin ascetism, spiritele triumfă în principiu asupra trupului; iar moartea fizică este desprinderea finală de lumea materială rea. „Dacă nu te abții de la lume, nu vei găsi regatul" (Zicala 27).

Sursa *Evangheliei lui Toma* a făcut subiectul

multor dezbateri ale cercetătorilor. Discuțiile se învârteau în jurul întrebării dacă se găseşte şi o altă versiune a acestor zicale în evangheliile canonice, sau sunt extrase independent din aceeaşi sursă imprecisă – Q (din germanul *Quelle,* sursă) – asemeni zicalelor lui Iisus înregistrate în cele patru evanghelii.

Profesorul Helmut Koester, care a tradus evanghelia în limba engleză, crede că a fost scrisă probabil în cea de-a doua jumătate a primului secol d.Hr., reprezentând o tradiție veche asemeni celor patra evanghelii (dacă nu cumva a fost scrisă înainte de acestea), pentru că zicalele şi parabolele sunt în general mai scurte şi mai energice, din care alegoria, forma narativă, precum şi semnele redacționale ale lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan lipsesc.

În ceea ce priveşte zicalele şi parabolele, cercetătorii care acceptă că relatarea din Noul Testament despre viața, suferința şi moartea lui Iisus este validă din punct de vedere istoric nu au de ales decât să le dateze din primul secol d.Hr. Cu toate acestea, *Evanghelia lui Toma* este apropiată ca formă de alte colecții de zicale din lumea antică, adică aparține unei vechi tradiții a literaturii de înțelepciune din Egipt şi din Orientul Mijlociu. Textele de înțelepciune, care datează din vremea constructorilor de piramide din secolul al XXVII-lea î.Hr., au fost considerate cel mai important tip de literatură din Egipt. Imhotep,

arhitectul Piramidei în Trepte de la Saqqara, a fost considerat primul compozitor al acestui tip de scrieri. Textele apar sub forma unor sfaturi date de tată fiului său, învățăturile bazându-se pe experiență şi pe transmiterea tradiției. Înțelepciunea – *Sofia* în limba greacă – este personificată în forma unui personaj feminin care emană de la divinitate şi care vorbeşte în proverbe, ghicitori şi alte forme de zicale înțelepte.

Toate aceste secte – esenienii, gnosticii şi Terapeuții – se stabiliseră deja în lumea civilizată (în Imperiul Roman) la începutul erei creştine, şi chiar la Roma în prima jumătate a secolului I d.Hr. Nu se ştie însă sigur cum au ajuns să se stabilească la Roma. O sursă a convertiților la o religie pe care autoritățile o considerau o altă sectă mistică se poate să fi fost soldații romani. Strabon, geograful şi istoricul grec, care a vizitat Egiptul în anul 25 î.Hr. Însoțindu-l pe guvernatorul Aelius Gallus în anul următor încercării sale de a subjuga sudul Arabiei, a consemnat faptul că trei legiuni romane staționau în vechiul oraş Babilon (modernul Cairo) pe cealaltă parte a Nilului de la Memfis. În Memfis era Templul lui Serapis, zeul cel mai venerat în acea vreme în Egipt. Se răspândise în întreaga lume civilizată şi avea să supraviețuiască alături de creştinism – fiind privit de mulți adepți, aşa cum vom vedea mai târziu, ca o ramură diferită a creştinismului vreme de mai

bine de două sute de ani.

O altă sursă puteau fi evreii, atât ortodocşii, cât şi esenienii (iudeo-creştinii). Prima comunitate evreiască a fost adusă la Roma ca prizonieri de război şi sclavi, după invazia romană din Iudeea din anul 63 î.Hr. Acest fapt nu explică totuşi prezența creştinilor neevrei în oraş, pentru că esenienii nu îi acceptau pe cei necircumcişi în mişcarea lor. Cu toate acestea, conflictele dintre creştinii care credeau că Mesia a venit deja şi evreii ortodocşi care negau acest fapt au dus la alungarea lor din Roma de către împăratul Caligula, în anul 49 d.Hr.

În Faptele Sfinților Apostoli găsim o referire la această alungare: „După acestea Pavel, plecând din Atena, a venit la Corint. Şi găsind pe un iudeu, cu numele Acvila, de neam din Pont, venit de curând din Italia, şi pe Priscila, femeia lui, pentru că poruncise Claudiu ca toți iudeii să plece din Roma, a venit la ei. Şi pentru că erau de aceeaşi meserie, a rămas la ei şi lucrau, căci erau făcători de corturi" (Faptele Sfinților Apostoli 18:1-3.)

Cu toate acestea, evreii mai fuseseră o dată expulzați – mulți dintre ei putând fi iudeo-creştini (deşi nu există nicio dovadă în acest sens) – din Roma în anul 19 d.Hr., în vremea domniei lui Tiberiu, unchiul lui Claudiu. Evreii ajunşi la vârsta militară au fost alungați, fiind devotați cultului egiptean al zeului Serapis. Tacit, istoricul roman (55-115 d.Hr.), scrie în cartea sa *Anale*

următoarele:

a fost o dispută... cu privire la alungarea egiptenilor şi evreilor, fiind adoptată de către Senat o rezoluție conform căreia patru mii de oameni ai clasei libere care erau infectați cu aceste superstiții şi fiind de vârstă militară să fie transportați în insula Sardinia, pentru a reprima hoțiile de aici, un sacrificiu minor dacă ar trebui să moară de climatul pestilențial. Restul trebuiau să părăsească Italia dacă nu renunțau într-o zi la riturile nepioase.

Putem data acest eveniment în jurul anului 19 d.Hr., cu treizeci de ani mai devreme față de data acceptată de majoritatea cercetătorilor cu privire la alungarea evreilor din Roma – pentru că toate evenimentele din volumul al doilea al *Analelor* lui Tacit se sfârşeau în jurul acelei date.

Apariția timpurie a creştinilor la Roma este sugerată şi de tradiția conform căreia Protonica, soția lui Claudiu, care se căsătorise cu el înainte ca acesta să fi fost numit împărat în anul 37 d.Hr., s-a convertit la creştinism în timpul domniei unchiului său, Tiberiu (14-37 d.Hr.). Această tradiție – conform căreia Protonica a descoperit în această perioadă Crucea adevărată, despre existența căreia nu avem dovezi concrete – ridică posibilitatea ca povestea despre convertirea sa să fie apocrifa. Cu toate acestea, într-un pasaj din Epistola către Filipeni a Sfântului Apostol Pavel,

membrii casei lui Cezar sunt singurii creştini romani evidenţiaţi trimiţând urări fraţilor lor filipeni: „Îmbrăţişaţi în Hristos Iisus pe toţi sfinţii. Vă îmbrăţişează pe voi fraţii care sunt împreună cu mine. Vă îmbrăţişează pe voi toţi sfinţii, mai ales cei din casa Cezarului” (Filipeni 4:21-22).

Climatul s-a schimbat în momentul în care Nero, care fusese adoptat de Claudiu, a urmat la tron în anul 54 d.Hr., şi înainte de a se sinucide 14 ani mai târziu, a câştigat o reputaţie de criminal, fiind un om crud şi desfrânat. Până să ajungă pe tron (54-68 d.Hr.), comunitatea creştină din Roma se extinsese extrem de mult. Istoricul Tacit relatează în *Analele* sale cum Nero, acuzat că ar fi dat foc Romei în anul 64 d.Hr. Şi având nevoie de ţapi ispăşitori, „a dat vina şi a supus la torturi inimaginabile o clasă de oameni detestaţi pentru faptele lor abominabile, oameni pe care populaţia îi numea creştini”.

Până în prima jumătate a secolului I d.Hr., Terapeuţii se extinseseră şi ei destul de mult. Filon, al cărui frate era conducătorul comunităţii evreilor din Alexandria, a vizitat Roma în timpul scurtei domnii a lui Caligula (37-41 d.Hr.) pentru a protesta împotriva ordinelor împăratului conform cărora evreii trebuiau să aşeze imaginea sa în templele lor şi să o venereze. La această dată timpurie, întorcându-se de la Roma – conform spuselor lui Eusebiu (260-342 d.Hr., unul dintre primii părinţi ai Bisericii, care a scris o istorie a

Bisericii până în vremea sa) – Filon a pus pe hârtie cea mai importantă operă a sa, *Viața Contemplativă,* în care îi descria pe Terapeuți ca fiind „cetățeni ai raiului şi ai universului, acceptați de tatăl şi creatorul acestei lumi". Mai scria şi că „Terapeuți se găseau în multe părți ale lumii", fiind mai „numeroşi în Egipt în toate districtele numite nome, în special în jurul oraşului Alexandria". Eusebiu i-a identificat pe Therapeutae ca fiind cea mai timpurie Biserică creştină din Egipt. În acea vreme erau 42 de nome – districte administrative – în Egipt, deseori separate de mari distanțe. Spre exemplu, erau în jur de 450 km de la Alexandria, capitala, spre Muntele Sinai, din partea sudică a peninsulei Sinai. Este greu de crezut că, dacă cele două date indicate de evanghelii pentru răstignire (30 şi 33 d.Hr.) sunt corecte, comunitățile creştine ar fi putut să se împrăştie în Egipt – în afară de Roma – în mai puțin de douăzeci de ani, când singurele mijloace de transport erau măgarii, cămilele sau corăbiile.

Existența creştinismului în Egipt atât de devreme după presupusa dată a răstignirii este atestată, de asemenea, şi de relatarea lui Josephus, istoricul din secolul I d.Hr., în cartea *sa Antichitățile Iudaice.* Acesta scrie că în anii 50 d.Hr., un misionar din Egipt a apărut în Ierusalim, unde se spune că a avut mai mare succes decât Ioan Botezătorul, adunând sub conducerea sa peste treizeci de mii de evrei. Noul venit „spunea

că este profet, sfătuind mulțimea de oameni obișnuiți să îl însoțească le Muntele Măslinilor… El a spus că acolo le va arăta cum, sub conducerea sa, zidurile Ierusalimului vor cădea… Acum când Felix (procuratorul roman) a aflat despre aceste lucruri, a ordonat soldaților să îşi ia armele şi să pornească împotriva lor călare şi pe jos din Ierusalim, şi i-a atacat pe egiptean şi pe cei care erau alături de el. De asemenea, a ucis patru sute dintre ei şi două sute i-a luat vii. Dar egipteanul a scăpat…"

Această relatare a lui Josephus sugerează faptul că egipteanul trebuie să fi fost un învățător *mesianic,* pentru că evreii nu l-ar fi urmat dacă ar fi fost un profet păgân. Mai târziu, când Pavel a vizitat pentru ultima oară oraşul Ierusalim în anul 57 î.Hr. Şi a fost salvat de către soldații romani din fața mâniei evreilor, căpitanul roman l-a confundat cu profetul rebel egiptean şi l-a întrebat: „Nu eşti tu oare egipteanul care, înainte de zilele acestea, te-ai răsculat şi ai scos în pustie pe cei patru mii de bărbați răzvrătiți?" (Faptele Sfinților Apostoli 21:38)

Întrebarea în cauză este simplă. Dacă Iisus (Iosua) a trăit, a suferit şi a murit în secolul al XIV-lea î.Hr., ce motive se află în spatele identificării Bisericii Creştine a *aparițiilor spirituale ale lui Hristos* în fața câtorva discipoli ai săi şi a Sfântului Pavel – care se pare că au avut loc în secolul I d.Hr. — ca reprezentându-l pe Iisus cel real? Aceste

motive nu erau altceva decât nevoia Bisericii de la Roma de un Iisus încarnat – acel Iisus în carne şi oase – în secolul I d.Hr., şi de a ratifica aceste apariţii spirituale ca fiind manifestări ale lui Iisus cel real, cu scopul de a legitima autoritatea şi puterea sa.

Capitolul nouăsprezece

Pavel şi Petru

Cursul istoriei ecleziastice din primii 50 de ani ai erei creştine a fost subiectul unei confuzii considerabile, rezultând dintr-o serie de interpretări greşite. Printre acestea se află şi faptul că nu existaseră creştini care să fie persecutaţi de Pavel înainte de anul 30 sau 33 î.Hr., cele două date oferite de Biblie pentru răstignire; faptul că evangheliile sunt opere istorice, în vreme ce scopul lor este unul teologic; că Pavel a fost convertit pe drumul Damascului şi a aprofundat învăţăturile sale de la apostolii din Ierusalim; şi că Simon (numit mai târziu în evanghelii ca „Simon numit Petru” [64] , primul papă), a fost conducător al apostolilor de la Ierusalim, croindu-şi drum spre Roma la mijlocul secolului, ajungând martir după persecuţia lui Nero împotriva creştinilor. Numai

---

[64] Aşa cum voi demonstra, numele de Petru (în greacă, Piatră) nu exista în acea vreme, dar a fost o interpretare ulterioară a autorilor evangheliei. Până să ajungem acolo, pentru a nu provoca o confuzie cronologică, ne vom referi la el cu numele de Simon.

când aceste mituri au fost scoase la iveală se pot concilia cronologiile aflate în conflict şi se poate stabili un sens logic al evenimentelor acestor primi 50 de ani şi ai celor care au urmat.

Primii ani ai erei creştine au fost o perioadă de mari aşteptări spirituale. Esenienii aşteptau revenirea Învățătorului în Ziua Judecății de Apoi de la sfârşitul lumii. Ioan Botezătorul, mai târziu descris în evanghelie ca fiind „cel trimis de Dumnezeu" (Ioan 1:6), a fost primul dintre esenienii care a ieşit la lumină şi a încercat să îi inițieze pe toți evreii la botezul izbăvirii păcatelor, o confesare a păcatului de a-l fi respins pe Mesia, precum şi nevoia unei curățări spirituale. Conform spuselor lui Josephus, care l-a confirmat pe Ioan ca fiind o figură istorică şi biblică în acelaşi timp, Ioan le-a poruncit evreilor „să vină la botez, pentru că spălarea (cu apă) va fi acceptată de el (de Dumnezeu) dacă aceştia se foloseau de ea…"

Evanghelistul Matei confirmă că Ioan Botezătorul nu pregătea calea pentru naşterea lui Iisus, ci pentru revenirea sa pe pământ: „În zilele acelea, a venit Ioan Botezătorul şi propovăduia în pustia Iudeii, spunând: Pocăiți-vă că s-a apropiat împărăția cerurilor. El este acela despre care a zis proorocul Isaia: Glasul celui ce strigă în pustie: Pregătiți calea Domnului, drepte faceți cărările Lui" (Matei 3:1-4). Mişcarea lui Ioan Botezătorul a stârnit un asemenea entuziasm, atrăgând după sine mulți adepți, astfel că Irod Antipa,

guvernatorul Galileii din anul 4 î.Hr. Până în anul 39 d.Hr., temându-se că Ioan ar putea deveni un punct de regrupare pentru disidenții evrei, l-a arestat, l-a închis, pentru ca mai târziu să fie executat. Data execuției lui Ioan apare de obicei ca fiind anul 28 d.Hr. Acesta a fost urmat de Simon (Petru) (Figura 28), un alt esenian (de vreme ce învățăturile sale erau de natură evreo-creştină, similare învățăturilor esenienilor), care din vremea ascensiunii sale a fost considerat conducătorul de necontestat al apostolilor Ierusalimului.

Aceştia, la rândul lor, nu numai că au continuat învățăturile lui Ioan, dar şi susțineau că profeția sa a fost îndeplinită pentru că l-au văzut pe Hristos. Pentru că nimeni altcineva nu îl văzuse, povestea lor nu era crezută (acest lucru e comunicat în relatarea episodului), crezându-se în general că cel care s-a ridicat din morți era de fapt Ioan. Găsim două referințe ale acestei credințe în Evanghelia lui Marcu, după ce discipolii au fost trimişi doi câte doi pentru a propovădui căința: „Şi a auzit regele Irod, căci numele lui Iisus se făcuse cunoscut, şi zicea că Ioan Botezătorul s-a sculat din morți…" (6:14) şi „Iar Irod auzind zicea: Este Ioan căruia eu am pus să-i taie capul; el s-a sculat din morți" (6:16).

Învățăturile lui Simon (Petru) şi ale apostolilor de la Ierusalim erau o combinație a Vechiului Testament şi a Noului Testament, promis de Ioan Botezătorul. Esența Vechiului Testament era

„păzirea legământului”, expresie care se găseşte în Facerea (17:7, 10): „Voi pune legământul Meu între Mine şi între tine şi urmaşii tăi, din neam în neam, să fie legământ veşnic, aşa că Eu voi fi Dumnezeul tău şi al urmaşilor tăi după tine… Iar legământul dintre Mine şi tine şi urmaşii tăi din neam în neam, pe care trebuie să-l păziți, este acesta: toți cei de parte bărbătească ai voştri să se taie împrejur.” Cu toate că circumcizia era un vechi obicei egiptean, acest legământ se aplica doar evreilor care respectau tradiția circumciziei. Aceasta nu aducea după sine promisiunea vieții eterne.

Simon (Petru) şi apostolii de la Ierusalim au adoptat, în plus, Noul Testament al lui Ioan Botezătorul, care nu conținea o promisiune concretă a Învierii, dar şi ei restrângeau aplicarea lui la evreii circumcişi. Limitările învățăturilor lui Simon (Petru), comparate cu cele ale lui Pavel, se regăsesc în două versete din Faptele Sfinților Apostoli, aşa cum au fost scrise în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea d.Hr.: „Iar Petru a zis către ei: Pocăiți-vă şi să se boteze fiecare dintre voi în numele lui Iisus Hristos Mesia[65], spre iertarea păcatelor voastre” (2:38) şi „Deci pocăiți-vă şi vă

---

[65] Originea cuvântului biblic Mesia (Mântuitorul) este cuvântul ebraic *Mashih.* Numele *Hristos,* adică „unsul lui Dumnezeu”, e folosit în traducerea în greceşte a Vechiului Testament (Septuaginta) al Bibliei în secolul al III-lea î.Hr.

întoarceți, ca să se şteargă păcatele voastre, ca să vină de la fața Domnului vremuri de uşurare" (3:19).

În această perioadă, la mijlocul celei de-a doua jumătăți a celei de-a doua decade d.Hr., Pavel a început să joace un rol crucial. Pavel (Figura 29) s-a născut la Tars, în Asia Mică, în primii ani ai erei creştine. De tânăr şi-a croit drum spre Ierusalim, aflat la cca 600 km sud de locul său natal, cu scopul de a studia Torah – primele cinci cărți ale Vechiului Testament, atribuite lui Moise – la colegiul din Templu aflat sub conducerea unui renumit rabin Gamaliei. În primul capitol al Epistolei către Galateni – popor de celți care trăiau în zone întinse din Asia Mică şi care au fost convertiți la creştinism de către Pavel în cursul celor trei călătorii misionare – acesta se confesa că în această etapă timpurie a vieții sale „a persecutat Biserica lui Dumnezeu, risipind-o…"

După recunoaşterea sa cu privire la persecutarea creştinilor despre care epistolele sale spun că ar fi avut loc în cea de-a treia decadă d.Hr., Pavel continuă cu propria sa relatare despre convertirea sa care variază față de cea care apare în Faptele Sfinților Apostoli, care susține că, în drumul spre Damasc, Pavel a avut o viziune cu Iisus, care l-a întrebat: „Saule, Saule (numele său inițial), de ce Mă prigoneşti?" (9:4). Această întâlnire nu este menționată de către Pavel în niciuna dintre epistolele pe care le-a scris – cu

peste un secol înainte de apariția evangheliilor Noului Testament – comunităților pe care le convertise la creştinism. În schimb, în Epistola către Galateni, fără a spune clar unde a avut loc întâlnirea sa spirituală cu Iisus, continuă să accentueze faptul că învățăturile sale nu se datorau nimănui, nici chiar apostolilor de la Ierusalim: „... să descopere pe Fiul Său întru mine... nu am primit sfat de la trup şi de la sânge... nici nu m-am suit la Ierusalim, la Apostolii cei dinainte de mine, ci m-am dus în Arabia...” (1:15-17).

Motivul contradicțiilor dintre relatarea lui Pavel despre viața sa şi versiunea pe care o găsim în Faptele Sfinților Apostoli va fi examinat în detaliu mai târziu, dar între timp, putem aborda astfel de discrepanțe conform părerilor lui Martin Debelius, profesor de teologie la Heidelberg, din primele pagini ale cărții sale *Pavel,* publicată în anul 1953: „Informațiile despre Pavel aşa cum sunt ele prezentate în Faptele Sfinților Apostoli nu sunt de încredere de vreme ce nu sunt autobiografice; şi dacă se întâmplă să contrazică afirmațiile clare din epistolele sale (ale lui Pavel), trebuie să fie lăsate în plan secund.”

Pavel releva clar într-un alt pasaj din epistola sa că locul exact în care a trecut prin perioada de inițiere din „Arabia” a fost Muntele Sinai (4:24, 25),

Muntele lui Dumnezeu[66], unde se spune că Moise ar fi primit cele zece porunci în perioada sa de exil, cu 14 secole mai devreme, şi locul în care Domnul i-a apărut aducând instrucțiunile de a se întoarce în Egipt, însoțit de Aaron, pentru a conduce exodul israeliților[67]. într-o altă epistolă, Pavel mărturiseşte în plus că, în vremea pe care a petrecut-o pe Muntele Sinai, Dumnezeu i s-a arătat spunând că „neamurile sunt împreună moştenitoare (cu iudeii) şi mădulare ale aceluiaşi trup şi împreună părtaşi ai făgăduinței în Hristos Iisus, prin Evanghelie" (Efeseni 3:3-6).

Muntele Sinai a fost un loc de pelerinaj încă din vremea lui Moise. Muntele, înalt de peste 2.000 metri, este unul din multele vârfuri din sudul arid al peninsulei Sinai, care formează sălbăticia prin care Moise a încercat să-i conducă pe israeliți în lunga lor călătorie spre Pământul Făgăduinței. Chiar şi în ziua de azi, în pustiu apa e puțină, iar

---

[66] Dumnezeul israelit i-a apărut lui Moise pe acest munte. Coranul scrie că Dumnezeu i-a vorbit lui Moise pe muntele considerat sfânt de către localnicii Şasu chiar înainte de vremea lui Moise, rămânând sfânt până în ziua de azi, unde la Mănăstirea Sf. Ecaterina construită aici vin pelerini din toată lumea.

[67] Aşa cum am observat mai devreme, puternica tradiției a Mănăstirii Sf. Ecaterina de la poalele Muntelui Sinai identifică muntele cu locul Schimbării la Față. Muntele Tabor, aflat la est de Nazaret, a fost propus ca locație rivală pentru o biserică franciscană construită acolo pentru pelerini. Acest fapt rezolvă dificultatea geografică (a distanței) în cazul în care, aşa cum indică Noul Testament, Schimbarea la Față a avut loc imediat după răstignire.

pe lângă puținele văi se află solurile fertile care dau recolte limitate de legume şi curmale, care abia ajung familiilor de beduini şi turmelor acestora.

În primii ani, zona de la poalele muntelui, zonă în care Mănăstirea Sf. Ecaterina rămâne un loc de pelerinaj chiar şi în ziua de azi, se adunau pustnicii![68] Până când a apărui Pavel pe scenă, în prima jumătate a secolului I d.Hr., oraşul sirian Damasc şi zona de la est de Iordan şi Sinaiul se aflau sub controlul arabilor nabateeni şi al regelui acestora, Aritas al III-lea. Pentru nabateeni, care i-au înlocuit pe biblicii madianiți (Şasu, aliații lui Moise în anii petrecuți în pustie), Muntele Sinai era un loc sfânt destinat pelerinajului. Tradiția îndelungată a muntelui ca loc de pelerinaj este clară din inscripțiile – în limba nabateeană, greacă, latină şi arabă – de pe stâncile de la Wadi Haggag, Defileul Pelerinilor, o vale îngustă pe drumul principal care l-a condus pe Eilat (biblicul Elath) în capătul golfului Aqaba, spre zona Muntelui Sinai.

Este rezonabil să presupunem că, dacă Terapeuții se stabiliseră în toate nomele din Egiptul acelei vremi, una dintre aşezările lor se afla şi în jurul Muntelui Sinai, cu lunga sa tradiție

---

[68] Sinai a fost un adăpost al pustnicilor din două motive. Era locul în care Moise a petrecut mulți ani meditând şi a fost locul în care a murit Iosua/Iisus/Tutankhamon.

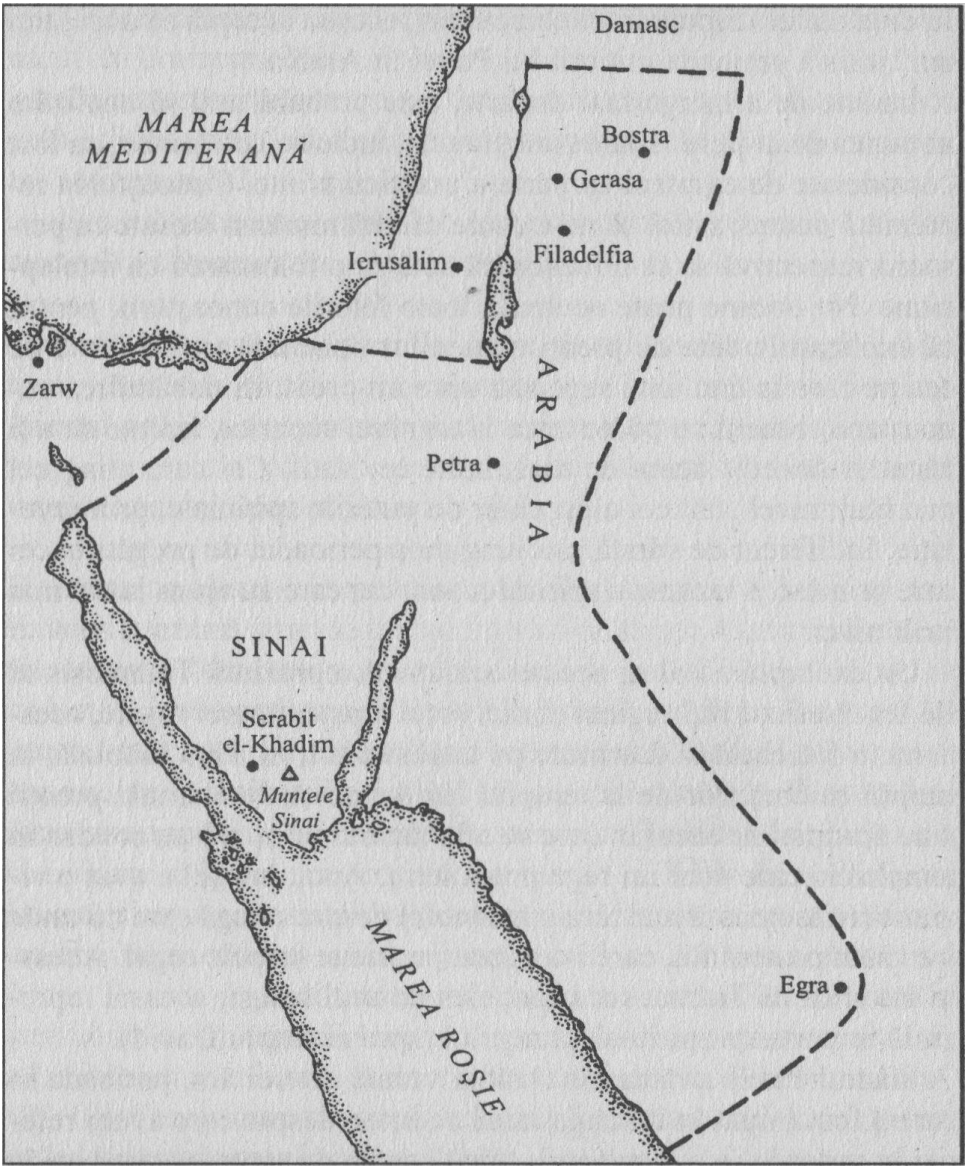

de loc de pelerinaj sacru. Cu siguranță, putem detecta influența ascetică a sectei Terapeuților în viața lui Pavel de mai târziu. Acesta a trăit conform regulilor acestora, nu a trăit niciodată în cadrul

familiei sale, nu a fost căsătorit niciodată, nu a avut niciun fel de bogății – şi-a petrecut viața încercând să-l cunoască pe Hristos şi să împărtăşească învățăturile sale celor din jurul său. Conceptul Terapeuților despre bogăția administrată în comun este reflectată în faptul că, în ciuda diferențelor doctrinare, Biserica fondată de Pavel în oraşul grecesc Corint obişnuia să trimită ajutor financiar la Ierusalim.

Pavel oferă o cronologie precisă a anilor care au urmat convertirii sale, care trebuie să fi avut loc în cea de-a patra decadă d.Hr.: „Apoi, după trei ani, m-am suit la Ierusalim, ca să-l cunosc pe Chefa şi am rămas la el cincisprezece zile. Iar pe altul din apostoli n-am văzut, decât pe Iacov, fratele Domnului" (Galateni 1:18-19).

În ciuda unor dispute între cercetători, aceştia acceptă că acei „trei ani" indică perioada inițierii lui Pavel în Arabia.

Înainte de a merge mai departe, este probabil util să analizăm noțiunea de inițiere. Toate cunoştințele, inclusiv cele scrise, au fost considerate de egipteni ca parte a practicii sfinte. Cunoaşterea reprezintă putere, astfel că nu trebuie oferită nimănui înainte ca persoana respectivă să se dovedească aptă să o folosească cu înțelepciune. Nu oricine poate acumula toate felurile cunoaşterii, pentru că explicațiile date de preoți oamenilor obişnuiți ar fi diferită de cea pe care le dau unui rege sau unui alt preot. În

dobândirea cunoaşterii, nimeni nu poate trece la un nivel superior, înainte de a fi testat şi dovedit demn de mai multe revelații. Cei care ating cel mai înalt nivel sunt cei aleşi chiar de puterile spirituale, prin revelație. Indiferent de vârstă sau lungimea perioadei de pregătire, cei care primesc o viziune a spiritului sunt cei care au ajuns la cel mai înalt nivel.

Un exemplu ideal al acestei situații îl reprezintă Tuthmosis al III-lea. Nefiind fiul reginei şi nici soțul moştenitoarei regale, acesta nu ar fi trebuit să îl urmeze pe tatăl său la tron. Fără îndoială, în timpul celebrărilor de la templul lui Amon de la Karnak, preoții s-au apropiat de locul în care se afla tânărul prinț şi l-au condus în templul în care doar un rege putea intra. Apoi, prințul a avut o viziune (consemnată mai târziu în *Anale*) despre o fugă spre rai unde l-a văzut pe zeul Ra, care i-a aşezat pe frunte şarpele regal. Aceasta însemna că Tuthmosis a fost ales de zeul însuşi; aceasta reprezintă importanța spirituală a regelui (spre exemplu David).

Sfântul Pavel a rămas în Arabia vreme de trei ani, perioada în care a fost inițiat în întreaga taină a sectei, despre care avem referiri în scrierile sale. Cuvântul „taină” apare de şaptesprezece ori în epistolele lui Pavel, deşi în restul scrierilor Bibliei apare doar de cinci ori: o dată în Marcu şi de patru ori în Apocalipsă. Iată câteva exemple:

„Pentru că nu voiesc, fraților, ca voi să nu ştiți taina aceasta, ca să nu vă socotiți pe voi înşivă înțelepți” (Romani 11:24).

„Iar celui ce poate să vă întărească după Evanghelia mea şi după propovăduirea lui Iisus Hristos, potrivit cu descoperirea tainei celei ascunse din timpuri veşnice” (Romani 16:25).

„Ci propovăduim înțelepciunea de taină a lui Dumnezeu, ascunsă…” (I Corinteni 2:7).

„Că prin descoperire mi s-a dat în cunoştință această taină… de unde, citind, puteți să cunoaşteți înțelegerea mea în taina lui Hristos” (Efeseni 3:3).

„Şi să descopăr tuturor care este iconomia tainei cele din veci ascunse în Dumnezeu…” (Efeseni 3:9).

Taina este dovada inițierii lui Pavel în cel de-al treilea grad. Mai mult, relatările din Galateni cu privire la întâlnirea lui Pavel cu *spiritul lui Christos* înseamnă că acesta a devenit unul dintre cei puțini care pot explica de ce evangheliile de la Nag Hammadi au un mare respect pentru Pavel.

Referirea la „Iacov, fratele Domnului” (Galateni 1:18-19) nu trebuie interpretată strict în sensul fratelui de sânge, ci a unui frate întru credință. Cuvintele „frate”, „frați” şi „soră” sunt folosite de obicei în Biblie pentru a evidenția legăturile de sânge, dar acest lucru nu este valabil întotdeauna.

Acestea sunt uneori folosite pentru a semnifica sângele religios. Matei, spre exemplu, îl citează pe Iisus, care spune: „Că oricine va face voia Tatălui Meu Celui din ceruri, acela îmi este frate şi soră şi mamă” (12:50). În primele comunități creştine există multe referiri la faptul că, prin credință, oricine putea deveni „frate” sau „soră” a Domnului. Din nou, Matei îl citează pe Hristos care le spune discipolilor săi frați în sensul de adepți când le trimite un mesaj: „Duceți-vă şi vestiți fraților Mei, ca să meargă în Galileea, şi acolo Mă vor vedea” (28:10). Pavel foloseşte cuvântul „frați” pentru a indica o legătură religioasă în variatele sale epistole.

În cartea sa *Antichitățile iudaice,* Josephus oferă o relatare a unui proces care a avut loc în anul 64 d.Hr., care sugerează o posibilă explicație alternativă pentru apariția lui „Iacov, fratele Domnului” în povestea lui Pavel. Se pare că în vreme ce aştepta sosirea lui Albinus, noul guvernator al Palestinei, marele preot evreu Ananus ordonase ca unii oponenți să fie ucişi cu pietre pentru că încălcaseră legea. Ca rezultat al protestelor cu privire la soarta cetățenilor, Albinus l-a concediat pe Ananus şi l-a înlocuit cu un alt mare preot numit Iisus, al cărui frate Iacov fusese una dintre victimele ucise cu pietre.

Relatarea lui Pavel continuă să explice că, după vizita sa la Ierusalim, a plecat spre Siria şi Cicilia, zona din Asia Mică în care se născuse. Acolo, fața

sa era necunoscută, iar oamenii „auziseră doar că cel care ne-a persecutat în trecut acum propovăduia credința pe care cândva o distrusese. Şi l-au slăvit pe Domnul în mine”. În acea vreme, o comunitate creştină, formată din neevrei, („neamuri” n. Ed. Rom.) exista deja la Antiohia, care era atunci capitala Siriei. Pavel a fost asociat cu Barnaba, conducătorul de aici. În final, comunitatea i-a desemnat pe Pavel şi pe Barnaba să propovăduiască evanghelia dincolo de granițele Siriei. Acest fapt a rezultat în prima dintre cele trei călătorii misionare ale lui Pavel, începând cu o vizită în Cipru, locul natal al lui Barnaba.

Disputa dintre Bisericile creştine ale lui Simon (Petru) din Ierusalim şi Pavel din Antiohia renaşte o dată cu revenirea lui Pavel şi a lui Barnaba din prima călătorie misionară. Apostolii Bisericii iudeo-creştine le cereau creştinilor neevrei să fie circumcişi şi să se supună legii mozaice (adică să se convertească la iudaism). Pavel a rezolvat într-un final această dispută prin ceea ce se cunoaşte sub denumirea de Conciliul de la Ierusalim, în cadrul căruia s-a stabilit că Simon (Petru) va fi apostolul evreilor, iar Pavel apostolul neevreilor: „După paisprezece ani, m-am suit iarăşi la Ierusalim… şi le-am arătat Evanghelia pe care o propovăduiesc la neamuri… văzând că mie mi-a fost încredințată Evanghelia pentru cei netăiați împrejur, după cum lui Petru… Şi cunoscând harul ce mi-a fost dat mie, Iacov, şi Chefa şi Ioan,

cei socotiți a fi stâlpi, mi-au dat mie şi lui Barnaba dreapta spre unire cu ei, pentru ca noi să binevestim la neamuri, iar ei la cei tăiați împrejur" (Galateni 2:1-2, 7, 9).

Folosirea numelui lui Petru în cele două relatări ale lui Pavel despre vizitele sale la Ierusalim este curioasă, pentru că până la varianta finală a Faptelor Sfinților Apostoli din secolul al II-lea d.Hr. Nu se menționează nicăieri despre o persoană numită Petru cu funcția de conducător al apostolilor de la Ierusalim. Originalele greceşti ale textelor epistolelor lui Pavel (aşa cum apar ele în *Noveum Testamentum Graece*) arată că acesta nu a folosit niciodată numele de Petru, ci s-a referit la conducătorul apostolilor de la Ierusalim cu numele de Chefa sau Chifa, cuvântul aramaic care însemna „dom". Numele de Chefa era, de asemenea, folosit ca sinonim pentru Simon în relatarea din Evanghelia după Ioan despre re-numirea sa: „Şi (Andrei) l-a adus (pe fratele său Simon) la Iisus. Iisus, privind la el, i-a zis: Tu eşti Simon, fiul lui Iona; tu te vei numi Chifa (ce se tâlcuieşte Petru) (1:42). Folosirea numelui „Petru" în Faptele Sfinților Apostoli este cu siguranță opera ultimului copist, care căuta susținere pentru falsa părere conform căreia Petru, şi nu Pavel, trebuia considerat fondatorul creştinismului modern, şi care încerca să schimbe cronologia care nu se potrivea.

Aceeaşi problemă s-a ridicat şi în ceea ce

priveşte data reală a Conciliului de la Ierusalim. Mulți cercetători moderni îl plasează în timpul sau chiar înainte de anul 44 d.Hr., data morții lui Irod Agripa I, un nepot al lui Irod cel Mare. Ei îşi bazează credința pe o relatare din Faptele Sfinților Apostoli despre felul în care, cu puțin înainte de moartea sa, Irod Agripa I l-a arestat şi închis pe Simon (Petru): „Şi în vremea aceea, regele Irod (Agripa) a pus mâna pe unii din Biserică, ca să-i piardă. Şi a ucis cu sabia pe Iacov, fratele lui Ioan. Şi văzând că este pe placul iudeilor, a mai luat şi pe Petru… şi prinzându-l l-a băgat în temniță… vrând să-l scoată la popor după Paşti" (12:1-4).

Când ni se spune că în ultima noapte de Paşte – noaptea de dinainte de a fi adus în fața oamenilor, probabil pentru a fi executat asemeni lui Iacov – Simon (Petru) s-a trezit eliberat în mod miraculos din temniță prin intervenția unui înger care l-a eliberat din lanțuri şi care l-a condus, uimindu-l peste măsură, printre gărzi şi prin porțile încuiate spre libertate. Atunci se spune că „ieşind, s-a dus în alt loc" (12:17), ceea ce înseamnă, în termeni biblici, că a murit.

Această datare creează probleme cercetătorilor care considerau evangheliile relatări ale vieții, suferinței şi morții lui Iisus. Scăzând 17 ani – trei pentru inițierea lui Pavel de la Sinai, şi 14 pentru vizitele sale la Ierusalim – înseamnă că Pavel i-a persecutat pe creştini nu mai devreme de anul 27 d.Hr., cu trei ani înainte de cea mai timpurie dată

oferită de evanghelii pentru Răstignire şi Înviere. Au interpretat aşadar că „s-a dus în alt loc” însemna că Simon (Petru) s-a dus la Roma şi s-a întors apoi la Ierusalim pentru o întâlnire cu Pavel. Această succesiune a evenimentelor, pentru care nu avem nici dovezi şi nici explicații, este complicată şi mai mult de Faptele Sfinților Apostoli, care sugerează că Pavel s-a întâlnit de trei ori şi nu de două ori cu Simon (Petru) la Ierusalim. Aici avem o nouă contradicție între Epistolele lui Pavel şi relatarea despre evenimentele din suspecta carte a Faptelor Sfinților Apostoli; bunul simț ne spune că de preferat este viziunea personală a lui Pavel – mai ales că nu există niciun fel de dovezi care să susțină această ultimă datare sau părere, care este doar o tradiție în favoarea sa cum că „Simon numit Petru” ar fi văzut vreodată Roma.

Pentru un episcop al ramurii Bisericii din Roma, capitala politică a lumii civilizate, din ultimele decade ale secolului I d.Hr. Doctrina originală a creştinismului nu era foarte convenabilă.

Petru era mort (murise în anul 44 d.Hr.). Episcopul nostru nu mai putea căuta sprijin la Ierusalim, locul în care se afla Biserica Iudeo-Creştină a esenienilor, pentru că romanii o eliminaseră. După patru ani de încercări de înăbuşire a unei revolte a evreilor, romanii au reuşit în final să captureze oraşul Ierusalim în

anul 70 d.Hr., distrugându-i în mare parte şi dând foc Templului. Locuitorii care nu au murit de foame în perioada asediului prelungit au fost fie ucişi, fie luaţi captivi şi vânduţi ca sclavi – iar Biserica Iudeo-Creştinlă a dispărut de la Ierusalim.

Aceasta era doar o parte a problemei episcopului. Ramificaţiile Bisericii Creştine fondate în jurul Mediteranei de către Pavel au fost create pe linii neprotocolare de către gnostici, aşa cum am observat mai devreme, şi nu printr-o demarcaţie rigidă într-o ierarhie autoritară a preoţilor şi a laicilor supuşi, favorizată de apostolii de la Ierusalim. Gnosticii credeau că toţi creştinii erau egali, primind prin iniţiere darul carismatic al inspiraţiei directe prin Sfântul Duh. Când se întâlneau, toţi membrii, femei şi bărbaţi, luau parte la discuţiile despre cine să servească cu funcţia de preot pentru a supraveghea ritualurile, asemeni botezului noilor iniţiaţi în Banchetul Mesianic. Acest ritual este reflectat într-una dintre Epistolele lui Pavel: „… când vă adunaţi împreună, fiecare dintre voi are psalm, are învăţătură, are descoperire, are limbă, are tălmăcire…” (I Corinteni 14:26)

Credinţa membrilor acestor ramuri ale Bisericii despre natura esenţială a creştinătăţii varia. Evangheliile lor – în sensul legăturilor fericite, nu al celor patru evanghelii care ne sunt familiare în ziua de azi – erau rudimentare, de obicei alcătuite

din ceva mai mult decât fragmente ale învățăturilor profeților din Vechiului Testament sau din câteva zicale atribuite lui Iisus. În plus, mulți considerau creştinismul în devenire ca o simplă versiune alternativă a cultului antic egiptean al lui Serapis (discutat în Capitolul douăzeci şi doi), bazat pe o „familie sfântă" alcătuită, aşa cum am aflat din Prolog, din Osiris, zeul egiptean al lumii subterane şi judecătorul morților, mireasa sa Isis şi fiul lor cu cap de şoim, Horus.

O eventuală autoritate ecleziastică ar fi considerat ramurile Bisericii Mediterane a lui Pavel ca o instituție haotică la care putea adera oricine, peste care trebuia instaurată ordinea. Această provocare a fost abordată în multe feluri. Cel mai important era impunerea lui Iisus ca şi contemporan al lui Petru în secolul I d.Hr., precum şi impunerea ideii că acesta l-a numit pe Petru în fruntea Bisericii, fiind astfel sursa tradiției apostolice; „reînvierea" lui Petru şi aducerea lui la Roma, locul în care se spune că a fost martirizat; identificarea lui Iosua, fiul lui Nevi, cu un Hristos preexistent; diminuarea importanței lui Pavel; aducerea la dimensiuni istorice a relatării teologice a evangheliei, prin plasarea suferinței şi morții lui Hristos în vremea lui Ponțiu Pilat; includerea acestor interpretări într-un Crez conform căruia creştinii trebuiau să creadă pentru a fi acceptați ca şi creştini; condamnarea ca eretici

a creştinilor care nu acceptau învățăturile lui Hristos.

Aceste ținte fuseseră stabilite la finalul secolului al II-lea d.Hr. Au ajuns la punctul culminant după convertirea lui Constantin cel Mare (274-337 d.Hr.). Din acel moment, Biserica a fost considerată ca fiind forța unificatoare din cadrul Imperiului Roman aflat în declin, o instituție a statului care se baza pe sprijin politic şi militar împotriva duşmanilor săi ideologici – cei care nu erau de acord cu învățăturile lui Hristos, respingându-le.

Capitolul douăzeci

Păstrătorii cheilor

Ultimii ani ai primului secol d.Hr. Au fost martorii apariției unor „episcopi" care şi-au întărit autoritatea pentru a conduce aceste comunități rivale şi pentru a face ordine între aceste credințe contradictorii. Unul dintre aceşti episcopi care a tras un foc de avertisment peste capetele plecate ale creştinilor a fost Clement, episcopul Romei (90-95 d.Hr.), despre care se crede că a fost cel de-al patrulea succesor al lui Petru.

Clement susținea că mai marii Bisericii au fost aleşi de Dumnezeu ca şi „conducători pe pământ" şi că oamenii trebuie să se supună autorității preoților şi episcopilor, care erau, ca să spunem aşa, autorizați să păstreze cheile regatului, având

puterea disciplinei şi judecății peste cei pe care îi numeau „laici”.

În prima sa Epistolă către Corinteni, acesta scria: „Apostolii au primit evanghelia pentru noi de la Domnul Iisus Hristos… au numit apoi… primii episcopi şi diaconi peste ei pentru a crede.” Episcopii, la rândul lor, îşi puteau numi succesorii: „Apostolii noştri ştiau prin Domnul Iisus Hristos că mulți se vor lupta pentru numele de episcop. Astfel, din această cauză, pentru că primiseră deja învățătura, ei au numit pe cei de mai sus (episcopii), iar apoi ei au asigurat continuitatea, fiindcă dacă ei vor cădea în somnul cel de veci, alții să îi urmeze în serviciul divin” (I Clement: 44). (Aici nu apare niciun nume al apostolilor – nici al lui Pavel şi nici al lui Petru). Biserica de la Roma a fost prima organizată în acest fel, un exemplu urmat de alte ramuri ale secolului următor.

„Episcopii” aveau nevoie de o justificare pentru a-şi impune autoritatea. Ei nu puteau să apeleze la Pavel pentru că acesta a spus clar că întâlnirea sa cu Hristos a fost una spirituală, şi nu fizică, şi pentru că el nu a impus preoția în bisericile fondate de el.

Epistolele lui Pavel relevă clar că acesta se deosebea de apostolii de la Ierusalim nu numai datorită că propovăduia străinilor la fel ca şi evreilor, ci şi datorită introducerii conceptului Mântuitorului născut într-o lume păcătoasă: „…

de la Domnul nostru Iisus Hristos, Cel ce S-a dat pe Sine pentru păcatele noastre, ca să ne scoată pe noi din acest veac rău de acum…" (Galateni 1:3-4). Credința că un Mântuitor trimis de divinitate (Slujitorul Suferind) trăise deja, fiind şi sacrificat a fost spusă pentru prima oară, aşa cum am văzut, de către profetul israelit Isaia, care a scris despre aceasta în secolul al VI-lea î.Hr. Cu toate acestea, interpretarea Învierii de către Isaia se limita doar la Slujitorul Suferind, şi nici esenienii, nici Simon (Petru) nu au reprezentat Învierea lui Iisus ca pe un act de mântuire a omenirii. Evangheliile gnostice şi Epistolele lui Pavel vorbesc pentru prima oară de învierea celor care cred în Hristos.

În plus, Pavel a elaborat o „teologie a crucii". Crucea sa nu era crucea romană a pedepsei, ci *ankh*-ul, crucea egipteană, care simboliza viața, şi nu moartea. Comunitățile creştine timpurii din primele trei secole foloseau în special *ankh*-ul sau, ca simbol al lor, un peşte (Figura 33), care reprezenta învierea în mormintele de la Abydos din Egiptul de Sus, datate pe la 4000 î.Hr. *Ankh*-ul se poate vedea şi în reliefurile de pe pereții templelor şi mormintelor din Egiptul antic încă din vremea lui Akhenaton (Moise), unde razele soarelui, simbolul lui Aton (Domnul), erau îndreptate spre rege şi regină, având la capăt mâini care le ofereau *ankh*-ul, cheia vieții. Această semnificație pozitivă a *ankh*-ului ca simbol al vieții eterne i-a convins pe primii creştini să o adopte ca semn al victoriei

lui Hristos asupra morții.

Nici Simon (Petru) şi niciunul dintre apostolii de la Ierusalim, Iacov şi cei doisprezece, nu este citat vorbind despre cruce ca simbol al lui Hristos sau al comunității lor. Numai în secolul al V-lea d.Hr., crucea romano-latină a devenit simbolul general al credinței creştine, şi doar în secolul următor a fost reprezentat pe cruce şi trupul lui Hristos.

Semnificația pozitivă a crucii egiptene *ankh* este reflectată de faptul că teologia crucii lui Pavel nu se concentra pe suferința şi moartea lui Iisus, ci pe învierea sa şi pe promisiunea vieții eterne. *Ankh*-ul îl reprezintă pe Iisus în viață: „M-am răstignit – în sensul larg de „am murit" – împreună cu Hristos: şi eu nu mai trăiesc, ci Hristos trăieşte în mine..." (Galateni 2:20), care se referă la conceptul gnostic de „Domnul din sine". Ca o alternativă la Pavel, „episcopii" s-au îndreptat spre „Simon numit Petru", a cărui biserică de la Ierusalim fusese organizată pe liniile autoritare pe care doreau să le adopte şi, pentru a stabili propria lor linie de succesiune, au creat mitul conform căruia Petru, evadând din închisoare în mod miraculos, şi-a petrecut ultimii ani din viață la Roma, unde în final a fost martirizat, şi că a fost contemporan cu Iisus, care l-a numit în fruntea Bisericii Creştine.

Una dintre primele referințe ecleziastice despre Petru se pare că a fost făcută de Clement, episcopul Romei. Nu mai devreme de anul 95

d.Hr., acesta a scris o epistolă către Corinteni, al cărei text convențional este următorul: „Din motive de invidie şi gelozie, cei mai mari şi mai cinstiți dintre stâlpii Bisericii au fost persecutați şi condamnați la moarte. Lasă-ne să-i desfăşurăm în fața ochilor voştri pe bunii apostoli. Petru, care, datorită geloziei nejustificate, a îndurat nu una, nu două, ci multe munci, astfel că mărturia sa a mers spre locul stabilit al slavei sale. Din motivul geloziei şi luptei, prin exemplul său, Pavel a încarnat răsplata îndurării cu răbdare. După ce a fost în lanțuri de şapte ori, a fost alungat în exil, a fost lovit cu pietre, a propovăduit în est şi în vest, şi a câştigat nobilul renume care a fost întregul credinței sale, pentru că a propovăduit virtutea întregii lumi, ajungând la granițele cele mai îndepărtate din vest…”

Cu toate că este menționată moartea unei persoane identificate cu Petru, nu există niciun indiciu că acesta ar fi vizitat vreodată Roma sau că ar fi fost martirizat acolo. Mai mult, numele lui „Petru” nu este menționat clar: se pare că a fost înlocuit în text. Numai în anul 160 d.Hr. Povestea s-a dezvoltat mai mult. Dionysos, episcop al Corintului, este citat de Eusebiu în a sa istorie a Bisericii, spunând că „atât Petru, cât şi Pavel au propovăduit în Corint, fiind fondatorii noştri, răspândind învățătura deodată în Italia în acelaşi loc, fiind martirizați în acelaşi timp.”

În primii ani ai secolului al III-lea d.Hr., tradiția

călătoriei lui Petru la Roma şi martiriul său a fost stabilită cu certitudine, rămânând aşa chiar şi în ziua de azi, în ciuda faptului că nu existau niciun fel de dovezi în acest sens. O consolare aparentă a fost oferită de Epistola întâi a Sfântului Petru, despre care cercetătorii creştini consideră că a fost scrisă la Roma imediat după martiriul lui Petru. Cu toate acestea, studiile mai recente relevă faptul că epistola a fost scrisă de altcineva în timpul secolului al II-lea d.Hr. Există îndoieli şi cu privire la autenticitatea sa, ivite în urma examinării unor cuvinte din penultimul paragraf: „Biserica cea aleasă din Babilon… vă îmbrățișează” (5:13). Aici, „Babilon” era un cod pentru Roma, dar nu există nicio situație în Noul Testament sau în altă sursă care face referire la acea perioadă unde numele Babilon – referindu-se la oraşe din Mesopotamia şi Egipt (vechiul Cairo) – a fost folosit ca substitut pentru Roma de către episcopii Romei. O scriere a evreilor adusă ca dovadă a faptului că Babilonul era un nume de cod pentru Roma este *Oracolele sibiline, o* celebră profeție păgână datând din ultimul sfert al secolului al II-lea d.Hr. O importanță deosebită în acest sens o are Cartea a Opta, care este plină de invective aprige îndreptate împotriva Romei, prevestind pedeapsa care se va abate asupra oraşului. Aici, din nou, nu apare nimic în text care să sugereze că numele Babilon este folosit ca sinonim pentru Roma.

Campania din primii ani ai Bisericii pentru stabilirea lui Iisus ca şi contemporan al lui Petru, pe care l-a numit în fruntea Bisericii Creştine, a fost însoțită de o altă campanie de diminuare a importanței lui Pavel. Această a doua campanie a fost pusă pe hârtie în formă literară în ultimul sfert al secolului al II-lea d.Hr., o dată cu apariția cărții Faptelor Sfinților Apostoli. Autorul versiunii originale, conform unei tradiții datând din secolul al II-lea d.Hr., a fost desemnat Luca, autorul celei de-a treia evanghelii canonice, împărțită în două secțiuni: – istoria Bisericii timpurii din Palestina, bazată pe documente şi pe informații transmise oral, şi o relatare despre ultimele călătorii misionare ale lui Pavel, în care se spune că Luca l-ar fi însoțit.

Cartea Faptelor Sfinților Apostoli este menționată pentru prima oară de către Irineu (130-202 d.Hr), episcop de Lyon şi unul dintre primii părinți ai Bisericii, care a scris în perioada cuprinsă între anii 170 şi 180 d.Hr. Această breşă de aproape un secol dintre evenimente şi carte, plus numeroasele contradicții dintre epistolele lui Pavel şi povestea prezentată în Fapte, i-a determinat pe cercetători să concluzioneze că, în vreme ce Luca a contribuit probabil cu detalii despre călătoriile lui Pavel, cartea are şi alte surse, fiind editată în secolul al II-lea pentru a spori importanța lui „Simon numit Petru”, precum şi a Bisericii sale Iudeo-Creştine. A. T. Hanson,

profesor de teologie creştină la Universitatea din Nottingham, sublinia în cartea sa *The Acts in the Revised Version* (Faptele Apostolilor în versiune revăzută) că: „nu putem fi sută la sută siguri că Faptele erau recunoscute şi folosite larg de către creştini înainte de anul 170 d.Hr.”

Comparația făcută între textele alexandrine, prima copie a Faptelor Sfinților Apostoli şi un text grecesc de mai târziu, cunoscut sub denumirea de textul vestic, relevă clar tendința editorilor de a-i da lui Pavel o importanță redusă. Acest proces este uimitor mai ales cu privire la cele două versiuni ale convertirii lui Pavel. În Faptele Sfinților Apostoli nu se face nicio mențiune în legătură cu vizita lui Pavel în Arabia. În schimb, este prezentată convertirea sa într-o formă care îl leagă de Biserica de la Ierusalim ca sursă a credinței sale.

Aici găsim detaliile despre întâlnirea sa cu Iisus în drumul său de la Ierusalim spre Damasc, cu ordinul de a aresta orice creştin pe care l-ar fi găsit acolo şi de a-l aduce înapoi la Ierusalim pentru a fi judecat. După viziunea sa se spune că ar fi fost botezat de către Anania (9:18), un iudeo-creştin şi, după ce a petrecut câteva zile alături de alți discipoli iudeo-creştini, din Damasc, „apoi propovăduia în sinagogi pe Iisus, că Acesta este Fiul lui Dumnezeu” (9:20) – adică se spune că ar fi propovăduit ceea ce l-au învățat discipolii săi iudeo-creştini.

Capitolul al nouălea relatează în continuare felul în care, în fața pericolului de a fi ucis, Pavel şi-a croit drumul spre Ierusalim, unde inițial a fost ocolit de către apostoli, până când Barnaba l-a prezentat apostolilor, care l-au primit între ei. El i-a susținut activ în propovăduirea evangheliei până în momentul în care o altă amenințare asupra vieții sale l-a determinat să fugă, nu spre Siria sau Cicilia, ci spre Tars, locul său natal.

Contradicțiile dintre cele două relatări despre convertirea lui Pavel, precum şi motivele care le explică au fost analizate de către cercetătorul german Edward Zeller în cartea sa *The Acts of the Apostles* (Faptele apostolilor):

Relatarea nu se împacă în multe părți cu propriile afirmații ale apostolului din Epistola către Galateni… În călătoria sa spre Arabia, Faptele nu păstrează în totalitate tăcerea, dar lasă destul spațiu pentru aceasta. Cum poate spune apostolul că a plecat în Arabia imediat după chemarea sa, fără să fi vorbit înainte cu alții, dacă înainte ar fi călătorit alături de creştini la Damasc şi acolo şi-a fi început propovăduirea evangheliei…?

În Ierusalim (conform Faptelor Sfinților Apostoli), Pavel a fost adus apostolilor, alături de care a rămas ceva vreme.

În Galateni, apostolii înşişi au declarat solemn că acesta a plecat spre Ierusalim ca să-l vadă pe Chefa (Petru), dar cu ceilalți apostoli nu s-a întâlnit,

în afară de Iacov, fratele Domnului… Relatarea din Epistola către Galateni are scopul de a demonstra independența lui Pavel față de toată autoritatea umană şi, în mod special, față de toată influența apostolilor primitivi (Ierusalim). Dar exact acest lucru nu îl doreşte autorul Faptelor Sfinților Apostoli. Povestea sa este astfel planificată invers, pentru a-l aduce pe Pavel de la început în relația apropiată cu cei Doisprezece şi cu poporul evreu.

De aici tăcerea cu privire la călătoria sa în Arabia; de aici scăderea celor trei ani care lipseau dintre convertirea apostolului şi prima sa vizită la Ierusalim; de aici întâlnirea fabuloasă cu apostolii, care este necunoscută Epistolei către Galateni; de aici propovăduirea evangheliei la Ierusalim, care este improbabilă în sine…

Când toate trăsăturile neistorice de necontestat de la care deviază o relatare ulterioară sunt atât de simplu explicate prin prisma aceluiaşi motiv, este sigur că în cel mai mare grad de probabilitate trebuie căutată cauza acestor devieri chiar în motivul însuşi.

Putem cita şi alte exemple ale aceluiaşi proces. Spre exemplu, deşi Barnaba a fost un conducător al ramurii rivale a Bisericii, în Faptele Sfinților Apostoli scrie (11:25-26) că apostolii de la Ierusalim l-au trimis la Antiohia pentru a întemeia acolo Biserica. În relatarea despre Adunarea de la Ierusalim se sugerează, de asemenea, că tot

apostolii de la Ierusalim au fost cei care i-au dat lui Pavel autoritatea de a propovădui „neamurilor”, deşi propria sa relatare relevă clar că nu ei au fost cei care i-au conferit autoritatea, ci recunoaşte că o avea deja din altă sursă, un mesaj repetat în altă epistolă a sa: „Şi v-am scris fraților, mai cu îndrăzneală, ca să vă reamintesc despre harul ce mi-a fost dat de Dumnezeu. Ca să fiu slujitor al lui Iisus Hristos la neamuri, slujind Evanghelia lui Dumnezeu” (Romani 15:15-16).

Edward Zeller a subliniat faptul că, în afară de contradicțiile din relatarea lui Pavel, relatările din Faptele Sfinților Apostoli cu privire la convertirea sa conțin un mare număr de inconsistențe interne, pentru a nu fi considerată de încredere:

Despre însoțitorii lui Pavel (din vremea convertirii sale de pe drumul Damascului) se spune că toți au căzut la pământ (26:14); în 9:7 se spune că, dimpotrivă, toți au rămas în picioare, înmărmuriți, în vreme ce Pavel a căzut înspăimântat. Cele două nu se armonizează deloc…

Despre aceleaşi persoane se spune (9:7) că au auzit într-adevăr vocea care i-a vorbit lui Pavel, dar nu au văzut pe nimeni; în 22:9, dimpotrivă, aceştia văd lumina care i-a apărut, dar nu au auzit glasul care i-a vorbit… Important este că unele cuvinte atribuite lui Iisus, care a apărut în viziunea sa (26:16-18), sunt citate (9:15) ca fiind discursul lui Iisus către Anania, în 22:15, 21, parțial ca discurs

al lui Anania, parțial ca discurs al lui Iisus în cea de-a doua apariție în fața lui Pavel.

Contradicțiile dintre evenimentele din relatarea lui Pavel şi versiunea din Faptele Sfinților Apostoli a fost expusă pe scurt, aşa cum am observat mai devreme, de către Martin Debelius, profesor de teologie la Heidelberg, în cartea sa *Pavel*[69]. După relatarea din capitolul al XII-lea despre arestarea şi încarcerarea lui Simon (Petru), care a fost construită sub forma relatării morții sale din anul 44 d.Hr., îl găsim pe Iacov – care se presupune că a fost executat înainte de arestarea şi încarcerarea lui Simon (Petru) – prezentat ca şi conducător al apostolilor de la Ierusalim la ulteriorul Conciliu de la Ierusalim. Acesta ar fi un curs normal al evenimentelor, dacă Simon (Petru) ar fi fost mort.

Totuşi, cu câteva versete înainte ca Iacov să îşi facă apariția în ipostaza celui responsabil de activități, ni se spune că Simon (Petru) era încă în viață – cu cuvinte rostite de el, care îl fac mincinos. El este citat spunându-le apostolilor şi preoților: „Bărbați frați, voi ştiți că, din primele zile, Dumnezeu m-a ales între voi, ca prin gura mea neamurile să audă cuvântul Evangheliei şi să

---

[69] „Informațiile despre Pavel aşa cum sunt ele prezentate în Faptele Sfinților Apostoli nu sunt de încredere, de vreme ce nu sunt autobiografice; şi dacă se întâmplă să contrazică afirmațiile clare din epistolele sale (ale lui Pavel), trebuie să fie lăsate în plan secund."

creadă” (15:7). Acest lucru nu poate fi adevărat despre Simon (Petru). Acesta credea că Noul Testament – „botează-te, respectă poruncile mele” – se aplica numai evreilor circumcişi care respectau legile lui Moise. Toate dovezile indică faptul că numele „Simon numit Petru” a fost inserat în acest moment ca parte a mitului că acesta era încă în viață.

După întâlnirea de la Ierusalim, numele lui Simon (Petru) dispare în totalitate din povestire, în vreme ce Pavel a început cea de-a treia călătorie misionară. În Faptele Sfinților Apostoli se descrie felul în care, după revenirea sa, a plecat din nou spre Ierusalim, unde a fost acuzat de pângărirea templului, fiind cât pe ce să fie ucis de către o adunare furioasă când soldații romani l-au arestat. A rămas în custodia lui Felix, procuratorul roman al Cezareii. Când Pavel a insistat să i se respecte dreptul de cetățean de a fi judecat înainte de un tribunal imperial, s-a decis că acesta trebuie trimis la Roma, o călătorie care a durat câteva luni, pentru că nava care îl transporta s-a scufundat între timp.

Ultimele versete ale cărții descriu felul în care, în loc să facă față unui proces la Roma, Pavel: „a rămas doi ani întregi în casa luată de el cu chirie, şi primea pe toți care veneau la el, propovăduind împărăția lui Dumnezeu şi învățând cele despre Domnul Iisus Hristos, cu toată îndrăzneala şi fără nicio piedică”. Cu toate acestea, în ciuda vechii

tradiții că Petru locuia la Roma şi că în final acolo a fost martirizat, nu găsim nicio dovadă în Noul Testament care să susțină această credință. În relatarea din Faptele Sfinților Apostoli despre anii petrecuți de Pavel la Roma nu se sugerează deloc că „Simon numit Petru" era acolo sau că ar fi fost vreodată acolo, iar Epistola lui Pavel către Biserica Romană nu oferă niciun indiciu că această biserică ar avea vreo legătură cu „Simon numit Petru". Nu avem nici detalii precise despre moartea lui Pavel, dar o tradiție din secolul al II-lea spunea că ar fi murit de mâinile lui Nero, ciudatul împărat roman, persecutor al creştinilor în anul 64 d.Hr. Sau 67 d.Hr., imediat după compilația numeroaselor epistole ale lui Pavel către ramurile Bisericii şi care erau primele dovezi scrise despre evenimentele primului secol al erei creştine.

Capitolul douăzeci şi unu

Evangheliile

Cela patru evanghelii canonice au fost scrise, aşa cum am văzut deja, în cadrul unui proces prin care Biserica de la Roma căuta să-şi legitimeze autoritatea prin plasarea vieții, suferinței şi morții lui Iisus în secolul I d.Hr. La rândul său, acest proces a stat la baza unui Crez – ceea ce trebuia crezut pentru a fi un creştin ortodox. Cu toate că aceste patru evanghelii poartă numele lui Matei,

Marcu, Luca şi Ioan, este evident faptul că au existat multe editări ale acestora, de la prima versiune până să fie acceptate în forma finală de către Biserică.

Marcu, care în Faptele Sfinților Apostoli şi în Epistola a doua către Timotei a Sf. Apostol Pavel apare ca însoțitor al lui Barnaba şi Pavel, este considerat de către cercetătorii biblici a fi cel mai vechi autor al acestor evanghelii canonice. Nu se cunoaşte data exactă, dar cercetătorii îl plasează în general în ultimii 25 de ani ai primului secol d.Hr. După cum există dovezi că atât Matei, cât şi Luca se bazau pe Marcu, dar şi pe alte surse, s-a acceptat varianta ca aceştia să fie datați după el. Matei a fost datat în prima jumătate a secolului al II-lea d.Hr. Referințele lui Luca, în special cele cu privire la naşterea lui Iisus, nu apăreau în scrierile părinților bisericii numai după cea de-a doua jumătate a acelui secol, urmate în aceeaşi manieră de către Ioan, cel mai puțin preocupat de relatarea faptelor din punct de vedere istoric dintre cei patru evanghelişti.

Enoch Powell, politician britanic şi specialist în greacă, care a tradus textul în limba greacă al Evangheliei lui Matei, nota că aceasta fusese supusă intervențiilor majore chiar înainte de sfârşitul secolului I d.Hr. În cartea sa *The Evolution of the Gospel,* publicată în anul 1994 de Yale University Press, domnia sa comenta: „Matei dezvăluie faptul că textul fundamental a fost sever

modificat, cu intenții teologice şi polemice, iar ediția rezultată a fost recombinată cu textul inițial, pentru a ne da evanghelia în forma de acum…

Cartea *New Catholic Encyclopaedia* (Noua enciclopedie catolică), editată în anul 1967 de Universitatea Catolică a Americii de la Washington, spune că „majoritatea scrierilor biblice au suferit reeditări majore şi interpolări, înainte de publicarea finală. Astfel, nu se poate vorbi de un singur autor, ci mai degrabă de o activitate în grup în ceea ce priveşte editarea lor." Ar fi mai simplu să ne concentrăm pe versiunile care au apărut la sfârşitul secolului al II-lea d.Hr., şi vor fi acceptate un secol mai târziu ca „ortodoxe", decât să încercăm să vedem cine a scris bucăți din acestea.

În mod ironic, prima listă canonică cunoscută a Noului Testament (lista cu lucrări biblice considerate „ortodoxe" şi acceptabile) a fost compilată inițial de unul dintre principalii oponenți ai Bisericii Romane, un gnostic cu numele de Marcion – astfel că nimic altceva nu oferă o imagine mai clară a diferenței dintre credințele gnostice şi învățăturile autoritarei Biserici „oficiale" în devenire, decât conținutul canonului lui Marcion şi consecințele personale pentru acesta.

Marcion a fost cel mai activ şi mai influent învățător creştin din prima jumătate a secolului al II-lea d.Hr. Principala – şi aproape singura – sursă

de informații despre el o avem din scrierile duşmanilor săi, dintre care Martirul Iustin, Irineu, Tertullian şi Epifaneus, preoți „ortodocşi" ai vremii sale şi de mai târziu. Ei reprezintă, de asemenea, şi sursa a ceea ce ştim despre canonul lui Marcion, prima versiune a Noului Testament care a fost pusă pe hârtie.

Se pare că Marcion, care era originar din Pont, Asia Mică, a sosit la Roma, ca şi creştin, la sfârşitul anilor 130 d.Hr. După câțiva ani – în jurul anului 140 d.Hr – părerile sale au şocat atât de tare Biserica Romană, încât a fost excomunicat. Acest lucru nu a fost deloc surprinzător. Acesta nu accepta Vechiul Testament, care era un element important al scripturilor Bisericii Romane timpurii, ca parte a credinței creştine. Îl recunoştea pe Pavel, şi nu pe Petru, ca adevăratul apostol căruia Hristos i-a încredințat evanghelia, considerându-i falşi pe apostolii de la Ierusalim. În plus, acesta considera că Biserica „Ortodoxă" a falsificat şi corupt evanghelia, pe care gnosticii au păstrat-o în forma sa pură.

Canonul lui Marcion era alcătuit din două părți: o evanghelie a lui Hristos, identică în multe aspecte cu Evanghelia lui Luca; şi o evanghelie a apostolilor, 10 dintre cele 14 epistole ale lui Pavel care se regăsesc în Noul Testament din ziua de azi. Sunt excluse patru epistole care se referă la opera unui pastor, Timotei I şi II, Titus şi evreii, precum şi ultimele două capitole din Romani. Acesta a

inversat, de asemenea, şi ordinea acestor epistole pe care le folosea, cu Galateni, inclusiv relatarea despre convertirea lui Pavel, inițierea de la Sinai şi cele două vizite la Ierusalim, plasate înainte. Drept rezultat, nu numai că a fost excomunicat, ci a fost şi acuzat mai târziu că ar fi intervenit asupra Evangheliei lui Luca, scoțând din aceasta detalii care nu erau în concordanță cu credința gnostică.

În evanghelia lui Marcion nu găsim nicio referire la faptul că Iisus ar fi trăit, suferit şi murit în vremea lui Ponțiu Pilat. Unele dintre detaliile principale care lipsesc includ următoarele: Prevestirea; călătoria Mariei şi a lui Iosif la Betleem; data şi locul naşterii lui Iisus; familia sfântă vizitând Ierusalimul în drumul lor spre Nazaret; întoarcerea la Ierusalim când Iisus avea 12 ani şi când a propovăduit în templu; misiunea lui Ioan Botezătorul şi botezul lui Iisus; tentațiile aduse de Satan lui Iisus în pustietate; mama lui Iisus şi frații săi veniți să îl vadă în vreme ce acesta propovăduia; importanța lui Petru ca o „piatră" pe care urma să fie construită Biserica; avertizarea unui fariseu despre dorința lui Irod de a-l ucide pe Iisus; Iisus spunându-le celor doisprezece apostoli că pleacă spre Ierusalim; călătoria spre Ierusalim pe la Muntele Măslinilor; Cina cea de Taină; Iisus rugându-se singur pe Muntele Măslinilor; arestarea lui Iisus; lepădarea de trei ori a lui Petru; evreii insistând pentru condamnarea sa, în vreme ce Pilat dorea să îl elibereze; răstignirea; *şi* învierea

fizică a lui Iisus. Toate acestea, precum şi alte detalii, lipsesc din scrierile lui Pavel, precum şi din evangheliile gnostice descoperite la Nag Hammadi.

În ciuda excomunicării, Marcion şi-a continuat munca la evanghelii. Martirul Iustin, un părinte timpuriu al Bisericii, a fost primul care l-a menționat. Scriind în anul 150 d.Hr, afirma că Marcion şi-a adunat discipoli dintre oameni ai multor popoare şi că încă propovăduia. Au trecut mai bine de 1.700 de ani până ce Marcion a fost absolvit de acuzația de a fi falsificat Evanghelia lui Luca pentru a o pune în concordanță cu credințele sale. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, cercetătorii au contestat această teorie, pe baza că opera lui Marcion nu numai că era foarte scurtă, dar că a apărut şi înainte de orice exemplu al Evangheliei lui Luca. Au ajuns aşadar la concluzia că, de fapt, autorii Evangheliei lui Luca au fost cei care au făcut *adăugiri* la canonul lui Marcion, cu scopul de a-l conforma la părerea „ortodoxă" despre viața lui Iisus din secolul I d.Hr.

Cel de-al doilea element din canonul lui Marcion – epistolele lui Pavel şi învățăturile sale conform cărora Pavel a fost unicul apostol – s-a dovedit a fi o problemă mult mai dificilă. Pavel, încă ținut minte ca şi conducător creştin, a fost o figură populară în cadrul multor ramuri ale Bisericii, epistolele sale bucurându-se de o largă circulație, chiar şi la Roma. În aceste condiții, Pavel nu putea fi repudiat numai din cauza părerilor sale

gnostice. Epistolele sale au fost incluse în canonul bisericesc „ortodox” al Noului Testament, stabilit pe grade în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea d.Hr. Cu toate acestea, în acelaşi timp a apărut şi Cartea Faptelor Sfinților Apostoli, dedicată în parte, aşa cum am văzut într-unul din capitolele anterioare, accentuării faptului că rolul lui Pavel în viața de început a Bisericii a fost unul minor în comparație cu cel al lui Petru.

Prima listă ortodoxă, care a introdus materialul ce nu îi aparținea lui Pavel, a fost alcătuită în a doua jumătate a secolului al II-lea d.Hr. Irineu, episcop de Lyon, scriind în jurul anului 180 d.Hr în cartea sa *împotriva ereziilor*, listează 22 de scrieri care erau considerate canonice în Roma începând cu acea dată. Acestea includeau patru evanghelii, Faptele Sfinților Apostoli şi 13 dintre Epistolele lui Pavel (fără a fi inclusă cea către evrei).

Origene, marele teolog al secolului al III-lea pe care l-am amintit la începutul acestei cărți, a alcătuit o listă puțin diferită. Aceasta a fost urmată de o alta, alcătuită de Eusebiu (260-340), marele istoric al Bisericii, listă care avea câteva deosebiri față de cea a lui Origene. Eusebiu a împărțit cărțile în trei categorii: recunoscute (cele patru evanghelii, Faptele Sfinților Apostoli, cele 13 Epistole ale lui Pavel, cu excepția celei către evrei, I Petru, I Ioan, Apocalipsa Sf. Ioan); disputate: (II

Petru, II şi III Ioan, Evrei, Iacov şi Iuda); şi false: (mai multe cărți).

Prezentul canon „ortodox”, la care nu se mai poate adăuga nimic şi din care nu se mai poate scoate nimic, este alcătuit din 27 de cărți în listele recunoscute şi contestate, alcătuite de Eusebiu şi, aşa cum am văzut deja, au fost recunoscute formal de către cel de-al treilea Consiliu de la Cartagina, din Nordul Africii, ținut în anul 397 d.Hr. În vremurile mai recente, chiar şi *Evanghelia lui Toma,* descoperită în biblioteca ascunsă de la Nag Hammadi în anul 1945, a fost respinsă de Vatican, care o considera eretică.

Cele patru evanghelii trebuie examinate pe două niveluri, ca lucrări pseudoistorice şi ca opere evanghelice, alcătuite cu scopul de a propovădui mesajul creştin primar – Hristos a murit, Hristos a înviat, Hristos va reveni pe pământ.

În Evanghelia lui Marcu găsim prima relatare despre cum Iisus a schimbat numele lui Simon: „Simon, căruia i-a pus numele Petru” (Marcu 3:16). Petru (în greacă *petros*) derivă din *petra,* care înseamnă „piatră”. Această schimbare de nume este folosită de Matei în relatarea despre fondarea Bisericii Romane: „Şi Eu îți zic ție, că tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica Mea şi porțile iadului nu o vor birui. Şi îți voi da cheile împărăției cerurilor şi orice vei lega pe pământ va fi legat şi în ceruri, şi orice vei dezlega pe pământ

va fi dezlegat şi în ceruri" (16:18-19). Merită amintit în trecere faptul că nimeni nu a putut explica de ce, dacă Iisus trăia în Palestina şi vorbea limba aramaică, a dat discipolului său principal un nume grec.

Unele dintre inconsistențele istorice pe care le-am examinat în a doua secțiune a acestei cărți – vremea regelui Irod şi a preotului Caiafa, cu afirmația că „Iisus a suferit sub Ponțiu Pilat" – sunt consecințe ale stabilirii faptul că Iisus şi Petru au fost contemporani. Relatarea curioasă despre trădarea lui Iisus de către Iuda pare să îşi aibă rădăcinile în evenimentele politice din Galileea primilor ani ai erei creştine. Povestea ne spune că Hristos a fost la Ierusalim cu patru zile înainte de arestarea sa, predicând în templu. Autoritățile evreilor puteau aşadar să îl prindă oricând ar fi dorit. Nu se poate justifica eşecul lor, spunând că se temeau de mânia poporului; doar o zi mai târziu, după ce Iisus a fost arestat şi închis, despre aceiaşi oameni se spune că nu au fost de acord să fie eliberat, cerând în schimb să fie răstignit. În epistole nu se menționează nicăieri despre trădătorul Iuda, indicându-se că atribuirea trădării de partea sa a fost o interpretare de mai târziu a evenimentelor.

Prin prisma dovezilor pe care le avem la dispoziție se pare că personajul Iuda, care nu a fost menționat niciodată de către Pavel în epistolele sale, se bazează pe un alt personaj, un

conducător evreu, un galileu numit Iuda, care a condus o revoltă politică împotriva taxelor romanilor şi a autorităților de la Ierusalim din anul 6 d.Hr., anul în care, conform Evangheliei după Luca, Maria şi Iosif se îndreptau pentru a se înregistra în Betleem, unde s-a născut Iisus. Din vremea revoltei lui Iuda, Galileea a rămas celebră pentru opoziția sa atât împotriva autorităților romane, cât şi împotriva celor de la Ierusalim. Se crede că Marcu a plasat misiunea lui Iisus în Galileea – acesta nu apare în Iudeea numai după ce se îndreaptă într-acolo pentru a muri – pentru că acesta credea că ar fi mai uşor de acceptat conflictul dintre el şi autorități ca o realitate politică a acelei vremi. Cu toate acestea, Marcu nu pare a fi în temă cu scena geografică: nu se fac referiri la niciunul dintre principalele oraşe ale Galileii, nu apare niciun fundal topografic convingător, iar cercetătorul G. A. Wells a subliniat în cartea sa *Did Jesus Exist?* (A existat Iisus?) că „legătura cu Galileea, pentru că este o invenție, a rămas foarte slabă; aşa cum conflictul cu autoritățile de la Ierusalim a rămas neplauzibil".

Mai mult, Iscariot a fost luat ca indicație pentru locul de unde provenea Iuda. Acesta nu este înțelesul corect. Cum corespondentul grecesc înseamnă „a da pe mâinile…", cuvântul nu putea fi folosit în povestea despre trădare ca epitet, „Iuda cel care a dat pe mâinile". Acest înțeles este întărit

de faptul că sirianul *skariot* este un epitet echivalent ebraicului *sikkarti,* „voi da pe mâinile…”.

Este evident că toți autorii implicați, care nu au putut fi martori oculari la evenimentele pe care le-au descris, se bazau pentru relatările lor pe surse comune anterioare şi pe o varietate de tradiții: tradiții israelite şi egiptene, referiri despre Mesia în cărțile profetice ale Vechiului Testament; practicile esenienilor şi credințele lor, referirile lui Pavel la comunitatea iudeo-creştină de la Ierusalim; viața şi moartea lui Ioan Botezătorul (care nu a fost niciodată amintit în niciuna dintre epistolele Noului Testament), care a propovăduit despre sfârşitul lumii; Q (aşa cum am văzut mai devreme, de la *Quelle,* cuvântul german pentru sursă), o colecție de surse atribuite lui Iisus; susținerea de către adepții lui Ioan Botezătorul că aceştia l-au văzut pe înviatul Hristos; revolta lui Iuda, o relatare a unui profet care a venit din Egipt, a adunat discipolii la Muntele Măslinilor, a amenințat că va distruge Ierusalimul şi s-a revoltat împotriva preoților de la Templu; precum şi teoria gnostică, propovăduită de Pavel, cu privire la mântuirea prin moartea şi învierea lui Iisus Hristos, reprezentată de crucea egipteană, *ankh*-ul, simbolul vieții (acest lucru îl vom discuta în detaliu).

Desemnarea Betleemului ca loc al naşterii lui Iisus a fost pur şi simplu rezultatul unei dorințe

de demonstrare a împlinirii uneia din profețiile Vechiului Testament. Aceasta a fost o tradiție puternică a evreilor, conform căreia Hristos se va naşte ca descendent al regelui David, despre care se ştie că s-a născut în Betleemul Iudeii. Astfel, atât Luca, cât şi Matei, care oferă relatări despre originea lui Iisus, spun că locul naşterii sale este Betleemul; iar Matei (2:5) citează relatarea lui Miheia (5:2) pentru a-şi susține afirmația.

În cartea sa *The Enigma of Jesus (Enigma lui Iisus),* cercetătorul francez P. L. Couchoud a descoperit rădăcinile din Vechiul Testament ale multor evenimente importante din relatările evanghelice cu privire la viața şi moartea lui Iisus, cu timpul verbal schimbat când acest lucru era în folosul autorului:

Neprihănita Zămislire: „Iată, Fecioara va lua în pântece şi va naşte un fiu şi vor chema numele lui Emanuel" (Isaia 7:14).

Naşterea lui Iisus la Betleem: Şi tu, Betleeme Efrata, deşi eşti mic între miile lui Iuda, din tine va ieşi Stăpânitor peste Israel…" (Miheia 5:1).

Steaua de la răsărit: „… o stea răsare din Iacov, un toiag se ridică din Israel" (Numerii 24:17).

Magii: „Toate sosesc din Şeba, încărcate cu aur şi cu tămâie, cântând laudele Domnului" (Isaia 60:6).

Fuga în Egipt: „Când Israel era tânăr, Eu îl iubeam, şi din Egipt am chemat pe fiul Meu" (Osea

11:1).

Patimile: „Dar el fusese străpuns pentru păcatele noastre şi zdrobit pentru fărădelegile noastre” (Isaia 53:5).

Răstignirea între doi hoți: „... cu cei făcători de rele a fost numărat. Că El a purtat fărădelegile multora şi pentru cei păcătoşi Şi-a dat viața” (Isaia 53:12).

Biciuirea: „Spatele l-am dat spre bătăi şi obrajii mei spre pălmuiri, şi fața Mea nu am ferit-o de ruşinea scuipărilor” (Isaia 50:6).

Ultimul strigăt al lui Iisus: „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?” (Psalmi 21:1).

Chiar şi în povestea naşterii lui Iisus găsim un alt exemplu al gradului la care evangheliile se bazează în ceea ce priveşte conținutul pe Vechiul Testament. Vechiul Testament nu oferă niciun detaliu despre naşterea lui Iisus; aşadar, Matei a adaptat relatarea evenimentelor din Vechiul Testament cu privire la naşterea lui Moise, cu Irod care ordona în locul faraonului moartea tuturor copiilor de un an şi mai puțin, iar Iisus era aşezat într-o iesle aşa cum Moise a fost găsit printre trestiile de pe malul Nilului.

Natura misiunii lui Iisus este reflectată şi în Cântecele lui Isaia, pe care esenienii de la Qumran le interpretau ca referindu-se la Învățătorul Dreptății. În „Manuscrisul imnului”, unul dintre

manuscrisele de la Marea Moartă care conținea psalmi spuşi la persoana I, „psalmistul (învățătorul) îşi închină sieşi în mod repetat cântecele lui Isaia, aşa cum scriitorii creştini i le vor închina lui Iisus un secol mai târziu”. Spre exemplu, atât psalmistul, cât şi Iisus se declară persoana căreia Isaia îi spune că „m-a uns să binevestesc săracilor... să vestesc anul plăcut Domnului... să vindec pe cei zdrobiți cu inima” (repetată şi în Luca 4:18, 19). În „Manuscrisul imnului”, psalmistul apare în mod repetat ca „omul regretelor, copleşit de lovituri şi boli, detestat şi respins”. Esenienii de la Qumran, asemeni lui Ioan Botezătorul, vorbeau cu unsul Iisus, un Mântuitor care se va întoarce în Ziua Judecății de Apoi, când lumea se va sfârşi.

Limita până la care Noul Testament se inspiră din Vechiul Testament a făcut subiectul unui capitol întreg din primul volum al *The Expansion of Christianity in the First Three Centuries* (Expansiunea creştinismului în primele trei secole), o operă monumentală a cercetătorului german Adolf von Harnack, publicată la New York în anul 1904. Acesta scria: „Vechiul Testament a exercitat o influență care a adus (creştinismul) în punctul de a deveni religia unei cărți... Noul Testament ca întreg nu a jucat în general acelaşi rol ca Vechiul Testament în misiunea şi practica Bisericii... Din Vechiul Testament se putea dovedi că apariția şi întreaga istorie a lui Iisus au fost

prezise anterior” – eu spun „înregistrate” – „cu sute şi chiar mii de ani în urmă, şi, mai mult, că fondarea Poporului Nou, care avea să le întreacă pe toate celelalte naţiuni de pe faţa pământului, a fost de la bun început pregătită după ce alţii i-au făcut profeţii”.

Acum se acceptă faptul că niciunul dintre cei patru evanghelişti care au scris evangheliile canonice nu a fost martor la evenimentele pe care le-a descris. Cu toate acestea, au avut acces la numeroase surse pe care le-au folosit, printre care şi traducerea greacă a Vechiului Testament, realizată în Alexandria în secolul al III-lea î.Hr. Mai mult, multe dintre aspectele evangheliilor lor nu trebuie luate literal, ci mai degrabă simbolic sau alegoric. Grija lor principală era aceea de a proclama adevărul ascuns despre Hristos. Din acest motiv, textele evangheliilor, în forma lor originală, nu conţineau date istorice sau locaţii geografice. Mai târziu, astfel de detalii au fost adăugate de editorii creştini, pentru a oferi un fundal istoric. Acest lucru se poate vedea clar în evangheliile gnostice descoperite la Nag Hammadi, care nu conţin niciunul dintre personajele istorice şi nicio locaţie geografică indicate în evangheliile canonice.

În ziua de azi există mii de copii ale Noului Testament, inclusiv ale celor patru evanghelii – există în jur de 5.000 numai în limba greacă –

datând din secolul al II-lea şi până în cel de-al XVI-lea. Niciuna nu seamănă cu cealaltă în toate privințele. Fluctuațiile cu privire la dogmă din Biserica creştină din primii ani ai săi sunt reflectate de faptul că majoritatea variațiilor datează din secolele al II-lea şi al III-lea d.Hr. Scribii îşi modificau uneori manuscrisele pentru a concorda cu ceea ce se considerau a fi „credința ortodoxă", fie prin inserarea mărturiilor creştine lor într-un text din care acestea lipseau, fie prin modificarea unui text care putea fi interpretat ca susținând păreri contrare dogmei creştine ortodoxe (oficiale). Prezentul canon ortodox, alcătuit din 27 de cărți ale Vechiului şi Noului Testament, la care nu mai poate fi adăugat nimic şi nimic nu poate fi scos, a fost recunoscut oficial de Cel de-al Treilea Conciliu de la Cartagina, din nordul Africii, desfăşurat în anul 397 d.Hr.

Capitolul douăzeci şi doi

Rădăcinile credinței mesianice

Creştinismul a fost modelat de fuziunea a două teologii, cea israelită şi cea egipteană. Este esențial să înțelegem ce credeau primii oameni cu scopul de a aprecia contribuția adusă de credințele lor la naşterea creştinismului „ortodox". În miezul învățăturilor lui Moise, precum şi în cele ale lui Akhenaton, se afla existența unui singur Dumnezeu. Egiptenii venerau mai mulți zei, dar

credințele mesianice, promisiunea vieții eterne şi importanța mântuirii prin botez erau concepte egiptene vechi.

Baza credințelor egiptene în mântuire era natura divină pe care egiptenii o atribuiau regelui lor. Începând cu Dinastia a IV-a (secolul al XXVII-lea î.Hr.), regele era considerat fiul uman al lui Ra, zeul cosmic. Acțiunile regelui erau privite ca împlinirea poruncilor tatălui său. Relația specială dintre zeul Ra şi rege se manifesta în trei evenimente principale din viața conducătorului – naşterea sa sfântă, ungerea sa în momentul încoronării şi învierea sa după moarte.

Naşterea sfântă a regelui este documentată nu numai în texte, dar şi în scenele descoperite pe peretele nordic al colonadei principale a templului mortuar al reginei Hatşepsut de la Deir el-Bahri şi în sala construită de Amenhotep al III-lea în templul său de la Luxor. Egiptologul britanic Siegfried Morenz subliniază în cartea sa *Egyptian Religion* (Religia egipteană) următoarele:

În ambele cazuri, procrearea şi naşterea regelui în discuție sunt înfățişate ca având loc din uniunea dintre zeul național (Amon-Ra) şi consoarta faraonului de pe tron; zeul, în ipostaza faraonului, este înfățişat apropiindu-se de femeia binecuvântată în acest fel. Imaginile şi textul înfățişează scena cu delicatețe, deşi indică fără menajamente uniunea sexuală. Aici nu apare nimic

din tratamentul spiritual atât de caracteristic epocii elenistice, care a dus la ideea creştină a naşterii miraculoase a lui Iisus.

În momentul încoronării sale, conducătorul devenea purtătorul funcției regale divine. Această ceremonie de încoronare includea purificarea cu apă, ungerea, îmbrăcarea veşmintelor regale, ținerea sceptrului funcției, punerea pe cap a coroanelor Celor Două Ținuturi (neagră şi roşie) şi declararea titlurilor sale regale. Regele era uns, nu cu ulei, ci cu grăsimea unui crocodil sfânt. Aici găsim sursa originală a cuvântului Mesia. *MeSeH* era cuvântul care desemna crocodilul în Egiptul antic, iar imaginea cu doi crocodili era folosită pentru redarea titlului suprem, primit de rege în timpul încoronării.

Evenimentul final decisiv din viața conducătorului era moartea sa, urmată de înviere. Intrând în lumea divină o dată cu încoronarea sa, din momentul morții sale regele nu mai aparținea lumii umane. Se spunea că a „devenit Osiris", zeul egiptean al lumii subterane.

Din momentul morții sale se credea că regele Osiris îmbrățişează existența spirituală eternă alături de zei.

Aşa cum am subliniat mai devreme, o parte esențială a credinței egiptene era aceea că, în vreme ce elementul spiritual părăsea trupul după moarte, acesta se va întoarce la un moment dat în

viitor, dacă trupul va fi păstrat în siguranță şi protejat de formule magice. De aceea, egiptenii dedicau atâta grijă mumificării şi securizării mormintelor. Venerarea lui Osiris îşi are rădăcini în secolul al XXV-lea î.Hr., din vremea constructorilor de piramide. El era regele antic, ucis într-o zi de vineri (asemeni lui Iisus din Noul Testament) de către fratele său Seth, care i-a dezmembrat trupul cu scopul de a nu-i permite accesul în viața de apoi. Cu toate acestea, soția sa Isis a reuşit să adune toate rămăşițele sale şi, îndeplinind un ritual magic, i-a asamblat din nou corpul şi l-a readus la viață după trei zile (din nou asemeni lui Iisus) – dar nu pe pământ, ci în lumea subpământeană, unde, înviat fizic, a devenit zeul şi judecătorul morților.

Textele piramidelor, scrijelite pe pereții camerelor funerare ale unor piramide, conțin incantațiile preoților către Osiris: „Acesta, Osiris, este fiul tău. Tu i-ai dat bunăstare şi viață. Trăieşte, acest rege trăieşte... el nu a pierit... îndură, acest rege îndură...” Cercetătorul J. Gwyn Griffiths subliniază în cartea sa *The Origines of Osiris and his Cult* (Originile lui Osiris şi cultul său): „Aceste cuvinte, precum şi altele asemeni lor, au o semnificație aparte în istoria oamenilor, fiind cea mai timpurie expresie literară a credinței în viața de dincolo.”

Inițial, promisiunea vieții eterne se aplica doar

regilor şi nobililor, pentru că aceştia îşi permiteau un ritual de înmormântare scump. După moartea lui Tutankhamon din ultimii ani ai Dinastiei a XVIII-a, a rezultat un lung proces de schimbare în teologia lui Osiris care a dus la naşterea cultului lui Serapis, ai cărui adepți puteau fi incluşi în promisiunea vieții veşnice fără a fi mumificați, dacă aceştia îşi exprimau credința în divinitate şi luau parte la un ritual de inițiere. Drept rezultat, cultul lui Serapis, deschis atât celor săraci, cât şi celor bogați, a devenit cea mai populară religie din Egipt, înlocuind în cele din urmă alte culte şi devenind religia oficială a statului.

Cultul lui Serapis avea inițial în centru doi zei egipteni – Osiris şi Serapis, taurul sacru de la Memfis de la care derivă numele său. Apis, asociat inițial cu zeul antic Ptah din Memfis, a fost mai târziu legat de Osiris. Din acel moment, moartea taurului Apis a devenit un eveniment important. Acesta avea parte de un ritual funerar oficiat în prezența unei congregații de veneratori care aduceau daruri din fiecare parte a țării. Se credea că taurul Apis se bucura de viața eternă în sensul că acesta se năştea din nou imediat după moarte. Preoții căutau pe câmpii reîncarnarea lui Apis, care putea fi identificat printr-o pată neagră pe frunte, gât şi spate. O dată găsit, vițelul era instalat în grajdul sacru de la Memfis alături de mama sa, înconjurat de un harem iubitor.

Când mureau, taurii Apis erau îngropați în

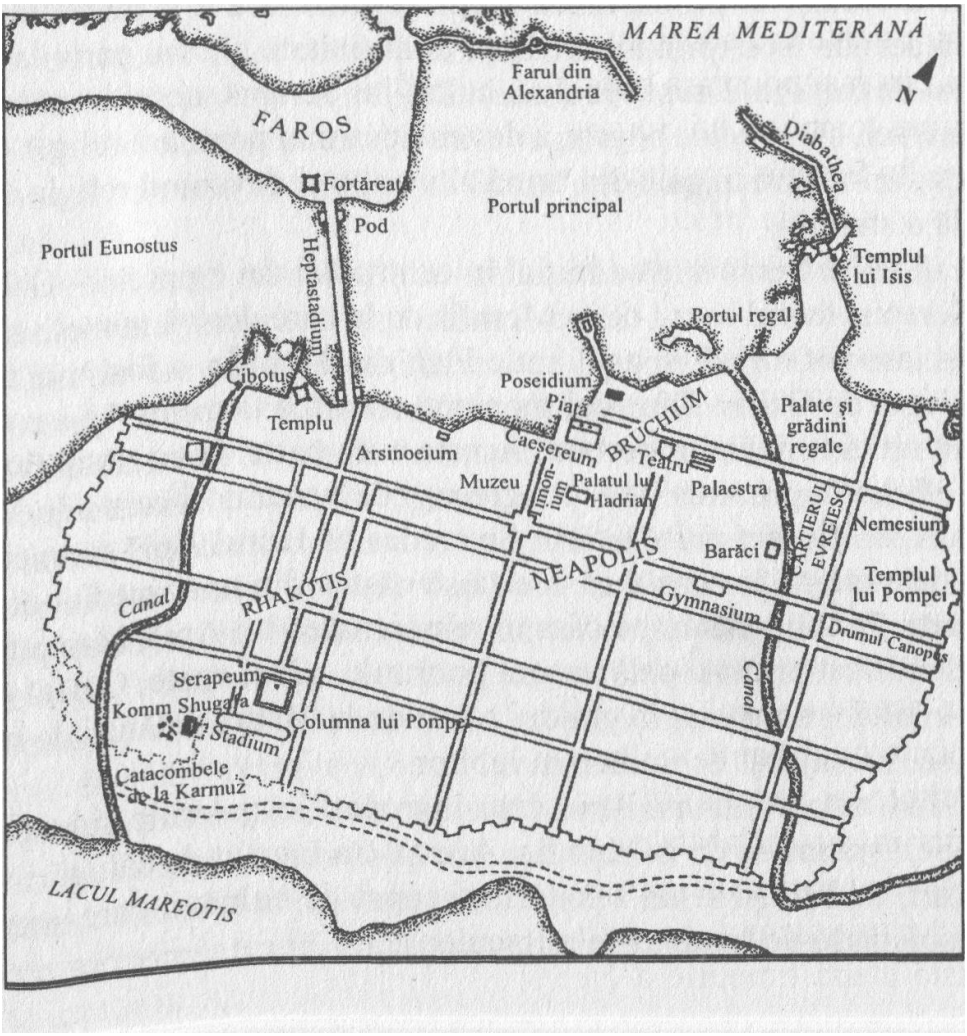

galeriile subterane ale Serapeumului de la Memfis. Acesta era îngrijit de călugări voluntari, incluzând şi un sanatoriu, ocupat de bolnavii care sperau să aibă parte de tratamente miraculoase.

Cultul lui Serapis data din timpul dinastiei Ptolemeilor din Egiptul precreştin. Oraşul Alexandria fusese fondat cu trei secole înainte de

începutul erei creştine de către Alexandru cel Mare, regele Macedoniei (o veche țară din sud-estul Europei), după cucerirea Egiptului.

A fost condus ulterior de către Ptolemei până în anul 30 î.Hr., când Cleopatra (care înainte îl ucisese pe fratele său, Ptolemeu al XIII-lea) şi-a pus capăt zilelor, aruncându-şi un şarpe în sân, după ce rebeliunea împotriva Romei alături de amantul său Marc Antoniu se sfârşise cu o înfrângere după bătălia navală de la Actium. Atunci, Egiptul a trecut sub stăpânirea Romei.

În secolele următoare, Alexandria, capitala Ptolemeilor, a devenit un oraş cosmopolit şi un centru cultural al lumii civilizate, o distincție care a continuat şi după ce fusese instaurat controlul Romei.

În Egipt a sosit un mare număr de imigranți – veterani greco-macedoneni, răsplătiți pentru serviciul lor cu terenuri bogate pentru agricultură, asiatici, evrei, sirieni şi libieni. Aceste comunități s-au căsătorit cu localnicii egipteni sau unii cu alții, dând naştere unei societăți ale căror tradiții şi credințe religioase au dus la o cultură mixtă. Devreme în acest proces de integrare, Ptolemeu I Soter (304-284 î.Hr) a introdus ca religie oficială şi credință unificatoare pentru supuşii săi aparținând multor rase şi culturi, cultul egiptean al lui Serapis (uneori pronunțat Sarapis), cu ajutorul lui Manethon, preotul egiptean de la Heliopolis.

Ptolemeu I Soter a fost un neobosit adept al răspândirii culturii egiptene în întreaga lume greco-romană. Ca rezultat, cultul zeului Serapis s-a răspândit cu repeziciune din Alexandria în Grecia şi Italia şi, o dată cu trecerea timpului, şi-a găsit expresia în familia „sfântă” a lui Osiris, soția sa Isis şi a fiului lor cu cap de şoim. În prima jumătate a secolului I al erei creştine, acest cult era de departe cea mai populară religie egipteană de la Roma, care şi-a construit un templu a lui Serapis încă din anul 105 î.Hr. Această mişcare a lui Serapis, care moştenise multe dintre atributele lui Osiris, inclusiv domnia peste lumea subpământeană, precum şi ale lui Isis, în care atât femeile, cât şi bărbații erau admişi în urma unei ceremonii de inițiere, era bazată în principal pe promisiunea explicită a nemuririi oferită adepților. Isis însăşi era văzută ca o figură tragică de madonă care a îndurat durerile tuturor femeilor.

Autoritățile romane nu au mai agreat tradițiile egiptene, îndeosebi începând cu rebeliunea lui Marc Antoniu şi a Cleopatrei. În anul 19 d.Hr., când Tiberius a trimis 4.000 de oameni de vârstă militară în Sardinia, printre aceştia se aflau şi adepți ai cultului lui Serapis, precum şi evrei, iar împăratul a distrus un templu al lui Isis, iar o statuie a acesteia a aruncat-o în Tibru. Cu toate acestea, cultul acesteia şi cel al lui Serapis au supraviețuit, pentru a deveni elemente importante în dezvoltarea creştinismului timpuriu.

Cultele lui Serapis şi Isis nu au supraviețuit naşterii creştinismului, dar în secolul al II-lea d.Hr., au crescut în popularitate. Se ştie că a fost construit un mare număr de sanctuare noi în această perioadă. Creştinismul şi cultele păgâne coexistau confortabil în această etapă timpurie a erei creştine, fiind considerate frecvent permutabile. Creştinii nu făceau nicio diferență între Serapis şi Hristos, venerându-i în mod frecvent pe amândoi. În anul 134 d.Hr., după o vizită la Alexandria, împăratul Hadrian a scris o scrisoare către cumnatul său mai în vârstă, Servianus, în care comenta: „Astfel slăveşti Egiptul, dragul meu Servianus! Cunosc acest pământ de la un capăt la altul, un pământ înşelător şi nestatornic, lovit de fiecare zvon. În acesta, adepții lui Serapis sunt creştini, şi cei care se numesc episcopi ai lui Hristos îşi fac jurămintele lui Serapis... De câte ori patriarhul însuşi vine în Egipt, acesta este pus de către unii să îl venereze pe Serapis, în timp ce alții îl invită să îl venereze pe Hristos...[70]

---

[70] Noile descoperiri arheologice indică faptul că asceții lui Serapis erau vindecători asemeni sectei Terapeuților. Au fost găsite referințe în fragmente de papirus (*Acad. Des Inscript. et belles-letters, mem. present. pardivers savants,* prima serie, îi 1852, pag. 552 ff; *Bibliotèque Impériale, notices et extraits des mss., t. 18. 1858,* pag. 261, ff.) ale unor asceți, care erau consacrate cultului lui Serapis de la Memfis (c. 165 î.Hr.). Aceşti pustnici, cunoscuți sub numele de „posedați de Serapis", trăiau într-un templu sau într-o dependință a acestuia. Ei veneau pentru a obține un tratament sau

Se înțelege uşor că această percepție dual – o dată ce relatarea despre viața, suferința şi moartea lui Iisus în primul secol d.Hr. — a început să se răspândească. Povestea sa şi cea a lui Osiris sunt foarte asemănătoare (trebuie notat că Serapis a asimilat atât calitățile lui Osiris, cât şi pe cele ale lui Horus, înlocuindu-i în relația cu Isis). Ambii erau prezentați ca mântuitori la care bărbații şi femeile puteau apela pentru asigurarea nemuririi. În *Origins of Osiris and his Cult,* cercetătorul J. Gwin Griffiths subliniază că, în cazul regilor şi nobililor ale căror trupuri au fost păstrate prin care, moartea era privită ca o formă de somn, cu speranța că trupul păstrat se va ridica din nou[71].

---

un oracol prin ritualul incubării, pentru că Serapis era un zeu al vindecării. Era clar, astfel, că ascetismul intrase în viața egiptenilor cu mult înainte de inițierea monasticismului. Unii cercetători au susținut faptul că Pahomie, fondatorul cenobitismului egiptean de la mijlocul secolului al III-lea d.Hr., a fost el însuşi un călugăr al lui Serapis (e. Revillout, *Revue Egyptol.,* 1880, pag. 160, Grutzmacher, *Pachomius und das Ulteste Klosterleben,* pag. 39 ff.). Conform unuia dintre textele copte, scris în dialectul boharic, Sf. Pahomie, fondatorul cenobitismului egiptean, fusese un călugăr al lui Serapis, fapt confirmat de un text în limba arabă (*Annales du Musée Guimet,* xvii. 6 ff, 342 ff). După distrugerea Serapeumului în anul 391, preoții lui Serapis au declarat că zeul a urcat la cer şi s-au alăturat Bisericii Creştine (Figura 32) (*The Cambridge Ancient History,* v. 13, 1998, pag. 635).

[71] Mumificarea a fost introdusă de egipteni, pentru că ei credeau că ființele umane sunt alcătuite din două elemente, unul fizic şi celălalt de natură spirituală. Dacă ei puteau păstra trupul fizic, într-o zi din viitor, spiritul Ka va reveni la acesta. De aceea îşi mumificau morții şi construiau morminte sigure, în care plasau

Acesta continuă: „În acelaşi timp, învăţăturile creştine ne sunt familiare, cu învierea aplicată trupului, fie în sensul că prezentul corp se va ridica din nou după moarte, fie că un nou corp eteric (aerian, nepământesc) va fi oferit credinciosului. Ultimul dintre aceste două sensuri este mai aproape de credința lui Osiris. În această măsură, folosirea termenului de „înviere" nu este în întregime înşelător. Într-adevăr, compararea somnului cu moartea se găseşte ocazional şi în gândirea creştină, cum ar fi spre exemplu în Efeseni 5:14: „Deşteaptă-te cel ce dormi şi te scoală din morți şi te va lumina Hristos."

Supraviețuirea vechiului cult egiptean al lui Serapis alături de creştinism apare clar şi în romanul *Măgarul de aur* al lui Lucius Apuleius, un platonic educat la Cartagina, Atena şi Roma. În introducerea la ediția din 1956 a cărții, regretatul poet anglo-irlandez Louis MacNeice aminteşte că Apuleius, care se născuse în anul 120 d.Hr., avea „câte un picior în ambele lumi, astfel că era normal

---

formule magice. Numai regii şi nobilii puteau spera la viața de apoi, pentru că numai ei îşi puteau permite costurile mari ale înmormântării. Creştininismul a devenit atât de popular pentru că, dimpotrivă, acesta oferea promisiunea în viața de apoi oricui era botezat în credința lui Hristos cel înviat. Totuşi, această credință în viața de dincolo era în principal de origine egipteană; niciuna dintre celelalte națiuni nu o avea. Evreii credeau că moartea era sfârşitul vieții, şi nici Moise, nici Akhenaton nu aveau nimic de spus despre viața spirituală de după moarte. Astfel se explică de ce nici evreii şi nici alte popoare antice nu practicau mumificarea.

ca religiile rivale ale misterelor şi filosofii raționaliști să nu aibă nicio şansă de câştig", iar primii părinți ai Bisericii „îl detestau".

Romanul său relatează numeroasele aventuri şi nenorociri ale lui Apuleius, după ce acesta este transformat miraculos într-un măgar, care revine la forma umană la capătul cărții datorită intervenției milostive a lui Isis şi Serapis. Zeița îi apare lui Apuleius, îi explică de ce este cunoscută sub atâtea nume – Minerva, Venus, Diana, Proserpina, Ceres, Juno, Bellona, Hecate – „iar egiptenii, care sunt foarte pricepuți în toate doctrinele vechi, fiind obişnuiți cu ceremoniile adecvate destinate venerării mele, îmi spun regina Isis".

După ivirea zorilor, Apuleius urma să ia parte la o ceremonie religioasă în care congregația includea „suflători în trompete, care erau dedicați lui Serapis", precum şi numeroşi preoți, dintre care unul „însoțea un vas lucrat cu un fund rotund, având pe o parte imagini realizate în maniera egiptenilor". O dată ce marele preot l-a readus pe Apuleius la forma umană, acesta i-a spus: „Iată, Lucius, tu ai ieşit din marile nefericiri prin milostivirea zeiței Isis... te-a introdus în sfânta ordine... asumă-ți povara funcției."

Apuleius continuă să descrie cum a călătorit la Roma, unde marea sa dorință era „să mă rog zilnic zeiței supreme Isis, adorată continuu de poporul de la Roma", intensificându-şi implicarea

religioasă, devenind un preot al lui Osiris, „marele tată al tuturor zeițelor”, precum şi al lui Isis: „Am luat parte la sacrificiile pentru Serapis, care au fost făcute noaptea şi care mi-au dat alinare.” În sfârşit, „marele zeu Osiris a apărut în fața mea noaptea, fără a fi deghizat în altă formă, ci în esența sa, poruncindu-mi să fiu un avocat al curții şi să nu mă tem de procesele de calomnie şi de invidia persoanelor bolnave, care îmi poartă... ciudă din cauza doctrinei mele”.

Apuleius confirmă, de asemenea, că promisiunea învierii era inclusă în ritualurile lui Isis. Acestea îi asigurau pe *mystae* (adepți) că o vor vedea şi o vor venera pe zeiță în viața de apoi. Aceasta este o paralelă evidentă cu explicațiile creştine conform cărora îl vom vedea pe Dumnezeu în viața de apoi: „Fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu” (Matei 5:8).

Prin răspândirea creştinismului „ortodox”, templul lui Serapis, construit de Ptolemeu I în Alexandria şi care adăpostea o statuie imensă a zeului în acelaşi stil folosit şi mai târziu în reprezentările lui Hristos din bisericile copte, a devenit centrul venerării lui Serapis. Picturile care o înfățişau pe Isis cu fiul său Horus au fost identificate de creştini ca fiind portretele Mariei cu fiul ei Iisus (Figurile 24 şi 25). Ritualul botezului, care făcea parte din ceremonia de inițiere a cultului lui Serapis, a fost adoptat de Biserică în

cadrul ceremoniei creştine de iniţiere, care a supravieţuit şi în ziua de azi.

Într-un articol din *Journal of Egyptian Archaeology* din anul 1950, egiptologul britanic, Sir Alan Gardiner, susţinea că botezul egiptean ar trebui considerat analog botezului creştin de mai târziu. Acesta cita 36 de scene, dintre care una se află la Muzeul din Vatican, care înfăţişau diferiţi faraoni ce erau botezaţi cu apă în cadrul unui ritual. Reprezentări similare se găsesc în trusourile funerare ale mormintelor nobililor morţi sau ale regilor osirianizaţi (adică cei care au devenit una cu Osiris). Despre asemănările dintre aceste două forme de botez, Sir Alan comenta: „În ambele cazuri, o curăţare simbolică prin intermediul apei serveşte ca iniţiere într-o viaţă religioasă legitimă."

În templul lui Hatşepsut de la Deir el-Bahri şi în cel al lui Amenhotep al III-lea de la Luxor, scenele cu naşterile lor sfinte îi reprezintă pe copii în timp ce sunt botezaţi. Textele care însoţesc scenele spun următoarele: „Fii pur împreună cu ka-ul (sufletul) tău… şi să trăieşti în veci." În toate aceste scene, apa vărsată din ulcior pe capul persoanei botezate este înfăţişată ca un curs al *ankh*-urilor, simbolul egiptean al vieţii.

În practica de botez era obişnuită, ori de câte ori se putea, folosirea apei din inundaţiile anuale de vară ale Nilului, privite ca un element sacru, dătător de viaţă, care asigura prosperitatea,

fertilitatea şi bunăstarea familiei. Cu o sofisticare din ce în ce mai mare în punerea în scenă a practicii s-a încetățenit obiceiul de creare a unei inundații simbolice a Nilului prin modificarea sistemului de conducte prin care apa curgea într-un bazin folosit în cadrul ceremoniei.

Chiar şi în secolul al VI-lea, creştinii considerau – asemeni adepților lui Serapis – că apele din inundația Nilului aveau proprietăți speciale. Cei care locuiau în apropiere obişnuiau să se adune pe malurile Nilului, pentru a binecuvânta şi a aduna apa când Nilul îşi începea creşterea anuală. Importanța folosirii acestei ape „vii" a fost reținută de primii creştini. Cea mai potrivită apă era considerată cea din izvoare, râuri sau mări. O dată cu răspândirea creştinismului, s-a mai pierdut din obiceiul practicării botezului afară. Totuşi, se păstra încă cu grijă practica egipteană veche de folosire a apei „vii", prin pregătirea unui sistem de conducte prin care să poată curge apa destinată botezului.

În secolele de mai târziu, creştinii au uitat vechea tradiție a semnificației apei „vii" a Nilului folosită în ritualul botezului. Chiar şi aşa, apa folosită era ținută într-o cristelniță – simbol al apei de izvor sau al celei curgătoare – iar simbolul apei „vii" este păstrat prin turnarea apei peste capul celui botezat.

Obeliscurile – inițial simboluri solare relaționate cu cultul soarelui – oferă un alt indiciu al afinității

dintre vechile credințe egiptene şi ceea ce poate fi descris ca o a doua variantă a Bisericii Creştine din timpul acestor secole de început. Treisprezece obeliscuri, transportate din Egipt, se găsesc la Roma şi se pot compara cu doar opt astfel de obiecte existente în întreaga lume. Cel mai mare din colecția romană – înalt de peste 30 de metri şi cântărind peste 400 de tone – se află în Piața San Giovanni, în Laterano (Figura 35). Pietrele pentru obeliscurile gigantice au fost scoase din cariere cu 18 secole înainte de către Tuthmosis al III-lea (David) de la Assuan. Într-o perioadă a fuziunii crescânde dintre venerarea lui Ra şi cea a lui Amon, zeul statului a cărui capitală se afla la Teba, în Egiptul de Sus, obeliscul a fost ridicat în marele templu din învecinatul Karnak, în cadrul căruia a fost un important obiect de cult.

Obeliscul din Laterano a fost un dar făcut Romei de către Constantin cel Mare, inițiat în anul 326 d.Hr., cu 14 ani după convertirea sa la creştinism (în opinia altor savanți acesta s-ar fi creştinat doar în prejma morții, n. Ed. Rom.). Constantin nu vedea niciun fel de contradicție între aducerea acestui simbol păgân la Roma şi credințele sale de natură creştină. *The New Catholic Enyclopaedia* (Noua Enciclopedie catolică) explică faptul că până la moartea sa, acesta „... a continuat să îl folosească pe Sol Invictus (zeul-soare neînvins)... legende pe monedele şi monumentele sale... În plus, *Sol Invictus* a fost adoptat de creştini în sens

creştin, aşa cum s-a demonstrat în Hristos înfăţişat ca Apollo-Hellios – o imagine a lui Hristos în forma lui Apollo – într-un mausoleu descoperit (datând din jurul anilor 250 d.Hr.) sub cel al Sf. Petru de la Vatican."

Având în vedere mărimea sa considerabilă, nu este deloc surprinzător faptul că, în momentul morţii lui Constantin în anul 337 d.Hr., obeliscul din Laterano a ajuns nu mai departe de portul din Alexandria. A rămas acolo vreme de 20 de ani, înainte ca fiul lui Constantin cel Mare, Constantin al II-lea, să-l fi oferit în final ca dar Romei, în anul 357 d.Hr. O relatare despre transportul final, scrisă de istoricul contemporan Ammianus Marcellinus, indică clar că, prin această acţiune, împăratul muta centrul religios al lumii egiptene la Roma: „Constantin… a ridicat masa imensă din fundaţia sa şi pe bună dreptate s-a gândit că nu comite niciun sacrilegiu dacă lua această minune dintr-un templu şi o consacra Romei – adică, templului întregii lumi."

Capitolul douăzeci şi trei

Crezul

Una dintre principalele griji ale primilor părinţi ai Bisericii, căutând să stabilească succesiunea lor apostolică prin Petru, era să alcătuiască un Crez. Un astfel de Crez era necesar pentru unificarea comunităţilor împrăştiate de

pretutindeni, care susțineau teologii rivale, rezultând astfel diferite forme ale creştinătății. Era, de asemenea, necesară combaterea învățăturilor adversarilor principali, gnosticii, care, după cum am văzut, nu acceptau diferența dintre preoți şi laici; Naşterea Sfântă o vedeau ca pe o emanație a Mântuitorului de către Dumnezeu-Tatăl, ca pe un spirit, nu ca pe o naştere fizică făcută de o mamă umană; negau faptul că Iisus a fost crucificat în timpul Imperiului Roman[72], pretinzând în schimb că ar fi trăit cu multe secole înainte; considerând că Învierea a fost spirituală, şi nu fizică, sugerând că ar trebui înțeleasă simbolic, nu literal; şi pretindeau că ar avea sursele lor secrete proprii ale tradiției apostolice, diferite de cele ale Ierusalimului.

Documentele de la Nag Hammadi nu conțin detalii despre această tradiție apostolică. Totuşi, scrierile lui Pavel evidențiază faptul că şi el recunoştea apostolii, care, asemeni lui, au avut viziuni cu Iisus, dar care nu au avut nicio legătură

---

[72] Nu a fost găsită nicio mențiune în niciun text de la Nag Hammadi că Iisus Hristos ar fi fost crucificat de Ponțiu Pilat. Merită să repet un fragment (care apare şi în Capitolul optsprezece) din *Apocalipsa lui Petru* 81-82, care neagă relatarea din Noul Testament în această privință: „Mântuitorul mi-a spus: «Cel pe care l-ai văzut în copac, bucuros şi râzând, acela este Iisus în viață. Dar cel în mâinile şi picioarele căruia îi înfig cuie este cel care s-a născut asemeni lui. Dar uită-te la mine şi la el."

cu cei din Ierusalim. Chiar Noul Testament oferă probe conform cărora învățătorii au ieşit din Egipt în vremea apostolică pentru a răspândi Evanghelia creştină a lui Pavel în diferite părți ale Imperiului Roman. Unul era Apollo, care este menționat de câteva ori în epistolele lui Pavel (I Corinteni 1:2 şi 16:12) şi Titus (3:13), precum şi Faptele Sfinților Apostolilor (18:24). Conform Faptelor Sfinților Apostoli era „un nativ al Alexandriei... [care] vorbea şi învăța cu acuratețe lucruri care îl priveau pe Iisus...” O variantă a Faptelor arăta că Apollo a fost crescut în spirit creştin pe pământul său natal (care e Egiptul). Apollo a ajuns în Efes, oraş antic grecesc din Asia Mică care a ajuns centrul creştinătății, chiar înaintea lui Pavel, care a găsit Biserica existând deja în momentul sosirii sale. Un alt fragment din aceste epistole arăta că el şi Apollo au făcut convertiri creştine în Corint, oraşul antic grecesc „... Când zice unul: Eu sunt al lui Pavel, şi altul: Eu sunt al lui Apollo... Dar ce este Apollo? Şi ce este Pavel? Slujitori prin care ați crezut...’ (I Corinteni 3:4-5).

Deşi primii părinți ai Bisericii îl considerau pe Petru sursa lor de autoritate, ca şi pe Pavel, au învățat în primul secol al erei noastre că singura dovadă de credință cerută de misionarii creştini era botezul combinat cu dovada că Iisus Hristos a înviat din morți. După cum s-a exprimat Pavel în Epistola sa către Romani: „... Că de vei mărturisi cu gura ta că Iisus este Domnul şi vei crede în

inima ta că Dumnezeu L-a înviat pe El din morți te vei mântui" (10:9).

Primele încercări de a pune bazele Crezului – şi pentru a întări povestea vieții, suferința şi moartea lui Iisus în primul secol d.Hr. — au fost făcute de Ignatius din Antiohia, un prim părinte al Bisericii, la scurt timp după ce a fost arestat în timpul persecuției creştinilor de către împăratul Traian (52-117 d.Hr.), dus la Roma şi aruncat la lei în anul 107 d.Hr. Crezul său sună cam aşa: „... Domnul nostru... *a* avut aceleaşi origini cu David, Fiul lui Dumnezeu prin puterea şi voința divină, născut cu adevărat din Fecioară... de adevăratelea răstignit pentru noi în timpul lui Ponțiu Pilat, şi Irod etnarhul... prin învierea Sa ar putea da un semn... în interiorul Bisericii." Aceasta este prima oară când Ponțiu Pilat e menționat în legătură cu moartea lui Iisus şi, de asemenea, pentru întâia oară când avem o dovadă că a fost „răstignit". Principalul scop al acestei cvasidovezi creştine era să se stabilească un timp şi un loc pentru moartea lui Iisus, felul în care acesta a murit şi învierea lui fizică.

Irineu a fost cel care, printre scriitorii ecleziaşti ai secolului al II-lea d.Hr., susținea că ar putea să existe doar o singură Biserică, ce trebuie să fie „ortodoxă" (credință adevărată), catolică (universala) şi apostolică (pe linia lui Petru), şi că în afara acestei Biserici „nu există salvare". În cartea sa *împotriva ereziilor* a declarat că cei de

credință „ortodoxă” ar accepta şi ar urma învățăturile „celor care posedă succesiunea de la apostoli”: „Să presupunem că o dispută privind câteva întrebări importante se iscă între noi; nu ar fi trebuit să recurgem la cele mai vechi biserici, cu care apostolii au ținut legătura mereu şi au învățat de la ei ceea ce e clar şi sigur în legătură cu întrebarea din prezent?” De altfel a mai susținut faptul că datorită tradiției apostolice şi credinței „care se transmite în timpul nostru prin metode ale succesiunii episcopilor… este necesar ca fiecare biserică să cadă de acord cu această Biserică (Biserica din Roma) ca justificare a autorității preeminente”.

Până în secolul al III-lea d.Hr., Biserica era organizată până în punctul în care instrucțiunile erau date de Biserica din Roma tuturor ramificațiilor locale, totuşi mici, care trebuiau organizate într-o ierarhie, având în fruntea lor un episcop. Dar ce era credința „ortodoxă”? Câteva variații ale Crezului s-au dezvoltat pe parcursul anilor. Prima încercare de a întruni un grup al episcopilor reprezentând întreaga Biserică Creştină a rezultat în participarea a mai mult de 300, care erau îndemnați de Constantin, cel care prezida Conciliul de la Niceea, la definitivarea Crezului comun. În timp ce Crezul niceean şi-a păstrat structura de bază a Crezului de la început, acesta şi-a elaborat articolele în aşa fel încât să excludă interpretarea eretică – îndeosebi a ereziei

ariene, care nega faptul că Hristos a fost şi Dumnezeu adevărat (el neagă divinitatea lui Hristos, n. Ed. Rom.) – şi condamna pe oricine refuza să accepte adevărul Crezului niceean. Divinitatea lui Hristos era forțată de introducerea unor fraze ca „născut din Tatăl" şi „Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat", iar Crezul se termina cu amenințarea că „Biserica Catolica blestema" pe oricine nu îi accepta conținutul.

Câteva modificări minore au fost făcute de o adunare de 150 de episcopi la Conciliul din Constantinopol, în anul 381 d.Hr. Fraza din Crezul de la început „născut din Duhul Sfânt şi Fecioara Maria", care era omisă din Crezul niceean, a fost păstrată cu o mică diferență în modul de exprimare – „s-a întrupat din Duhul Sfânt şi Fecioara Maria" – pentru a proteja doctrina celei de-a Treia Persoane a Sfintei Treimi. Amenințarea că ar fi un blestem a fost înlăturată. Rezultatul a fost practic Crezul pe care îl folosim şi astăzi, cu câteva modernizări ale limbii:

Cred într-Unul Dumnezeu, Tatăl Atotțiitorul, Făcătorul cerului şi pământului, văzutelor şi nevăzutelor.

Şi într-Unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul-Născut, care din Tatăl s-a născut mai înainte de toți vecii. Lumină din Lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut, nu făcut, Cel de o ființă cu Tatăl,

prin care toate s-au făcut. Care pentru noi oamenii şi pentru a noastră mântuire s-a pogorât din ceruri şi s-a întrupat de la Sfântul Duh şi din Fecioara Maria şi s-a făcut om. Şi s-a răstignit pentru noi în zilele lui Ponțiu Pilat, a pătimit şi s-a îngropat şi a înviat a treia zi, după Scripturi. Şi s-a suit la ceruri şi şade de-a dreapta Tatălui. Şi iarăşi va să vină cu slavă să judece viii şi morții, a cărui Împărăție nu va avea sfârşit.

Şi întru Duhul Sfânt, Domnul de viață Făcătorul, care din Tatăl purcede, Cela ce împreună cu Tatăl şi cu Fiul este închinat şi slăvit, care a grăit prin Prooroci. Într-una Sfântă, sobornicească şi apostolească Biserică mărturisesc un Botez întru iertarea păcatelor, aştept Învierea morților şi viața veacului ce va să fie. *Amin!*

Printr-o coincidență fericită, mitul conform căruia Iisus a fost crucificat în vremea în care Ponțiu Pilat era guvernatorul Iudeii a primit un impuls când Elena, mama împăratului Constantin, a susținut că a găsit adevărata Cruce în Ierusalim în anul 325 d.Hr., în acelaşi an în care fiul ei i-a convocat pe episcopi la Niceea pentru a discuta problema Crezului. Aceasta ar fi fost o reuşită remarcabilă. Istoric vorbind, Crucea adevărată nu a existat. În plus, conform unei alte tradiții, ea fusese descoperită de trei secole. Eusebiu de Cezareea a înregistrat tradiția în

istoria Bisericii sale din secolul al III-lea. După schițările de dinainte, se spune că femeia care ar fi găsit adevărata Cruce a fost Protonica, soția lui Claudiu. Se zice că descoperirea s-a produs în timpul domniei unchiului lui Claudiu, Tiberiu, care a domnit din anul 14 până în al 37-lea d.Hr. Protonica, o creştină convertită, a călătorit din Roma până în Ierusalim, unde Sf. Iacov i-a arătat Golgota, dealul pe care, conform Noului Testament, Iisus a fost crucificat. A găsit Crucea după ce i-a forțat pe evrei să înapoieze dealul creştinilor. Ulterior, fiica ei, care a însoțit-o pe Protonica în Ierusalim, a murit subit, dar a fost înviată miraculos când cadavrul său a fost aşezat pe Cruce. Această poveste ciudată este, după tradiție, atribuită Sfântului Iacov, care a pus-o pe hârtie şi a trimis-o apostolilor.

În timpul aşa-zisei descoperiri a Crucii de către Protonica, crucea romano-latină, după cum am observat, nu era încă stabilită ca simbol al lui Hristos, iar creştinii – nefiind încă cunoscuți drept creştini, ci drept „calea", acelaşi termen folosit de esenieni – s-au folosit de *ankh,* crucea egipteană, sau de un peşte ca simbol al lor. Şi gnosticii au folosit *ankh*-ul: poate fi văzut pe copertele de piele ale unor volume din biblioteca lor din Nag Hammadi.

Tradiția aşa-zisei descoperiri a Crucii de către Protonica a fost nu numai menționată de către Eusebiu, dar şi publicată mai târziu în *Doctrina*

Addai (Învățăturile lui Addai). Conform unei legende creştine din Siria, Addai a fost unul dintre discipolii lui Iisus, care a fost trimis de către acesta pentru a forma o ramificație a Bisericii în Siria. *Doctrina Addai,* care e considerată apocrifa, a ieşit la lumină în secolul al IV-lea d.Hr., fiind poate la fel de semnificativă ca povestea descoperirii adevăratei Cruci de către Elena în anul 325 d.Hr, care, deşi pretutindeni acceptată ca adevărată, este clar o copie a legendei Protonicei. Se spune că, la vârsta de 79 de ani, Elena a plecat în Ierusalim, unde a găsit şi ea adevărata Cruce în urma unei săpături pe Golgota. În cazul acesteia, adevărul descoperirii a fost demonstrat de o însănătoşire miraculoasă a unei femei infirme când a fost aşezată pe Cruce.

Elena a depozitat partea principală a descoperirii ei într-o biserică ridicată pe locul descoperirii de pe Golgota. Din ce a rămas, o porțiune a fost trimisă la Bizanț, oraş antic grecesc de pe Bosfor care, sub numele de Constantinopol, a devenit noua capitală a împăratului Constantin în anul 328 d.Hr. Şi a introdus-o în capul statuii lui Constantin şi o alta la Roma, unde o nouă biserică, Santa Croce (Sfânta Cruce), a fost construită pentru a o găzdui. Legenda crucii descoperite de Elena a dus la un adevărat cult față de bucățile considerate ca provenind de la aceasta şi folosite ca relicve – până acum stabilite ca fiind un element esențial al credinței creştine

„ortodoxe”, având şi validitate istorică – fiind vândute, încrustate cu aur şi bijuterii, credincioşilor bogați care doreau să posede o relicvă atât de prețioasă.

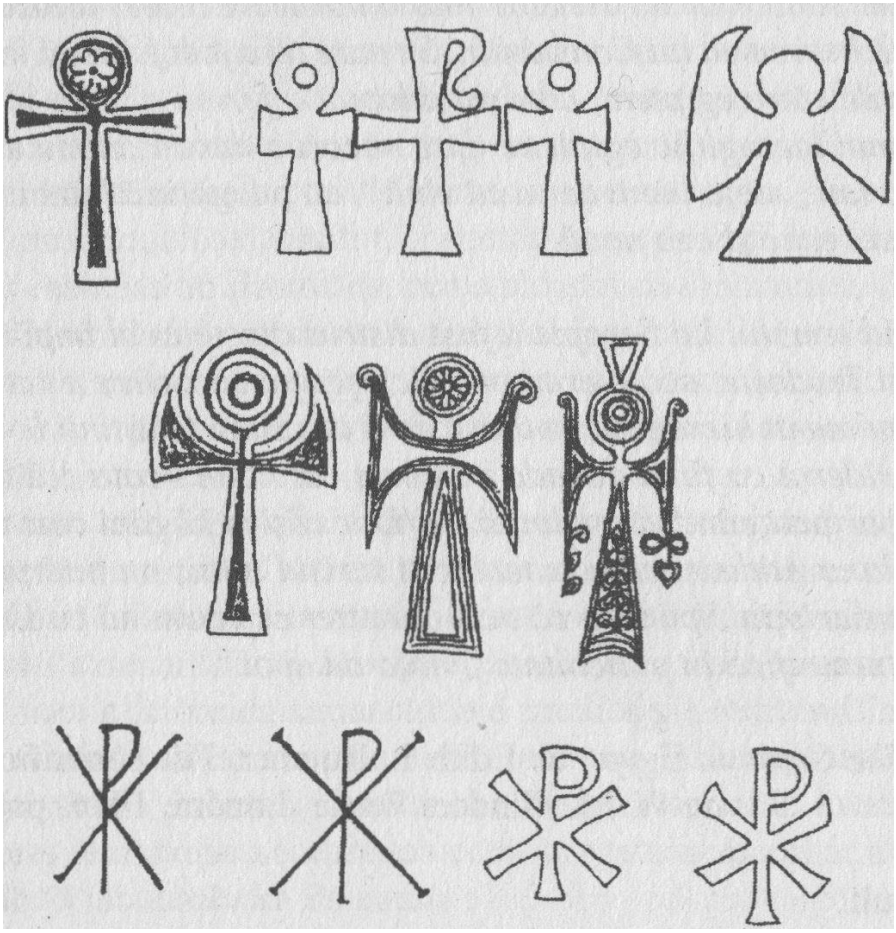

Datorită cererii mari de astfel relicve, pe piață au apărut în cantități atât de mari încât prin îmbinarea lor ar fi putut rezulta o mulțime de cruci. Astăzi, alte relicve pot fi găsite în biserici romano-catolice de pretutindeni în lume. A fost

găsită o soluție a problemei surplusului de relicve: „Miracolul „multiplicării Crucii" (*et quasi intacta maneret* – şi, cum a fost, a rămas intactă) (*Paulinus Epistula II ad Serverum*)[73].

Aici merită notat că, la începutul secolului al XIX-lea, Edith L. Butcher, care lucra cu Sir Flinders Petrie, părintele arheologiei moderne, a adunat diferite forme ale Crucii pe care le-a găsit în Egipt. Petrie însuşi a făcut la fel în Italia, şi au publicat rezultatul împreună. Doamna Butcher a afirmat că:

În general se crede că utilizarea unei cruci de către creştini ca un simbol al lui Hristos Mântuitorul nu a fost utilizată până în vremea lui Constantin. Se pare că a fost folosită înainte de către egipteni, care au adoptat o formă a ankh-*ului, semnul hieroglific egiptean care uneori e numit „cheia vieții", sau „viața lumii ce va să vină", ca o legătură între credința veche şi cea nouă.*

Când templul lui Serapis a fost distrus din ordinul împăratului Teodosie, acolo erau practic aşezate caractere pe care le-au numit hieroglife, având formă de cruci. Creştinii le-au considerat ca fiind dovada conform căreia măreața clădire a aparținut cândva credinței lor. Dar câțiva păgâni convertiți la

---

[73] The Internațional Standard Bible Encyclopedia.

creştinism, care puteau citi scrisul antic, au interpretat inscripția. Spuneau că acel caracter ce seamănă cu Crucea semnifica în antichitate „viața de apoi”.

[*The Cross în Egypt,* de Edith L. Butcher, *The Cross în Italy,* de W. M. Flinders Petrie, Londra, 1916, pag. 97]

Mai mult:

Primul simbol creştin (în Italia) care poate fi notat nu este Crucea, ci monograma XP. Nu este nicio îndoială că este semnul militar roman bătut standard pe monede, de la Constantin încoace… Ar fi trebuit să ne aşteptăm ca inscripția să fie o cruce verticală, într-un cerc; dar această formă nu este folosită decât un secol mai târziu… Primul exemplu (al monogramei XP) ca simbol creştin se spune că a apărut în anul 323 d.Hr.

[ibid. Pag. 102]

…în anul 380 d.Hr., Crucea romană apare pe monedele lui Grațian.

[ibid. Pag. 104]

Constantin a devenit împărat în occidentul Imperiului Roman, în anul 312 d.Hr., după ce l-a înfrânt pe Maxentius, rivalul şi cumnatul său, în bătălia de la podul Milvius din afara Romei. Un an mai târziu, el şi Licinius, împăratul din orient, au

dat Edictul din Milano, care a recunoscut formal creştinismul ca fiind una dintre religiile permise în Imperiul Roman. Se poate spune, din scrisorile şi edictele lui, că de atunci Constantin se considera servitorul ales al celei mai Înalte Divinități, pe care o ştia ca Dumnezeu al creştinilor. În decursul următoarei decade, legislația lui indică multe semne ale influenței creştine. Episcopii au primit puteri civile. A stabilit ca duminica să fie o sărbătoare publică, conform practicii creştine.

Doar în anul 324 d.Hr., Constantin a devenit singurul împărat în momentul în care Licinius a provocat un război civil în orient şi a fost înfrânt. Din acest moment, evlavia crescândă a lui Constantin îl făcea din ce în ce mai devotat educației religioase, citind scripturile şi lucrările teologice, ascultând predici şi predicând în curtea sa, şi implicându-se în schismele provocate în interiorul Bisericii la acea vreme. A cheltuit enorm construind biserici în Roma, Constantinopol, Antiohia (capitala veche a regatului elenistic al Siriei) şi în locurile sfinte din Palestina.

Tolerant doar parțial față de păgânism, a distrus un mare număr de temple păgâne faimoase, a confiscat bogăția altora şi a dezbrăcat statuile de cult de aur. Cadourile în aur şi pământ pentru Biserică şi pentru favoriții săi, şi cheltuielile pentru noua capitală, Constantinopol, erau atât de mari încât a fost nevoit să introducă noi taxe, una pentru senatori, precum şi taxe în aur pentru

negustori şi meşteşugari. Nu s-a exclus din această generozitate. În anii lui de decadență a devenit un caracter bizar, care purta peruci de diferite culori şi robe largi de mătase, îmbrobodindu-se cu multe bijuterii prețioase.

Constantin era unul dintre cei norocoşi. Moartea sa din anul 337 d.Hr., la vârsta de 64 de ani, a venit în momentul în care s-a mutat în palatul său din Asia Mică, în suburbiile Nicomediei, sperând că aerul curat şi băile calde îl vor ajuta să se însănătoşească. Boala sa i-a dat oportunitatea de a trece la credință prin botez, făcut de prietenul şi confidentul său episcopul Eusebiu.

Totuşi, Constantin nu putea să fie optimist în ceea ce privea mărimea sau luminozitatea stelei lui. În timpul vieții se spune că ar fi fost vinovat, printre altele, de moartea lui Crispus, singurul său copil rezultat din căsătoria cu Minerva. Crima ar fi fost făcută la instigarea celei de-a doua soții a lui Constantin, Fausta, care îl vedea pe prințul plin de succes şi popularitate, ca un rival formidabil al ambițiilor pe care le avea pentru cei trei fii ai săi avuți cu Constantin. A urmat o baie de sânge care i-a adus împăratului comparația cu Nero, legendarul persecutor al creştinilor din secolul I d.Hr. Constantin a fost responsabil şi de moartea lui Licinius după înfrângerea lui în războiul civil, iar mai apoi de moartea fiului lui Licinius, care era şi el numit Licinius şi nepotul lui Constantin; şi – deşi există unele îndoieli în această privință – de

moartea lui Fausta sufocată de aburi în timp ce se îmbăia.

Cu toate acestea, Constantin a fost primul creştin care a purtat purpura imperială, fiind considerat un conducător slab şi şovăitor, cu un caracter violent, condus de ambiție, care putea fi în acelaşi timp şi bun, dar şi crud. În tratarea rivalilor săi era fără scrupule şi fără milă. Cu toate acestea, dorința lui de a stabili creştinismul ca religie oficială a Imperiului Roman, dând putere Bisericii asupra civililor şi susținând-o din punct de vedere material, a avut mari consecințe asupra istoriei viitoare a lumii – chiar dacă va mai dura încă 40 de ani până când va începe să devină clar cât de mari vor fi aceste consecințe.

Concluzii

După cum putem vedea acum, miezul istoric al tradițiilor Bisericii, pentru Vechiul şi Noul Testament, venea din Egipt. Toate personajele principale ale Bibliei sunt legate direct de dinastia Tuthmosizilor, care a condus Egiptul între secolele al XV-lea şi al XIV-lea î.Hr. David, regele şi patriarhul Avraam erau contemporani, au împărțit aceeaşi soție, Sarra, şi au devenit strămoşii tribului israelit, legat îndeaproape de familia regală egipteană. Tot în această perioadă, marea revoluție în concepția noastră filosofică şi religioasă a omenirii a avut loc în momentul în care regele Akhenaton a impus monoteismul, şi când succesorul său Tutankhamon putea să

identifice spiritul omului ca parte a spiritului lui Dumnezeu.

Dar lumea nu era încă pregătită să vadă aceste viziuni. O dată cu căderea dinastiei de la Amarna, memoria ambilor mari conducători a fost ştearsă oficial în Egipt şi complet uitată în Israel. În timp ce egiptenii îşi păstrau vechile lor culte, israeliții au adoptat noi zeități, ca Aştaroth şi Baal. În timpul exilului babilonian din secolul al VI-lea î.Hr., la opt secole după moartea conducătorului lor, autorii evrei păstrează numele lui Moise şi învățăturile lui, în timp ce încă negau moartea violentă a lui Iosua, succesorul său. Pe de altă parte, egiptenii păstrau vie memoria lui Tutankhamon, asociindu-l cu Osiris, Hermes şi Serapis I, înainte de a folosi numele „Iisus" urmând traducerea Bibliei în greceşte în Alexandria. Pentru că Iisus este numele grec dat succesorului lui Moise în Biblie, fapt care a avut loc la mijlocul secolului al III-lea î.Hr.

Două grupuri mesianice similare, dar separate, s-au dezvoltat în timpul ultimelor secole î.Hr.: esenienii evreo-creştini din Iudeea şi Ierusalim şi gnosticii neevrei ai Egiptului şi Alexandriei. În timp ce Petru aparținea comunității din Ierusalim, Sf. Pavel era inițiat în mişcarea egipteană. Totuşi, Biserica din Ierusalim era limitată ca număr de enoriaşi, cam 4.000 în primul secol d.Hr., deoarece convertea doar membrii din comunitatea ebraică, înainte de a dispărea complet în anul 70

d.Hr., o dată cu distrugerea Ierusalimului de către romani. Biserica egipteană neebraică a fost cea care s-a răspândit în diferite părți ale Imperiului Roman.

Marele succes al noii religii egiptene reprezenta o mare amenințare asupra autorității Romei, care nu a încetat persecuția creştinilor egipteni. Alexandria a rămas principalul centru religios internațional chiar şi atunci când Roma deținea controlul asupra teritoriilor din jurul Mediteranei. Deci, atunci când părinții Bisericii Romei vroiau să stabilească un sistem ecleziastic ierarhic sub autoritatea lor, au fost încurajați de puterea politică a Romei. În dorința acestora de a da o justificare autorității lor, părinții romani au pretins că Hristos s-a arătat fizic discipolilor săi şi nu sub formă spirituală, şi le-a înmânat autoritatea preoțească pentru a-l reprezenta pe pământ. Deoarece Sf. Pavel a spus clar în Epistolele sale către Galateni că întâlnirea sa cu Hristos a fost doar spirituală, l-au ales pe Petru pentru această parte. O explicație miraculoasă a fost dată în Faptele Sfinților Apostoli, pentru a-i permite lui Petru să scape de închisoarea în care Irod Antipa l-a închis în anul 44 d.Hr., pentru a fi executat la câteva zile după Paşti. Aceasta a fost urmată de mărturia făcută de părinții romani ai Bisericii, conform căreia Petru a venit la Roma şi a dat Bisericii lui autoritatea pe care a primit-o de la Hristos. Acesta a fost motivul principal pentru

care a fost ales Palestina locul în care să apară Iisus, pentru că aceasta era țara lui Petru. În decembrie a fost fixată o dată şi un loc în Betleem pentru naşterea sa, şi o răstignire în timpul lui Ponțiu Pilat, care a devenit parte a Crezului.

Ptolemeu I a pus bazele unui nou cult universal al lui Serapis şi a construit Serapeumul în Alexandria pentru a-i fi centru de venerație. A urmat traducerea cărților Vechiului Testament în greacă, devenind astfel accesibile cercetătorilor, ceea a dus la un conflict filosofic şi teologic între egipteni şi evrei, din care a rezultat o nouă teologie creştină. În timp ce acest eveniment avea loc în Serapeum, în Templu şi Bibliotecă, această realizare a devenit centrul noii religii şi filosofii gnostice creştine. Din acest centru alexandrin, creştinismul a ajuns la Roma, la fel ca şi în restul părților Imperiului Roman.

Nimeni nu ştie cum a fost făcută Biserica din Roma. Nici chiar Faptele Sfinților Apostoli, nici scrierile primilor părinți ai Bisericii nu explică modul în care creştinismul a ajuns la Roma.

După cum am văzut mai înainte, Suetoniu, istoricul roman, aminteşte de expulzarea celor care l-au urmat pe Chrestus din Roma, în timpul împăratului Claudiu, cca 40-50 d.Hr. Aceasta indică existența unei comunități creştine înfloritoare în Roma, chiar şi înainte ca Sf. Pavel să ajungă în Corint sau Efes, în 49 d.Hr. În timpul lui Nero (54-68 d.Hr.), comunitatea creştină din

Roma era de o mărime considerabilă. Cum a ajuns creştinismul în Roma la acea dată?

Doar două posibilități ar fi putut exista pentru ajungerea creştinismului acolo: din Iudeea cu sclavii şi imigranții evrei; sau din Egipt cu soldații romani întorşi acasă, sau prin sosirea cultelor mistice egiptene. Deoarece nu există nicio dovada că creştinismul ar fi venit din Ierusalim sau Antiohia, singura cale posibilă era din Alexandria, în acelaşi fel în care a ajuns şi în Corint prin apostolii Alexandriei. Misterele lui Isis şi Serapis au apărut în Roma încă dinainte de 100 î.Hr., şi un templu pentru Isis şi Serapis a fost construit pe Campus Martius, nu departe de faimosul Panteon. Avea dimensiuni mari, partea centrală având o lungime de 420 metri, mărginită de coloane, lei şi sfincşi aşezați în linie. Situl templului e acum ocupat de o parte a Bisericii Sant' Ignazio, o secțiune a Colegiului Roman, absida Bisericii Santa Maria sopra Minerva, şi Via del Pie di Marmo. Serapis era în general reprezentat fără barbă, cu o cârjă asemănătoare cu cea a lui Zeus sau Asclepius, şi purtând simbolicul modius sau kalathos, de altfel purtat şi de Hades – cu o pălărie cilindrica lungă, mai lată în vârf, uneori decorată cu trei crengi verticale cu frunze. Ca şi Iisus Hristos, vindeca pe cei bolnavi şi avea puterea de a apărea în visele muritorilor. Tagma preoțească ataşată templelor lui era formată din egipteni sau greco-egipteni, mulți fiind

de origine alexandrină sau cel puțin educați acolo.

Este un fapt bine cunoscut că primii adepți ai lui Hristos erau şi adepții lui Serapis, fiind uşor de văzut cum creştinismul a ajuns în Roma la acea dată. Aceasta este confirmată de faptul că în anul al 19-lea d.Hr., Tiberiu a expulzat din Roma evreii şi adepții lui Serapis. Creştinismul, ca adulare a lui Serapis, era privit de romani ca un cult misterios. Fără nicio îndoială, cea mai populară religie a Romei în prima jumătate a secolului I d.Hr. Era cea a lui Searapis şi Isis, când creştinismul e pentru prima oară atestat în capitală.

Faptul că noua credință a ajuns în Roma din Alexandria nu a dus la apropierea celor două Biserici; din contră, le-a pus în conflict în ceea ce privea conducerea mişcării creştine. Din primele zile ale secolului al II-lea d.Hr., noii episcopi ai Romei – centrul puterii politice – şi-au arătat intenția de a-şi câştiga autoritatea asupra tuturor Bisericilor Creştine ale imperiului. Canonul Noului Testament, Crezul şi structura instituțională a Bisericii a ieşit în forma prezentă numai în Roma la sfârşitul secolului al II-lea. Nici Sf. Pavel, şi niciunul dintre alți primi apostoli ai Bisericii egiptene nu au organizat o castă preoțească pentru a conduce Biserica. În secolul I, Biserica nu era o organizație ierarhică şi nu avea conducători din rândul preoților, cei mai vechi din comunitate obişnuiau să supravegheze sfințenia

botezului şi Euharistia. În această perioadă, evangheliile circulau printre grupări creştine variate şi complexe. Până la sfârşitul secolului I, totuşi, părinții şi bătrânii câtorva comunități s-au numit episcopi pentru a-şi conduce comunitățile. Cu apariția episcopilor, un cleric a fost fondat în timpul secolului al II-lea, şi primele forme diversificate ale conducerii Bisericii au făcut loc unei ierarhii unificate. Până în anul 200 d.Hr., creştinismul a devenit o instituție ierarhizată.

Când creştinii gnostici au refuzat să accepte autoritatea romană, mişcarea creştină a fost împărțită în două: romană ortodoxă şi gnostică egipteană. Învățătorii gnostici au continuat să se opună ierarhiei bisericeşti, susținând că oficialii Bisericii nu au nicio autoritate, insistând că, de fapt, credincioşii sunt egali şi privind salvarea ca un rezultat al experienței personale. Dar Biserica Romei, susținută de majoritatea Bisericilor, a preluat un rol de conducere în respingerea tuturor punctelor de vedere considerate ca fiind erezii. Ca urmare, pentru a confirma autoritatea divină a noului ordin, episcopii se întorc spre gnostici, acuzându-i că sunt eretici. Deşi în Evanghelia lui Pavel apărea faptul că a fost fondată Biserica egipteană, conducătorii preoților romanii îl foloseau pe Petru şi Biserica din Ierusalim în justificarea autorității lor. Acest conflict a devenit apoi o luptă între noii episcopi care vroiau să îşi stabilească autoritatea lor ecleziastică şi

învățătorii creştinismului gnostic care li se opuneau. Deci conflictul dintre Petru şi Pavel – dintre Ierusalimul iudeo-creştin şi Antiohia „neamurilor" (i.e. Străinilor, nonevreilor) – a fost acum înlocuit de un nou conflict între Roma ortodoxă şi Alexandria gnostică.

Şansa episcopilor Romei a venit atunci când împăratul Constantin a adoptat credința creştină în secolul al IV-lea şi le-a dat autoritate legală şi politică, pe care au folosit-o pentru a-şi întări poziția. Ultima înfrângere a Alexandriei a venit în timpul împăratului Teodosie I, când Teofil, episcopul său din Alexandria, a distrus Serapeumul şi centrul religios al imperiului, de aici centrul deplasându-se spre Roma. Atunci, Biblioteca din Alexandria a fost distrusă, toate scrierile care nu coincideau cu credințele Bisericii Romane au fost considerate eretice şi au fost arse, iar toți învățătorii religioşi care nu erau de acord cu doctrinele ortodoxe au fost pedepsiți. Timp de zece secole după acest eveniment, numai Biblia şi învățăturile Bisericii din Roma au fost acceptate ca surse de cunoştințe şi educație.

Astfel, originile egiptene ale creştinismului au fost ascunse vreme de aproximativ 16 secole. Doar mulțumită arheologilor Europei moderne, copii ale cunoştințelor pierdute, ca *Manuscrisele de la Marea Moartă* şi biblioteca de la Nag Hammadi, au fost redescoperite. Acum, adevărata istorie din spatele Bibliei poate fi scoasă la iveală.

Epilog: A doua renaştere

După asasinarea lui Iuliu Cezar pe treptele Senatului, în anul 44 d.Hr., cei doi succesori, Octavian şi Marc Antoniu, s-au separat până la urmă şi au trebuit să lupte unul împotriva celuilalt. Când cei doi generali romani s-au întâlnit în anul 31 î.Hr. La Actium, în vestul Greciei, aceştia reprezentau cele două oraşe mai importante ale vremii. În timp ce Octavian apăra Roma, Antoniu se lupta pentru Alexandria. Şi, deşi Roma a câştigat războiul şi a devenit capitala politică supremă a întregii lumi civilizate, Alexandria a rămas centrul religios şi cultural al Imperiului Roman. Templul Serapeumului, care includea şi biblioteca din Alexandria, a devenit centrul venerației internaționale, de altfel şi centrul înțelepciunii şi cunoştințelor. Doar după ce Roma a distrus Serapeumul, patru secole mai târziu, Vaticanul a înlocuit templul lui Serapis ca şi centru religios al lumii, şi învățăturile Bisericii au înlocuit filosofia egipteană.

Ambii conducătorii israeliți, Moise (Akhenaton) şi Iosua (Tutankhamon), au trăit şi au murit în secolul al XIV-lea î.Hr. După dizolvarea dinastiei de la Amarna, revoluția religioasă monoteistă a fost zdrobită şi vechile culte ale lui Amon şi Ra au redevenit cultele oficiale ale statului. Totuşi, din acea vreme, cultul lui Osiris şi Isis a dobândit popularitate până când, în timpul Dinastiei Ptolemaice, în anul 300 î.Hr., a devenit cea mai

importantă religie din Egipt. Regele morților, Osiris, a devenit zeul celor vii, iar importanța religioasă a lui Isis creştea tot mai mult. Puțin câte puțin, a absorbit şi asimilat cea mai mare parte a funcțiilor religioase şi cultice ale altor zeițe, şi începând cu ultimele secole î.Hr., poziția sa ca zeiță-mamă a Egiptului era de neconcurat. Era adorată şi în afara țării, iar ascensiunea Dinastiei Ptolemaice a plasat-o în fruntea panteonului oficial al statului.

De la începutul ultimelor zile ale Dinastiei a XVIII-a, un proces încet de evoluție a avut loc în teologia legată de Osiris, pentru explicarea semnificației vieții, morții şi învierii lui Tutankhamon, care s-a identificat cu Osiris trezit din morți. Orice vizitator al mormântului tânărului rege din Valea Regilor poate vedea singur cea mai puternică dovadă pictorială care îl leagă pe Tutankhamon de Iisus Hristos. Tabloul mare din Camera Mortuară e divizat în trei scene separate. Prima scenă îl surprinde pe Aye (Efraim-Iosif din Arimateea) purtând deja coroana albastră cu cartuşul deasupra lui, ca succesor regal al regelui decedat. Aye, în timpul în care era rege, funcționa de altfel şi ca preot îmbrăcat în piele de leopard, pentru a realiza ritualul „deschiderii gurii", în vederea învierii lui Tutankhamon, înfățişat în fața lui Osiris ridicându-se din morți.

A doua scenă, din mijlocul peretelui, îl surprinde pe Tutankhamon înviat intrând în rândul zeilor şi

fiind întâmpinat de zeița Nut. Scena a treia din stânga îl surprinde pe rege în forme diferite. În stânga scenei stă Tutankhamon, în forma regelui Osiris mort, întinzându-şi mâna pentru a atinge un alt Tutankhamon din fața sa, ca regele conducător Horus, care la rândul sau îşi întinde mâinile pentru a-l ține, în timp ce el însuşi este urmat de un al *treilea* Tutankhamon, reprezentându-l pe Ka, cel care şi el îşi întinde mâinile pentru a-l proteja pe rege.

Fără îndoială, aceasta este scena care stă la baza argumentelor teologice creştine privind natura lui Hristos şi semnificația Sfintei Treimi. Aici îl vedem pe Osiris tatăl, Horus fiul şi *Ka* Spiritul Sfânt, fiind toate reprezentate ca o singură persoană.

Astfel, pe peretele nordic al camerei mortuare a lui Tutankhamon găsim trei aspecte teologice importante legate de moartea şi învierea lui Iisus Hristos. În timp ce prima scenă reprezintă învierea sa fizică, a doua, *ascensiunea* sa şi a treia, trinitatea naturii sale, acesta ar fi trebuit să fie motivul pentru care regele Aye însuşi a oficiat slujba ca preot, asigurând toate cele necesare înmormântării regelui, pentru că niciun alt preot nu ar fi putut înțelege noua teologie care stătea la baza reformei introduse de Tutankhamon în cadrul revoluției religioase de la Amarna. Aşadar, naşterea creştinătății în primul secol d.Hr., când apostolii au declarat că au fost martori la învierea lui Hristos, nu a fost un eveniment brusc, ci a

venit ca un rezultat al unui lung proces de evoluție.

Deşi contribuția egipteană la civilizația occidentală a rămas nerecunoscută în evul mediu, noua eră a Învierii a venit ca rezultat al filosofiei egiptene neoplatonice şi hermetice. Cum mişcarea de Renaştere culturală s-a răspândit în toată Europa (mai ales în Italia, cu centrul în oraşul Florența, între secolele al XIV-lea şi al XVI-lea), înțelepciunea antică egipteană a fost din nou recunoscută ca sursă a filosofiei creştine. Evoluția generală care a transformat evul mediu în Renaştere a dat naştere la o cu totul altă concepție a Egiptului antic şi a relației sale cu cultura occidentală. Florența a devenit primul centru al acestor eforturi şi studii, precum şi al noilor idei care, în mare parte, au fost lansate de către membrii Academiei Platonice, fondată de Cosimo da Medici în 1439. O nouă abordare istorică a problemelor filosofice şi ştiințifice se întrevedea, şi redescoperirea continuității în existența umană a fost una dintre descoperirile epocii. Această mişcare a creat un interes în creştere pentru cultura egipteană şi oamenii au făcut cunoştință din nou cu faptul că multe genii proeminente reprezentative ale Greciei, chiar şi Platon însuşi, au venit să învețe şi să studieze în Egipt şi s-au întors şi mai impresionați de cultura egipteană. Lucrări ca şi Cartea lui Plutarh despre Osiris şi Isis au trezit interesul în ceea ce priveşte cultul lui

Osiris şi religia egipteană, în timp ce lucrările lui Iamblicos privind misterele Egiptului, alături de literatura hermetică, au fascinat umaniştii şi au devenit responsabile de concepțiile lor, pe care le considerau ca aparținând filosofiei egiptene.

Conform lui Erik Iversen, egiptologul danez, în cartea sa *The Mith of Egypt and its Hieroglyphs* (Mitul Egiptului şi hieroglifele sale), înțelepciunea egipteană, filosofia platonică şi studiile umaniste au devenit în acest fel legături consecutive ale unui lanț neîntrerupt al tradiției, s-au unit cu creştinismul pentru acelaşi scop: cunoaşterea şi revelarea lui Dumnezeu. Văzuți din acest punct de vedere, aşa-zişii profeți păgâni, inclusiv Platon şi Hermes, pentru că s-au născut înainte de ultima revelație a acestui adevăr al venirii lui Hristos, au fost doar parte din istorie, care e dependentă de timp şi, de altfel, esențială. Revelațiile precreştine erau privite ca *anticipări* ale mesajului creştin şi adevărul conform căruia filosofii păgâni au creat fără voie o dovadă *a fost adevărul cosmic al creştinătății.*

Concepția despre legăturile directe ale creştinătății cu literatura hermetică şi filosofia neoplatonică a fost deja formulată de Marsilio Ficino (1433-1499), în *De Christiana Religione* şi *Theologia Platonica,* scrise în 1473-1478. În anul 1471 a publicat o traducere latină a lui Plotinus şi, în 1497, o ediție a lui Iamblicos, şi în cadrul activității sale de la Academia Platonică a devenit

unul dintre pionierii renaşterii neoplatonice. Conform lui Ficino, Hermes Trismegistus a fost un înțelept al egiptenilor, un contemporan şi poate un predecesor al lui Moise. A obținut o înțelepciune de neîntrecut, care a fost scoasă la iveală de profeții evrei şi comparată doar cu cea a evangheliilor. Pitagora a făcut cunoştință cu învățăturile sale în Egipt şi prin intermediul său a fost transmisă lui Platon, care era un student al înțelepciunii egiptene şi care până la urmă şi-a inspirat filosofia sa proprie din doctrinele lui Hermes.

Totuşi, această situație a fost inversată complet de filosofii perioadei Iluminismului, care negau influența egipteană asupra culturii europene şi priveau Grecia ca pe primul izvor al filosofiei moderne. Mişcarea Iluminismului a apărut în Anglia, Franța şi Germania în secolul al XVIII-lea, fiind preocupată de relațiile dintre Dumnezeu, natură şi om. Filosofii acestei mişcări credeau că doar prin rațiune, şi nu prin credință, ar putea găsi omenirea înțelepciune şi fericire. Chiar şi neoplatoniştii şi hermeticii au devenit greci, conform acestei mişcări, care domina viața academică şi a cărei gândire domină şi astăzi. Conform clasicului german Rudolf Blum, în cartea sa despre *The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography* (Biblioteca alexandrină şi originile bibliografiei), ne spune că nu numai biblioteca alexandrină a fost greacă, ci chiar şi în capitala

egipteană: „cultura greacă era vie şi în ordine, în timp ce cultura egipteană veche, cea care a fost admirată de mulți greci educați, era moartă de mult timp.”

Mulțumită arheologilor moderni care au început să dezvăluie rămăşițele trecutului începând cu secolul al XIX-lea, rolul Egiptului în formarea civilizației occidentale poate fi restabilit. Acesta va fi pasul următor pe care îl vom face.

Apendice 1: Biblioteca de la Nag Hammadi

Biblioteca de la Nag Hammadi, descoperită în Egiptul de Sus în 1945, cuprinde o colecție de texte religioase care se deosebesc unele de altele prin date originale şi autori diferiți. Sunt scrise în coptă (limba egipteană târzie redată cu alfabetul grec, n. Ed. Rom.) şi aparțineau unei comunități egiptene gnostico-creştine. Au fost ascunse într-o peşteră în apropierea localității Nag Hammadi, la scurtă vreme după ce biblioteca alexandrină a luat foc în anul 391 î.Hr. Textele colectate au fost găsite în 13 volume, aflate acum la Muzeul Coptic din Cairo, şi încă unul în Muzeul din Berlin. Aceste volume conțin următoarele texte:

Rugăciunea Apostolului Pavel
Apocriful lui Iacov
Evanghelia Adevărului
Tratatul asupra învierii
Tratatul Tripartit

Apocriful lui Ioan
Evanghelia lui Toma
Evanghelia lui Filip
Ipostazia Archonilor
Despre originea lumii
Exegeza asupra sufletului
Cartea candidatului Toma
Evanghelia egiptenilor
Eugnostos cel Binecuvântat
Dialogul Mântuitorului
Apocalipsa lui Pavel
Prima apocalipsă a lui Iacov
A doua Apocalipsă a lui Iacov
Apocalipsa lui Adam
Faptele lui Petru şi ale celor 12 apostoli
Tunetul, Mintea perfectă
Învățarea autoritară
Concepția despre Puterea măreață
Platon, Republica
Discursul dintre al optulea şi al nouălea
Rugăciune de Ziua Recunoştinței
Asclepius
Parafrazările lui Şem
Al doilea tratat al lui Set cel Mare
Apocalipsa lui Petru
Învățăturile lui Silvanus
Cele trei stele ale lui Set
Zostrianos
Epistola lui Petru către Filip
Melchisedec

Învățăturile lui Norea
Mărturia adevărului
Marsanes
Interpretarea cunoştinţelor
Expunerea lui Valentinian
Allogenes
Hypsiphrone
Sentinţele lui Sextus
Fragmente
Evanghelia Mariei
Fapta lui Petru

O traducere completă în limba engleză a fost publicată în anul 1968 de către Harper şi Row, în San Francisco, editată de James M. Robinson.

Apendice 2: Faraonii Dinastiei a XVIII-a şi cei de la începutul Dinastiei a XIX-a:

Regele	Durata domniei	Date
	Dinastia a XVIII-a	
Tuthmosis al III-lea	54	1490-1436 î.Hr
Amenhotep al II-lea	23	1436-1413 î.Hr
Tuthmosis al IV-lea	8	1413-1405 î.Hr
Amenhotep al III-lea	38	1405-1367 î.Hr
Akhenaton (singur)	6	1367-1361 î.Hr
Semenkhkare	—	—
Tutankhamon	9	1361-1352 î.Hr
Aye	4	1352-1348 î.Hr
Horemheb	13	1348-1335 î.Hr
	Dinastia a XIX-a	
Ramses I	2	1335-1333 î.Hr

Seti I	29	1333-1304 î.Hr
Ramses al II-lea	67	1304-1237 î.Hr

Având la îndemână atâtea aspecte privind egiptologia, totuşi, oamenii de ştiinţă nu sunt de acord cu datele privind diferitele domnii, în special cu cele de după domnia lui Akhenaton. De ce consider că datele anterioare sunt corecte am discutat în text.

Apendice 3: Cronologia israelită

1480 î.Hr. Avraam şi soţia lui, Sarra, ajung din Canaan în Egipt, unde el o prezintă ca fiind sora lui. Tuthmosis al III-lea (DAVID) (*cca.* 1490-1436 î.Hr) se îndrăgosteşte de ea şi se căsătoreşte cu ea. Aflând că Sarra este soţia altui bărbat, îi trimite pe ea şi pe Avraam înapoi în Canaan, unde aceasta îl naşte pe Isaac, fiul faraonului.

1413 î.Hr. Patriarhul Iosif (YUYA) - nepotul lui Isaac şi fiul lui Iacov - este vândut ca sclav în Egipt de fraţii lui vitregi invidioşi pe el, în ultimele zile ale domniei lui Amenhotep al II-lea (1436-1413 î.Hr). Se credea că mai târziu a fost numit ministru pentru Tuthmosis al IV-lea (1413-1405 î.Hr) şi pentru fiul şi succesorului acestuia, Amenhotep al III-lea (SOLOMON) (1405-1367 î.Hr).

1405 î.Hr. Amenhotep al III-lea se căsătoreşte cu sora lui mai mică, Sitamon, pentru a obţine tronul, conform obiceiului egiptean, dar la scurt timp după, se căsătoreşte cu Tiye, fiica lui Iosif, şi o numeşte regină în locul lui Sitamon. La începutul domniei lui Amenhotep al III-lea, Iosif primeşte permisiunea de a-i aduce pe tatăl său, Iacov, pe fraţii lui vitregi şi restul tribului său din Canaan să fie alături de el, fiind stabiliţi în Goşen, în zona localităţii Kantara (Qantarah), la est de Deltă, în afara Egiptului, pentru că păstorii asiatici fuseseră blestemul egiptenilor încă de la invaziile anterioare şi dominaţia îndelungată a hicsoşilor.

1395 î.Hr. Akhenaton (MOISE) se naşte din căsătoria lui Amenhotep al III-lea şi Tiye în oraşul Zarw. Pentru că nu e fiul lui Sitamon, el prezintă un mare pericol pentru Dinastia a XVIII-a. Din această cauză, tatăl său le porunceşte soțiilor că, în cazul în care acesta este băiat, să fie ucis. Aflând aceasta, Tiye îşi trimite fiul pe apă.

1378 î.Hr. La vârsta de 16 ani, Akhenaton îşi face prima apariție în Teba, capitala Egiptului de Sus.

1378 î.Hr. Akhenaton devine coregent alături de tatăl său. Drept urmare, pentru a-i asigura locul la tron, regina Tiye aranjează căsătoria lui cu Nefertiti, sora lui vitregă, fiica lui Sitamon, moştenitoarea regală.

1375 î.Hr. Construirea templelor lui Akhenaton pentru unicul său zeu, Aton, în Karnak şi Teba (Luxorul modern), în Egiptul de Sus, iscă ostilități, astfel că mama lui Akhenaton, regina Tyie, îi sugerează că ar trebui să îşi construiască o nouă capitală pentru el la Tell-el-Amarna, la jumătatea drumului dintre Teba şi oraşul Cairo de azi.

1367 î.Hr. După moartea tatălui său, Akhenaton devine singur conducător şi închide toate templele zeilor antici ai Egiptului. Aceasta atrage după sine o ostilitate din ce în ce mai mare, astfel că este nevoit să îl declare pe fratele său, Semenkhkare, coregent în 1363 î.Hr.

1361 î.Hr. Avertizat de unchiul său, Aye (Efraim sau Iosif din Arimateea), că viața sa este în pericol, Akhenaton abdică şi pleacă în Sinai cu cei care îl urmează, printre ei aflându-se şi Panehesy, preotul şef al zeului Aton în Amarna, numit şi PINHAS (în Talmud) şi PINEHAS (în Vechiul Testament). Semenkhkare supraviețuieşte acestei abdicări câteva luni sau chiar doar câteva zile. Astfel, tronul este ocupat de Tutankhamon, fiul lui Akhenaton.

1361 î.Hr. Tutankhamon (Iisus), în vârstă de 10 ani, ocupă tronul, luând numele de Tutankhaton. El încearcă să facă un compromis între Aton şi zeii antici ai Egiptului, şi în Anul 4 de domnie îşi schimbă numele din Tutankhaton în Tutankhamon.

cca 1352 î.Hr Tutankhamon merge în Sinai pentru a încerca să îi convingă pe cei ce credeau în Aton că se pot întoarce în Egipt şi pot trăi în pace, dacă acceptă faptul că diferiți oameni au diferite concepții asupra divinității şi despre cum trebuie aceasta venerată. El este torturat şi spânzurat de preotul Panehesy pentru ceea ce este considerată a fi o trădare a religiei tatălui său. Aye, al doilea fiu al lui Iosif şi căpitan al armatei, cel mai puternic om din Egipt în acea vreme, cere corpul neînsufleţit al lui Tutankhamon şi îi înmormântează rămăşițele în Valea Regilor.

1352 î.Hr. Aye domneşte 4 ani, înainte de a dispărea în mod misterios.

1348 î.Hr. Aye este urmat de Horemheb, faraonul biblic al persecutării evreilor, general în armată, care îşi obține dreptul la tron prin căsătoria cu sora reginei Nefertiti, Mutnezmet.

1335 î.Hr. Moartea lui Horemheb înseamnă începutul Dinastiei a XIX-a, acesta fiind urmat la tron de tânărul ministru, Ramses I, regele „care nu îl cunoştea pe Iosif". La aflarea veştii, Akhenaton se întoarce în Egipt din Sinai pentru a încerca să îşi recâştige tronul, dar nu reuşeşte datorită controlului lui Ramses I asupra armatei. Apoi pleacă în Exod, însoțit de adepții săi şi de familia israelită a mamei sale. După unirea cu aliații beduini, poporul Şasu (madianiții din Biblie) se îndreaptă în sfârşit către Canaan.

1333 î.Hr La ocuparea tronului după tatăl său, Seti I porneşte în căutarea lui Akhenaton (MOISE) şi a adepților săi. Akhenaton este printre cei ce mor schingiuiți, astfel că supraviețuitorii încep anii rătăcirii prin pustie.

Glosar

Akkadiană: limba semită care a apărut în nordul Mesopotamiei în mileniul al treilea î.Hr. Şi care mai târziu a devenit limba oficială pentru întreaga

Mesopotamie şi Levant în mileniul al doilea, înainte de a fi înlocuită de aramaică în secolul al IX-lea î.Hr.

Aramaică: limba folosită în Levant din secolul al IX-lea î.Hr. Şi în Palestina inclusiv în prima parte a secolului I d.Hr.

Amon: zeul Tebei şi una dintre cele mai importante zeități ale Egiptului, al cărui templu din Karnak este unul dintre complexele religioase care s-au păstrat cel mai bine în Egipt.

Piatra ben-ben: piatra sacră din Heliopolis care îl simbolizează pe zeul soarelui, Ra. A servit drept prototip pentru piramidă şi pentru obelisc.

Copt: denumirea pe care arabii au dat-o egiptenilor, urmând numele grec „Egyptos".

Gnostic: acei creştini care caută să dobândească cunoştințe spirituale prin ritualuri mistice, în încercarea de a se autocunoaşte, şi care interpretează Scripturile în mod alegoric.

Hathor: zeiță sub forma unei vaci, doica regelui Egiptului şi cunoscută ca zeița aurului.

Hermes Trismegistus: Thoth, zeul antic egiptean al scrisului, identificat cu zeul grec Hermes. Hermes Trismegistus înseamnă Hermes De Trei ori Mare.

Hermetic: literatura hermetică este o colecție de tratate şi dialoguri datând din perioada romană din Egipt şi susținând faptul că acestea erau revelații ale lui Hermes Trismegistus. Ca tematică erau întrebări de filosofie religioasă, astrologie,

magie şi alchimie.

Hitiți: asiatici stabiliți în Anatolia în mileniul al treilea î.Hr. Şi care vorbeau o limbă indo-europeană.

Horus: zeul-şoim, de obicei luând înfățişarea unui şoim. Era un zeu al cerului, fiind totodată o înfățişare a regalității divine, protectorul domniei regilor.

Alt Horus era fiul lui Isis şi Osiris, angajat într-o lungă luptă cu Set pentru răzbunarea tatălui său.

Hicsoşi: populație asiatică care a inclus elemente semite şi hurite, care au subjugat şi condus Egiptul aproape 108 ani în perioada ultimei jumătăți a secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVI-lea î.Hr.

Sală hipostilă: curte a templului flancată de coloane, formând un element important în arhitectura religioasă egipteană.

Isis: zeiță întruchipând virtuțile mamei şi soției arhetipale egiptene. Era soția-soră a lui Osiris şi mama lui Horus. Este mult mai cunoscută mitologic ca soție devotată a lui Osiris, al cărui trup l-a căutat după ce acesta a fost ucis de Set.

Ka: termen folosit de egipteni pentru a descrie forța creatoare a vieții.

Maat: zeița întruchipând adevărul, dreptatea şi armonia esențială a universului, avea portretul unei femei aşezate purtând o pană de struț.

Masoretic: textul masoretic al Vechiului Testament este textul ebraic dotat cu semne

diacritice din secolul al X-lea d.Hr., oferind posibilitatea pronunției corecte.

Min: zeu al fertilității bărbăteşti, deseori reprezentat în formă de falus.

Muntu: zeul războiului cu cap de şoim, originar din Teba.

Mut: zeița-vultur, consoarta lui Amon.

Neoplatonici: filosofii alexandrini care urmau aceeaşi filosofie ca atenianul Platon, dintre care Plotin din secolul III d.Hr. Este cel mai cunoscut.

Nomen: numele dat unui rege la naştere.

Nome: diviziuni administrative în Egiptul antic, conduse de nomarhi.

Osiris: zeul egiptean al lumii subpământene şi judecător al morților. Era asociat cu moartea, învierea şi judecarea celor morți.

Ostracon: termen folosit de arheologi referindu-se la resturi de ceramică sau bucăți de calcar purtând texte sau desene.

Prenomen: numele pe care un rege îl primeşte la încoronare.

Ptah: zeu al Memfisului, asociat cu creația.

Ra (Re): zeul soarelui din Heliopolis al cărui cult este atestat prima oară în numele regelui Reneb din Dinastia a II-a (2865 î.Hr).

Popoarele Mării: o coaliție de oameni rătăcitori pe mare, care veneau de pe coasta egeeană şi ioniană a Asiei Mici, şi care au atacat Asia de Vest.

Septuaginta: traducerea timpurie în limba greacă a Vechiului Testament din ebraică.

Set: zeu al haosului şi confuziei, despre care se spune că şi-ar fi ucis fratele, Osiris, iar mai apoi, s-a angajat într-o lungă şi violentă competiție cu nepotul său Horus, care dorea să răzbune moartea tatălui său.

Şu: zeul atmosferei şi aerului, fiul lui Atum, creatorul, şi tatăl lui Geb, „pământul", şi Nut „cerul".

Talmud: codice evreiesc devenit carte sacră, elaborat mai întâi oral (sec. IV î.Hr.

— IV d.Hr.) şi apoi în scris (sec. III-IV d.Hr.). Conține în special „porunci", reguli de conduită.

Toma (evanghelia lui): una dintre evangheliile copte de la Nag Hammadi, incluzând multe zicale necunoscute ale lui Hristos. Thoth: zeul scrisului, asociat înțelepciunii, învățării scrisului şi artelor.

Uraeus: Cobra care simboliza imaginea sacră a lui Wazet, zeitate a oraşului Buto din Deltă, reprezentând Egiptul de Jos, în contrast cu zeița-vultur Nekhbet a Egiptului de Sus.

Bibliografie

Albright, W.F., „The town of Sell (Zarw) in the Amarna Tablets", Journal of Egyptian Archaeology, Londra, 1910.

The archaeology of Palestine, Londra, 1963.

Aldred, Cyril, *Akhenaten,* Londra, 1968.

Akhenaten and Nefertiti, Londra, 1973.

„Year Twelve at El-Amarna", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1957.

„Two Theban Notables during the Later Reign of Amenophis III", *Journal of Near Eastern Studies,* Chicago, 1959.

'The Tomb of Akhenaten at Thebes', *Journal of Egyptian Archaeology,* 1961.

Ali, Abdullah Yusuf, trans., *The Meaning of the Glorious Quran,* Londra, 1976.

Allegro, John Marco, *The Sacred Mushroom and the Cross,* Londra, 1970.

The Dead Sea Scrolls, Londra, 1964.

Apuleius, *The Golden* Ass, Londra, 1956.

Badawy, Alexander, *A History of Egyptian Architecture,* Los Angeles, 1968.

Architecture în Ancient Egypt and the Near East, Cambrige, Massachusets şi Londra, 1966.

Baigent, Michael şi Leigh, Richard, *The Dead Sea Scroll Deception,* Londra, 1991.

Baikie, James, *The Amarna Age,* Londra, 1926.

Bakir, Abd el-Mohsen, „Slavery în Pharaonic Egypt", supliment la to *Annales du Service des Antiquités de 1'Egypt,* vol. 18, 1952.

Bennet, John, „The Restoration Inscription of Tutankhamun", *Journal of Egyptian Arachaeology,* 1939.

Bietak, Manfred, „Avaris and Piramses Archaeological Exploration in the Eastern Nile Delta", *Proceedeings of British Academy,* Londra, 1979.

Björkman, Gun, „Neby, the Mayor of Tjaru (Zarw) in the Reign of Tuthmose IV", *Journal of the*

American Research Center în Egypt, 1974.

Black, Matthew, *The Scroll and Christian Origins,* Londra, 1961.

Boslooper, Thomas, *The Virgin Birth,* Londra, 1962.

Brandon, S.G.F., *Mith, Ritual and Kingship,* Oxford, 1958.

Breasted, James Henry, *A History of Egypt,* New York, 1905 şi 1909 şi Londra, 1924.

The Dawn of Conscience, New York, 1933.

Ancient Records of Egypt, vol. 3, Chicago, 1906.

Bright, John, *A History of Israel,* Londra, 1960.

Bromiley, Geoffrey W., *The Internațional Standard Bible Encyclopaedia,* Grand Rapids, Michigan, 1982.

Brown, Francis (editor), *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament,* Oxford, 1906.

Brownless, William Hugh, *The Meaning of the Qumran Scrolls for the Bible,* New York, 1964.

Bruce, F.F., *Jesus and Christian Origins outside the New Testament,* Londra, 1974.

Burrows, Miliar, *The Dead Sea Scrolls,* Londra, 1956.

Carter, Howard, *The Tomb of Tutankhamun,* Londra, Toronto, Melbourne şi Sydney, 1933.

Cassuto, U., *A Comentary on the Book of Exodus,* Ierusalim, 1951 şi 1961.

Corny, Jaroslav, *Hieratic Inscriptions from the Tomb of Tutankhamun,* Oxford, 1965.

(Editor) *The inscriptions of Sinai,* Egypt

Exploration Society, Londra, 1955.

Clédat, Jean, *Le Site d'Avaris,* Paris, 1922.

„Notes sur l'Isthme De Suez", *Bulletin de l'Institut Français d'Archaeologie Orientale,* 1924.

The Tomb of the Vizier Ramose, Londra, 1941.

Clements, Ronald E., *Studies în Biblical Theology, second series, vol.5, Abraham and David,* Londra, 1967.

Conder, C. R., *The Tell Amarna Tablets,* Londra, 1893. Couchoud, Paul Louis, *The Enigma of Jesus,* Londra, 1924.

Davies, N. De G., „The Tombs of Djehuty and Antef", în *Studies în Honour of F.-Ll Griffith,* Londra, 1932.

Davis, Theodore, *The Tomb of Iouiya and Touiya,* Londra, 1907.

Debelius, Martin, *Paul,* Londra, 1953.

Derry, D. E., „Note on the Skeleton Hitherto Believed to be that of King Akhenaten", *Annales du Service des Antiquités de l'Egypt,* Cairo, 1931.

Dezroches-Noblecourt, Christine, *Tutankhamen,* Londra, 1963. Dupont-Sommer, André, *The Jewish Sect of Qumran and the Essenes,* Londra, 1954.

The Essene Writings from Qumran, traducere de G. Vermes, Oxford, 1961.

Edwards, L. E. S., *Tutankhamun,* Londra, 1979.

Encyclopaedia Judaica, Ierusalim, 1971-1972.

Eissfeldt, Otto, *The Cambridge Ancient History,* Cambridge, 1975.

Fairman, H.W., *City of Akhenaten,* Londra, 1951.

„Orice Again the So-Called Coffin of Akhenaten", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1961.

„The Chronology of the Eighteenth Dynasty", *Journal of Near Eastern Studies,* 1966.

„The Supposed Year 21 of Akhenaten', *Journal of Egyptian Archaeology,* 1960.

Fakhry, Ahmed, „A Note on the Tomb of Kheruef at Thebes", *Annales du Service des Antiquités de l'Egypte,* 1948.

Faulkner, Raymond O., *A Concise Dictionary of Middle Egyptian,* Oxford, 1962.

Finkelstein, Israel, *The Archaeology of the Israelite Settlement,* Ierusalim, 1988.

Freud, Sigmund, *Moses and Monotheism,* Londra, 1939. Furumark, Arne, „The Mycenean IIIC Pottery", *Skrifter Utgivna Av Svenska Institutet I Fom, Opuscula Archaeologica,* vol. 3, Lund, Suedia, 1944.

Gaballa, G. A., *The Memphite Tomb Chapel of Moses,* Warminster, Anglia, 1977.

Gardiner, Alan H., *Egypt of the Pharaohs,* Oxford, 1961.

„A Later Allusion to Akhenaten", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1938.

„New Rendering of Egyptian Texts", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1918.

„The Delta Residence of the Ramessides", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1918.

„The Graffito from the Tomb of Pere", *Journal of*

Egyptian Exploration, Londra, 1928.
„The So-Called Tomb of Queen Tiye", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1975.
Egyptian Grammar, Londra, 1950.
Note on the Story of Sinuhe, Paris, 1916.
The Tomb of Amenemhet, Londra, 1915.
Gautier, Lucien, *Introduction à l'ancien Testament,* Paris, 1916.
Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire,* Londra, 1960.
Gordon, Cyrus H., *The world of the Old Testament,* 1960.
Ugaritic Manual, III, 1955.
Giles, Frederick J., *Ikhnaton,* Londra, 1970.
Gray, John, *A Hystory of Jerusalem,* Londra, 1969.
Griffiths, J. Gwyn, *The Origins of Osiris and his Cult,* Berlin, 1966.
Gunn, Battiscombe, *The City of Akhenaten,* Londra, 1923.
Habachi, Labib, „Clearance of the Tomb of Kheruef at Thebes", *Annales du Service des Antiquités de l'Egypte,* 1958.
Hamza, Muhammad, „The Alabaster Canopic Box of Akhenaten", *Annales du Service des Antiquités de l'Egypte,* 1940.
„Preliminary Report on the Kamose Stele", *Annales du Service des Antiquités de l'Egypte,* 1966.
Hanson, Antony Tyrrell, *Jesus in the Old*

Testament, Londra, 1965.

The Acts in the Revised Version, Oxford, 1967.

Hanson, R. R C., *Allegory and Event,* Londra, 1959.

Harris, James E., (şi R. Weeks), *X-Raying the Pharaohs,* New York, 1973.

Harris, J. R., „How Long Was the Reign of Horemheb", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1968.

Harrison, R. G., „An Anatomical Examination of the Pharaonic Remains Purported to be Akhenaten", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1966.

Harrison, R. G., şi Abdalla, A.B., „The Remains of Tutankhamen", *Antiquity,* vol. 46, Gloucester, 1972.

Harrison, R. K., *Introduction to the Old Testament,* Londra, 1970. Hayes, William C., „Inscriptions from the Palace of Amenhotep III", *Journal of Near Eastern Studies,* 1951.

The Scepter of Egypte, Cambridge, Massachusetts, 1959. Helck, Wolfgang, *Untersuchungen zu Manetho und den äegyptischen Königslisten,* Berlin, 1956.

Herford, R. Travers, *Christianity în Talmud and Midrash,* Londra, 1903.

James, T. G. H., *Corpus of Hieroglyphic Inscription in the Brooklyn Museum,* Brooklyn, 1974.

Jewish Encyclopaedia, director editorial Isidore

Sânger, New York şi Londra, 1904.

Josephus, Flavius, *Contra Apionem,* traducere de H. St. John Thackeray, Londra şi New York, 1926.

Antiquités of the Jews, Londra, 1842.

Journal of Egyptian Archaeology, vol. 14, 1928; vol. 25, 1939; vol. 50, 1964; vol. 56, 1970; vol. 76, 1990.

Journal of Jewish Studies II, Nr. 2, 1951.

Kalisch, M. M., *A Historical and Critical Commentary on the Old Testament,* Londra, 1858.

Kenyon, Kathleen M., *The Bible and Recent Archaeology,* ed. Rev. De P. R. S. Moorey, Londra, 1987.

Jerusalem, Londra, 1967.

Palestine Exploration Quarterly, ian. -iun. 1963.

Kitchen, Dr. K. A., *Ramesside Inscriptions,* Oxford, 1975. „Asiatic Wars of Ramses II", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1964.

Ancient Orient and the Old Testament, Illinois, 1966.

Koester, Helmut, contribuție la *The Future of Early Christianity,* Minneapolis, 1991.

Lambdin, T. O., *Egyptian Loan World and Transcription in the Ancient Semitic Languages,* Baltimore, 1952.

Langdon, S. (cu Alan H. Gardiner), „The Treaty of Alliance between Hattusuli, King of the Hittites, and the Pharaoh Ramses II of Egypt „, Jo*urnal of Egyptian Archaeology,* 1920.

Leek, F. Filce, *Tutankhamun's Tomb Series,* vol. 5, Oxford, 1972.

Lucas, A., „The Canopic Vases from the Tomb of Queen Tiye", *Annales du Service des antiquités de l'Egypte,* 1931.

Martin, Geoffrey T., *The Royal Tomb at el-Amarna,* Londra, 1974.

„Excavations at the Memphite Tomb of Horemheb", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1979.

Maspero, Gaston, *The Struggle of the Nations,* Londra, 1896.

(cu George Daressy) *The Tomb of Haramhabi and Toutankhamanou,* Londra, 1912.

Migne, J. P., *Origenis Op. Omn., Selecta în Genesim, PG,* vol. 2, Paris, 1957.

Morenz, Siegfried, *Egyptian Religion,* Londra, 1973.

Mowry, Lucetta, *The Dead Sea Scrolls and the Early Church,* Chicago, 1962.

Naville, Henri, „The Geography of the Exodus", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1924.

Funerary Papyrus of Iouiya, Londra, 1908.

Nims, Charles F., *Thebes of the Pharaos,* Londra, 1965.

North, Christopher R., *The Suffering Servant în Deutero-Isaiah,* Londra, 1965.

Noth, Martin, *The Old Testament World,* Londra, 1966.

Osman, Ahmed, *Stranger in the Valley of the*

Kings, Londra, 1987, San Francisco şi Barcelona, 1988.

Moses Pharaoh of Egypt, Londra, 1990.

The House of the Messiah, Londra, 1992.

Pages, Elaine, *The Gnostic Gospel,* Londra, 1982.

Peet, T.E., *The City of Akhenaten,* Londra, 1932-51.

Egypt and the Old Testament, Londra, 1922.

Pendelbury, John, *Tell el-Amarna,* Londra, 1935.

„Report on the Clearance of the Royal Tomb at Amarna", *Annales du Service des antiquités de l'Egypte,* 1931.

Petrie, W.M. Flinders, *Researches în Sinai,* Londra, 1906.

Hyksos and Israelite Cities, Londra, 1906.

A History of Egypt, II, Londra, 1894.

Polano, H., *Selections from the Talmud,* Londra, 1894.

Porter, Bertha şi Moss, Rosalind, *Topographical Bibliography of Ancient Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings,* Oxford, 1964.

Posenor, George (cu Serge Sauneron şi Jean Yoyotte), *A Dictionary of Egyptian Civilisation,* Londra, 1962.

Powell, Enoch, *The Evolution of the Gospel,* Londra, 1994. Pritchard, James B., *Ancient Near Eastern Texts,* traducere de John A. Wilson, Princeton, New Jersey, 1969.

Quibell, James E., *Catalogue general des antiquités egyptiennes du Musée de Caire,* Cairo,

1908.

Ranke, Hermann, Die *ägyptischen Personannamen,* München, 1902.

Redford, Donald B., *History and Chronology of the Eighteenth Dynasty of Egypt,* Toronto, 1967.

Arkhenaten, the Heretic King, Princeton, 1984.

Studies on the Ancient Palestine World, Toronto, 1972. *Pharaonic King-Lists, Annals and Day-Books,* Benben Publications, Mississanga, Ontario, 1986.

„On the Cronology of the Eighteenth Egyptian Dynasty", *Journal of Near Eastern Studies,* 1966.

Reisner, George A., „The Viceroys of Ethiopia", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1920.

A study of the Biblical Story of Joseph, Leiden, 1970. Robertson, J. M., *Jesus and Judas,* Londra, 1927.

Romer, John, *Testament,* Londra, 1988.

Rot, Cecil and Wigoder, Geoffrey, *The New Standard Jewish Encyclopaedia,* Londra, 1970.

Rowley, Harold Henry, „Zadok and Nebushtan", *Journal of Biblical Literature,* vol. 59, Philadelphia, 1939.

From Joseph to Joshua, British Academy, Londra, 1950.

Samson, Julia, *Amarna, City of Arkhenaten and Nefertiti,* Warminster, Anglia, 1976.

Scharf, Alexander, *Archiv für Orientforschung,* Viena, 1935. Schmidt, John D., *Ramses II,* Baltimore şi Londra, 1973. Schulman, Alan R.,

„Military Background of the Amarna Period", *Journal of the American Research Center în Egypt,* 1964.

Scott, R. B. Y., *Solomon and the Beginnings of Wisdom în Israel: Wisdom în Israel and in the Ancient Near East,* Leiden, Olanda, 1955.

Seele, Keith C., „King Aye and the Close of the Amarna Age", *Journal of Near Eastern Studies,* 1955.

Simons, J., *Handbook for the Study of Topographical Lists Relating to Western Asia,* Leiden, Olanda, 1937.

Simpson, William Kelly, *The Literature of Ancient Egypt,* Yale, 1972.

Smith, A. D. Howell, *Jesus not a Mith,* Londra, 1942.

Smith, E. G., *The Royal Mummies,* Cairo, 1912.

Smith, Harry S., *Amarna, City of Akhenaten and Nefertiti,* Warminster, Anglia, 1978.

Smith, Ray, W., *The Akhenaten Temple Project,* Pennsylvania, 1976.

Stern, Avi-Yonah şi Ephraim, *Encyclopaedia of Archaelogical Excavations in the Holy Lands,* Oxford, 1977.

Thomas, D. Winton, *Documents from Old Testament Times,* Londra, 1958.

Vermes, Geza, *The Dead Sea Scrolls in English,* Londra, 1987.

Wadell, W. G., *Manetho,* Londra, 1940.

Wagner, N. E., *Abraham and David,* Toronto,

1972.

Studies on the Ancient Palestinian World, Toronto, 1972. Weigall, Arthur, *The Life and Times of Arkhenaten,* Londra, 1910 şi 1923.

„The Mummy of Akhenaten", *Journal of Egyptian Archaeology,* 1957/58.

Wells, G. A., *Did Jesus Exist?,* Londra, 1975.

The Early Christians, Londra, 1971.

Whinston, William, trand., *The Works of Flavius Josephus,* Londra, 1842.

Yadin, Yigael, *Hazor,* Londra, 1975.

Hazor, The Schweich Lectures of the British Academy, Oxford, 1972.

Yahuda, A. S, The *Language of the Pentateuch în its Relation to Egyptian,* Oxford, 1933.

Zeller, Edward, *The Acts of the Apostles,* Londra, 1875.

A *Brief Description of the Principal Monuments of the Egyptian Museum,* Cairo, 1964.

Second Quarterly Report on the Excavation of the Eastern Hill of Jerusalem, Palestine Exploration Fund, Londra, 1924.

The Times Atlas of the Bible, 1987.

The Illustrated Bible Dictionary, Sidney şi Auckland, 1980.

New Catholic Encyclopaedia, University of America, New York, 1967.